

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია
КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

საქართველოს ისტორიის წყაროები

37

საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროები

XVIII

მოსხმის კალანკატუბა

ალვანთა ქვეყნის ისტორია

ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი,
შენიშვნები და საძიებლები დაურთო
ლიანა დავლიანი იძე-ტატიშვილი

მოგეს კალანკატუაის თხზულება „აღვანთა ქვეყნის ისტორია“ მოიცავს როგორც საკუთრივ ძველი აღვანეთის (კავკასიის ალბანეთის) ისტორიას უძველესი დროიდან X საუკუნემდე, ასევე მისი მეზობელი ხალხების პოლიტიკური, რელიგიური და სოციალური ისტორიის საკითხებს.

აქვე ყურადღებას იმსახურებს ავტორის მიერ გადმოცემული აღმოსავლეთ საქართველოს იმდროინდელი ვითარების ცალკეული მომენტები. არაერთი გვერდი ეძღვნება ამიერკავკასიის ხალხების ურთიერთობის ასახვასაც.

„აღვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ქართული თარგმანი პირველად ქვეყნდება.

Сочинение Мовсеса Каланкатуаци «История страны Алуанк» содержит вопросы истории как собственно Алуанка (Кавказской Албании) с древнейших времен до X века, так и сопредельных ей стран. Вместе с политической и церковной историей в нем значительное место уделено социальным вопросам, мировоззрениям.

Привлекают внимание описанные автором отдельные моменты из жизни Грузии, а также взаимоотношений народов стран Закавказья.

„История страны Алуанк“ впервые публикуется на грузинском языке.

რეცენზენტები: ისტ. მეც. დოქტორი, პროფ. თ. პაპუაშვილი
ისტ. მეცნ. კანდიდატი ლ. ტუხაშვილი

მთავარი სარიდაქციო კოლეგია

შ. ძიძიგური (მთავარი რედაქტორი), მ. აბაშიძე, ზ. ალექსიძე,
ვ. გაბაშვილი, რ. კიკნაძე (მთავარი რედაქტორის მოადგილე, გ. შეღო-
ქიშვილი, თ. ყაუხჩიშვილი, ვ. ძიძიგური, ე. ხოშტარია,
გ. ჭიბლაძე.

სერიის რედაქტორი **თ. შაუხჩიშვილი**
ტომის რედაქტორი **ზ. ალექსიძე**

ГЛАВНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Ш. В. Дзидзигури (Главный редактор), М. Д. Абашидзе, З. Н. Алексидзе,
В. И. Габашвили, Г. Н. Джибладзе, В. И. Дзидзигури, Т. С. Каухчи-
швили, Р. К. Кикнадзе (зам. главного редактора), Г. Л. Меликишвили,
Э. В. Хоштария

Редактор серии **Т. С. Каухчишвили**
Редактор тома **З. Н. Алексидзе**

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის გამოცემები

1. შაჰ-თამაზის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან, სპარსული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო კ. ტაბატაძემ, თბ., 1976.
2. ა ბ რ ა ა მ ე რ ე ვ ა ნ ც ი. ომების ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ, თბ., 1976.
3. სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ქართული თარგმანი და წინასიტყვაობა დაურთო ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1977.
4. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები, ქართულ-სომხური ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1978.
5. გ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, თბ., 1977.
6. ზ. ა ლ ე ქ ს ი ძ ე, ატენის სიონის სომხური წარწერები, თბ., 1978.
7. ტბეთის სულთა მატთანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბ., 1977.
8. სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ (XIV—XV სს.). ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და შენიშვნები დაურთო ა. აბდალაძემ, თბ., 1978.
9. „სამყაროს საკვირველებათა“ ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალითა და შენიშვნებით გამოსცა რ. კიკნაძემ, თბ., 1978.
10. ქათბი ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ. თბ., 1978.
11. Яков Цуртавели, Мученичество Шушаник. Перевод В. Д. Дондуа, введение и примечания З. Н. Алексидзе, Тбилиси, 1978.

12. Памятник эриставов. Перевод, исследование и примечания С. С. Какабадзе, Тбилиси, 1979.
13. С у м б ა ტ დ ა ვ ი თ ი ს - დ ე ე. История и повествование о Багратионах. Перевод, введение и примечания М. Д. Лордкипанидзе, Тбилиси, 1979.
14. მ უ ს ტ ა ფ ა ნ ა ი მ ა, ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბ., 1979.
15. ზ ა ქ ა რ ი ა ა გ უ ლ ე ც ი, დღიური, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ, თბ., 1979.
16. ჩილდირის ეფალეთის ჯაბა დავთარი, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ც. აბულაძემ, გამოკვლევა დაურთო მ. სვანიძემ, თბ., 1979.
17. ა რ ს ე ნ ი ს ა ფ ა რ ე ლ ი, განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა, ტექსტი კრიტიკულად დაადგინა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ზ. ალექსიძემ, თბ., 1980.
18. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, IV, ძველი ბერძულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1980.
19. ქართული წარწერების კორპუსი (ლაბიდარული წარწერები, I), აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V—X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980.
20. ქართული წარწერების კორპუსი (ლაბიდარული წარწერები, II), დასავლეთ საქართველოს წარწერები (IX—XIII სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, თბ., 1980.
21. ცხოვრება საქართველომისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ, თბ., 1980.
22. Законы Вахтанга VI. Перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе, Тбилиси, 1980.
23. კ კ ო ხ ი ს ა დ ა ო. ს პ ე ნ ს ე რ ი ს ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლ. მამაცაშვილმა, თბ., 1981.
24. ი ს ქ ა ნ დ ე რ მ უ ნ შ ი, აბასის ქვეყნის დამამშვენიებელი ისტორიის გაგრძელება, სპარსულ ტექსტს გამოკვლევა, ქართული თარგმანი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნ. გელაშვილმა, თბ., 1981.
25. პ ა პ უ ნ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ამბავნი ქართლისანი, ტექსტი

- დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1981.
26. XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალისვილმა, თბ., 1981.
  27. გ. ოთხმეზური, XII—XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაბიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1981.
  28. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1983.
  29. Летопись Картли. Перевод, введение и примечания Г. В. Цулая, Тбилиси, 1982.
  30. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984.
  31. გეორგიევსკის ტრაქტატი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. პაიჭაძემ, თბ., 1983.
  32. ოსმალური დოკუმენტური წყაროები ანაკლიისა და რუხის ციხეების შესახებ, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონით, ფაქსიმილიებითა და საძიებლებით მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბ., 1982.
  33. თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა, თბ., 1983.
  34. Источниковедческие разыскания, 1979, Тбилиси, 1984.
  35. ზ. სხირტლადე, საბერეების ფრესკული წარწერები, თბ., 1985.
  36. „ქართლის ცხოვრების“ სიმფონია-ლექსიკონი, შემდგენლები: მ. კვაჭაძე, ნ. ნატრაძე, ზ. სარჯველაძე, მ. ჩხენკელი, თ. ხაუომია, წარმოებაშია.
  37. მოვსეს კალანკატუაცი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილმა.
  38. დე გრაი დე ფუა საქართველოს შესახებ, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ჟ. ოლიშელმა, თბ., 1985.
  39. Жизнь Царицы Цариц Тамар. Перевод и введение В. Д. Дондуа, исследование и примечания М. М. Бердзнишвили, Тбилиси, 1985.
  40. Источниковедческие разыскания, 1982, Тбилиси, 1985.

შინაარსი

შესავალი	10
ალეანთა ქვეყნის ისტორია	23
შენიშვნები	171
Резюме	184
საძიებლები	.186

ემღვნება პროფესორების
ლეონ მელიქსეთ-ბეგისა
და ივანე შილაკაძის
ნათელ ხსოვნას

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ამერიკაეკასიის ხალხთა პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური თუ კულტურული წარსულის შესწავლა მეცნიერული კვლევის აქტუალური პრობლემაა. ასეთი კვლევისათვის სხვა პირველწყაროთა გვერდით მეტად საყურადღებოა ნარატიული ხასიათის ძეგლები, რომელთა შორის ერთ-ერთი ძირითადი ადგილი განეკუთვნება სომხურ საისტორიო თხზულებებს მათი მრავალმხრივ საგულისხმო შინაარსის გამო.

„ალვანთა ქვეყნის ისტორია“ რომლის ავტორობა ტრადიციულად მიეწერება მოვსეს კალანკატუაცის, ძველ სომხურ ენაზე დაწერილი საისტორიო თხზულებაა. შეიცავს ძირითადად რელიგიურ და სოციალურ-პოლიტიკურ საკითხებს უძველესი დროიდან X ს-ის მიწურულამდე. ნაწარმოები შედგება სამი ნაწილისაგან, პირველი ორი იწყება უძველესი დროიდან და მიყვანილია VII საუკუნემდე, მესამე ნაწილში აღწერილია VIII—X საუკუნეების მოვლენები. მასალის მრავალსახეობითა და სიუხვით „ალვანეთის ისტორიამ“ თავიდანვე მიიპყრო მკვლევართა ყურადღება, მისი ცნობები მრავალგზის გამოუყენებიათ ჩრდილო და სამხრეთ კავკასიის ისტორიის სხვადასხვა საკითხებით დაინტერესებულ სპეციალისტებს. მაგრამ გარდა შინაარსისა, იმის შემდეგ, რაც ცნობილი გახდა თხზულების არსებობა, ინტერესის სფეროში მოექცა აგრეთვე მისი ავტორის, თუ ავტორთა ვინაობისა და დაწერის დროის საკითხებიც. მათთვის გვერდი არ აუვლია XIX თუ XX საუკუნეთა თითქმის არც ერთ მკვლევარს, ვინც დაინტერესებულა ნაწარმოებით.

„ალვანთა ქვეყნის ისტორია“ აღრევე იხსენიება ძველ მოღვაწეთა შორისაც. არის ვარაუდი, რომ მას იცნობდა ჯერ კიდევ VIII საუკუნეში მაქენელთა მონასტრის წინამძღვარი სოლომონი, ხოლო IX ს-ში სომეხთა კათალიკოსი მაშტოცი¹. თუმცა ესენი ნაწარმოებს არ

¹ Մ ի վ ა ն ხ ս Կ ա դ ա ն կ ա տ յ ա յ Է. Պատմություն Արվանդի աշխարհի քարգ., առաջաբան և ծանոթագրությունները 'Հարպ Առաքելյանի, Երեւ 1969, էջ III.

ასახელებენ. X ს-ის სომეხთა კათალიკოსი ანანია მოკაცი (943—967) უკვე ნიშანდობლივ ლაპარაკობს „აღვანთა ქვეყნის ისტორიაზე“ თავის წერილებში. ასევე, მისი თანამედროვე აღვანეთის კათალიკოსი გაგიკი (948—967) ამბობს, რომ ხელდასხმულია წმინდა გრიგორის სახელით, რაც „აღვანეთის ისტორიის“ მიხედვით, დასაბამიდანვე ყოფილა მიღებული². X ს-ის დასაწყისის ცნობილი სომეხი ისტორიკოსი იოვანეს დრასხანაკერტეცი იყენებს ამ ნაწარმოებს, რაც ჩანს მისი ტექსტის მიხედვით, თუმცა წყაროზე არ მიუთითებს. ამავე საუკუნის მიწურულის ავტორი უნტანესიცი არაერთხელ ეყრდნობა მოვსეს კალანკატუაცის ნაშრომს. ეს მომენტი თვალსაჩინოდ არის ასახული უნტანესის ქართულ გამოცემაში³.

XII ს-ში მხითარ ანეციმ თავის „ისტორიაში“ ქრონოლოგიური წესით დაალაგა მისთვის ცნობილი საისტორიო წყაროები. „აღვანეთის ისტორია“ ავტორის დაუსახელებლად მოათავსა სებეოსსა (VII ს.) და ლეონდს (VIII ს.) შორის⁴. ეტყობა, ანეცი იცნობდა ნაწარმოების მხოლოდ პირველ ორ ნაწილს, სადაც თხრობა მიყვანილია VII ს-ის ბოლომდე. XII—XIII სს-ის ცნობილი მწერალი მხითარ გოში „აღვანეთის ქრონიკაში“ ეხება „აღვანთა ქვეყნის ისტორიას“ და ამბობს, აღვანეთის ამბები სრულად არის გადმოცემული მოვსეს დასხურანეცის მიერო, ე. ი. ნაწარმოებს მიაწერს არა მ. კალანკატუაცის არამედ მ. დასხურანეცის⁵. ამავე აზრისაა მისი მოწაფე და კირაკოს განძაკეცის მასწავლებელი ვანაკან ვარდაპეტეცი, რომლის სიტყვით, მოვსესი არის აღვანეთის ისტორიკოსი სოფელ დასხურანიდან⁶. XIII ს-ის მოღვაწენი კირაკოს განძაკეცი და მხითარ აირივანეცი პირველნი არიან, რომლებიც „აღვანთა ქვეყნის ისტორიას“ აკუთვნებენ მოვსეს კალანკატუაცის. ამასთანავე, განძაკეცი მას X ს-ში მცხოვრებად მიიჩნევს, რადგანაც ათავსებს იოვანე კათალიკოსსა (X ს-ის დასაწყისი) და ეპისკოპოსს უნტანესს (X ს-ის ბოლო) შორის⁷ ზედწოდება „კალანკატუაცი“ ტექსტის იმ ცნობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული

² ხაჯიქი ოსიანსი (ოზონის), სიხსი ილიაქიანიძის დასაწყისი დასაწყისი, სიხსი, 1896, გვ. 22—26.

³ უნტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, სომეხი ტექსტი ქართული თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა ზაზა ალექსიძემ, თბ., 1975, გვ. 359—382.

⁴ მხითარეცი მხითარეცი, მხითარეცი, 1879, გვ. 15.

⁵ ლ. დავლიანიძე, მხითარ გოშის „აღვანეთის ქრონიკა“, ქართული წყარომცოდნეობა II, თბ., 1968, გვ. 34.

⁶ შ. ალექსიანი, ჯაყაყაილი, მხითარეცი, 1901, გვ. 175.

⁷ მხითარეცი მხითარეცი, მხითარეცი, 1961, გვ. 7

სადაც ავტორი ლაპარაკობს, კალანკატუიქი არის დიდი სოფელი იმავე უტის გავარში, საიდანაც მე ვარო (ნაწ. II, თ. XI), რაც შეეხება სახელ „მოცესს“, მიუხედავად ვარაუდებისა, არ არის საბოლოოდ დადგენილი, თუ რის საფუძველზე მიეკუთვნა ის ავტორს. ჩვენამდე მოღწეული ხელნაწერებიდან პირველად ეს სახელი გვხვდება 1761 წელს კათალიკოს ჰაკობ შემახეცის დაკვეთით ლუნჯიანოსის მიერ გადაწერილ ნუსხაში⁹.

XIII ს-ის ისტორიკოსმა სტეფანოს ორბელიანმა „სისაქანის ისტორიის“ წერისას ოცდამეხუთე და ოცდამეექვსე თავებისათვის თითქმის მთლიანად გამოიყენა „ალვანეთის ისტორია“, თუმცა არ უხსენებია არც მ. კალანკატუაცი და არც მ. დასხურანეცი. ალბათ, ჯერ კიდევ ძველ სომხურ საისტორიო მწერლობაში ამ ნაწარმოების შესახებ ერთი გარკვეული აზრი არ არსებულა.

„ალვანთა ქვეყნის ისტორია“ საგანგებოდ შესწავლის საგანი გახდა XIX ს-ში, როდესაც დაიბეჭდა მისი ტექსტი: თხზულების გამოცემის ცდა XVIII ს-შიც იყო, როცა ალვანეთის კათალიკოსმა ნერსესმა კონსტანტინოპოლის სომეხ პატრიარქს გაუგზავნა ხელნაწერი გამოსაქვეყნებლად, მაგრამ მაშინ ამ საქმეს შედეგი არ მოჰყოლია. 1766 წელს სომეხთა კათალიკოსის სიმეონის თხოვნით ხელნაწერი უკანვე დააბრუნეს⁹. გაცილებით გვიან, 1841 წელს, გამოქვეყნდა ეჩმიადინის არქივებისკოპოსის იოვანე შაჰატუნის ნაშრომი, სადაც აღნიშნული იყო ეჩმიადინის ბიბლიოთეკაში „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ორი ხელნაწერის არსებობა¹⁰. ამათგან ერთ-ერთის პირის საფუძველზე ნაწარმოები ფრანგულად თარგმნა და 1840 წელს პარიზში გამოსცა ევგენი ბორემ¹¹. მისი აზრით, მ. კალანკატუაცი VII ს-ში მცხოვრები მწერალია, რადგანაც ამ პერიოდის ამბები ნაშრომში გადმოცემულია დაწერილებით და თვითმხილველის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

1851 წელს მარი ბროსემ ფრანგულ ენაზე დაბეჭდა ნაწყვეტები „ალვანეთის ისტორიიდან“¹². მან გამოიყენა ე. წ. პეტერბურგის ხელნაწერი, რასაც საფუძვლად დაედო შაჰატუნის ხელით შესრულებული პირი ეჩმიადინის უძველესი 1289 წლის ნუსხიდან.

⁹ C. J. F. Dowsett, *The History of the Caucasiens Albanians by Movses Dasxuranci*, London, 1961, p. XVIII.

⁹ Գ Ա դ ა ნ ხ ა Ն ի, 'Իխլასն Հայոց Պատմութեան, Տիփլ. 1894, էջ 376.

¹⁰ ვიზოშეხოტოვი წიგნიდან: *История агван Моисея Каганкатваца*, пер. К. Патканиана, СПб, 1861, с. IV.

¹¹ E. Bore, *Nouvelles annales de voyages t. II, Histoire des Aghovanes par M. Calkantouni, extraite et traduite du manuscrit Armenien*, Paris, 1848.

¹² M. Brosset, *Extraite de l'histoire des Aghovans*, p. 468—494.

1869 წელს განხორციელდა „აღვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ძველი სომხური ტექსტის ორი გამოცემა, მოსკოვში — ნ. ემინისა¹³, ხოლო პარიზში — ჟ. შაჰნაზარიანის¹⁴, რომელიც წინასიტყვაობაში აღნიშნავდა, რომ მ. კალანკატუაცი არის აღვანეთის კათალიკოსის ვიროსა და აღვანეთის მთავრის ჭუნშირის თანამედროვე. ამის მიხედვით შაჰნაზარიანს ნაწარმოები VII ს-ის ძეგლად მიუჩნევია.

პირველი სერიოზული გამოკვლევა, მიძღვნილი მ. კალანკატუაციისა და მისი ნაშრომისადმი, ჟ. პატკანიანის გამოცემული რუსული თარგმანის წინასიტყვაობაა¹⁵. პატკანიანი ძირითადად ყურადღებას ამახვილებს ორ საკითხზე, პირველი ეხება ავტორის ცხოვრება-მოღვაწეობის პერიოდს, ხოლო მეორე — „ისტორიის“ წყაროებს. მკვლევარის აზრით, ამ ნაწარმოების სამივე ნაწილის ავტორია უტის ოლქის მკვიდრი მ. კალანკატუაცი, რომელსაც უცხოვრია X ს-ში. თუმცა იმა-საც აღნიშნავს, რომ მასში VII ს-ის მოვლენები გადმოცემულია ზედმიწევნითი სიზუსტით და, ამდენად, მეორე ნაწილის X—L თავები უთუოდ თვითმხილველის მიერ უნდა იყოს შექმნილი. ამის მიხედვით ასკვნის: მ. კალანკატუაციმ დამოუკიდებლად დაწერა სწორედ მესამე ნაწილი, ხოლო პირველი და მეორე ნაწილების წერისას გამოიყენა აღვანეთის წარსულთან დაკავშირებული ლეგენდები, აგრეთვე წერილები და აღწერილობები დაცული სამონასტრო ბიბლიოთეკებში, ისე, რომ არ შეუცვლია დედნის ენა.

„აღვანთა ქვეყნის ისტორიაზე“ ააგო თავისი სადოქტორო დისერტაცია ცნობილმა მკვლევარმა პ. მანანდიანმა. მისი აზრით, „კალანკატუაცი“ გვიანი ხანის მწერალთაგან გამოგონილი ზედწოდებაა. ისინი შეცდომაში შეიყვანა ტექსტის არასწორმა გაგებამ, ხოლო ნაწარმოების ავტორად მანანდიანს მიაჩნია X ს-ში მცხოვრები მოვსეს(უტიელი)¹⁶. გარკვეული ინტერესი აღუძრავს ნაშრომს ნიკო მარისათვისაც, რომელმაც ძირითადად გაიზიარა პ. მანანდიანის შეხედულება. ამასთანავე საგანგებოდ განიხილა და რუსულ ენაზე თარგმნა „აღვანთა ქვეყნის ისტორიაში“ წარმოდგენილი ხაზართა ტრაპეზობა (აღვანეთში მათი ლაშქრობისას VII ს-ში) და შენიშნა, რომ ჩვეულების ასეთი ზუსტი აღწერა შეეძლო მხოლოდ თანამედროვესა და თვითმ-

¹³ Мидхсхի Каданкатуаци Мсամირჩან Ақилсанйе ақсаирчи, Мисқла. 1860.

¹⁴ Мсамირჩан Ақилсанйе, ақсарсақ Мидхсхи Каданкатуаци Мсрჩа. 1860

¹⁵ История агван Моисея Каганкатваци, пер. К. Патканяна, СПб, 1861.

¹⁶ J. Manandian, Beitrage zur albanischen Geschichte, Untersuchungen über Moses den Utier (Kalankatuaci), Leipzig, 1897, s. 22.

ხილველს¹⁷. ავტორის ეინაობაზე გაამახვილა ყურადღება ლენინგრადელმა მეცნიერმა მ. არტამონოვმა. მან 1936 წელს გამოაქვეყნა შრომა ხაზართა უძველესი ისტორიის შესახებ, 1962 წელს კი იგივე საკითხი უფრო გაფართოებული და გადაამუშავებული სახით მიაწოდა მკითხველს. რამდენადაც „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“ არაერთხელ დაწვრილებით არის მოთხრობილი ამიერკავკასიის ქვეყნებში ხაზართა ლაშქრობის ამბები, არტამონოვი ორივე წიგნში შეეხა მის ავტორს. თვითონ ნაწარმოები მიიჩნია კომპილაციურ კრებულად, რომლის პირველი და მეორე ნაწილების შედგენა მიაწერა VII ს-ში მცხოვრებ მოვსეს კალანკატუაციის, ხოლო არსებული გადაამუშავა და X ს-მდე შეავსო ამ დროის მოღვაწე უცნობმა პირმა¹⁸.

ამავე თემაზე ვრცელი ნარკვევი დაწერა ბაქოელმა მკვლევარმა ტ. ტერ-გრიგორიანმა. მისი შეხედულებითაც მ. კალანკატუაცი VII ს-ის ავტორია, რომელსაც ეკუთვნის „ისტორიის“ ორი ნაწილი, ხოლო გააგრძელა ის მეორე პირმა, კერძოდ, მოვსეს დასხურანეციმ¹⁹. იგივე მოსაზრება გაიზიარა ლ. მელიქსეთ-ბეგმა და თავის მხრივ აღნიშნა, რომ დასხურანეციმ საერთო რედაქციაც გაუტკთა მთელ ნაწარმოებს²⁰.

ძველი სომხური ლიტერატურის მკვლევარი მ. აბელიანიც კომპილაციურ კრებულად თვლის „ალვანთა ქვეყნის ისტორიას“, სადაც მასალა დალაგებულია ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით. ენის არაერთგვაროვნება (ხან გაუგებარი და მალაღმარდოვანი, ხან ნათელი და ცოცხალი) აიხსნება იმ წყაროს თავისებურებით, საიდანაც სარგებლობს ავტორი და ხშირად იმდენად მექანიკურად უდგება მას, რომ შენახულია დედნის ფორმები, რის გამოც იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს თვითონ იყოს აღწერილი ამბების თანამედროვე. ავტორად მიაჩნია ის მოვსეც, რომელიც იყო უტის ოლქში მდებარე სოფელ კალანკატუეჩიდან²¹.

ამავე საკითხზე განსხვავებულ მოსაზრებას ავითარებს ნ. აკინიანი. ის უპირატესობას ანიჭებს მხითარ გოშისა და ვანაკან ვარდაპეტის

¹⁷ Н. Я. Марр, По поводу русского слова „сало“, Изб. работы, т. V, Л., 1935, с. 70-72.

¹⁸ М. И. Артамонов, История хазар, Л., 1962, с. 18.

¹⁹ Т. И. Тер-Григорян, Критический очерк „К истории стран Алванской М. Каланкатунского“, Баку, 1939, с. 90 (ხელნაწერი დაცულია აზერბ. სსრ მეცნ. აკადემიის ისტორიის ინსტ-ის არქივში, ინვენტ. 991; მეორე ხელნაწ. — კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში, Ros. 563).

²⁰ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1941, გვ. 87.

²¹ М. Абегиан, История древнеармянской литературы, т. I, Ереван, 1948, с. 391.

მონაცემებს, რომელთა მიხედვით, როგორც აღვნიშნეთ, „ისტორიის“ ავტორი მოვსეს დასხურანეცია. მიაჩნია აგრეთვე, რომ ნაწარმოები შექმნილია ერთი პირის მიერ და შემთხვევითი არ არის ტექსტში არსებული ალვანეთის უკანასკნელი კათალიკოსისა (ნაწ. III, თ. 24) და მემატიანის სახელების „მოვსესის“ დამთხვევა. ნ. აკანიაანის აზრით, ამ კათალიკოსს (აღრე რომ ფარისოსის წინამძღვარი იყო) თავი მოუყრია ალვანეთის ისტორიის შესახებ არსებული მასალებისათვის და ერთ ნაწარმოებად გაუერთიანებია, ამდენად, მ. დასხურანეცის, ანუ კათალიკოსს მიაწერს ტექსტის საერთო რედაქციასაც²².

განსხვავებით ნ. აკანიაანისაგან, იმავე ხანებში გამოქვეყნებულ სპეციალურ ნაშრომში ზ. იამპოლსკიმ გაიზიარა ორი ავტორის ვარაუდი და, ამასთანავე, ყურადღება გაამახვილა მატიანის იმ ადგილზე, სადაც გვხვდება სახელი „ადრიანე“. ეს პირი მიიჩნია გადმოცემული ამბების დიდი ნაწილის თვითმხილველად და ნაწარმოების ერთ-ერთ ავტორად²³. ზ. იამპოლსკის დასკვნები გააბათილეს აზერბაიჯანელმა მკვლევარებმა ზ. ბუნიათოვმა²⁴ და ვ. გუკასიანმა²⁵, რომლებმაც ტექსტში ხსენებული სახელი „ადრიანე“ გადაწერის მინაწერად მიიჩნიეს.

ჩ. დოვსეტმა ინგლისურ ენაზე თარგმნა და 1958 წელს გამოაქვეყნა მხითარ გოშის „ალვანეთის ქრონიკა“. წინასიტყვაობაში ლაპარაკია „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ავტორზეც. მთარგმნელის აზრით, „კალანკატუაცი“ არის ზედწოდება, რაც მომდინარეობს იმ მონასტრის სახელიდან, სოფელ კალანკატუიქში რომ მდებარეობს და სადაც მოვსესი, როგორც სასულიერო პირი, მოღვაწეობდა. „დასხურანეცი“ კი დაკავშირებულია მისი მშობლიური სოფლის სახელთან. ამდენად, მოვსეს კალანკატუაცი და მოვსეს დასხურანეცი ერთი და იგივე პირია. 1961 წელს, როდესაც დოვსეტმა გამოსცა „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ინგლისური თარგმანიც, თხზულების ავტორად მ. დასხურანეცი აღიარა²⁶.

1959 წელს დაიბეჭდა ალვანეთის ისტორიისა და კულტურის საკითხების მკვლევრის კ. ტრევერის წიგნი. ავტორი შეეხო

²² ზ. Ա կ ի ն ե ս Ն, Միկսես Դասխուրանցի (կոչված Կադանկատպացի) և իր „Պատմութիւն Աղվանից“, Ղազնիքս ամսօրյա, 1953, էջ 1—31.

²³ З. И. Ямпольский, К изучению летописи Кавказской Албании, Изв. АНССР. IX, 1957, с. 150.

²⁴ З. М. Буниятгов, Азербайджан в VII—IX вв., Баку, 1955, с. 11.

²⁵ В. Гукасян, Удинское слово в „Истории албан“, ИАН Азерб. ССР, 1968, с. 54.

²⁶ C. J. F. Dowsett, The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxuranci, London, 1961.

მ. კალანკატუაცის, და მის ნაწარმოებს, გაითვალისწინა წინა შეხედულებანი, მაღალი შეფასება მისცა ტ. ტერ-გრიგორიანის კრიტიკულ ნარკვევს და ძირითადად გაიზიარა მისი დასკვნები²⁷.

სამიოდე წლის შემდეგ „ალვანეთის ისტორიის“ წყაროებსა და ლიტერატურაზე გამოქვეყნებულ სტატიაში კ. ალიევმა „ალვანეთის ისტორიის“ ავტორად მიიჩნია VII ს-ის მოღვაწე მოვსეს კალანკატუაცი და, კ. შაჰნაზარიანის მსგავსად, ჩათვალა ის კათალიკოს ვიროსა და მთავრის ჟუანშირის თანამედროვედ²⁸. სპეციალურად შეჩერდა ამავე საკითხზე 1965 წელს დაბეჭდილ წიგნში ზ. ბუნიათოვი. ის არ მიემხრო მათ, ვინც ნაწარმოები აღიარა სხვადასხვა მასალის კრებულად, არამედ გაიზიარა აზრი ორი ავტორის შესახებ (მ. კალანკატუაცი, მ. დასხურანეცი). აქვე აღგილი დაუთმო „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ იმ ნაწყვეტს, რომელიც ადრე დაკარგულად იყო მიღებული. ნაწყვეტი შეიცავს ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებს, როგორცაა ალვანეთის მთავრის საპლ იბნ სუმბატის გენეალოგია, ბაბექის დატყვევების გარემოება და თარიღი, სრულიად ახალი მასალა ბაილაკანელთა აჯანყებაზე და სხვ. ეს ცნობები კარგად ეთანხმებიან არაბულ-ბიზანტიურ წყაროთა მონაცემებს და სიახლესაც შეიცავენ²⁹.

1969 წელს დაიბეჭდა „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ტექსტის თარგმანი თანამედროვე სომხურ სალიტერატურო ენაზე. მას ახლავს მთარგმნელის ვ. არაქელიანის წინასიტყვაობა, სადაც მიმოხილულია ნაწარმოების შესახებ არსებული ცნობები ძველ ავტორთა შრომებში, ლაპარაკია წყაროების საკითხზე და შეფასებულია ცალკეული თავები. არაქელიანი პირველი და მეორე ნაწილების ავტორად მიიჩნევს მ. კალანკატუაცის, ხოლო მესამეს — სხვა პირს მიაწერს³⁰.

1977 წელს მკითხველმა მიიღო ბაქოელი მკვლევრის ფ. მამედოვას მონოგრაფია — „მოვსეს კალანკატუაცის „ალვანეთის ქვეყნის ისტორია“, როგორც წყარო ადრეშუასაუკუნეების ალვანეთის საზოგადოებრივი წყობილებისათვის“. ნაშრომის დასაწყისში მამედოვა დაწვრილებით იხილავს სხვათა შეხედულებებს ამ ნაწარმოებზე, საუბარი აქვს ხელნაწერზე, გამოცემებზე, ავტორის ვინაობაზე, დაწერის დროზე, ცალკეულ ნაწილებზე და გაკეთებული აქვს დასკვნა, რომლის მიხედვით პირველი, მეორე მთლიანად და მესამე ნაწილის დასაწყისი

²⁷ К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, Л., 1959, с. 12—15.

²⁸ К. Г. Алиев. К вопросу об источниках и литературе по истории древней Кавказской Албании, сб. „Вопросы истории Кавказской Албании“, Баку, 1962, с. 17.

²⁹ З. М. Буниятов, Азербайджан в VII—IX вв, Баку, 1965, с. 6—11.

³⁰ Մովսես Կալանկատուացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի. անդադրան Կ. Արաբեկյանի, երկվան, 1969.

თავები შექმნა VII—VIII სს-ში იმ ავტორმა, რომელმაც გამოიყენა პირველ პირში დაწერილი წყაროები. მასვე მიეკუთვნება „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“ არსებული ფრაზა „კალანკატუიქი იმავე უტის გავარშია (ოლქში), საიდანაც მე ვარ“. მეორე ნაწილის მეცხრე თავიდან ბოლომდე და მესამე ნაწილის მომდევნო თავებში აღწერილი ამბები უთუოდ თანამედროვეისა და თვითმხილველის მანერ უნდა იყოს დაწერილი. 710 წლის მომდევნო მოვლენების თხრობას კი მამედოვა მიაწერს სხვა პირს, მასავე მიიჩნევს საერთო რედაქტორად, რომელსაც თავისი შეხედულებისამებრ ისეთი ფურცლები ჩაურთავს ნაწარმოებში, რასაც არავითარი კავშირი არ ჰქონია მასთან. მაგალითისათვის გამოდგებაო დამამთავრებელი თავი, რომელიც შეიცავს ალვანელ კათალიკოსთა სიას 999 წლამდე³¹.

ზემოთქმულის საფუძველზე აშკარაა „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ არაერთგვაროვნება. ის უფრო კომპილაციური კრებულის შთაბეჭდილებას ახდენს, ვიდრე რომელიმე ერთი მწერლის მიერ გარკვეულ წყაროებზე დაფუძნებული ნაშრომისას. ნიშანდობლივია, რომ XII ს-ის ზოგიერთი მოღვაწე მას იხსენიებს ავტორის დაუსახელებლად და ადგილს უთმობს VII—VIII სს-თა ისტორიკოსებს (სებეოსი, ლევონდი) შორის. ხომ არ მიუთითებს ეს გარემოება იმაზე, რომ XII ს-მდე „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ბოლო, მესამე ნაწილი, ფართოდ არ იყო ცნობილი. ანდა, იქნება, ამდროის ახლო ხანებში დაიწერა. ავტორმა, გარდა იმისა, რომ მთლიანად გამოიყენა პირველი ორი ნაწილი, თავი მოუყარა მასალას მომდევნო ხანებისათვის, ხოლო რაც ვერ აღმოაჩინა, შესაბამის პერიოდზე საერთოდ არაფერი თქვა (მაგ., არ აღსახავს ის ამბები, სადაც გამოჩნდებოდა ამიერკავკასიის ხალხების ბრძოლა არაბ დამპყრობთა წინააღმდეგ), ამ წესით თხრობა დაასრულა X ს-ის მიწურულით. მთელ მასალას გაუყეთა საერთო რედაქცია. მხოლოდ ისე, რომ არ შეუცვლია ცალკეულ მონაკვეთთა ენა. შესაძლებელია, სწორ ინფორმაციას იძლევიან მხითარ გოში და ვანაკან ვარდაპეტი, როდესაც „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ სრულ ტექსტს მოესეს დასსურანეცის აკუთვნებენ. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ანგარიშს ვუწევთ ტრადიციას და ნაწარმოების ავტორად კვლავ მოვსეს კალანკატუაის ვასახელებთ.

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენს „ისტორიის“ ხელნაწერებზე ცნობა გამოაქვეყნა ი. შაპატუნიმ. ეჩმიადინის ბიბლიოთეკაში დაცული ორი ხელნაწერიდან პირველს ათარილებდა 1279—1311 წლებით, რადგა-

³¹ Ф. Мамедова, „История Албан“ Мюсея Кланкатуйского чина чник по общественному строю раннесредневековой Албании, с. 14—49.

ნაც ერთ-ერთი მინაწერის მიხედვით ის დაუკვეთია ვინმე ამაზასპ მა-
მიკონიანს, რომელიც, მწერალ ზაქარია დიაკონის ცნობით, სწორედ
ამ პერიოდში უნდა ყოფილიყო ოპანავანქის მონასტრის წინამძღვრად.
ამავე ხელნაწერს აღმოაჩინდა სხვა მინაწერიც. მას ყურადღება მიაქ-
ცია პირველად და გამოაქვეყნა ხ. დაღენმა³². მინაწერის მიხედვით
ნუსხა შესრულებულია სომხური წელთაღრიცხვით 738 (1289) წელს,
რაც საყოველთაოდ არის მიღებული. ეჩმიაძინის მეორე ხელნაწერში
აღვანელ კათალიკოსთა სია მიყვანილია 1675 წლამდე, ამდენად, ის
XVII ს-ს განეკუთვნება. ამჟამად ცნობილი ყველა ხელნაწერი მომდი-
ნარეობს ეჩმიაძინის ამ ორი ნუსხიდან. 1829 წელს თვითონ შაჰატუ-
ნიმ შექმნა ასლი ერთ-ერთი მათგანიდან. მისგან წარმოიშვა ე. წ. პე-
ტერბურგის ნუსხა გადაწერილი ივან ნაზაროვის მიერ 1841 წელს.
1838 წელს ე. ბორეს ასლმა საფუძველი დაუდო ორ თავრიზულ ხელ-
ნაწერს, მათგან წარმოიშენენ პარიზული ნუსხებიც.

1939 წელს ტ. ტერ-გრიგორიანმა ერთმანეთს შეუღარა მატენა-
დარანში არსებული რვა ხელნაწერი. მათ შორის უძველესი 1289 წლი-
საა (№ 1531), შემდეგი ორი XVII ს-ს განეკუთვნება, აქედან ერთი
ზუსტი თარიღის გარეშეა (№ 1725), ხოლო მეორე დათარიღებულია
1664 წლით (№ 2561). მომდევნო ხელნაწერები XIX ს-ისაა, კერძოდ,
გადაწერილი ჩანან 1761 (№ 2646), 1829 (№ 2866), 1839 (№ 3043),
1848 (№ 668) და 1855 (№ 667) წლებში.

ვ. არაქელიანს „აღვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ახალ სომხურ ენა-
ზე თარგმნისას, როგორც თვითონ აღნიშნავს, გამოუყენებია მატენა-
დარანის ყველა ხელნაწერი და ცნობილი გამოცემები. ასევე ჩ. დოვსე-
ტის ინგლისური თარგმანი ითვალისწინებს დასავლეთის საცავეაში
არსებულ ნუსხებს, რომელთაგან ხუთი პარიზის ნაციონალურ ბიბლიო-
თეკაშია (P₁ № 217, P₂ № 218, P₃ № 219, P₄ № 220, P₅ № 221),
ერთი ბრიტანეთის მუზეუმში, ორი ვენციელ მწიგნობრანთა კლდეკციაში
და ოთხი—ვენის მწიგნობრანთა ფონდში. ასევე გამოუყენებია ნორკულისა
და კონსტანტინოპოლის ხელნაწერები³³.

აქვე აღნიშვნის ღირსია ერთი ფაქტი, 1676 წ. ზაქარია დიაკონმა
განაახლა 1289 წლის ეჩმიაძინის ხელნაწერი. მან ვერ შენიშნა, რომ
ერთ-ერთი რვეული ათფურცლიანი იყო და არა თორმეტიანი, როგორც
ყველა დანარჩენი. დაკარგული ორი ფურცელი შეიცავდა „აღვანთა
ქვეყნის ისტორიის“ შესაბამე ნაწილის XX თავის ნაწყვეტს. ქრონოლო-

³² სჯაქსი „საქარაიუხი (საქარაი) სქიხი ილიაწმინაძისაჲსანი სკილანჩი
სქანაძისაჲსანი“. „საქარაი“, საქარაქაიუხი, 1896, ტ. 22—26.

³³ ხელნაწერებზე საუბარი აქვს დაწერილებით ფ. მამედოვას ზემოთ მითითე-
ბულ წიგნში, გვ. 14—32.

გიურად მასში ასახულია 835—842 წწ-ის ამბები. დაკარგული ფურცლები აღმოაჩინა ხ. დადენმა და გამოსცა ჟურნალ „არარატში“. 1940 წელს ტერ-გრიგორიანმა თარგმნა ის რუსულ ენაზე, ხოლო დოვსეტმა შეიტანა თავის ინგლისურ თარგმანში. წინამდებარე ქართული გამოცემა შეიცავს მას.

ცალკე უნდა გამოიყოს „აღვანთა ქვეყნის ისტორიის“ წყაროთა საკითხი. მის შესასწავლად რამდენიმეჯერ იქნა ჩატარებული სპეციალური კვლევა (ქ. პატკანიანი, ტ. ტერ-გრიგორიანი, ნ. აკინიანი, ვ. არაქელიანი). სირთულე მდგომარეობს იმაში, რომ ნაწარმოები იშვიათად უთითებს თავის წყაროს. თუმცა გვხვდება ზოგიერთი მინიშნებანი, მაგალითად, პირველი ნაწილის IV თავში ასეთი ფრაზა მოიპოვება, „ამბობენ, არანის სახელოვან და მამაც შთამომავალთაგან ვალარშაკმა დანიშნა ათათასიანი ჯარის წინამძღოლი“. რაზეა დაფუძნებული სიტყვა „ამბობენ“ ზეპირგადმოცემაზე თუ რომელიმე წინამორბედი მემატრიანის მიერ აღნიშნულ ფაქტზე, — ტექსტის მიხედვით არ ჩანს. მოყვანილი ადგილის შედარებამ მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიის“ ტექსტთან, ქ. პატკანიანი დაარწმუნა, რომ ამ შემთხვევაში კალანკატუაციის წყარო ხორენაცის თხზულება უნდა ყოფილიყო. პირველივე ნაწილის XIII თავში უფრო თვალსაჩინო მითითება მოიპოვება. აქ პირდაპირ არის ნათქვამი, აღვანეთში არანის გამეფების შემდეგ დროინდელი ამბების გარკვევაში „გვშეგლის ბრძენთა მამა მოვსესი“, ე. ი. — მ. ხორენაცი. მსგავსი აღნიშვნები „აღვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ტექსტში იშვიათია, ამიტომ საჭირო გახდა საფუძვლიანი კვლევის ჩატარება. ასეთი სამუშაოს შემდეგაც, ბევრი რამ მაინც დასაზუსტებელი დარჩა.

სპეციალურად იმუშავა წყაროთა საკითხებზე ზემოთ მოხსენიებულმა ტ. ტერ-გრიგორიანმა. კვლევის შედეგად მან ასეთი ზოგადი სურათი წარმოადგინა: VII ს-ის ავტორის მოვსეს კალანკატუაციის გაუთვალისწინებია ხალხური თქმულებები და გადმოცემები. მას ხშირად მოჰყავს ისეთი სიტყვები და გამოთქმები, რომლებიც, მკვლევართა ვარაუდით, მეტად ადრეულ ხანაში იხმარებოდა ხალხში. ბევრია ადგილობრივი წარმოშობის საკუთარი სახელებიც. „აღვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ავტორს გამოუყენებია სხვადასხვა სამოქალაქო თუ სასულიერო პირთა ოფიციალური მიმოწერა, რაც დაცული უნდა ყოფილიყო მონასტრებსა და სასახლეებში. ნაწარმოებში ხშირად ჩანს იმ მწერალთა შრომის კვალი, რომელთა შორის ზოგმა ნაწილობრივ მოაღწია ჩვენამდე, ხოლო ზოგი საეცებით დაიკარგა. მაგალითად, მეორე ნაწილის XV თავი სათაურით „შიმშილისა და ტყვეობის გაძლიერება“ — კათალიკოს ვიროს ეკუთვნის, რაც დადასტურებულია ტექსტით. შესაძლებელია, ეს თავი მხოლოდ ნაწილია ჩვენამდე მოუღწეველი

ნაწარმოებისა, რომელიც დაუწერია კათალიკოს ვიროს. ასეთივე გარაუდია მეორე ნაწილის V თავის მიმართ. აქ ვინმე ვენიკი თავის თავზე ლაპარაკობს პირველ პირში, მისი სრული ნაშრომი კი ცნობილი არ არის. დაკარგულად ითვლება ასევე, VI ს-ის მოღვაწის პეტროს სივენცის ნაწარმოები. მასზე ცნობას იძლევა სტეფანოს ორბელიანი, საიდანაც აღებულია მეორე ნაწილის პირველ თავში მოთხრობილი ანდოკის აჯანყების ისტორია.

ამასთანავე, „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ ავტორი უთუოდ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა იმ მოვლენებს, რასაც ადგილი ჰქონდა ალვანეთის ტერიტორიაზე მის სიციცხლეში. ის, როგორც თვითმხილველი ან უშუალო მონაწილეთაგან ინფორმირებული, ავსებდა მათით თავის მასალას. კალანკატუაციმ უხვად გამოიყენა აგრეთვე წინამორბედ ავტორთა შრომები. განსაკუთრებით მოვსეს ხორენაცისა და ელიშეს ნაწარმოებები. მაგ., პირველი ნაწილის X თავში აღწერილი ალვანეთის მეფის ვაჩეს გაქრისტიანების ამბავი ანალოგიურ თხრობას პოულობს ელიშე ვარდაპეტის „ვარდანთანთა ომების ისტორიაში“, ამავე ნაწილის XI თავი შეიცავს ეპისკოპოს გიუტის წერილს, რაც დამოუკიდებლად არის შემორჩენილი და „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“ უცვლელადაა ჩართული. XIV თავი ეძღვნება სომხეთის განმანათლებლის გრიგორის მოღვაწეობას. შესატყვისი ამბები უფრო ვრცლად მოიპოვება აგათანგელოსისა და მოვსეს ხორენაცის შრომებში.

თუ შევადარებთ ქ. პატკანიანისა და ტ. ტერ-გრიგორიანის დასკვნებს, აღმოჩნდება, რომ მათი კვლევის შედეგები ხშირად ემთხვევა ერთმანეთს. რაც შეეხება ნ. აკინიანს, მისი აზრით, ნაწარმოების რედაქტორი, რომელსაც ის პირობითად მოვსეს დასხურანეცის უწოდებს, საკმარის დაუდევარი უნდა ყოფილიყო. მას, თუმცა შიგადაშიგ ჩართული აქვს უშუალოდ თავის მიერ დაწერილი თავები, მაგრამ ხშირად იჩენს არასერიოზულ დამოკიდებულებას მასალისადმი. მაგ., პირველი ნაწილის VIII თავში ლაპარაკია ნაშრომის ხარვეზზე, რასაც აღმოსავლეთში არსებული მღელვარებების გამო საბუთთა დაკარგვით ხსნის. მკვლევრის მიხედვით მოვსეს დასხურანეცის შეეძლო მასალის მოძებნა იმ დროს არსებულ სხვადასხვა წარწერიდან, ალვანური და სომხური არქივებიდან, სადაც ის ნახავდა თუნდაც 768 წლის პარტავის კრების ოქმებს, ასევე, შეეძლო უფრო ფართოდ ესარგებლა სომეხი ისტორიკოსების კორიუზის, აგათანგელოსის, ფავსტოს ბუზანდის, ლაზარ ფარპეცის, სებეოსის, ლევონდის, თომა არწრუზის და სხვათა თხზულებებით. ამ მასალის უცოდინარობით ხსნის აკინიანი იმ დანაკლისს, რომელიც შეინიშნება „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“. მიუხედავად ამისა, ის, რაც შევიდა ნაწარმოებში სავსებით სამართ-

ლიანად ანიჭებს მას საუკეთესო პირველწყაროდ მიჩნევის უფლებას.

წინამდებარე ქართული თარგმანი ძირითადად შესრულებულია 1913 წ. თბილისში დასტამბული გამოცემიდან. თუმცა ამასთანავე ითვალისწინებს როგორც ვ. არაქელიანის მიერ ახალ სომხურ ენაზე თარგმნილ ტექსტს, შეჭვებულს მატენადარანში არსებულ ხელნაწერებთან, ასევე ნაწილობრივ ჩ. დოვსეტის ინგლისურ გამოცემას, დაფუძნებულს დასავლეთ ევროპის საცავებში არსებულ ნუსხებზე. ქართული თარგმანი უკვე წარმოებაში იყო, როდესაც ისევე ვ. არაქელიანმა გამოსცა „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი³⁴. მისი რამდენადმე გათვალისწინება მაინც მოხერხდა*.

სამწუხაროდ, მთარგმნელისაგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო, ქართული თარგმანი სრული არ არის. გამოტოვებულია ნაწარმოების პირველსა და მეორე ნაწილებში რამდენიმე რელიგიური შინაარსის შემცველი თავი, ზოგიც არასრულადაა წარმოდგენილი. ნაკლები ადგილები მრავალწერტილითაა აღნიშნული. ასევე შემოკლებულია შესავალი და შენიშვნები.

თარგმნისას წამოჭრილი არაერთი სირთულე ძირითადად დაკავშირებული იყო ტერმინებისა და საკუთარი სახელების გადმოცემასთან. საყოველთაოდ გავრცელებული სახელები ითარგმნა საერთოდ მიღებული ფორმით. მაგ. „პავლე მოციქული“ და არა ტექსტის „პოკლთრივ სომხურ-ალვანურ სამყაროსათვის დამახასიათებელ საკუთარ სახელებსა და ტერმინებზე, უმეტესად დედნის ფორმითაა წარმოდგენილი ისინი, მაგ. ძველ სომხურ ენაში გავრცელებული სოციალური ტერმინი „იშხანი“ ფართო მნიშვნელობით იხმარება (მთავარი, დიდებული, მმართველი და სხვ.), ამიტომ ბევრ შემთხვევაში იგი არ ითარგმნა. ზოლო თუ ტექსტის მიხედვით კონკრეტულად გარკვეულია ვისზეა ლაპარაკი, მაშინ მოტანილია მისი ქართული შესატყვისი. მაგ. „მთავარი ჯუანშირი“ და არა „იშხანი ჯუანშირი“. ასევე დედნის ფორმითაა მოტანილი უმეტესად ისეთი ტერმინები, როგორიცაა „ნახარარი“, „ზორავარი“, „სპარაპეტი“, „აზგაპეტი“ და სხვ., მხოლოდ იქვე მოცემულია მათი განმარტება.

ძველ სომხურ ენაში XI ს-მდე უცხო სიტყვების „ლ“ ჩვეულებრივ ასო „ლ“-თი აღინიშნებოდა. ამიტომ საკუთარ და ზოგად სახელებ-

³⁴ М. А. Алексеев, Кавказская архивология, «Исторический архив», № 1, 1983

* 1984 წ. ერევანში დაისტამბა „ალვანთა ქვეყნის ისტორიის“ რუსული თარგმანი შესრულებული შ. სმბატაიანის მიერ.

ში „ლ“ უფრო ხშირად ქართულ თარგმანში „ლ“-დ არის წარმოდგენილი. მხოლოდ მაშინ, როდესაც ესა თუ ის სახელი სომხურ ენაში დღესაც არსებობს და გამოითქმის სწორედ „ლ“ ბგერით, მაშინ ქართულშიც „ლ“ არის დატოვებული. მაგ., იგივე „პოლოსი“, თუ ლაპარაკია ადგილობრივ პირზე.

„ალვანეთის ისტორიის“ ტექსტს ასევე მრავალი სირთულე ახლავს სტილისა და ენობრივი არაერთგვაროვნების გამო. ეს უფრო საგრძნობია რელიგიური შინაარსის შემცველ თავებში. ასეთი ადგილების გარკვევისას და, საერთოდ, წინამდებარე წიგნზე გაწეული შრომისათვის რედაქტორს უმადლის მთარგმნელი.

აღვანთა ქვეყნის ისტორია

წიგნი I

თავი I

შთაშრომავლობა ადამიდან ნოემდე

ღეთის მიერ შექმნილმა პირველმა ადამიანმა, ჩვენმა მამამ ადამმა იცოცხლა ორას ოცდაათი წელი და შვა სეთი. სეთმა იცოცხლა ორას 'ხუთი წელი და შვა ენოფი. ენოფმა იცოცხლა ას ოთხმოცდაათი წელი და შვა კაინანი. კაინანმა იცოცხლა ას სამოცდაათი წელი და შვა იაბეთი. იაბეთმა იცოცხლა ას სამოცდაორი წელი და შვა ენოქი. ენოქმა იცოცხლა ას სამოცდახუთი წელი და შვა მათუსალა. მათუსალამ იცოცხლა ას შვიდი წელი და შვა ლამექი. ლამექმა იცოცხლა ას ოთხმოცი წელი და შვა ნოე. ნოემ იცოცხლა ხუთასი წელი და შვა სამი შვილი: სემი, ქამი და იაბეთი. სემის დაბადებიდან ასი წლის შემდეგ მოვიდა წარღვნა. ეს იყო ნოეს დაბადების მეექვსე წელს. ადამიდან წარღვნამდე იყო ორი ათას ორას ორმოცდაორი წელი და ათი მოდგმა.

თავი II

იაბეთისა და მის შთაშრომავალთა გვარტომობის აღწერილობა

აქ მოცემულია იაბეთის საზღვრებისა და მისი გვარტომობის ზუსტი აღწერილობა.

იაბეთის საზღვრებია ის, რომელიც მიაკუთვნა მას ნოემ და ფიცს შოითხოვდა ძმათაგან, რათა არ ეწყენინებინათ ერთმანეთისათვის. ეს [საზღვრებია] მარებიდან¹ გადირონის ჩრდილო მხარემდე და მდინარე დკლათამდე, რომელიც მარებს ჰყოფს ბაბილონისაგან.

იაბეთის შვილები არიან: გამერი, რომლისაგან წარმოიშვნენ გამირები, მაგოვი, მისგან — კელტები და გალატელები, მადა, მისგან —

მარები, იავანი, მისგან — ჰელინები და იონები, თობელი, მისგან — თეტალქები, მოსოქი, მისგან — ლურიკიელები, თირასი, მისგან — თრაკიელები, ქეტინი, მისგან — მაკედონელები. თირასის შვილები არიან: ასქანაზი, მისგან მოდიან სარმატები, რიფათი, მისგან — საერო-მატები და თორგომი, რომლისაგანაც წარმოიშვნენ ჰაიები.

იავანის შვილებია: ელისა, — მისგან სიკილიელები და ათენელები, თარშიში, მისგან — ვირქები და ტიურინელები, კიტრისი, მისგან — რომელები, ლათინელები და პროდოსელები — სულ თხუთმეტი ტომი.

ამათგან გამოვიდნენ და გამოეყვნენ წარმართთა კუნძულები, როგორც მაგალითად, კვიპროსელები. კითიაცელთაგან არიან იაბეთის შვილები. ხოლო ვინც ჩრდილოეთის მხარეებში ცხოვრობენ თანამეტომენი არიან იმ კითიაცელებისა, რომელთაგანაც წარმოიშვნენ ავღანელები. ჰელასის ქვეყანაში ცხოვრობენ ის ხალხები, ვინც შემდეგაა იქ მოსული, როგორც აიეტელები. ადრე ესენი სახლობდნენ ათენში, ბერძენთა და თებელთა ამ შესანიშნავ ქალაქში. ის სიდონელები. რომლებიც კადმენის შვილის აგენოვრასაგან არიან წარმოშობილნი და კარგედონელები ტივროსიდან წამოვიდნენ და [სხვა ადგილას] გადაინაცვლეს.

ენათა ადრევის დროს იაბეთისაგან წარმოიშვა თხუთმეტი ხალხი. ესენი სახლობდნენ მართა ქვეყნიდან [დაწყებული] სპარიონამდე, რაც ოკეანემდე ვრცელდება და ჩრდილოეთისკენაა მიმართული. მათი ქვეყნებია: ატრაპატაკანი, ალუანქი, ამაზონია, დიდი და მცირე ჰაიქი, კაბადოკია, ვალატია, კოლქისი, მნდიკი, ბოსფორია, მეოვტისი, დერისი, სარმატა, ტავრინისი, სავრომატესი, სკიუთია, თრაკია, მაკედონია, დალმატა. მოვლისი, თესალია, ლოკრისი, ბიოვტია, ჰეტალია, ატიკი, აქაი, პელენისი, აკარნესი, ჰუპირისტიმი, ლიურაა, ლიქნიტისი, ადრიაკე — აქედან ადრიაკის ზღვა, ვალია, სპანიის ვალია, იბერია, დიდი სპანია. აქ სრულდება იაბეთის საზღვრები მიმართული ბრატანელთა კუნძულებისაკენ და, საერთოდ, ჩრდილოეთისაკენ.

თ ა ვ ი 111

ხალხები, რომლებსაც მოეპოვებათ დამწერლობა

მათ შორის ვისაც დამწერლობა აქვს, არიან ებრაელები, ლათინელები, რომელთა ანბანს რომაელებიც იყენებენ, ესპანელები, ბერძნები, მარები, სომხები, ალვანელები*. მარებიდან ჩრდილოეთით გა-

* რა მოსაზრებით არ ასენებს ქართველებს, გაუგებარია

დრონამდე საზღვარი გადაჭიმულია მდინარე პარგამიდოსიდან² მატუსიამდე, რაც იგივე ილიონია³. კუნძულები სიკილია, ევბია, როდოსი, ქიოსი, ლესბოსი, კითერა⁴, ზაკიუნთოსი, კეფალენია, ითაკე, კორკირია და კიულადესი⁵, აგრეთვე აზიის ერთი ნაწილი, წოდებული იოვანიად და მდინარე დკლათი, რაც ბაბილონს ჰყოფს მარებისაგან, — ეს არის იაბათის საზღვარი.

სემმა დაიკავა ქვეყნის აღმოსავლეთი მხარე, ქამმა — სამხრეთისა, ხოლო იაბეთმა — დასავლეთისა და ჩრდილოეთის მხარეები, სადაც ცხოვრობენ ალვანელები და მდებარეობს კასპიის ზღვა, — ქვეყნის დასასრული აღმოსავლეთით. ეს ხალხები დასავლეთისაკენ გაეშურნენ და მიაღწიეს ტრაპიზონამდე⁶.

ხოლო იაბეთიდან ტიგრანამდე ორმოცდაათხი მეფე იყო. სპარსეთის მხარეებში კი არაშაკიდან არტავანამდე თოთხმეტი მეფე ითვლება. და ოთხას ორმოცდაათი წელი. არტავანი მოკლა სასანიანმა არტაშირ სტაპრელმა, ამით შეწყდა მეფობა პართეველთა⁷, რომლებმაც სპარსეთსა და ასურეთში ბატონობა დაიწყეს ორას ორმოცდაათხი წლით ადრე ჩვენი ცხოველმყოფელი ქრისტეს მოსვლამდე, ხოლო ბაბილონის ტყვეობიდან ებრაელების დაბრუნების შემდეგ გასული იყო ორას სამოცდაათი წელი. იგივე პართეველნი ვალარშაკიდან ვრამშაპუჰის შვილ არტაშირამდე სომხეთშიც მეფობდნენ. სულ ოცდაექვსი [მეფე იყო] ექვსას ოცი წლის მანძილზე. აქ შეწყდა არაშაკნიანთა მეფობა და წმინდა გრიგორის ტომიდან მამამთავრობა.

ხოლო თუ გასურს იცოდე ბაგრატუნიანთა შესახებ, — სკაიორდის შვილმა პარტირმა, პრაჩიად წოდებულმა სომეხმა მეფემ, ჰაიკის შთამომავალმა, სთხოვა ბაბილონის მეფეს ერთი ვინმე ტყვე ებრაელთაგანი, სახელად შამბათი. ის გაეშურა და დიდი პატივით დამკვიდრდა სომეხთა ქვეყანაში. დიდებული იაბეთური საგვარეულო რომ შეწყდა, მისგან წარმოიშვა ბაგრატუნიანთა გვარი⁸.

ვალარშაკის მიერ ალვანთა სამთავროს დაარსება

აქ იწყება თხრობა [ალვანთა] სამთავროზე. ქვეყნისა და კაცობრიობის შექმნის დასაბამიდან მათ შესახებ, ვინც კავკასიის დიდი ქედის შემოგარენში მოსახლეობს, ნამდვილი არაფერი ვიცოთ მსმენელს რომ გამოადგეს. შემდეგ კი ვალარშაკ სომეხთა მეფემ, ჩრდილოეთში რომ დადგენილიყო, მოუწოდა ველურ უცხო ტომებს ჩრდილოეთის ველებიდან და კავკასიონის მისადგომებიდან, ასევე იმათ, ვინც სამხრეთის ხეობებსა და ხევებში დაბლობის დასაწყისამდე ბინადრობდა.

და უბრძანა მიეტოვებინათ ავაზაკობა, კაცისკვლა და სამეფო ხარკს დაპორჩილებოდნენ. შემდეგ დაუდგინა მათ წინამძღოლი და მმართველი. ვალარშაკის ბრძანებით დანიშნული მეთაური იყო ვინმე სისიანთა ტომიდან იაბეთის მოდგმისა, სახელად არანი, რომელმაც შემკვიდრებით მიიღო ალვანების მინდვრები და მთები მდინარე ერასხიდან ჰნარაკერტ-ს⁹ სიმაგრემდე. ამ ქვეყანას მისი სასიამოვნო ბუნების გამო ეწოდა „ალუანქი“, რამდენადაც „ალუ“ მიუთითებს საამურზე.

ამ არანის სახელოვან და მამაც შთამომავლებიდან, ამბობენ, პართელმა ვალარშაკმა [ერთ-ერთი] ათიათასის თავი მხარის მმართველად დაადგინა ხოლო მისი ნაშიერებიდან, ამბობენ ასევე, წარმოიშვნენ უტიელთა¹⁰, გარდმანელთა¹¹, წავდეელთა¹² და გარგარელთა¹³ სამთავროს ხალხები.

ასე აღიწერა ღღემდე [ალვანელთა] გვარტომობა.

თ ა ვ ი v

ალვანეთის საზღვრებში არსებული სიუხვენი და ნაყოფიერებანი, რაც მას აჰვს ადამიანის საპირომებისათვის

უხვი და ნაყოფიერია ალვანთა ქვეყანა ყოველგვარი სიკეთით და კავკასიის უმაღლესი მასივებით. მდორედ მომდინარე მტკვარს თან მოაქვს დიდი და პატარა თევზი. [შემდეგ] მიედინება და ერთვის კასპიის ზღვას. გარშემო მდებარეობენ ნაყოფიერი მინდვრები, რომლებიც იძლევიან პურსა და ბევრ ღვინოს, ნავთსა და მარილს, აბრეშუმსა და ბამბას, ასევე უთვალავ ზეთისხილს. ხოლო მთებიდან იღებენ ოქროს, ვერცხლს, სპილენძსა და ყვითელ საკმელს, გარეული ცხოველებიდან აქ [გვხვდება] ლომი, ვეფხვი, ავაზა, კანჯარი. დიდი სიმრავლეა ფრინველთა: არწივი, შევარდენი და მათი მსგავსნი. [ალვანეთის] დედაქალაქია დიდ პარტავი.

თ ა ვ ი vi

იმასზე, თუ როგორ გამოგვიცხადა ჩვენ ღმერთი აღმოსავლელთს

გარდა იმისა, რომ ვალარშაკმა ალვანეთის ტახტზე არანი დასვა, არავითარი ჰუმბარიტი ცნობა არ მოგვეპოვება მამაც ვაჩაგანამდე, რომელიც ერთიანად გაბატონდა ალვანთა მხარეებზე.

როდესაც მოაღწია სიმართლის მზის ამობრწყინების ჟამმა, მოგვიახლოვდა ჩვენი ხსნის შეუტყობელი არსი, დიდების შუქი და არსობის მამა მოგვევლინა, ყოველი მცნება მისი მთლიანად შესრულდა. მაშინ არსობის დიდება დაბრძანდა [ტახტზე], საიდანაც აღარ გადმოსულა*. გააგზავნა მან ქვეყნად მქადაგებლებად თავისი წმინდა და სასურველი მოწაფეები, რომელთაგანაც ჩვენ, აღმოსავლელებს, წილად გვხვდა მოციქული თადეოსი. ის მივიდა სომხეთში, გავარ** არტაზში¹⁴ და იქ მიიღო მოწამეობრივი აღსასრული სომეხთა მეფე სანატრუკისაგან. [თადეოსის] მოწაფე წმინდა ელიშა დაბრუნდა იერუსალიმს და მოუთხრო თანამოციქულთ სანატრელი მოწამეობა მისი. იქ, სულიწმინდას ზემთაგონებით ეკურთხა ელიშა უფლის ძმის — წმინდა იაკობის ხელით, რომელიც იერუსალიმის პირველი მღვდელმთავარი იყო. ელიშას წილად ხვდა აღმოსავლეთი და გზას დაადგა იერუსალიმიდან სპარსეთისაკენ. შევიდა მასქუთში¹⁵, გვერდი აუარა სომეხთს და დაიწყო ქადაგება ჩორში***¹⁶. სხვადასხვა ადგილებში მრავალი დაიმოწაფა და აზიარა საუკუნო ნეტარებას. იქიდან წავიდა უტის გავარში, ქალაქ სრაპარში¹⁷ სამი მოწაფითურთ, რომლებსაც ვინმე ურჯულონი უკან დაედევნენ. ერთმა მოწაფეთაგანმა მიიღო მოწამეობრივი აღსასრული, ორმა [გადარჩენილმა] კი დატოვა ნეტარი ელიშა და უკან დაედევნა მკვლელებს. ხოლო წმინდა მამამთავარი მივიდა გისში¹⁸, ააგო ეკლესია და შესწირა უსისხლო მსხვერპლი. იქიდან წავიდა ძერგუნის ველზე¹⁹ ურწმუნო კერპთაყვანისმცემელთა სამსხვერპლო ადგილას და იქ მიიღო მოწამეობის გვირგვინი. ვერავინ შეიტყო, ვინ იყო ამ საქმის ჩამდენი. იქვე, სიკვდილმისჯილთა ორმოში ჩაასვენეს [ელიშას] პატიოსანი ნეშტი და დიდი ხნით დაფლეს იმ ადგილას, რომელსაც ჰომენქს უწოდებენ.

თ ა ვ ი VII

აღმოსავლეთის განმანათლებლის ზმინდა ელიშას ნეშტთა მოკოვება

თ ა ვ ი VIII

არანიდან აღვანთა მეფე ურნაირამდე და სომეხთა მეფე თრდატამდე, რიგიანად მონათხრობი ვერაფერი ვიკოვებთ, ამიტომ ზერელედ დავწერეთ ის, რისი ცოდნაც საპირი იყო

* ლაპარაკია ქრისტეზე და მის მოძღვრებაზე.

** გავარი ოლქი, მხარე.

*** ჩორი; ტექსტში გვხვდება „ჩოლა“ ფორმითაც.

მეტად სასურველი იყო რიგიანად გვეცოდნოდა ისტორია არანის მმართველობიდან ამ ამბებამდე, მაგრამ აღმოსავლეთის მღელვარებებმა და საბუთების განადგურებამ გამოიწვია [ცნობათა ნაკლებობა]. თუმცა ამ ადგილას ჩვენ გვეხმარება ქერდოლოთა მამა მოვსესი*, რომელმაც აღწერა არტავაზის ომი რომაელებთან. როდესაც [არტავაზმა] შეკრიბა ატრაპატაკანის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი, იხმო კავკასიის მთების ძლიერი ხალხებიც, ასევე ალვანთა და ქართველთა ჯარები და გაემართა შუამდინარეთში. იქ ამათი ძალით განდევნა რომაელთა ლეგიონები**.

ხოლო როცა არტაშესი თავს დაესხა ერვანდს, ის ალვანეთის საზღვრებში, უტის გავარში იმყოფებოდა. იქვე მიატოვა ჯარები და გაეშურა თავისი ქალაქისაკენ. არტაშესიც მივიდა იქ, ალვანთა ჯარი შეუერთა თავისას, გავიდა გელამის ტბის ნაპირას და მათი საშუალებით გააძევა ერვანდი, სომხეთზე კი თვითონ გაბატონდა. იმავე ხანებში ალვანელებმა მთლიანად შეიერთეს მთიელები, ასევე ქართველთა ერთი ნაწილი და დიდი ლაშქრით მოედნენ სომეხთა ქვეყანას. არტაშესმაც შეკრიბა ჯარი, მათ წინააღმდეგ და დაბანაკდა მდინარე მტკვართან. გამძაფრდა ბრძოლა, ალვანთა მეფისწული არტაშესს ტყვედ ჩაუვარდა. არტაშესმა ცოლად შეირთო მეფის ასული სათენიაკი და მტკიცე მშვიდობა დაამყარა. სათენიაკის მამა გარდაიცვალა, ვილაც სხვამ მიიტაცა მეფობა და მისი ძმაც განდევნა. მაშინ არტაშესის ლალა სმბატი წამოვიდა დიდი ჯარით, გააძევა მოძალადე, მამისეულ ტახტზე აიყვანა [სათენიკის] ძმა, ხოლო თვითონ დიდძალი ალაფითა და მრავალი ტყვეთ დაპრუნდა სომხეთში. შეავარშანში²⁰ დაასახლა არტაშის გავარიდან მოყვანილი ტყვეები, არაველიანის ტომის სანახარარო*** კი ებოძა სათენიაკის გვარს, რომელიც თრდატის მამის ხოსროვ დიდის დროს დაუმოყვრდა ბასლთაგან²¹ მოსულ მამაც კაცს.

თ ა ვ ი IX

შრნაირი რუმენას იღვას და ინათლემბა ზმინდა ბრიგორის მიერ. ალვანელები კი ერთიანად ნათლდებინან მიფე შრნაირისაგან.

ვინაიდან ნეტარმა ელიშამ სამოციქულო საქმიანობა დაიწყო ქვეყნის განაპირა მხარეებიდან, მან გაანათლა აღმოსავლეთის მხოლოდ

* იგულისხმება მოვსეს ხორენაცი.

**ამ ადგილთან დაკავშირებით იხ. მ. ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, ს. აბდოლაძის გამოც. თბ. 1984, გვ. 268, შნშვ. 99.

*** სანახარარო, ამ შემთხვევაში სამთავროა. „ნახარარი“ საერთოდ აღნიშნავს მმართველს, ხელისუფალს, მთავარს, დიდებულს.

ჩრდილო ნაწილი და არა მთლიანად. ის თვითონ გაისარჯა თავისი ხალხის გამო და წარმატებითაც დაასრულა ბრძოლა. ხოლო იმ დროს, როდესაც ღმერთი ესტუმრა ადამიანის მოდგმას, მთელი აღმოსავლეთის მხარე გააბრწყინა დიდი კეისრის კონსტანტინეს ხელით და დიდი სომხეთიც მაშინ გაანათლა ნეტარმა თრატაძემ...

ალვანეთს მეფე ურნაირი სპარსეთის მეფის შაპუჰის დის ქმარი იყო, ძალოვანი კაცი, რომელმაც უდიდეს ომებში ღრსეული სახელი დაიმკვიდრა. ხოლო სომხეთში გამარჯვების დროშა აღმართა. ეს მეორედ იშვა სომეხთა განმანათლებლის წმინდა გრიგორისაგან და სულიწმინდას მიერ სხივმოსილი მოვიდა და ხელმეორედ გაანათლა ალვანელები.... მისი სიკვდილის შემდეგ ალვანელებმა კათალიკოსობა სთხოვეს ყრმა გრიგორისს, რადგანაც ჯერ კიდევ ჩვენი მეფე ურნაირი ვეფდრა გრიგორს, რომ ხელი დაესხა მისთვის ქვეყნის გამსკობლად. ასეთი წესით იცხოვრეს დღემდე სომეხთა და ალვანთა ქვეყნებმა ერთსულ-¹ვანი ძმობითა და დაურღვეველი აღთქმით.

თ ა ვ ი ა

ალვანთა მეფე ვაჩხა შემსახებ, თუ როგორ უარყო მან წარმართული ცდომილება და მაცნოვარი ირწოუნა. შემდეგ ეოგა სპარსელებს და განმარტოვდა უდაბნოში წმინდა ცხოვრებისათვის

იაზკერტი თავისი მეფობის მეცხრამეტე წელს აღესრულა. მისი ორი შვილი ერთმანეთს დაუპირისპირდა და ხელისუფლებისათვის დაიწყეს ბრძოლა. ვიდრე ესენი შფოთში იყვნენ, აჯანყდა მათი დისწული — ალვანთა მეფე, ვაჩე. თანახმად მამათა გადმოცემისა, რაც დადასტურებულია ურნაირისაგანაც, ის ადრევე გამხდარიყო ქრისტიანი, მაგრამ ურჯულო იაზკერტს ძალით ისევ მოგვად ექცია. ახლა იპოვა შემთხვევა [ვაჩემ] თავის გამოხსნისა და უმჯობესად მიიჩნია ომში სიკვდილი, ვიდრე ურჯულოებით მეფობა.

არიელთა ჯარში ხანგრძლივი არეულობისას, იაზკერტს უმცროსი შვილის ლალა, სახელად რაპატი მიპრის ტომიდან, თავისი უთვალავი ლაშქრით გაემართა მეფის უფროსი შვილის წინააღმდეგ. გაანადგურა მისი ჯარი და ხელთ იგდო მეფის ძე, რომელიც იქვე, ადგილზე სიცოცხლეს გამოასალმა. გადარჩენილი ჯარის ნაწილი დამორჩილდა. არიელები კი გაერთიანდნენ და რაპატმა გაამეფა თავისი აღზრდილი, სახელად პეროზი, მაგრამ ალვანთა მეფემ არ ისურვა მას

დამორჩილებოდა, არამედ ჩახერგა ჩორის ციხესიმაგრე, გავიდა გაღმა მხარეს და გადაიყვანა მასქუთთა ლაშქარიც. შეიერთა თერთმეტი მთიელი მეფე, ბრძოლით წავიდა არიელთა ურდოს წინააღმდეგ და დიდი ზიანი მიაყენა სამეფო ჯარებს. ორ-სამჯერ გაუგზავნა ვედრების წიგნი პეროზმა, მაგრამ ვერ შეძლო მისი დარწმუნება. ვაჩე წერილით და შიკრიკის საშუალებით აყვედრიდა მას სომეხთა ქვეყნის ტყუილ-უბრალო აოხრებას, აგონებდა ნახარათა დახოცვას და შეპყრობილთა წამებას, — „იმის მაგიერად, რომ სიცოცხლე შეგენარჩუნებინათ სიყვარულისა და ღვაწლის წილ, თქვენ დახოცეთ ისინი. ჩემთვის უმჯობესია ტანჯვით სიკვდილი, ვიდრე დალატრანი ცხოვრება“. როდესაც პეროზი მიხვდა, რომ მისი დარწმუნება არც ძალას შეეძლო და არც სიყვარულს, მაშინ ურიცხვი ჯარი გაგზავნა ხაილანდრთა ქვეყანაში²². გააღეს ალანთა კარი, წამოიყვანეს ჰონთა დიდი ურდო და ერთი წელი ეომნენ ალვანთა მეფეს. თუმცა ვაჩეს ჯარი შემციროდა და გაიფანტა, მაგრამ მისი დამორჩილება, მაინც ვერ მოხერხდა. პირიქით, მათვე მიღეს უდიდესი დარტყმები, თუ ბრძოლით და თუ მძიმე დაავადებით. ხანგრძლივი ალყის გამო ქვეყნის დიდი ნაწილი გავერანდა, მაგრამ არავინ განაპირებულა მისგან.

მაშინ გაგზავნა [კაცი] მეფე პეროზმა ვაჩესთან და შეუთვალა: „გამოუშვი ჩემი და და დისწული, ეგენი ხომ თავიდანვე მოგვები იყვნენ, შენ კი აქციე ქრისტიანებად, ქვეყანა კი შენ გქონდესო“. მაგრამ ნეტარი კაცი ხელისუფლებისათვის არ იბრძოდა, არამედ ღვთის სადიდებლად. მან მიატოვა დედა და ცოლი, ასევე ქვეყანა, წაიღო სახარება და ისურვა განმარტობა.

როდესაც ესმა ეს მეფე პეროზს, ინანა და მთელი ბოროტება თავის მამას გადააბრალა. ქეშმარიტი ფიცი დაბეჭდა და გაუგზავნა: „ოღონდ ქვეყანას ნუ მიატოვებ, რასაც მეტყვი, შეგისრულებო“. [ვაჩემ] კი ისურვა მხოლოდ თავისი საკუთარი წილი, რაც მამისაგან ჰქონდა მიღებული — ათასი სახლი. დაიმკვიდრა ეს მეფისაგანაც და დასახლდა მაშინ ბერებთან ერთად. ამგვარად, მშვიდად ცხოვრობდა ღვთის წყალობით და არასოდეს არ იხსენებდა, რომ უწინ მეფე იყო. ასე გაიარა მისმა ცხოვრებამ.

თავი XI

ევანგელისტის გიუტის ღვთისმშობლის მადლით სავსე ორი
წერილი წმინდა ვაჩესადმი

თრდაბის ომი მეფისთან ალვანთა ძვეყანაში, სანატრუკის მეფობა ალვანელთა და სომეხთა წინააღმდეგობა.
ხოსროვის მოსვლა ბერძენთა ჯარებით, ალვანეთის აღება და დახარკვა

სომეხთა დიდმა მეფე თრდატმა შეკრიბა ჯარი, ჩავიდა გარგართა ველზე და დაუნდობელი ბრძოლა გამართა ჩრდილოელებთან. ბასლთა მეფემ ორთაბრძოლისას სტყორცნა ქამანდი მამაც თრდატს, მაგრამ ვერ შეძლო მის ძლევა, არამედ თვითონ იქნა შუაგაპობილი მოსვან.

ხოცვა-ჯლეტით გააძევა ისინი თრდატმა ჰონებამდე²³. სომეხთა ჯარიდანაც მრავალი დაეცა, მათ შორის სომეხთა სპარაპეტი* არტავაზდ მანდაკუნიც²⁴ დაიღუპა. თრდატიოსმჭ დაიტოვა მძევლები, შეიერთა ჩრდილოელები და გაემართა სპარსთა მეფე შაპუჰის წინააღმდეგ. ხოლო თრდატის სიკვდილის შემდეგ ვინმე სანატრუკი [გაბატონდა] ალვანელებზე ქალაქ პაიტაკარანში²⁵ და დაუპირისპირდა სომეხებს. მაშინ თრდატის შვილმა ხოსროვმა მოიყვანა ანტიოქოსი ბერძენთა ჯარით, ბაგრატი აღმოსავლეთის ურდოთი, ქართველთა პიტაქსში მიჰრანნი²⁶ და ყველა ამათთან ერთად გაემართა ალვანელთა წინააღმდეგ. სანატრუკი კი ალვანეთის ჯარით სასწრაფოდ წავიდა სპარსეთის მეფე შაპუჰთან, ხოლო ქალაქ პაიტაკარანში დატოვა დიდი ლაშქარი. ანტიოქოსმა ხელთ იგდო უთვალავი ალაფი, სამეფო ზარკი და დაბრუნდა კეისართან.

შაპუჰის ბრძანებით სანატრუკმაც შეარჩია შესაფერისი დრო, შეაგროვა ალვანელთა ჯარი, რიცხვით ოცდაათ ათასამდე და დალაშქრა შუა სომხეთი. ერთმა მხედართმთავარმა გოლიათმა, მაგრამ, მხდალმა შუბოსანმა, თქვით მოსიღმა ამ ბრძოლაში იერიში მიიტანა ქვიან ოშაკანზე. იარაღით თუ ეკვეთებოდნენ მას არ მოქმედებდა, არამედ სხლტებოდა. მაშინ მამაცმა ვაჰან ამატუნიმ²⁷ შეხედა კათოლიკე ეკლესიას და თქვა: „შემეწიო“, შემდეგ აძგერა შუბი ცხენს გავაში და ვერაგი მტერი მიწაზე დასცა.

* სპარაპეტი, მხედართმთავარი.

შაკუჭი ამეფებს ტირანს* და იცავს ჩრდილოელეზისაგან, შემდეგ აგრძელებს მას. ბრძოლა ჩრდილოელეზთან, არშაკის** სიკვდილი, პაკის*** გამეფება, მიჭრუშანის დაღუპვა და ურნაირის ომში დახრა

სომეხთა მეფემ ტირანმა ზავი დადო სპარსეთთან, დახმარება გაუწია შაკუჭს და გაათავისუფლა ის ჩრდილოელთა დაედასხმეებისაგან, რომლებიც ოთხი წელი ბინადრობდნენ ალვანეთში და ავიწროვებდნენ სომეხთს. შემდეგ ბოროტი ზნეობის გამო შაკუჭმა დააბრმავა ტირანი, ხოლო მისმა შვილმა არშაკმა მიიღო მეფობა. ამავე დროს- შაკუჭს აღუდგნენ ჩრდილოეთის ტომები. მაშინ გადავიდა ის ბიეთანისა და დაპყო იქ რამდენიმე თვე, მაგრამ ვერ მოახერხა რაიმე გაუქმებინა. მხოლოდ აღმართა სვეტი ტბის პირას ზედ გამოსახული ხედი ლომით, რომლის ფეხებთანაც ძუ ლომი მოათავსა. ხედი გამოსატყვდა სპარსეთს, ძუ კი — რომს.

გარდაიცვალა არშაკი და გამეფდა პაკი. აჯანყდა მეჭრუჟან არწ. რუნი²⁸. მიზნად დაისახა მოესპო აქიტოფელი²⁹. მოხდა დიდი ბრძოლა პაკსა და მეჭრუჟანს შორის, მაშინ დაიღუპა ლეკების მეფე მამაცი შერგირი სპანდარატ კამსარაკანის³⁰ ხელით. იქვე დიდი ჭრილობა მიიღო ალვანთა მეფე ურნაირმა ვასაკის შვილის მუშელ მამიკონიანის³¹ მიერ. წმინდა ნერსეს ლოცვებით სმბატ სპარაპეტმა ბაგრატუნომ მეჭრუჟანს თავზე გავარჯარებული რკინის გვირგვინი დაადგა და ისე მოკლა.

თ ა ვ ი X I V

მოკლე ცნობა სომეხთა განმანათლებლის წმინდა ბრიგორისა და მის ნებარ შვილთა შესახებ. ამასთანავე დიდი წმინდა ბრიგორის შვილიშვილისა და ვრთანისის შვილის წმინდა ბრიგორისის ხელდასხმა ალვანთა და ქართველთა ს კათალიკოსად³². მისი მოსვლა ალვანეთს ქვეყნის განმანათლებლად, შემდეგ მოწამეობა და მის ნეშტთა მოკოვება

ერთ ვინმე უფლის მოწაფეთაგანს, სახელად თადეოსს, როგორც ადრეც ვთქვი, წილად ხვდა სომეხთა ქვეყნის ერთი ნაწილი. მან

* ტირანი (338—345)
 ** არშაკი (345—367)
 *** პაკი (369—374)

განათლა აგრეთვე აღმოსავლეთის ზოგიერთი მხარე, ვიდრე მოვიდოდა სანაქებო მეზობლი და სამგზის ნეტარი გრიგორი სომეხთა მეფის ხოსროვის სიკვდილის შემდეგ. [ხოსროვი] მზაკერულად მოკლა გრიგორის მამამ ანაკ პართეველმა, თვითონ კი გაქცევისას დაიხრჩო მდინარე ერასხის წყალში. აი, ამ დროს ვინმე ლალებმა გააქციეს ნეტარი გრიგორი ბერძენთა ქვეყანაში და გადაარჩინეს. ეს მოხდა დიდი ღვთის განგებით, მსგავსად მოსე პირველი წინასწარმეტყველისა, რომელიც ლერწმის კალათით შევიდა წყალში და ამით გადაურჩა ფარაონის უღვთო ხელს*, რათა შემდეგ ეხსნა ღვთიური ხალხი ეგვიპტელთა მტანჯველი მონობისაგან. ასევე ყოვლად წმინდა გრიგორი გადაარჩენილი სომეხ ნახარათა მახვილისაგან, თავს აფარებდა რათა ეხსნა სომეხთა ქვეყანა და მთელი აღმოსავლეთის მხარეები. ის ისე იყო დამალული საბერძნეთში, როგორც კაპარქში საგანგებო ისაყრი, რომლითაც კოდავდა და ხოცავდა უხილავ მტერს. გამორჩეული თავის დედის მუცლიდანვე და განწმენდილი საშორში, ძღვევამოსილი მოწამე, ამასთანავე მოციქული და ღირსეული მღვდელმთავარი ებოძა თორგომთა ქვეყანასა და ასქანაზის შთამომავლებს.

იქ აღზრდილმა ნეტარმა გრიგორმა შეიმეცნა ქრისტიანული რწმენის ძალა; სამოციქულო და მხნე გაბედულებით წარდგა სომეხთა მეფის თრდატის წინაშე. გულწრფელობითა და სიტკბოებით ეწეოდა მის სამსახურს. დანდობილი იყო პავლეს სიტყვებზე: [როგორც] კრძალული სიმხნევით ემსახურებით ძალთა უფალს, ასევე [უნდა ემსახუროთ] ხორციელთა უფალთა და არა თვალისასახვევი სამსახურით და მორჩილებით.** იქ შეეძინა მას ორი შვილი არსტაკესი და ვრთანესი.

ხოლო მეფემ, ცდუნებულმა კერპთა სხვადასხვა ბილწი მსახურებით, ხელყო ქრისტეს ყოვლადშემძლე მოწამე და ბოროტი ეშაპის დახმარებით მოისურვა დამღუპველ უფსკრულში დაემონებინა ის ღმერთების უწმინდური სამსახურისათვის. მრავალი ნაირნაირი სატანჯველით აწამა წმინდანი, მაგრამ ვერ შეძლო შეერყია ნეტარი [გრიგორის] მტკიცე რწმენა. პირიქით, დღითიდღე უფრო მხნედ იბრძოდა და გაიმარჯვა კიდევ ხილულ და უხილავ მტრებზე.

რადგანაც საშუალება ვერ გამოიხატა აეცდინა ეს თავდადებული კაცი ქვეშაირიტი სარწმუნოებისათვის, მაშინ ეშაპის შთაგონებით მისმა ბოროტმა ხელქვეითებმა წაიყვანეს ქალაქ არტაშატში და ჩაავდეს წმინდა გრიგორი ღრმა ხაროში, სადაც ცამეტი წელი გაატარა გველების სადგომ ადგილზე, ვიდრე სხვა ნეტარი ქალები — პრიფსიძე და

* შტრ. მეორე გამოსვლათა 8. 20—21.

** შტრ. ეფესელთა 6, 5—6.

გაიანე ოცდათხუთმეტ ამხანაგთან ერთად იმავე სომეხთა მეფისაგან არ აღესრულნენ და ამ ნეტართა გვამები ღია ადგილას არ დაყარეს.

ამის შემდეგ ყოვლად ძლიერმა ღმერთმა თვალი ჰკიდა ნეტარ გრიგორს და წმინდა ჰრიფსიმეს ნეტარ თანამოწამეებს, ხოლო სომეხთა ქვეყანას დიდი სასჯელი გაუგზავნა. თუმც ეს სასჯელი კი არ იყო, არამედ დიდი წყალობის ნიშანი. როგორც, მაგალითად, მამა დაარჩიებს საყვარელ შვილს და თვალთაგან მოიცილებს გაუცხოებულ შვილობილს. იგივე ეშპაკები კი, რომლებსაც მსხვერპლთა და შეწირულებებით ადიდებდნენ, როგორც მტერზე მისეულებს, ისე აცოფებდნენ მათ, რომ თავიანთსავე ხორცს აჰმევიანებდნენ. გარდა ამისა მათმა მეფემ ღორის სახე მიიღო, რის გამოც ლერწამში იმალებოდა. ამ დროს-საწინელმა შიშმა და ძრწოლამ მოიცვა ყველა. იმდენად, რომ სიცოცხლის მოსპობას ელოდნენ ქვეყანაზე. ვიდრე დიდიდან პატარამდე ამ შიშსა და ძრწოლაში იყვნენ, ღვთის წყალობით მოევლინა ანგელოზი ღამის სახით ერთ ქალს, სახელად ხოსროვდუხტს, რომელიც სომეხთა მეფის თრდატის და იყო და უთხრა: „შეუძლებელია თქვენი ხსნა ამ გვემათაგან, მხოლოდ წმინდა გრაგორი თუ გიხსნით. წადით, ამოიყვანეთ ის ხაროდან“. გაიღვიძა თუ არა მოუთხრო [ხალხს] ეს სიზმარი, მაგრამ ყველა აჩუმებდა ქალს, ჰკიცხავდა და ეუბნეოდა: „შენც ეშმაკეული ყოფილხარ, ახლა მისი ძვლების პოვნაც კი შეუძლებელია“. მაგრამ, როდესაც განმეორდა და გასამდა მოჩვენება, აღელვებულნი გვემათა შიშით, მივიდნენ ხაროს პირთან მორწმუნენი და ბორძიკით ჩასძახეს ღვთის სიტყვით: „გამოდი გარეთ, თუ ცოცხალი ხარ“. მან სწრაფად აცნობა, რომ ცოცხალი იყო. მაშინ სიხარულით ამოიყვანეს და წაიყვანეს სომხეთის მეფის სატახტო ქალაქ — ნორქალაქში. ამის შემდეგ ეშმაკები ძალით იჭერდნენ ხალხს და მიჰყავდათ დიდი გრიგორის წინაშე. ისინი გაცოფებულნი საკუთარ ხორცს იჭამდნენ. ეშმაკებმა აგრეთვე ამოიყვანეს ლერწმიდან და მიიყვანეს წმინდანის წინაშე მეფე [თრდატი]. მუხლებზე დამხობილი დიდი გრიგორი ცრემლებით ვევედრებოდა ყოვლად მოწყალე ღმერთს ექსნა გაუბედურებული ხალხი. მაშინ წმინდანის ლოცვებით სასწრაფოდ მიიღეს განკურნება სხეულის ტანჯვათაგან და ამასთანავე განათლდნენ სულიერად.

არავის შეუტყობინებია [წმინდა გრიგორისათვის] ამბავი ნეტარ ქალთა, რომლებმაც მოწამეობის გვირგვინი მიიღეს, ვამბობ ჰრიფსიმესა და მის ამხანაგებზე, არამედ, თვითონ მან ხაროში წინასწარმეტყველური თვალით დაინახა ქრისტეს ნეტარ მოწამეთა მარტვილობა და იკითხა: „სად არის წმინდანთა ნეშტი?“, ხოლო ხალხი გაკვირვებული ამბობდა, „ვინ წმინდანებზე ამბობსო“, მაგრამ, როდესაც გაიგონეს მისგან გვირგვინდებულთა სახელები, მაშინ გაახსენდათ და აჩვენეს

ლირსეული და ყოვლადწმინდა მათ ძვალთა ნაწილები. აიღო გრიგორ-
შა და შეახვია ისინი მათსავე დაფლეთილ ტანსაცმელში. არავის მის-
ჯა ნება ნეტართა ლირსეულ ნეშტს მიახლოვებოდა მანამ, ვიდრე გან-
წმენდილი არ გამოვიდოდა ხსნის ემბაზიდან. დააწყო ნეშტთა განსას-
ვენებელზე, იმ ადგილას, სადაც გვირგვინით შეიმოსნენ წმინდანნი.

მთელ სომეხთა ქვეყანას მოძღვრავდა და არაგებდა, აღ-
ბეკდაედა მაცხოვრებელი ჯერით, ანათლებდა ხსნის ემბაზში მო-
ნათვლით და ღირსს ხდიდა მიელო გამოუთქმელი სულიერი მად-
ლი უფლის ცხოველყოფელი ხორცისა და სიხსლის გემებით
არ უნდოდა თვითონ ყოფილყო მღვდელმთავრის ტახტის მფლობელი.
მაშინ მივიდა დიდ გრიგორთან ღვთის ანგელოზი და უთხრა: არ გვმართებს
თავმდებლური უჩაობა და სიჯიუტე. არამედ ამით უნდა გამზნევედ და
ღვთის მადლით ხელმეორედ მიიღო გარდაუვალი პატივი. ამის შემ-
დეგ ვახდა ის მღვდელმთავარი, წავიდა და ანათლებდა ქართველთა
და ალვანთა ქვეყნებს³³. ხოლო მისული ჰაბანდის³⁴ გავარში, ასწავ-
ლიდა და არიგებდა მათ დაეცვათ ძე ღვთისას მცნებანი. ამასთანავე,
საფუძველი ჩაუყარა ეკლესიას დაბა ამარასში და მოიყვანა მუშახელი
და საქმის გამძღოლნი ეკლესიის ასაშენებლად. როდესაც სომეხთა ქვე-
ყანაში დაბრუნდა, თავის ნაცვლად აკურობა თავისივე შვილი ვრთა-
ნესა მღვდელმთავრის ტახტზე და უბრძანა ეცხოვრა მამისებურად, რა-
თა გამხდარიყო სარწმუნოების შემწე. ის მართლაც სწორსა და წრფელ
ცხოვრებას ეწეოდა, სჯიდა და არიგებდა იმათ, რომელნიც სიბილწის
თაყვანისმცემელ „წვალებაში“* აღმოჩნდებოდნენ. კიცხავდა მეფის
ცოლს საშინელი სიძვისათვის. როდესაც შევიდა ტარონის გავარის ეკლე-
ზიაში ღვთიურა წმინდა წესის შესახარულებლად, შეიკრიბა ბოროტი და
სიბილწის მოთაყვანე დაიდძალი ხალხი, რათა მოეკლათ ნეტარი [კაცი].
მეფის ცოლის შთაგონებით. როცა ისინი ეკლესიის კარიბჭისაკენ გაი-
ქრნენ, კეთილისყოფელი ღვთის ბრძანებით ეშმაკთაგან გათოკილი,
კისერმოგრეხილი და გაშტერებული აღმოჩნდნენ. ამასთანავე, ყვე-
ლანი დამუწდნენ მანამდე, ვიდრე ნეტარი [ვრთანესი] საღვთო საი-
ღუმლოს ასრულებდა. როდესაც ის გარეთ გამოვიდა, გაცოდა და მი-
ზეზი იკითხა, მაშინ აღიარეს მათ თავიანთი ბოროტი განზრახვა და
მეფის ცოლს სურვილი. იმან გააგრძელა ლოცვანი, ხელის დადებით
ყველა მათგანი განკურნა და დაარიგა არ ჩაედინათ რაიმე ბოროტება,
არამედ მონანიებით მოეპოვებინათ შენდობა.

მას ჰყავდა ორი შვილი, ერთს ერქვა ჰუსიკი, რომელიც ეწეოდა
სათნო და წმინდა ცხოვრებას და ამანაც დაიდგა მოწამებობრივი გვირ-

* „წვალება“, ერესის მნიშვნელობითაა ნახმარი.

გვინი აღმსარებლური ცხოვრებით. როდესაც მიადწია მამის სამღვდე-
ლმთავრო ტახტს, დაუწყო კიცხვა მეფეს ცოდვებისა და ბოროტმოქ-
მედებისათვის. ხოლო იმან ბრძანა იქვე, ეკლესიაში კეტით მოეკლათ
მეორეს სახელად ერქვა პაპის სახელი გრიგორი და იყო სათნოებით
მსგავსი და თანასწორი მისი ცხოვრებისა. საერთო წესით არ დაქორ-
წინებულა, არამედ უნდოდა და მიისწრაფოდა მიეღო მამისეული სუ-
ლიერი მემკვიდრეობა. ყრობის ასაკიდანვე ვარჯიშობდა საღვთო წიგ-
ნების შესწავლაში, ხორციელ გრძნობას თრგუნავდა მარხვითა და
ლოცვებით, ხოლო სულს ინათლებდა რწმენის სიყვარულით. მან ჩქა-
რა მიიღო თავისი პაპის, დიდი გრიგორის ზებუნებრივ სიმაღლეთა
ორმაგი პატივი: ებოძა მღვდელმთავრის ტახტი და მოწამეობის
უმადლესი გვირგვინი: თხუთმეტი წლის ყრმა ხელდასხმული იყო
ეპისკოპოსად ქართველთა და ალვანთა ქვეყნებში*. დადიოდა და ანათ-
ლებდა ორივე ქვეყანას და მოძღვრავდა ქრისტეს სარწმუნოებით ევ-
ლოთ. აშენებდა ეკლესიებს წესისამებრ ქალაქთა... აკურთხებდა
მღვდლებს, ამხნევებდა მათ სიწმინდის სამსახურისათვის და წმინდან-
თა მოსახსენებლად. კეთილი შურით ინთებოდა სამოციქულო კეშმა-
რიტების მიმართ და ასრულებდა ღმრთის განხორციელებული ძის
ბრძანებას. დადიოდა წარმართებს შორის, ნათლავდა მათ მამის, ძისა
და სულიწმინდის სახელით. ასწავლიდა დაეცვათ უფლის ყველა მცნება
და არ დახარბებოდნენ ოქრო-ვერცხლსა და სპილენძს, არც ქისასა და
კევრთხს. ყველა ამისაგან თავშეკავებით, ნეტარმა თავისთვის აიღო
ღირსეული და საუცხოო ჯილდო — იოვანეს მამის, დიდი მღვდელმთავ-
რისა და მოწამის ზაქარიას ძვირფასი სისხლის ნაწილი და ნეშტი
წმინდა პანტალეონისა³⁵, რომელიც აღიარებდა ქრისტეს კეშმარტი
აღსარებას და აღესრულა ქალაქ ნიკომედიაში³⁶.

მან წაიღო ყოვლადწმინდა ნაწილები ალვანეთის სამფლობელოს
დიდ ქალაქ ცრიში³⁷, ააშენა პატარა ეკლესია და შიგ დიდი სიფრთხი-
ლით მოათავსა ზაქარიას სისხლის მცირე ნაწილი და წმინდა პანტა-
ლეონის ნეშტი. დატოვა იქ ერთი ხუცესი, სახელად დანიელი მსახუ-
რად და ქრისტეს მოწამეთა სამეთვალყუროდ. თვითონ წაიყვანა თავი-
სი კეთილმორწმუნე მოწაფეები, თან წაიღო ქრისტეს ბრძანებით
წმინდა ზაქარიასა და ნეტარი პანტალეონის ნეშტთა მეორე ნახევარი
და წავიდა მასქუთთა ქვეყანაში. წარდგა მასქუთთა მეფის სანესანის
წინაშე, რომელიც იყო არშაკუნიანთავე გვარიდან. ქადაგებდა ენით
უთქმელ სამების შესახებ, ერთ შემოქმედ ძალაზე, განხორციელებულ
ღვთის სიტყვებზე, მის მიერ ქვეყნად ქმნილ მრავალ და ნაირნაირ სას-
წაულზე — ჯვარცმასა და სიკვდილზე, მესამე დღეს აღდგომასა და

* იხ. შენიშვ. 32.

იმავ ხორცილთ ცაში ამალღებაზე, აგრეთვე მეორედ მოსვლისას ცოცხალთა და მიცვალბულთა განსჯაზე. სიხარულით მიიღეს და პირველად ერწმუნენ სახარების სიტყვებს. მაგრამ უბოროტესი სატანა შევიდა მათ გულში და აქეზებდა ღვთის ცხოველმყოფელი მცნების წინააღმდეგ. დაიწყეს ცილისწამება ნეტარის ქვეშაირიტად მოძღვრული სიტყვების მიმართ, რადგანაც ის თავის ქადაგებაში გამოთქვამდა მწყალობელი ღმრთის ასეთ ნებას: არ მიიტაცო, არ იყაჩაღო, არ იქურდო, არამედ იშრომე ხელებით, დატკბი ადამიანურად და იყავ ნეტარი ღმრთის მიმართ. ისინი კი ამბობდნენ: „სომეხთა მეფის ცბიერებაა ეს, უნდა ხელი აგვალეზინოს სომეხთა ქვეყნის ძარცვაზე, აბა, რით ვიცხოვროთ თუ არ ვძარცვეთ და მივიტაცეთ?“ შემდეგ მეფეც მიიმხრეს თავიანთ ბოროტ ცბიერებაში, შეიპყრეს ყრმა გრიგორისი, გამოაბეს გაუხედნავი ცხენის კუდს და გაუშვეს ვატნეას ველზე³⁸. ასე დაგვირგვინდა წმინდანი, რომელიც ასწიეს მისმა მოწაფეებმა და წაასვენეს ჰაბანდის მთებში მდებარე პატარა ქალაქ ამარასში. იქ დაასვენეს საკურთხეველის მახლობლად.

ზაქარიას წმინდა სისხლი მოთავსებული იყო მინის ჭურჭელში, ასევე, მეორე ჭურჭელში ნეტარი პანტალეონის ნაწილები დაასვენეს ყრმა გრიგორისის ყოვლადწმინდა ნაწილებთან ერთად. თვითონ გაიქცნენ სომხეთში, რადგანაც სანესანი დიდი და უთვალავი ჰონთა ჯარით მოისწრაფოდა სომეხთა ქვეყნისაკენ. ღვთის წყალობით სომეხ ნახარალებს ძალა მიეცათ, რათა შური ეძიათ ღირსეული ყრმის, წმინდა გრიგორისის გამო. უამრავი ჯარი მოისრა. არ დარჩენილა სამწუხარო ამბის მიმტანიც კი მასქუთთა ქვეყანაში, რადგანაც ყველამ სისხლი დაღვარა და თავიანთ თანატოლთა მახვილისაგან დაიღუპა.

ამ დროს ციხექალაქი ცრი აჯანყდა ალღანთა მეფის წინააღმდეგ და გადავიდა სპარსეთის მეფის მხარეზე. მოვიდნენ არგესცელები³⁹, დაიკავეს ქალაქი, იპოვეს ყრმა გრიგორისის მოწაფე ხუცესი დანიელი, [რომელიც დატოვებული იყო] სიწმინდეთა მსახურებისათვის და ერთი ჰილბი⁴⁰ ყრმა — ნაბოვნი ამ ხუცესისაგან, ქრისტიანულად ბექედლასმული. მან, როდესაც შეიტყო ქრისტეს სარწმუნოების შესახებ, ირწმუნა და მიიღო კიდევ ქრისტიანობის ბეჭედი. შემდეგ, იქვე დაემოწაფა ხუცესს, რომელსაც სურდა გაეწაფა ქრისტიანულ ცხოვრებაში. ისინი ორივე შებოროკეს და აწამეს. აიძულებდნენ თავყვანიცათ უწმინდური ეშმაკისათვის. როდესაც ვერ შეძლეს ძალდატანებით ჰილბელი ყრმის მოღრეკა, დაუწყეს ხვეწნა და ეუბნებოდნენ: „ჩვენი ქვეყნის კაცი ხარ, მოიქეცი ჩვენი სურვილისამებრ და ღირსეულს გაგხდით სამთავროში“. მაგრამ ნეტარმა უპასუხა: „უძრობესია ქრისტეს სახელისათვის ხუცესზე უწინ მოგკვდე, ვიდრე ვიცხოვრო ცოდვილთა ჭერქვეშო“. მაშინ სასწრაფოდ ხმლით თავი მოკვეთეს

ორივეს. მათ მიიღეს ნეტარების გვირგვინი და მოწამეობის უმშვენიერესი განძი — გამარჯვება, თავიანთ სულიერ ძაბა ყრმა გრიგორისთან ერთად. ვინმე ასურელმა ბერებმა ასწიეს, წაასვენეს ისინი სოფელ ჰაკუში და იქ დაკრძალეს. იმ ადგილას კი მონასტერი ააშენეს. ამბობენ, დღემდე ასვენია იქ წმინდანთა ნაწილები.

ეს ამბავი მოხდა ალვანეთის მეფის მამაცი ვაჩეს დროს. ნეტარ მოწამეთა ყოვლადწმინდა ნაწილები დაფლული იყო ალვანთა მესამე ლეთისმოშიში მეფის, იაზკერტის შვილის, წმინდა მეფე ვაჩეს ძმის ვაჩაგანის მეფობაშიც. მამაც ვაჩაგანიდან ვაჩემდე ალვანთა ცხრა მეფე იყო, ხოლო კეთილმსახური და ღვთისმოყვარე ვაჩაგანი ალვანთა მეათე მეფეა.

ხელისუფალთა სახელეების სია, რომელიც გვაცნობს მათ იაბეთიდან და არანიდან მისამე ვაჩაბანამდე

იაბეთი, გამერი, თირასი, თორგომი, ჰაიკი, არამანეაკი არამაისი, ამასია, გელამი, ჰარმა, არამი და მასთან ერთად აბრაჰამი, არა მშვენიერი, მასთან ერთად ისაჰაკი, ანუშავანი, პარეტი, არბაკი, ზავანი, ფარნაკ სური, მასთან ერთად იესუ, ჰვენაკი, ვაშტაკი, ჰაიკაკი, ამბაკა, არნაკი, შავარში, ნორაირი, ესტამქარი, გორაკი, ჰრანტი, უნძაკი, ღლაკი, ჰორო, ზარმაირი, პერკი, მასთან ერთად ღავითი, არბუნი, ბაზუკი, ჰოი, იუსაკი, კაიპაკი, სკაიორდი, ამან მიილო გვირგვინი ბაბილონელთა მეფისაგან, პარუირი, ჰრაჩია, ფარნაეუზი, პატიკი, კორნაკი, ფავოსი, მეორე ჰაიკაკი, ერვანდ ღღემოკლე, ტირგრანი.

ამათი მოღვემიდან ალვანთა მმართველად განჰწესდა არანი. არანიდან მამაც ვაჩაგანამდე, რომელიც არშაკუნიანთა დიდ გვარს ეკუთვნოდა, რა დრო გავიდა, არავინ იცის. ხოლო ალვანთა სახლის მეფეები რიგის მიხედვით ესენი არიან: ვაჩაგან მამაცი, ვაჩე, ურნაირი, ვაჩაგანი, მერჰავანი, სატო, ასაი, ესვალენი, ვაჩე, შემდეგ ღვთისმოსიში ვაჩაგანი — ალვანთა მეფე. ამასთან ბევრი ქრისტეს მოყვარე იყო და კეთილი ცხოვრებით ცხოვრობდა. თითოეულმა თავის დროს მიიღო აღსასრული, მაგრამ არც ერთ მათგანს ისეთი ღვთიური და სულიერი დაფარული განძი არ გამოცხადებია და არ მიუღია, როგორც ერგო ალვანთა ღვთისმოსავ მეფეს — უკანასკნელ ვაჩაგანს. სპარსეთის მეფის პეროზის ბრძანებით ვაჩემ ააშენა დიდი ქალაქი პეროზაპატი, რომელსაც ახლა პარტავს ეძახიან.

ალვანელთა ცხოვრება, ყოფა და წესწყობილება, რომელიც დაადგინა მიფე ვაჩაბანმა. წმინდანთა ნაწილების აღმოჩენა

ოცდაათი წელიწადი, ვაჩედან ღვთისმოსიში ვაჩაგანამდე უმეფოდ ცხოვრობდა ალვანელთა ქვეყანა, რადგანაც უბოროტესი და ურჯულო სპარსეთის მეფე პეროზი გამძვინვარდა და გაშმაგდა როგორც ცოფიანი ძაღლი, უნდოდა აღმოეფხვრა მეფობა მთელს ქვეყანაზე, ერთიანად შეერყია ეკლესიები, მოესპო ქრისტიანული წესი და განემტკიცებინა თავის სამფლობელოში კერპთთაყვანისმცემლობა. ქრისტეს ყოვლად წმინდა მოწამეთა სისხლი უწმინდურ ხელთაგან მიწაზე ინთხეოდა. უთვალავი უტოდველი ადამიანი იღუპებოდა ბოროტი მა-

ხელით. ბავშვიანი ქალებიც კი ცრემლებით და გოდებით ტყვეებად მიჰყავდათ უცხო ქვეყანაში.

სომეხთა, ქართველთა და ალვანელთა მრავალი ნახარბი კერპთაყვანისმცემელ მოგვად აქციეს, ზოგი ძალადობით, ზოგი საჩუქრებითა და მაღალი ხელისუფლების ბოძებით. სხვადასხვა ადგილებში ატროშანთა აღმართვით ძლიერდებოდა ცეცხლშასხურება ბილწ კერპთა [წინაშე]. მზაკვარი სატანის სხვადასხვა სექტები აცდუნებდნენ ალვანთა ქვეყნის გაუბედურებულ ხალხს. ყოვლად უწმინდური ზოგს ბრალს სდებდა აჯანყების მომიზეზებით, ბორკილებითა და საპყრობილეებით აშინებდა და უნებურად მოგვობაზე იყოლიებდა. მათთან ერთად ვაჩაგანიც ძლიერი და მზაკვარი მეფის ძალდატანებით უნებურად ერწმუნა მოგვობას, მაგრამ ფარულად მუდამ ლოცვებს, მარხვასა და ქრისტეს აღსარებას ესწრაფოდა. ყოვლადმოწყალე ღმრთის მოხედვამდე იღვრებოდა ქრისტეს წმინდა მოწამეთა სისხლი, ინგრეოდა წმინდა ეკლესიები, მახვილით იცელებოდნენ მოხუცები და ახალგაზრდები, ტყვევდებოდნენ ქალები და ბავშვები, იღუპებოდნენ უცოდველი სულები, რომლებიც მოგვობით იყვნენ დაუძლურებულნი. მაგრამ ღვთიურ ძალთა ბრძანებით მოვიდა ძლიერი ტომი ჰეფთალთა⁴¹, რათა დაეცხრო საშინელი გულისწყრომა უფლისა. უპირველეს ყოვლისა ძირს დასცეს და ხმლის პირით მოსრეს მის თვალწინ მისი შვილები — ბოროტების ნაშიერნი, შემდეგ, — ქვეყნის მთელი ნახარბები და მხარეთა მმართველები, მათთან ერთად მდაბიონი და უთვალავი სიმრავლე ჯართა. ხოლო თვითონ მეფე, უბოროტეს პეროზზე ვლაპარაკობ, ხმლით მოცელეს, ჩაკარგეს ურიცხვ გვამებში და სახე-დარივით დამარხეს...

თ ა ვ ი XVII

ვალარშაკის გამეფება, ვაჩაბანი მისბან ლეზლოვს
თავის [კუთვნილ] ალვანელთა სამეფოს

მზაკვარი პეროზის ტანჯული სიკვდილით ქვეყნიდან აღმოფხვრის. შემდეგ მის ნაცვლად გამეფდა მისი მამის ძმა — ვალარშაკი. აღსრულდა ვაჩაგანზე უფლის ნათქვამი სიტყვა: რომელმან ქმნას და ასწავლოს, განდიდდეს ღვთის სამეფოში. ასე იქცეოდა ღვთის მოყვარული მეფე ვაჩაგანიც. ის ადრევე თვითონვე შემობრუნდა ცოდვილი საქმიანობიდან და ბოროტი გზიდან. მან გააკეთა მრავალი სხვადასხვა სიკეთე და ბევრი მხარე ბილწი ეშმაკის მსახურებიდან მოაქცია წმინდად სწორ ღვთისმსახურებაზე. კეთილი მონანიებით შეავსო ეს სათნოება. თავისი ქვეყნის ნახარბები კი, რომლებმაც ადრე მოგვობით შე-

უბღალეს სულს სიწმინდე და კერპთა ამაზრზენი მსახურების უკეთუ-
რობით შეიბილწეს სხეული, გამამხნევებელი შეგონებით ისინი კვლავ
ქრისტეს ჭეშმარიტ სარწმუნოებაზე გადმოჰყავდა. ასწავლიდა წმინ-
და წერილთა მოწმობით, რათა ერწმუნათ მიცვალებულთა მკვდრებით
აღდგომა ძე ღმრთისას იესოს მიერ, ჯანდგომილებს, აღსარების უარ
მყოფლებს და ურწმუნო ბოროტმოქმედებს კი დაუშრეტელი ცეცხ-
ლით გარდაუვალი მკაცრი გასამართლება რომ ელოდათ უკუნიით
უკუნისამდე.

ამის შემდეგ უბრძანა თავის ხელისუფლებაში მყოფ არცახის
კლდოვანი ქვეყნის მცხოვრებთ მიეტოვებინათ კერპთაყვანისცემის წე-
სი, ბილწ კერპთა სამსახური მსხვერპლის შეწირვით. თვითონ ვაჩაგანი
იყო მეტად კეთილგონიერი, კეთილმოქმედი, ქვეყნის მშენებელი და
მშვიდობისმოყვარე მბრძანებელი თავისი სამეფოს ყოველი კუთხისა,
რომელთაგან ზოგი ბოროტი პეროზის მეფობაში მოწყვეტილი იყო
თავდაპირველი სამშობლოსაგან. ახლა კი მაშინვე დაუბრუნა თითოე-
ულს ხელისუფლება. აღვანელებმაც გააერთიანეს თავიანთი მშობ-
ლიური სამეფო. მეფის შთამომავალთაგან ამოარჩიეს სიმამაცით ქე-
ბული, ბრძენი, საქმეში გაწაფული, ტანადი და რიგიანი გარეგნობის
შეილი იაზკერტისა, აღვანთა მეფის ვაჩეს ძმა — ვაჩაგანი და გაამე-
ფეს სპარსეთის ხელმწიფის ვალარშის მეშვეობით...

როდესაც [ვაჩაგანი] აღვანთა ქვეყანაში მოვიდა, ეძებდა საშუა-
ლებას, რომლითაც შესაძლებელი იქნებოდა მოგვთა. ღვთისსაყვამობი
რელიგიის უარყოფა და ცხადად აღიარება იმისა, რომ ქრისტე არის
ჭეშმარიტი ღმერთი. მაშინ ყოვლისშემძლე უფალმა განიზრახა შთაე-
გონებინა სპარსეთის მეფე ვალარშაკისათვის ბრძანება გაეცა, რათა
თითოეულს მტკიცედ შეენახა თავისი სარწმუნოება სურვილის მი-
ხედვით და ძალადობით არავინ მოექციათ მოგვობაზე.

[ამის შემდეგ ვაჩაგანი ზოგს მუქარით, ბევრსაც დარიგებით იყო-
ლიებდა ქრისტიანულ ნათლობაზე და ასწავლიდა ღვთის შემეცნების
გზას]. სხვადასხვა ადგილებში ამწესებდა ეპისკოპოსებს, მღვდლებსა
და მეთვალყურეებს. კამბეჩს⁴² და აღვანეთშიც იგივე ბრძანება გას-
ცა და განაპტყიდა. აქაც დააყენა ეპისკოპოსები, მღვდლები და დიაკო-
ნები. ეკლესიის მთელი ძმობა განდიდებული და მიჩნეული იყო კე-
თილმორწმუნე ვაჩაგანის მეფობაში.

თ ა ვ ი XVIII

მეფე ვაჩაგანის მიერ ჯადმოქრების ბოროტმოგბილი
შვილებისათვის სკოლების დაარსება, თითისგაკვეთელთა
ბილწი სპიტის აღმოჩენა და ბანადგურება

თ ა ვ ი X I X

იოვანეს მამის წმინდა ზაქარიასა და ქალაქ ნიკომედიაში წამებულნი ნეტარი პანტალეონის ნეშტის მოკოვება, რომელიც ყრმა ბრიგორისის მიერ წაღებულნი იყო ჰილბთა ჰმეყანაში

თ ა ვ ი X X

მასწუთთა მეფე სანსანის მიერ წამებულნი ალვანთა კათალიკოსის ყრმა ბრიგორისის ნეშტის მოკოვება მასწუთთა ჰმეყანაში

თ ა ვ ი X X I

მეფე ვაჩაბანის წერილი ყველა ეპისკოპოსსა და მღვდელს, რათა მათ ლოცვა-ვედრებით ხელი შეუწყონ დაფარული ბანძის აღმოჩენას

თ ა ვ ი X X I I

ნეტარი იოვ მავზრალის საშუალებით სარწმუნოებას აღებულობს სპარსელთა დიდი ბავარი არცახი

მონასტრის ხუცესმა მოგვითხრო: „ვეკერტის ერთი ხუცესი სახელად იობი [კაცი] მაშერალი, მეტად სიბნო ცხოვრებით ცხოვრობდა ქვეყნად. სამოციქულო მადლიც ჰქონდა, რადგან მან მცდარი გზიდან მოაქცია არცახის ერთი დიდი ქვეყანა, სახელად პაზკანქი⁴³, მან ჯაყნო [ხალხს] ღმერთი და გამოუთქმელი სამების საიდუმლოებათა თანამზრახველად და მსახურად გახადა. [იობი] მოდიოდა და ხშირად აღასრულებდა წმინდა გრიგორისის მოსახსენებელს, ორჯერ-სამჯერ იმეორებდა მრავალთა წინაშე, რომ აღდგება აღვანთა ქვეყანაში მორწმუნე მეფე და მოძებნის წმინდა გრიგორისის ნაწილთა ადგილსამყოფელსო.

ერთხელ ვინმე მეუღაბნოე მოვიდა ჩვენთან სტუმრად. ჩვენ, როგორც ძმობის ჩვეულებაა, წინ მივეგებეთ და მივიღეთ. მან ფეხთ დაიბანა და ცოტაოდენი წაიხემსა. შემდეგ ერთ ადგილას მივიდა და იქ ჩაეძინა. დაისვენა თუ არა, საჩქაროდ წამოდგა, თავისივე ხელით გააკეთა ჯვარი და აღმართა იმავე ადგილას. შემდეგ ბრძანებით გვითხრა: „არავინ ამოაძროს ეს ჯვარი აქედან, პირიქით, დიდი ჯვარიც მოიტა-

ნეთ და აქვე დადგით. დილით და საღამოს ილოცეთ და საკმეველი აჟ-
მიეთ, რადგანაც დიდ სასწაულს ვხედავ აქო“.

ამასობაში ერთი სხვა ბერიც მოვიდა ჩვენთან სტუმრად. ვუბრძა-
ნეთ საკმელი მიერთმიათ. ვიღრე პურს ჭამდა, ერთი ყრმა სასმისით
ღვინოს აწვდიდა. [ამ დროს] სოფელში რაღაც არეულობა მოხდა.
ჩვენ, ყველამ, სტუმარი მარტო დაეტოვეთ და ხმაურის გამო გავედით.
სტუმარი ამდგარიყო, სასმისი აეღო და წასულიყო. მან გაყიდა ის
და საფასურიც აიღო. შემდეგ სასწავლებელში შევიდა და ქირით მო-
ძღვრებას შეუდგა.

[ერთხელ] სასმისის ქურდმა ჩვენება იხილა: ერთი კაცი, ეპისკო-
პოსი, თეთრ ტანსაცმელში, შიშის მომგვრელი გარეგნობით, იჯდა
ტახტზე მახლობლად იმ ჯვრისა, რომელიც მეუდაბნოემ აღმართა. მან
შებორკა ქურდი და ბრძანა წმინდა საფლავზე ეწამებინათ. [როდესაც
მპარავი] ადგა, ბევრს უჩვენა წამების დროს საშინელი დარტყმებისა-
გან დალურჯებული თავისი სხეული. დიდიან დღემდე იძლეოდა ბრძა-
ნებას ის [ეპისკოპოსი] მისი წამების შესახებ.

[ქურდმა] ვერ გაუძლო ძლიერ სატანჯველს, თავი შეაფარა წმინ-
და ქალაქ იერუსალიმს და ითხოვა ემკურნალათ მისთვის. მაგრამ იქაც
იხილა იგივე ეპისკოპოსი, რომელმაც ბრძანა უფრო მეტად ეგვემათ
და თან უთხრა: „არ არსებობს საშუალება, რომელიც შენ ამ სატანჯ-
ველისაგან გიხსნის თუ არ წახვალ და არ აღიარებ [შენს ცოდვას] იმ
ადგილას, საიდანაც სასმისი მოიპარეო“. მაშინ წამოდგა ბერი, აიღო
სასმისის ფასი, წამოვიდა იერუსალიმიდან ამარასში⁴⁴ და შევიდა ეკ-
ლესიაში. იხმო თავისთან მონასტრის ხუცესი და ტირილით დაუწყო
მომხდარი ამბის მოყოლა. დიდი ვედრებით სთხოვა აეღო სასმისის
ფასი, აჩვენა ის ადგილი, სადაც ჯვარი იდგა და უთხრა: „აქ ეპისკო-
პოსი იჯდა ნათლითმოსილი და შიშის მომგვრელი სახითო“, უჩვენა
საფლავის ადგილიც, — აქ კი ეპისკოპოსი ბრძანებდა ჩემს გვემასო,
[ამის შემდეგ] განიკურნა სატანჯველთაგან და წავიდა მშვიდობით.

სოფელში ბევრნი ამბობენ: თუ უშვილო ადამიანი მოვა ამ ადგი-
ლას თავყანისსაცემად და მიწას აიღებს, შვილის შობას ეღირსებაო.
ყველა ციებიანი და უძლური, რომელიც აქედან მიწას იღებდა, სწრა-
ფად იკურნებოდა. აი, ამ სასწაულებს ყვებოდნენ ისინი მეფის წინაშე
და ისიც უსმენდა.

თ ა ვ ი X X I I I

ალგანეთის მეფის მსვალენის უკანონო შვილის, მხარის
უზროსის — ხოჩაკორიკის სიზმარი, რომელიც მან მეფეს
მოუთხრო

ალვანთა მეფის ვაჩაბანის შიკითხვა სწავლული ხუცესის
მათესაღმი

მეფე კითხულობს: „სულები სხეულისაგან განთავისუფლებას გრძნობენ თუ არა და ცოცხლებს როგორ შეუძლიათ გარდაცვლილებს შეეწონ.“

გადაწყვეტილება: ღვთის ვედრებით, მარხვის საშუალებით და წირვა-ლოცვით, ანდა კეთილი მოგონებით, რაც მათ სახელზე უნდა შესრულდეს. მაგალითად, როგორც კი დავითმა საეულის⁴⁵ ჯავშანი ჩაიცვა, კოკლობა და ბორძიკი დაიწყო, ხოლო როდესაც მოიხსნა და გადაავდო მძიმე იარაღი, გამსუბუქდა და თავისი მდგომარეობა დაიბრუნა. ასევეა სულებიც, ვიდრე ისინი სხეულის ჯავშნით არიან შემოსილნი, სიმძიმეში იმყოფებიან, ხოლო როდესაც მოიხსნიან, როგორც ნათქვამი იყო, უფრო შორსმკვრეტელნი, გაგებულნი და უფრო მგრძნობიარენი ხდებიან. ვინც იტყვის სხეულიდან გამოსული სული უგრძნობელიაო, ჩვენ მათ ვგმობთ მოწმობით წმინდა წერილისა, რომელიც ამბობს: მოსე, მონა ჩემი აღესრულა, ხოლო შემდეგ სხეულიდან გათავისუფლებული, უცხოდმოსილი, დიდებით წარდგა ღმრთის წინაშე. მაშინ პეტრეც შეევედრა ღმერთს იქვე დაბინავებულიყო**.

თუ წინასწარმეტყველის სული უგრძნობელი იყო, როგორც სხეულიდან გამოსული, როგორღა მივიდა გრძნობით აღსავსე და ღირსეული სახით დაელაპარაკა ძე ღვთისას? ღმერთი ამბობს: „მე ცოცხალთა მეუფე ვარ და არა მიცვალბულთაო“. ამრიგად, როგორც მკვდარი სხეულია უგრძნობელი, ასევე უგრძნობელი სულიც, ცხადია, რომ მკვდარია“.

და კვლავ ნათქვამია: „და შევეწიე ქალაქსა ამას, რათა დავმწყსა იგი ჩემთვის და დავითისათვის მონისა ჩემისა“*. აბა, ახლა მითხარი, უგრძნობელი სულისათვის რა პატივისცემა იქნება ქალაქის ზედამხედველად ყოფნა და მისი მტრის მახვილისაგან დაცვა? პავლე მოციქული ამბობს: „უმჯობესად მივიჩნევ სხეულიდან გათავისუფლებას და ქრისტესთან ყოფნას“; იგივე ცხოველმყოფელი სიტყვა ეუბნება მამა ღმერთს: „ისინი, რომელნიც მიბოძე მე, მსურს იყვნენ ჩემთან და დიდება ჩემი იხილონ“. ახლა, თანახმად შენი სიტყვისა, შეიძლება უგრძნობელი სულები უფალთან იყვნენ, ანდა მისი გამოუთქმელი დიდება იხილონ? როგორ იყო, რომ გარდაცვლილი მდიდრის სულმა შორსმკვრეტელი თვალებით შორიდან დაინახა და იცნო აბრაამი და ლაზა-

* შტრ. ისუ-ნავე 1, 2.

** მეოთხე მეფეთა, 19, 34.

რე. მაცხოვრის ხმა ჭეშმარიტ არაკვებ უკეთ გვიხსნის ამას: როდესაც სული განთავისუფლდება სხეულისაგან, უფრო შორსმჭვრეტელი და გონიერი ხდება, ვიდრე სხეულში ყოფნისას. მაგრამ არა მარტო წმინდანთა და ღირსეულთა სულები, არამედ ცოდვილთა სულებიც გრძნობენ და ივსებიან სიბრძნით. როგორც, [მაგალითად] მდიდარმა, რომელმაც, მიუხედავად დიდი უფსკრულისა მათ შორის, მაინც შეძლო თავისი შორსმჭვრეტელობით აბრაამი ეცნო. შეგვაშეცნა ჩვენ ჭეშმარიტი კანონი ღმრთის შესვლისა ჯოჯოხეთში მათ სახსნელად, დიახ, სხეულისაგან განთავისუფლებული სულები უფრო მგრძნობიარენი და გონიერნი არიან. ისინი კი, რომლებიც ასრულებენ წმინდანთა ხსოვნას დიდებული მსხვერპლის გაღებით და ევედრებიან მათ სულებს, ამით მოწყალებას ევედრებიან უხვად მბოძებელ ღმერთს. მართალი ხალხის სულებს ჭეშმარიტად შეუძლიათ იყვნენ შუამავალნი, რადგანაც ღმერთი უფრო სწრაფად შეისმენს ხოლმე მათ ვედრებას და ცოდვთა მიტევებასაც მიანიჭებს..

თავი XXV *

მამიკონიანთა ეპისკოპოსის, ნებარი აბრაამის წერილი ალვანთა მეფე ვაჩაგანისადმი მიცვალებულთა შესახებ

თავი XXVI

ალვანთა მეფის ვაჩაგანის მიერ ალვანეთის კრებაზე დადებული კანონიკური დადგინებება

ალვანთა მეფის ვაჩაგანის დროს დიდი უთანხმოება იყო საეროებსა და ეპისკოპოსებში, ქორეპისკოპოსებსა და მღვდლებში, აზატებსა* და მდაბითა შორის. ამის გამო მეფემ მოიწადინა დიდი კრება მოეწვია ალუენის⁴⁶ სამსჯავროში, მარერის თვის 13— ში⁴⁷.

მე, ვაჩაგანმა, ალვანეთის მეფემ, პარტავის არქიეპისკოპოსმა უფპალიშმა, კაპალაკის⁴⁸ ეპისკოპოსმა მანასემ, ჰაშუს⁴⁹ ეპისკოპოსმა ჰუნანმა, უტის ქორეპისკოპოსებმა ანანიამ და საჰაკმა, კალანკატუქის⁵⁰ ხუცესმა ჰოვსეფმა, პარტავის ხუცესმა მათემ, სამეფო კარის ხუცესმა თომამ, გაიეგუქის⁵¹ ხუცესმა პოლოსმა, ცრის ქორეპისკოპოსმა შმავონმა, დარაპოქის ხუცესმა მათემ, ბედის⁵² ხუცესმა აბიკაზმმა, მანუშის ხუცესმა ურბათაირმა, ხუცესებმა იოველმა, პარმიდემ და იაკობმა, არცახის აზატებმა და ნაჰაპეტებმა**, კალანკატუის

* აზატი — თავისუფალი, დიდებული.

** ნაჰაპეტი — გვარის უფროსი, წინაპარი.

ნაჰაპეტმა ბაკურმა და სხვა მრავალმა, რომლებიც ერთსულოვნად მოვიდნენ ჩემს წინაშე კრებაზე, ალვანეთის ერთ გრილ ადგილზე, ამგვარად დავადგინეთ:

ა. ხუცესებმა, რომლებიც დაბებში ცხოვრობენ, წელიწადში ორჯერ პატივი უნდა სცენ ეპისკოპოსს და წმინდა წერილების მიხედვით მისგან ისწავლონ სასულიერო წესები. ასევე, როგორც წესია, წელიწადში [ერთხელ] ძღვენი მიართვან ეპისკოპოსს.

ბ. ხუცესი და ღიაკვანი, როდესაც ეკურთხებიან, ოთხი ღრამა ხუცესს დაენიშნება, ორიც — ღიაკვანს.

გ. აზატმა კაცმა ან მეფის შთამომავალმა, როგორც რაიმე სულის ნაწილი, სიცოცხლეში უნდა გაიღოს თავისი ხელით [ერთი] ცხენი უნაგირითა და აღვირით, ანდა რისი საშუალებაცა აქვს, მაგრამ, თუ სიცოცხლეში ვერ მოასწრებს, მაშინ სიკვდილის შემდეგ ოჯახის წევრებმა უნდა გაიღონ.

დ. მრევლისაგან ხუცესს მოსავალი ასეთი წესით უნდა მიეცეს: წელიწადში ოთხი გრივი⁵³ ხორბალი, ექვსი გრივი ქერი და თექვსმეტი კოკა⁵⁴ ტკბილი. მაგრამ, ვინც გაჭირვებულია, ის ამის ნახევარ პურს გაიღებს და რამდენსაც შეძლებს, იმდენ ღვინოს. ვისაც სახნავი და ვენახი არა აქვს, არ გამოერთვას. ხოლო, რომლებიც ამაზე მეტს გაიღებენ, თავისი სულისათვის სიკეთეს მოიპოვებენ, როგორც პავლე ამბობს: „ვინც უხვად დასთესს, უხვადვე მოიმიკის“. ვისაც შინ ცხვარი ჰყავს [უნდა გაიღოს] ერთი ცხვარი, სამი მატყლი და ერთი [თავი] ყველი, ვისაც ცხენები ჰყავს სახლში, — ერთი კვიცი, ხოლო ვისაც საქონელი ჰყავს — ერთი ხბო.

ე. აზატმა, შინაკანმა* ან ვინმე ერისკაცთაგანმა წელიწადში ერთხელ შესაწირავი არ უნდა დაიშუროს მიცვალებულის ხსოვნისათვის, იმის მიხედვით რისი შესაძლებლობაც ექნება, რათა განუყოფელი გახადოს მიცვალებული თავისი შრომისაგან. თუ გარდაცვლილ კაცს ცხენი ჰყავდა, — ერთი ცხენი, რომელიც სურდეს; თუ საქონელი ჰყავდა, — ერთი ხარი, რომელიც სურდეს ეკლესიას უნდა მისცეს.

ვ. მონასტრის წინამძღვარი, ან ბერი ვინმე, თუ მონასტერში საცთურს ჩაიღენს და გამეღავნდება, უღირსად უნდა მიიჩნიონ და აღგილიდან დაითხოვონ, ხოლო სვასტაგი ეკლესიას გადასცენ.

ზ. თუ მონასტერში ხუცესი ბევრია, მრევლი — ნაკლები, ხოლო სხვა მონასტერში მრევლია ბევრი, ხუცესი კი ნაკლები, მაშინ უნდა აიღონ და მრევლის ნაწილი მისცენ იმ მონასტერს, სადაც ხუცესია ზევრი.

* შინაკანი — გლეხი.

3. ქრისტიანი კაცი, რომელიც ჩხუბობს და სისხლს ღვრის, უნდა წარუდგინონ ეპისკოპოსს და წესისამებრ დასაჯონ.

თ. ხუცესმა, რომელიც დიდ სოფელს მწყემსავს, სხვა აღარ უნდა მწყემსოს. ხოლო, თუ ორი სოფელი ერთმანეთთან ახლოა, [შეიძლება] ერთმა მღვდელმა მწყემსოს. მღვდელმა [საერთოდ] იმდენი უნდა მწყემსოს, რამდენის წინამძღვრობასაც შეძლებს.

ი. კაცმა მესამე თაობიდან ცოლი არ უნდა მოიყვანოს და არც ძმის ცოლი შეირთოს.

ია. ვინც უმიზეზოდ ცოლს გაუშვებს, ან უგვირგვინოდ ქალს მოიყვანს, ის ურჯულო და კაცის მკვლელია. ხოლო, ვინც ჯადოქრებს [რჩევას] ეკითხება, სამეფო კარზე შებორკილი უნდა მიიყვანონ და წამებით მოკლან.

იბ. ისინი, რომლებიც დასტირიან ფუძის ანგელოზს და მგალობლებს, უნდა გათოკონ, სამეფო კარზე მიიყვანონ და სასჯელი დაადონ, რათა შემდეგ იმათმა ოჯახის წევრებმა ველარ გაბედონ ცრემლის ღვრა.

იგ. ის, ვინც ლეშს შექამს, ან ორმოცდლიან მარხვაში — ხორცს, ანდა კვირა დღეს რაიმე საქმეს გააკეთებს და ეკლესიაში არ წავა, ხალხის თანდასწრებით ხუცესმა უნდა დასაჯოს.

იდ. ვინც დიდმარხვის წინ ოთხშაბათს და პარასკევს ხორცს შექამს, ერთი კვირა უნდა იმარხულოს. თუ ხუცესის წინაშე ვინმე მივა და იმ კაცს დაასმენს, ასე არ მოიქცაო, მაშინ სოფლის მამაკლდისმა უნდა დაიჭიროს იმისი ერთი ხარი და ხუცესს მიუყვანოს.

იე. თუ ვინმე ერისკაცთაგანი ხუცესზე ან დიაკვანზე ბრალდებას წააყენებს და ისინიც აღიარებენ, რომ მართლაც ასეა, მაშინ მათ ეპისკოპოსი გაასამართლებს და უდაბნოში [გაგზავნის] ცოდვების მოსანანიებლად. მაგრამ თუ ისინი არ გამოტყდებიან, ხოლო რასაც ამბობენ, დადასტურდება, როგორც კანონშია დაწერილი, სასჯელი დაედებათ და სოფლიდან განიდევნებიან. იმ შემთხვევაში, თუ ცოდვები არ გამოჰქაენდა, ხუცესს უბრძანებენ შესაწირავი შესწიროს და ფიცი დადოს.

ივ. თუ ხუცესს ბრალს დებენ თავისი ამხანაგები და მოწაფეები, თვითონ კი სარწმუნონი არიან, მაშინ ხუცესი საკურთხეველის წინ უნდა დადგეს, ამბის მომტანი — ხალხის წინ, [ხუცესი] ამბიონიდან უნდა გადმოაგდონ და სოფლიდან დააძეკონ. მაგრამ თუ, მისი ამხანაგები და მოწაფეები შურისმაძიებლები არიან და ხალხმა იცოდა, რომ უწინ ნაჩხუბარნი იყვნენ, მაშინ ხუცესმა შესაწირავი შესწიროს და ის ხალხი წყევლა-კრულვით დააძეკოს. შემდეგ თუ აღიარებენ ვიცრუეთო, მონანიებელს ნება მიეცეთ და მონასტრიდან ნუ განიდევნე-

ბიან. მაგრამ, ამის შემდეგაც თუ რაიმე, ბოროტი ჩაიდინეს, კანონით უნდა გასამართლდნენ.

იზ. ეპისკოპოსებმა და ხუცეებმა მეფესთან აზატებს უჩივეს: სოფლის ორი თუ სამი ეკლესია მონასტრებად აქციესო. ასევე მეფის წინაშე აზატებმაც [თავისი] პირობა წააყენეს. მაშინ მეფემ ეპისკოპოსები და აზატები ამგვარად მოარიგა: უკვე მოწყობილ ეკლესიებს ხელი ირავინ ახლოს, ხოლო ეკლესიის ჭირნახული და შემოსავალი მთავარ ეკლესიას დარჩეს.

იო. აზატები, რომლებიც მეათედს იხდიან, ნახევარი დედა ეკლესიას უნდა გადაუხადონ, ნახევარი თავის ეკლესიას..

იო. კვირაობით ბატონმა და მსახურმა მთავარ ეკლესიაში უნდა იარონ სალოცავად და მიცვალებულთა მოსახსენიებლად. სხვა მხრიდან მოსულებმა ეკლესიას უნდა გადაუხადონ მიცვალებულის სულის საალაპე.

კ. აზატებს თავიანთი მამულიდან ეპისკოპოსის გარეშე უფლება არა აქვთ ხუცესის გაძევებისა. ასევე, ეპისკოპოსებს არ შეუძლიათ მათ გარეშე გააძევიან ან მოიყვანონ იგი. თუნდაც ხუცესს აზატებისა ან მრევლისაგან საშიშროება ელოდეს, ეპისკოპოსის გარეშე მაინც ვერ წავა.

კა. თუ აზატი თავის ეკლესიაში ტრაპეზს დადგამს, ან რაიმე [წმინდა] ნაწილს იქონიებს, ანდა მსხვერპლს შესწირავს, ამის თაობაზე ეპისკოპოსის ბრძანება უნდა იქონიოს. ვისაც ამაზე ბრძანება ექნება და ისე შეასრულებს, კურთხეულ იქნება; ხოლო ვინც [ბრძანების] გარეშე იმოქმედებს, ეკლესიიდან განიდევნება, ხოლო შემდეგ შეძლები-სამებრ საურავი უნდა გადაუხადოს ეპისკოპოსს. იმის მიხედვით, თუ რამდენ საურავს გაიღებს ის კაცი, როგორც კანონშია დაწერილი, კურთხეულ იქნება.

ეს შეთანხმება დადეს ეპისკოპოსებმა, მღვდლებმა და აზატებმა მეფის წინაშე. კურთხეულ იყოს მეფე-დედოფალი შთამომავლობითურთ და აქ შეკრებილი ყველა საერო კაციც კურთხეულ იყოს ჩვენი ეპისკოპოსებისა და ეკლესიის მიერ.

ამ ბრძანებას ამოწმებენ მეფის მრჩეველი მუწიკი, მირპორიკ ჰაზარაპეტი*, მარუთ აზგაპეტი**, ტირაზდი, სპარაკოსი, შამა, ბაკური, არატანი, არჩესი, ვარდან მამაცი — გარდმანის მფლობელი, ხურსი, გერმანოსანი, ხოსკენი, ფიროგ ნაჰაპეტი და ალვანეთის ყველა აზატი.

უფრო მეტი სიმტკიცისათვის ამ დაწერილს ალვანთა მეფე ვაჩაგანი ბეჰედს უსვამს.

* ჰაზარაპეტი. — ათასისთავი.

** აზგაპეტი — გვარის, ტომის უფროსი.

წმინდა მესროპისა და მისი მოძვასაჲსი ისტორია

ალვანთა კათალიკოსის გრიგორისის მოწამეობის შემდეგ, აღმოსავლეთის მხარეთა ბარბაროსი ნალები კვლავ წარმართულ კერბთაყვანისმცემლობაში წაწყმდნენ. აღმართეს მრავალი ატრომანი და სდევენეს ქრისტიანები. ერთმა ვინემ, უწინ ვარდაპეტად მყოფმა, სულიწმინდის მადლით შექმნა სამი ხალხის სომეხთა, ალვანთა და ქართველთა დამწერლობა⁵⁵, ხოლო ამის შემდეგ წავიდა წმინდა იერუსალიმში მოსალოცად. იქიდან დაბრუნდა მოწაფეებითურთ და თან ჩამოიტანა მოოქროვილი ვერცხლის ჯვარი, რომელშიც უფლის ჯვრის ნაწილი იყო.

სომხეთში გადმოსულმა გზა განაგრძო და მიაღწია უტის გავარის აღმოსავლეთის საზღვარს. იქ დაიბანაჲა ჭაობიან ადგილას, ხავსიან საფლობებში, რომელსაც გისს უწოდებენ. განამტკიცა განახლებული ეკლესიის რწმენა და განაგრძო სახარების ქადაგება უტიელთა, ალვანელთა, ლფინთა⁵⁶, კასპიელთა ქვეყნებში ჩორის კარამდე, აგრეთვე სხვადასხვა ხალხებში, რომლებიც ტყვეებად იყვნენ მოყვანილი ალექსანდრე მაკედონელის მიერ და დასახლებული კავკასიის დიდ მთებში. გარგარები, კამპები⁵⁷ და ჰეფთალები კვლავ მოაქცია [ქრისტიანულ] სარწმუნოებაზე და ასწავლა ღვთისმსახურების წესი, რაც უწინ იცოდნენ, მაგრამ შემდეგ დავიწყებული ჰქონდათ. გახდა სრული მქადაგებელი და მოციქული მთის ბარბაროსი ტომებისა, რომლებსაც აცნობდა [ყოველივეს] მათებური ენის დამწერლობით. იქიდან დაბრუნებული ჭაობებში დაბანაჲდა, რადგანაც ემალებოდა მძევნარე იშხანთა* შურისძიებას და იქ ტყეში დამალული დღითიდღე განამტკიცებდა ღვთის ეკლესიას.

იქვე გზასაცდენილმა სულმა წააქეზა გამძვინვარებული მოძალადეები, გაშმაგებულებს სურდათ სასწრაფოდ შეეპყროთ ის მოსაკლავად. მაგრამ ნეტარმა მამტოცმა, სულიწმიდისაგან შთაგონებულმა, საჩქაროდ ამოთხარა ერთი ორმო საჭიროების მიხედვით, აიღო ღვთაებრივი განძი, უფლის ჯვარი დაასვენა ლარნაკზე და დამალა მიწის ქვეშა სავანეში. ამის შემდეგ ერთგულ და თანამორწმუნე მოწაფეებთან ერთად დაიწყო ერთსულოვანი ლოცვა-ვედრებანი. თითოეულის სურვილით ორ გუნდად გაიყვნენ. ნახევარი ფიქრობდა გავარებში წასვლას, ხოლო მეორე ნახევარს სურდა მოეელო მრავალი ქვეყანა რწმენის საქადაგებლად. მაგრამ [მამტოცმა] ჯვრის სავანის ადგილზე

* იშხანი იხმარება სხვადასხვა მნიშვნელობით — მთავარი, დიდებული, მმართველი და სხე.

დატოვა თავისი გუნდი, რომელმაც რამდენიმე დღის შემდეგ მიიღო მოწამებრივი გვირგვინი. წამების ადგილას გამოჩნდა ბრწყინვალე ნიშნები და საოცარი სასწაულები, რასაც ხშირად ხედავდნენ ურწმუნონიც და მიხვდნენ, რომ დიდი ღმრთისა იყო ეს სასწაული. ერთსულოვნად ირწმუნეს და საყოველთაოდ მოინათლნენ.

ერთმა ვინმე ახლადმოქცეულმა, რომელიც ხშირად ხედავდა სასწაულს ჯვრის მიწისქვეშა სავანის თავზე, ააშენა ოთხკუთხი ეკვდერი და ხის ლუსკუმა გააკეთა ეკვდერში. მოაგროვა მათი ნაწილები და აღთქმა დადო ყოველწლიურად აღენიშნა ხსოვნა. მრავალმა მიიღო განკურნება იმ ადგილას, რითაც უფრო განმტკიცდნენ და დაემორჩილნენ სარწმუნოებას.

შემდეგ ჯვრის სავანეზე საძირკველი ჩაუყარეს და ღვთის ეკლესია ააშენეს. მას გისის „ძველ ეკლესიას“ უწოდებდნენ. დიდი ხნის შემდეგ დიდგვაროვანმა, ვინმე იშხანმა, სახელად ვარაზფეროჟმა, არანშაპიკის ტომიდან, მოისურვა აღედგინა „ძველი ეკლესია“, მაგრამ ვერ შეძლო გუმბათის აგურით ნაგები თაღის დანგრევა, რადგანაც მის ქვეშ ესვენა უფლის ჯვარი და მოწამეთა ნეშტი.

თავი XXVIII

ჰვიმონთ მოთხრობილია ანბანი ჴმინდა მაშტოცის მოწაფეების შესახებ

წმინდა მაშტოცის შემდეგ გავიდა მცირე ხანი. მისი მოწაფეები, რომელნიც სულიწმიდის შთაგონებით საიდუმლოთა შემცნობელნი გამხდარიყვნენ, აღვანთა გავარებში შეიკრიბნენ და ცდილობდნენ კეთილი საქმე ეკეთებინათ. როგორ მოვიქცეთო, ამბობდნენ ისინი, ჩვენი განმანათლებელი ქრისტეს მიერ აღესრულა, ჩვენ კი ობლად დავრჩით. მოდიოთ, ძმებო, წავიდეთ ღვთიურ ქალაქ იერუსალიმში და იმათ ვთხოვოთ წინამძღვარი, რადგანაც აღმოსავლეთის ქვეყნების ნამდვილი განათლება წმინდა ელიშას საშუალებით ზომ იერუსალიმიდან დაიწყო.

მოემზადნენ სამგზავროდ, სამ ჯგუფად გაიყვნენ და გაემართნენ აღვანთა ქვეყნიდან. პირველად ასორესტანის საზღვრები გაიარეს, შემდეგ კი ქალაქ იერუსალიმს მიადწიეს. შევიდნენ ღვთის სამყოფელ ეკლესიაში და თაყვანი სცეს ცხოველმყოფელ სიცოცხლის ხეს. შეხვდნენ ღვთიური სიკეთით დამშვენებულ გულითად პატრიარქს, მიესალმნენ საეკლესიო დასს და მშვიდი ამბორით მიღებულ იქნენ მათგან. შემდეგ წმინდა პატრიარქს მოუთხრეს ყველაფერი წმინდა მაშტოცის დაძაბულ შრომაზე, იმაზე, თუ როგორ სასწაულებს ახდენდა

ის ბარბაროსთა წინაშე. როდესაც მათ ეს მოისმინეს, დიდი სიხარულით მიიღეს და მთელი ამ ხნის მანძილზე უდიდეს მზრუნველობას იჩენდნენ [მოსულთა მიმართ]. შემდეგ მათვე შეუერთდა სამი ღვთისმოსავი მღვდელი, რომელთაგან პირველი იყო ათანასიოსი. [მამტოციის] მოწაფეები ვედრებით არწმუნებდნენ იმათ თან გაპყოლოდნენ, რათა წინამძღვრებად აერჩიათ თავიანთ ქვეყანაში, როდესაც შეასრულეს თაყვანისცემის აღთქმა და ნეტარი ამბოროთ ფეხთ ემთხვივნენ წმინდა პატრიარქს, შემდეგ მისი ბრძანებით გამოაცილეს [ისინი] იქიდან ოქრო-ვერცხლის ჭურჭლით და ღვთის ყოველ სიწმინდეთა დიდი ნაწილით [დასაჩუქრებული]. საუკუნოდ განარებულემა მღვდლებთან ერთად დატოვეს [იერუსალიმი] და წამოვიდნენ ზატიკის⁵⁸ დღესასწაულს [მოახლოებისას]. ორმოცდღიანი წმინდა მარხვის მეშვიდე კვირას მიაღწიეს მთავორიან და ტყიან მშობლიურ ქვეყანა არცახს, მეწ კუენის გავარს⁵⁹. გზად, ხეობაში, ხალხი ორ გუნდად გაიყო. ერთნი იმ ადგილას დასხდნენ, რომელსაც ასტელის გორა* ერქვა, ჩრდილოეთის მხარეს, ხოლო მეორე გუნდი მდინარე ტრტუს იქითა ნაპირზე, სამხრეთით, ტყის პირას დაბანაკდა. [ამ ადგილს] ჩლახი ეწოდებოდა. მათ აღთქმა დადეს ერთმანეთთან, რათა აქ აღენიშნათ ზატიკი.

თ ა ვ ი XXIX

ჩრდილოელების სწრაფვა ალვანთა, სომეხთა და ქართველთ საზღვრებისაკენ, წმინდა მისროკის მოწაფეთა მოწამეობა

იმ დროს მეფე როსმოსოქეანმა თავის ჯარებთან და თობელთა⁶⁰ რაზმებთან ერთად შეკრიბა ჰონთა მთელი ლაშქარიც, გადავიდა მტკვრის იქითა ნაპირზე, გაიფანტა უტიელთა გავარში და თავისი ჯარი განალაგა ქალაქ ხალხალის მახლობლად. იქვე მან აირჩია სამი კაცი მხედართმთავრად და დიდი რაზმების ვოსტიკანებად** დააყენა. მათ ხელისუფლებაში მთლიანად შეაგროვა თერთმეტი ნაწილი ჯარისა, უბრძანა სამ მეწინავედ გაყოფა და თავდასხმა ალვანთა, სომეხთა და ქართველთა ქვეყნებზე.

ჯარის მესამე ნაწილმა ზატიკის დასაწყისში მიაღწია არცახის გავარს და თავს დაესხა მეწ კუენქს. ამ შემოსევის ამბავი როდესაც შეიტყო იერუსალიმის ჩლახის გუნდმა, შეძრწუნდა, დიდი შიშით ერთ ადგილას მოაგროვა ნეშტთა ყველა ნაწილი, მოათავსა ორ ვერცხლის კოლოფში და მიწაში ჩამალა. მაგრამ მაშინვე მოაღწია მათთან კოკის-

* ასტელის გორა ვარსკვლავის გორა.

** ვოსტიკანი, მეთვალყურე, უფროსი, ქალაქის თავი.

პირული წვიმის მსგავსად შემადრწუნებელმა, მწუხარების მაუწყებელმა განგაშმა და დიდი შეშფოთება გამოიწვია. ისინი უტევდნენ როგორც ზღვის ტალღები და პირველად ასტელის გორას მიადგნენ. დაიმედებულნი იმით, რომ მოულოდნელ დროს ესხმოდნენ თავს, შეუბრალებლად მახვილით ჩეხდნენ ერთიანად ყველას. ხელთ იგდეს ოქროს და ვერცხლის ჭურჭელი, წმინდანთა ნეშტი გაფანტეს და გააბნინეს გორაზე, მღვდელმთავარი ნეტარი ათანასი აწამეს, ხოლო გადარჩენილნი ტყვედ იგდეს და იქვე გარემოიცვეს.

ერთი ქალი კი, სახელად თავუპი, უტის გავარის სოფელ ბაგნაციდან, ძირეული აზატთავანი და მეტად მდიდარი, რომელიც მუდამ იერუსალიმელებთან იმყოფებოდა, ტყვეთა შორის დაინახა ჰონთა ზორავარმა და, რადგანაც მეტად ლამაზი იყო, ეშმაკეული თავშეუკავებელი ვნებით ანთებულს შეუყვარდა ის. ბრძანა დიდად გაფრთხილებოდნენ, რადგანაც სურდა თვითონ შეერთო ცოლად.

როდესაც თავიანთი ყოველდღიური თავდასხმები დაასრულეს, მოაგროვეს გავარის მთელი ნადავლი, მისმა თანარაზმელებმა ძმებმა ბევრი [ტყვე] დახოცეს, ხოლო გადარჩენილები წაიყვანეს ასტელის გორაზე. ტყვეთა შორის იმყოფებოდა ათანასე მოწამის მოყვანილი ორი მღვდელიც.

იმ დამეს ჰონთა დიდი ზორავარი იქვე დაბანაკდა თავისი ჯარით. საღამო ხანს თობელთა რაზმის სპარაპეტმა ბრძანა ნეტარი თავუპის მოყვანა, რათა აეხდინა თავისი აეხორცობის სურვილი. მაგრამ [ქალი], უფლის ძლიერებით აღჭურვილი, დასცინოდა მას, არ უსმენდა, არ ნებდებოდა და აბუჩად იგდებდა ურჩ ბარბაროსს. თან ეუბნებოდა: „არასოდეს დავუშვებ, რომ ჩემი თავდაპყრელი კრძალულება შეგწირო უთვისტომო გალორებულ წარმართებს, ანდა წამების შიშით სიკვდილამდე იმდენად განურჩეველი გავხდე, რომ წარმავალი ცხოვრება გავცვალო მარადიულზე“. შემდეგ აღმართა ხელები ღმრთისაკენ და შეჰლაღადა: უფალთა უფალო და მეუფეთა მეუფევ, ნუ შემარცხვენ მე შენზე დაიმედებულს, უბიწო და წრფელი მამყოფე დროებითი საშიშროების წინაშე და როგორც მომმადლე ვშობილიყავ სინათლის ემბაზში და შემეცნო შენი აღორძინება, ჰქმენი ახლაც, დავრჩე უცოდველი რწმენასა და სიწმინდეში. აღმოაცენე შენი ჭეშმარიტების შუქი უთვისტომო ბარბაროსის გულში, რათა მან შეგიცნოს შენ როგორც ერთადერთი ჭეშმარიტი ღმერთი“. როდესაც ეს გაიგონა ურწმუნოთა ბრბომ, წავიდა და უამბო თავის იშხანს, რამდენადაც მათ შორის იმყოფებოდა თარჯიმანი, რომელსაც ესმოდა მისი თითოეული სიტყვა. მაშინ გაცოფებულმა, რისხვით საზღვარგადასულმა ტირანმა მხეცური კბილთა ღრქიალით და ღრიალით, განრისხებულმა ბრძანა: თუ დიდებითა და პატივით არ მოვა, მაშინ აუტანელი ტანჯვა-წამებით მოკა-

ლითო. მსახურები მივიდნენ მასთან და აიძულებდნენ იშხანის სურვილის აღსრულებას. მაგრამ, რადგანაც ვერ შეძლეს დაერწმუნებინათ მოუსყიდველი თავუპი, მაშინ ხელები უკან გაუქრეს და თმებით წაათრიეს. ტყის საშინელ ძეძეს ურტყამდნენ სახეში და ერთიანად დააუძლურეს წმინდანის სხეული. ამის შემდეგ ნეტარს თავი ხმლით მოკვეთეს. როგორც წმინდა დედოფალ რიფსიმეს, [ამასაც] გადახდა ბრძოლა, ღვთივგამარჯვებული გვირგვინით ქრისტესთან დაქორწინდა დიდებული თავუპი.

ამის შემდეგ, იმავე ღამეს დაძინებამდე, როდესაც უცხო ტომის იშხანები მოლაშქრეებთან ერთად ქეიფში დროს ატარებდნენ და მხიარულობდნენ, მოულოდნელად უფლისაგან საოცარი სასწაული მოველინათ. ყველამ ცხადად დაინახა, რომ ძლიერმა სინათლემ გაანათა ის ადგილები, სადაც წმინდა თავუპი ეწამა. ხოლო მისი ტანსაცმლის ნაფლეთები ტყის პირას მიმოფანტულნი ბრწყინავდნენ, როგორც ვარსკვლავები. ხანგრძლივი დროის მანძილზე ვარსკვლავისებური შუქი კიაფობდა იმ ადგილას და წმინდა მოწამეს ზემოდან ანათებდა. დაინახა ეს უამრავმა ხალხმა და იმ ადგილს სახელად ასტელაბლური* უწოდა, დღემდეც [ასე ეძახიან]. რადგანაც მახარებლის სასწაულით გაკვირებული იყო იშხანი და დიდმა შიშმა მოიცვა, ბრძანა მასთან ეხმოდ უფლის მღვდლები. მათგან სწავლობდა ხსნის გზას და ირწმუნა ღმერთი მაცხოვარი. შემდეგ ბრძანება გასცა შეეგროვებინათ წმინდანთა ნაწილები, შეეხვიათ წმინდა ტილოში და გორაზე დაეკრძალათ იქვე აღასრულეს მსხვერპლის შეწირვა ცხვრითა და თხით, შემდეგ შეიკრიბნენ საუფლო დღესასწაულზე მოწამეთა მოსახსენებლად.

თ ა ვ ი   x x x   ო

თოგალთა დიდი ზორავარი რწმუნდება, რომ ჰრისტე არის ღმერთი. მისი მოწამეობა თავისი მეფის მიერ ჯარებთან შვილებთან და მღვდელთა დასთან ერთად ალვანთა კმეჲანაში

როდესაც ჰეშმარიტების შუქმა შეაღწია ღვთისმოსავი იშხანის თეოფილოსის გულში, ბრძანა ტყვეთა გათავისუფლება, ხოლო თვითონ ზატიკის დილას გაეშურა წმინდა მღვდლებთან და სხვა მრავალ მორწმუნესთან ერთად აგისტროსიანთა რაზმით¹ და მიადწია უტის გავარს. [იქ] დაბანაკდნენ მდინარე მტკვრის ნაპირას, ნავსაყუდელის მახლობლად ზომამტაკის ხიდთან.

* „ასტელაბლური“ — ვარსკვლავის გორა.

თვითონ დიდი მეფე როსმოსოქეანი მთელი თავისი ჯარით დაბრუნდა ბრძოლის ველიდან მრავალრიცხოვანი ტყვეებითა და უხვი ნადავლით, გადავიდა მდინარე მტკვარზე აღმოსავლეთის მხრიდან და ისიც დაბანაკდა მათ პირდაპირ გაღმა მხარეს. იმ დროს ეშმაკისაგან ცდუნებულმა [მეფემ] ბრძანა თავისი ცრუ ღმერთებისათვის მსხვერპლი შეეწირათ წარმართული წესით მომზადებულ ნადიმზე. ეს დაინახეს ქრისტეს მიერ შემკობილმა თეოფილოსმა და აგისტროსიანთა რაზმმა. ამათაც წმინდა მღვდლების ხელით ნაკურთხი შესაწირავე შესწირეს ღმერთს ქრისტიანული სარწმუნოების წესისამებრ, ხოლო თავიანთი დროშები ჯვრით შეამკეს.

როდესაც ეს იხილა ეშმაკის მიერ ცდუნებულმა და გზაკვალაბნეულმა, გამხეცებულმა ბარბარულთა ურჯულო მეფემ ბრძანა მასთან ეხმოდ წმინდა ზორავეარი თეოფილოსი ოცდაათი კაციტურთ. ჯერ ალერსით, ხოლო შემდეგ რისხვით დაუწყო ლაპარაკი და უთხრა: „საყვარელი იყავი ჩვენი სამეფოსათვის, სიმამაცით გამოჩენილი, ჩვენი მფარველობით განდიდებული და ამრიგად, უფრო პატივცემული ჩემგან, ვიდრე დანარჩენნი. [შენ იყავი ლაშქრის] მესამე ნაწილის მხედართმთავრობით სახელმძღვანელო. რატომ მიატოვე შენი ხალხის განთქმული ღმერთები, რომლებსაც ჩვენთვის გამარჯვება მოუტანიათ თავდასხმების დროს? ამიჯანყდი შენი ჯარებითურთ და ემსახურები იმ ღმერთს, რომელსაც ჩვენ არ ვიცნობთ. მაგის გამო, თუ შენ არ შესწირავ მსხვერპლს ჩვენს ღმერთებს, სიკვდილით დაგსჯი შენც და ერთიანად შენს ჯარსაც“. პასუხი გასცა ქრისტეს წმინდა მოწამემ, მამაცმა თეოფილოსმა და უთხრა მეფეს: „შენი მუქარის შიშით, იქნებ გგონია, დროებით ცხოვრებას ავირჩევთ, დავთმობთ ღმერთს და კერპებს ვცემთ თაყვანს?“

მაშინ საშინელი რისხვით ანთებულმა და გამძვინვარებულმა მეფემ ბრძანა სასწრაფოდ ტანჯვით დაეხოცათ თობელთა წმინდა ზორავეარი ოცდაათი აშხანაგთან და წმინდა მღვდელთან ერთად. მათ მხნედ აღასრულეს მოწამეობრივი ბრძოლა. ჭეშმარიტი მარტვილობით საზეიმოდ მიიღეს უფლისაგან ძღვევის გვირგვინი. წმინდა აღმსარებელი თეოფილე მღვდელთა დასით და ოცდაათი მებრძოლით გადავიდა ზეცურ განსასვენებელში.

წმინდა ზორავეარის შვილებმა ნეტარმა მოვსესმა და ანეროლოგოსმა, აგისტროსიანთა რაზმთან და სხვა მორწმუნეებთან ერთად, როდესაც ეს დაინახეს, თითოეული სასწრაფოდ ამხედრდა და გაიქცა ურჯულო მეფისაგან. უმჯობესად მიიჩნიეს ქრისტესათვის თავგანწირვა, ვიდრე წარმავალ ცხოვრებაში უღვთობით ყოფნა, ამჯობინეს ქრისტესათვის გალანძულს იყვნენ ვიდრე მამაკაპური ქონებით მიეღოთ დიდება. მაშინ ისინი გაემართნენ ერთ მხარეს სამხრეთით და მიალწიეს

დიდი მთის მწვერვალს. [ეს მთა] გარს ერტყმის ქვეყნის მრავალ გა-
ვარს.

შემდეგ უღმობელი მეფის ბრძანებით ჰონთა ჯარები გუნდ-
გუნდად გაიყვნენ და უკან დაედევნენ, დაეწინენ მთის წვერზე, დი-
დი თხოვნით შეეცადნენ დაებრუნებინათ ისინი კერპთაყვანისმცემლო-
ბაზე და მეფის მორჩილებაზე, მაგრამ ვერ შეძლეს დაყოლიება, მა-
შინ იმავე ადგილას ხმლით დახოცეს.

ასე დასრულდა იმათი ცხოვრების მდინარება. წმინდა მოვსეს-
მა, მისმა ნეტარმა ძმამ და მთელმა აგისტროსიანთა რაზმმა მიიღეს
ქრისტესაგან მოწამებრივი გვირგვინი, რომელიც ბრწყინავს გაუქ-
რობელი შუქით. [ამგვარად], ჩრდილოეთის საზღვრების მიმტაცებ-
ლებმა უკვდავება მოიპოვეს ყოვლადწმიდას წინაშე, ამინ.

„ალვანეთის ისტორიის“ პირველი წიგნის დასასრული.

წიგნი II

თ ა ვ ი I *

წინასწარი თხრობა ისტორიისა

როგორც ზეცა ბრწყინავს ვარსკვლავებით და დედამიწა [დამ-
შვენებულა] მცენარეულობით, ასევე ისტორიის მთხრობელის შრო-
მა ფასდება სხვადასხვა მასალით. მოიპოვება აღმოსავლეთის მხარეებ-
ზე თქმულებები, რომლებიც არ მოხვდნენ ძველ მემკვიდრეთა წიგნებ-
ში. საჭიროდ ვცანით შეგვეტანა ისინი ჩვენს ნაწარმოებში. აქ-
გავიხსენებთ მეფე შაპუჰ ორმუზედანს, რომელმაც თავის სამფლობე-
ლოში სიუხვით გაამაყებულმა, მოისურვა გამოეკვლია, თუ რომელ
ხალხსა და ენას ჰქონდა ღირსება და პატივი.

მოამზადა დიდებული სადილი სპარსეთის ორმოცდაათი
აზატ ტომის ყველა ნახარაისათვის. ღირსებისამებრ თითო-
ეულს ჯდომის პატივით ექცეოდა ფინჯნითა და ვაზის ტოტით. ხოლო
მობიდან მობიდანს* სამეფო მაგიდაზე უმეტესი პატივი მიაგო. ეთათ-
ბირა თავის დიდებულებს და უთხრა: „მე კარგად ვიცი ძირეულ
პაპლავიანთა — სპარსელთა, პართელთა და მათი აზატი ხალხის წარ-

* მობიდან-მობიდან, ზოროასტრული სარწმუნოების მიმდევართა სულიერი წინა-
მძლო.

მომავლობის შესახებ, მაგრამ სომეხ აზატებსა და მათ ძველ ღირსებაზე ვერ შევძელით გაგვეგო ვერც ჩვენი მამებისა და მეფეთაგან და ვერც მემკვიდრეთაგან. ახლა სომეხთა ნახარებმა ორიდან ერთი აირჩიეთ, ან გვიჩვენეთ ძველი წიგნი თითოეული სახლის ღირსებისა და პატივის [აღმნიშვნელი] და ჩვენგან კვლავ გექნებათ უდიდესი და ბრწყინვალე პატივისცემა, ხოლო თუ ვერ შეძლებთ ჩვენ, არიელ ხალხს, ცხადად დაგვანახოთ თავდაპირველი ღირსება და პატივი, სახლი, მიწა და წყალი, მთელი ქონება, მაშინ თქვენ თავს არიელ აზატებს ვუწყალობებთ.

მაშინვე დიდი სომხეთის იშხანებმა გადაწყვიტეს მეფისათვის მიერთებით აგათანგელის სასურველი ისტორია. შაპუჰმა ბრძანა წაეკითხათ, სპარსულად ეთარგმნათ და დაეწერათ. შეიტყო, რომ [ის] დასაბამს ღებულობს მისი წინაპრის არტაშირისაგან, მეტად გაიხარა, წიგნს აქებდა და გულაჩუყებული დასცქეროდა. მასში იპოვა ცნობა ჩვიდმეტი პატივის შესახებ. ამის მიხედვით დააწესა თითოეულის ადგილი სამეფო სუფრაზე. მეთოთხმეტე პატივი ხვდა სიუნიქელთა ხელისუფალ ანდოკს. მან შეურაცხყოფილად იგრძნო თავი და არაფერი ჰამა. მეფემ თუმცა შეიტყო მიზეზი, მაგრამ არავითარი ზომები არ მიუღია.

იმ დროს სამეფო კარზე ცნობა მოვიდა, რომ ხაზარები მრავალრიცხოვანი რაზმებით გადმოვიდნენ ჩორის კარით ჩვენს ქვეყანაში. შაპუჰმა უამრავი [ხალხი] შეკრიბა ასურეთში, ხორასანში, ხვარაზმში, განსაკუთრებით მამაცი სპარსელები ატრაპატაკანში, სომხები, ქარღველები, ალვანელები და კავკასიის მთის თორმეტი [სხვადასხვა] ენის ბარბაროსი ტომი. ამ უთვალავი ჯარით გამოვიდა მათთან საბრძოლველად⁶².

ხოლო ანდოკმა ბოროტება განიზრახა თავისთვის და თავისი ქვეყნისათვისაც. ძირს უთხრიდა სამეფო სახლს. საკუთარი მოღალატე ჯარით — ათასშვიდასი კაცით, სწრაფი და მკვირცხლი ცხენებით მიადწია ქალაქ ტიზბულს. ჯარი ქალაქის გარეთ დამალა, [თვითონ] მცირე რაზმით შევიდა ქალაქში და თავი რომ უდანაშაულოდ მოეჩვენებინა, [ამბობდა], შაპუჰთან მოვედიო. მოქალაქეებმა დიდი პატივი მიიღეს. განთიადისას კი მისი ჯარები შეიჭრნენ შიგ და უთვალავი განძეული, — ოქრო და ვერცხლი მიიტაცეს, ასევე ძვირფასი პატიოსანი თევლები, ძვირად ღირებული ტანისამოსი და რისი წაღებაც შეიძლებოდა სამეფო სახლიდან. ყველა დიდებულის ოჯახი მთლიანად გაძარცვეს ყველაფერი ბაღაბერდში⁶³ შეაგროვეს. [ამის შემდეგ] ბრძანა მის ყველა გავარში დაეწვათ პირუტყვის საკვები, ხოლო ხალხის საზრდო ციხე-სიმაგრეში შეზიდეს, ასევე იარაღი, საჭურველი და მხედრის აღკაზმულობა. შემდეგ კვლავ ბრძანება გასცა ანდოკმა, რა-

თა ყველა სივნიელს გადაეწვა სახლი და ბელელი, თვითონ კი გაქცეულიყო. რაც ქვეყნის ეკლესიებში სამკაული იყო შეგროვილი, ყველაფერი აიღო და შალატის ეკლესიაში⁶⁴ მიიტანა, ასევე წმინდანთა ნაწილებიც, თითოეული ქვეთინით ეამბორებოდა მათ. რვა დღე ასრულებდნენ მწუხრის ლოცვებს, მერე აღმართეს ეკლესიაზე მიწის ბორცვი, ხოლო თვითონ გაიფანტნენ მთელს ქვეყანაზე. ვერაჲინ ბედავდა ეხსენებინა სიუნიქელთა სახელი. ოცდახუთი წლის მანძილზე უაღაძიანოდ გავერანდა მთელი მხარე.

ომის დამთავრების შემდეგ მეფე შაპუჰი დაბრუნდა, იხილა უბედურება, განრისხებულმა ბრძანა მთელი ჯარი წასულიყო სივნიეთში და დაეტყვეებინა მეტყველი თუ უტყვი. მაგრამ მისულებმა ვერაჲერი იპოვეს. ამ სიარულში მიაღწიეს შალატის ეკლესიაზე არსებულ ბორცვს, ზედ ავიდნენ, [ამ დროს] მოხდა ძლიერი მიწისძვრა. სპარსელების შეშინებული რაზმები თავის მხედარმთავარ ათაშხოდასთან ერთად გაეცალნენ [იმ ადგილებს]. იქიდან წასულებმა ბრძოლა დაიწყეს ციხესიმაგრესთან, საიდანაც ქვევით ქვა ცვიოდა და განურჩევლად ყველას ადგილზევე კლავდა. ხელმეორედ და მესამედ მიიტანეს სასტიკი იერიში, მაგრამ ვერაჲერს გახდნენ, [ხალხი] კი უამრავი დაიხოცა. გამძვინვარებულმა მეფემ მოისურვა ბრძოლა გაეძლიერებინათ. მაშინ მთელი დიდებულები დაემხვნენ მის წინ და დაუწყეს ვედრება შეეწყვიტა ომი და მხოლოდ ციხესიმაგრის სანახები გაენადგურებინა.

შემდეგ, როგორც კი შესაფერისი დრო იხელთა [ანდოკმა], დატოვა ციხე და დიდი ქონებით გადავიდა ჰრომაელთა ქვეყანაში, სადაც უდიდესი პატივისცემით მიიღეს და იქვე გარდაიცვალა.

მისი შვილი ბაბიკი მშობლიურ მიწას ნატრობდა, როგორც ტკბილია მშობელი, ასევეა სამშობლოც. წავიდა ის სპარსეთის მეფის შაპუჰის კარზე, სადაც შეხვდა ერთ ვინმე მებრძოლთაგანს და მასთან დაბინავდა. არაერთი სიმამაცე გამოიჩინა სპარსელთა ოლიმპიადაზე, თუმცა ვერაჲინ ცნობდა.

იმ დროს გამოვიდა ჰონთაგან ჰონი, სახელად ჰონაგური, გაემართა შაპუჰისაკენ და უთხრა: „რატომ უნდა დაიღვაროს სისხლი, მოდი, მე და შენ შევებრძოლოთ ერთმანეთს“. თვითონ ჰონი შემოსილი იყო ორმოცდაათნაწილიანი აბჯრით, [რაც განკუთვნილი იყო] მაღალი და ფართო ტანადობისათვის, უზარმაზარი თავი [დაფარული ჰქონდა] დალურსმული მუზარადით, სამ მტკაველიან შუბლზე სპილენძის ფირფიტა აეკრა, კედარის ხის უცნაური შუბით და ცეცხლოვანი მახვილით მნახველს თავზარს სცემდა.

ამ დროს ბაბიკს სახელი უკვე ცნობილი იყო მეფისათვის. ეს საქმე მხოლოდ მისით უნდა გადაწყვეტილიყო. მეფეთა მეფემ თავის-

თან იხმო ბაბიკი და გააცნო სამეფო გადაწყვეტალებს, დაბეჭდილი ტახის გამოსახულებიანი ბეჭდით და უთხრა: თუ ამ დიდი მტრობის დასრულებას შეძლებ, უდიდეს საბოძვარს მიიღებო. [ბაბიკმა] თავს იღო თხოვნის შესრულება და იმავე დროს დაიმედებული ღვთის დახმარებაზე, ამბობდა: „სიუნიქის ტაძრებო, შემეწიეთო მე“. შემდეგ აიღო თავისი საბრძოლო იარაღი, ბრწყინვალე მარგალიტებიანი მშვენიერი სამეფო ჯავშნით დაიმშვენა ტანი, ვეფხვისსახიანი მუზარადით [შეიმკო] ლამაზი თავი, წელზე მახვილი [დაიკიდა], მარცხენა მხარზე გადაიგდო მოოქროვილი ფარი, ხოლო მარჯვენა ხელში მაგარი შუბი დაიჭირა. მოახტა შავ ცხენს და გაქუსლა მტრის წინააღმდეგ. ეკვეთნენ ერთმანეთს, როგორც ქვეა-ქუხილი ისე ისმოდა მახვილთა ცემა დილიდან საღამოს ცხრა საათამდე. უზარმაზარი გოლიათი დაისაჯა, გაიმარჯვა მამაცმა ბაბიკმა. საჩქაროდ [ხელში აიღო] ცალპირიანი მახვილი, რომლითაც იქვე მოსპო კაცისმკვლელი მხეცი.

აივსო შაპუჰი დიდი სიხარულით. იხმო ბაბიკი, რათა შეესრულებინა მისთვის დანაპირები. მაშინ [ბაბიკმა] სთხოვა, აიღონ სპილენძის ფილი შენი საჭურჭლიდანო. [ის] ფილი საესე იყო ღუმელის ნაცრით, ვინც იმ ადგილას გაივიღდა აფურთხებდა მას და ამბობდა: „სიენი-ელთა სამფლობელო, [მისი ხალხის] სიცოცხლე და ზრახვა ასე დაიფრფლოსო“. დიდად გაოცებულმა მეფემ ბრძანა ფილი აეღოთ იმ ადგილიდან. ამის შემდეგ ბაბიკმა სთხოვა თავისი მშობლიური ქვეყანა დაებრუნებინა მისთვის. დაასაჩუქრა ის მეფემ, დიდი პატივით გაგზავნა თავის ქვეყანაში და უბოძა ბაგრატუნებისა და მამიკონიანების შესაფერისი პატივი.

[ბაბიკი] წავიდა, გადავიდა მდინარე ერასხზე და ააშენა ერთი სოფელი, სახელად აკორზი⁶⁵, რაც ნიშნავს „პირველად აღორძინებულს სამშობლოში“.

ბაბიკის შემდეგ დიდი ჯარით მოვიდა ორი ძმა დიდებულთა სახლიდან გორი და გაზანი, ბაბიკმა მათ წილი უყარა, გორს შეხვდა სოფელი ხოტა⁶⁶, ხოლო უმცროსს, გაზანს — სასურველი სოფელი შალატი. ეს მოხდა ოცი წლით ადრე, ვიდრე გამეფდებოდა ბოროტი იასკერტი, რომელსაც სურდა მოესპო ქრისტეს სარწმუნოება და ჩვენი დამორჩილება ცეცხლისათვის. იმავე იაზკერტისაგან განადგურდნენ წმინდა ვარდანნი — ათას სამოცდაექვსი რჩეული კაცი. აქედან სომხურ წელთაღრიცხვამდე ასოცი წელია. ასე დასრულდა ეს საქმე.

ურწმუნო იაზკერტი საშიშროებას უჭმნის ალვანელეზს. ისინი ხსნას კოშულობენ სომეხთა ზორავარ* ვარდანის საშუალებით

ურწმუნო იაზკერტის დროს ეშმაკი ცეცხლს უკიდებდა მის გონებას ქრისტიანული სარწმუნოების აღმოსაფხვრელად. ალვანთა ქვეყნამდე მკაცრმა ბრძანებამ მოაღწია: დაეტოვებინათ სარწმუნოება და მოგვთა ცეცხლთაყვანისმცემლობას დამორჩილებოდნენ. იმავე მეფემ იგივე უბედურება სომხეთშიც დაატრიალა. ალვანთა ჰაზარა'ეტი და ქვეყნის წმინდა მთავარეპისკოპოსი წინ აღუდგნენ [ამ ბრძანებას]. მათ ერთად მიაღწიეს სომხეთის თემამდე და უამბეს სამწუხარო ამბავი. დიდი შეშფოთებით აჩქარებდნენ ჯარის გაგზავნას და ეუბნებოდნენ: „სპარსელების რაზმი, რომელიც იმყოფებოდა ჰონთა მეფის მხარეებში, იქიდან დაბრუნდა და ჩვენს ქვეყანაში შემოვიდა. ბევრნი არიან მხედრებიც, რომლებიც სამეფო კარიდან მოვიდნენ. დე, ორი იყოს, მაგრამ სამასი ვარდაპეტი** მოიყვანეს თან. ქვეყანა არიეს, ზოგი თავის მხარეს გადაიბირეს, მოისურვეს ეკლესიების დამორჩილება. მეფის ბრძანებით აიძულებენ ყველას და ეუბნებიან: „თუ ჩვენი სარწმუნოების მიღებას მოისურვებთ, საჩუქრებსა და პატივს მოიპოვებთ მისგან, ასევე მოგეხსნებათ სამეფო ხარკი, ხოლო თუ ნებით ამას არ გააკეთებთ, ბრძანება გვაქვს სოფლებსა და დაბებში ატროშანნი ავაგოთ და შიგ ვრამის ცეცხლი დავდგათ. ხოლო ქვეყნის კანონმდებლად მოგვები და მოგბეტები დაეყენოთ. ვინც იურჩებს, სიკვდილით დაისჯება, ხოლო ასეთის ცოლი და შვილი ქვეყნიდან გაძევდება“. როდესაც ეს შეიტყვეს სომხებმა, უკან არ დაუხევიათ, არამედ ერთად შეიკრიბნენ ამ შემთხვევის გამო, გაამხნევეს ისინი და უკან გაგზავნეს. აღუთქვეს, რომ დროებით მოტყუებით შეაჩერებდნენ [მოძალადეებს], რათა გამოსავლის პოვნამდე ხელი არ ეხლოთ ეკლესიის ძმობისათვის.

ამავე დროს სომეხთა რაზმმა მისწერა თეოდოს იმპერატორს — ეშველა მათთვის დიდი საშიშროების ჟამს. მაგრამ ის სწორედ მაშინ გარდაიცვალა. გამეფდა ურწმუნო მარკიანოსი, რომელმაც აღთქმა არ დაიცვა, რადგანაც თავისი ხასიათის მიხედვით წარმართებს უფრო ეთანხმებოდა. ვერსაიდან ვერ ჰპოვეს შველა მამაცმა სომხებმა და იმედი დაამყარეს ყოვლისმწყობელ უზენაეს ძალაზე. სომეხთა ჯარები სამად გაყვეს: პირველი მისცეს ნერშაპუჰ რმბოსიანს, ატრპატაკანის

* ზორავარი — ჯარის უფროსი, სარდალი.

** ვარდაპეტი, მოძღვარი, აქ — მოგვი.

მხარის დასაცავად. მეორე რაზმი სომეხთა ზორავარ ვარდანს ჩააბარეს, რათა ქართველთა საზღვართან შებრძოლებოდა ჩორის მარზპანს, რომელიც წამოსული იყო ალვანთა ეკლესიების დასარბევად. ნეტარმა ვარდანმა იმ დროს არაფერი იცოდა წყეული განდგომილი ვასაკის ვერაგობაზე. სომეხთა ჯარის ალვანეთში მოსვლამდე შეატყობინა ვასაკმა სპარსეთის მარზპან მერსუბუხტს, რომ მათი ლაშქარი გაყოფილი იყო და ვარდანი მცირე რაზმით მიდიოდა იმ მხარეს, — „ახლა მზად იყავი მათ დასახვედრად, რათა საბოლოოდ გაანადგურო ისინი“.

ასეთი იყო ურწმუნოს ზრახვები. ხოლო, როდესაც მერსებუხტმა ეს ვასაკისაგან შეიტყო, გამხნედა და აღარ წავიდა ჩორის მხარეებში, არამედ მოაგროვა მთელი თავისი მრავალრიცხოვანი ჯარი და სასწრაფოდ გადავიდა დიდ მდინარე მტკვარზე*. შეხვდა ვარდანს ქართველთა საზღვრებში მახლობლად ქალაქ ხალხალისა, რომელიც ალვანთა სამეფოს საზამთრო სადგომი იყო. დიდი მინდვრის მთელი ფართობი გარემოიკვა შეიარაღებულმა და საომრად ანთებულმა [მერსებუხტმა] და ბრძოლა დაიწყო სომეხთა რაზმის წინააღმდეგ. ხოლო მამაკმა ვარდანმა და მასთან მყოფმა ჯარმა, როდესაც დაინახეს წარმართთა სიმრავლე, შეხედეს თავიანთ სიმცირესაც. თუმცა ესენი მათზე ბევრად სუსტნი იყვნენ, მაინც არ შეშინებულან მტრის მეტისმეტე ძლიერების გამო, არამედ შეკავშირდნენ, თავიანთი ხმა ზეცას მიაწვდინეს და თქვეს: „განსაჯე უფალო ისინი, რომელნიც ჩვენს განსჯას ლამობენ და შეებრძოლე იმათ, ვინც ჩვენ გვებრძვის. ფართთა და შუბით შეგვეწიე ჩვენ და შეარყიე და შეაძრწუნე ურწმუნოთა რაზმი“**. ამგვარად ილოცეს და შეკავშირებული მამაცი სომეხი მებრძოლები თავს დაესხნენ [მოწინააღმდეგეს]. შემუსვრილი მარჯვენა ფრთა მარცხენა მხრისაკენ გადაისროლეს, ყველანი ხმლის კერძად აქციეს და აიძულეს გაქცეულიყვნენ მინდვრის პირისაგან სიმაგრისაკენ, ტყიან ადგილებსა და მდინარე ლუზნასის⁶⁷ ღრმა ხეებში, სადაც მათ წინააღმდეგ დაბრუნდნენ ბალასაქანის მეფის დიდებულები, იქ ცხენიდან ჩამოაგდეს ერთი სომეხი ნახარართაგანი, დიმაქსენთა რაზმიდან, მუშნი მოკლეს, ხოლო გაზრიკი დაჭრეს. მაშინ მზერაშიაპყრო ზეცისაკენ არშავინ არშარუნმა, ლომივით დასკეპა და ტახივით ეკვეთა, მოკლა მეფის მამაცი ძმა ვურკი და სხვა მრავალიც იქვე დახოცა. ამრიგად, ყოველი კაცი თავისი ამხანაგის მეტოქეს კლავდა. ამ მეტად გაბედული თავდასხმის დროს წყალში უფრო მეტი იხრჩობოდა, ვიდრე ხმელეთზე ეცემოდა. ჩაცვივრულთა სიმრავლისაგან მდინარის სუფთა წყალი სისხ-

* ტექსტშია — „კურ“ (კიურ).

** შდრ. ფსალმუნი, 34, 1—3

ლად იქცა. მათგან ცოცხალი არავინ დარჩენილა, მხოლოდ ერთი მტრის ჯარიდან დამალულად იარაღითურთ დაბურული ტყის ტევრში. შეგდა ის ცხენზე, გადავიდა დიდ მდინარეზე და ძლივს გადარჩენილმა სამწუხარო ამბავი მიიტანა ძირითად ბანაკში, რომელიც შეფარებული იყო დიდ შაპასტანში. ბრძოლაში ამ საქმეების შემდეგ, სომეხთა ჯარმა შეაგროვა ურცხვი ალაფი: ბევრი ვერცხლი, ოქრო, იარაღი და მამაც კაცთა და ცხენთა აღკაზმულობა. შემდეგშიც უშიშრად თავს ესმოდნენ ციხეებსა და ქალაქებს, რომლებიც სპარსელებს ეკავათ ალვანთა ქვეყანაში. იბრძოდნენ ვაჟაკურად, სწვადნენ მათ შეუვალ ციხეებს და სადაც იპოვიდნენ მაცდუნებელ მოგვთა ჯგუფებს, ხმლის კერძად აქცევდნენ. მძორით კი ცის ფრინველებსა და დედამიწის ნადირს აძლებდნენ. გაწმინდეს ადგილები ყველა ბილწი მსხვერპლისაგან და გაათავისუფლეს ეკლესიები საშინელი შევიწროებისაგან. ალვანეთის ბევრმა ნახარართაგანმა და შინჯანმა, რომლებიც ღვთის გული-სათვის გაიფანტნენ და იმალებოდნენ კაპიკის⁶⁸ მიუვალ მთებში, როდესაც დაინახეს სომეხთა რაზმის დიდი გამარჯვება, ერთად წამოვიდნენ ისინიც და შეუერთდნენ მათ ჯარებს. ერთსულოვანი მონაწილეობა მიიღეს იმათ წარმატებაში.

ამის შემდეგ გაემართნენ ჰონთა ციხე-სიმაგრეზე, რომელიც მოძალადობით ეკავათ სპარსელებს. აიღეს, დაანგრეს ციხესიმაგრე, ხოლო მისი კარი ხელთ მისცეს ვინმე ვარდანს, რომელიც ალვანთა მეფის ტომიდან იყო. ყველა ამ სიმახაყის დროს ამათგან არავინ დაცემულა, მხოლოდ ერთი აღესრულა მოწამეობით.

მაშინვე ჰონთა ქვეყანაში ღესპანად გაგზავნეს ის კაცი, რომელსაც [ციხის] კარი ჩააბარეს, რათა მოლაპარაკებოდა მათ, ზავი დაედო და ურღვევი შეთანხმება მოეპოვებინა. როდესაც ჰონებმა ეს ამბები შეიტყვეს, მძისვე მივიდნენ იმ ადგილას და თვითონვე იხილეს ეს წარმატება. ღვთიური წესით შეკრეს კავშირი და ქრისტეს სარწმუნოება დაიფიცეს, რომ მათთან ერთად მტკიცე თანხმობას შეინახავდნენ. ამგვარად, თავიანთი ყველა სურვილი აისრულეს.

ვიღრე იმ ადგილებში იმყოფებოდნენ, სომეხთა ქვეყნიდან სამწუხარო ცნობამ მოაღწია განდგომილი ვასაკის შესახებ. მას აეოხრებინა სომეხთა ბევრი ადგილი. მაშინ გაემგზავრა ვარდანი დიდი ალაფით, ღვთის მიმართ დაუბინდავი სიხარულით და მისივე იმედით მოაღწია სომეხთა ქვეყანას ოცდამეათე დღეს. ვასაკმა, როდესაც შეიტყო ვარდანის გამარჯვებით დაბრუნება ჰონებთან და ალვანელებთან კავშირში, სასწრაფოდ გაეცალა მას. ბოროტი ბუნების გამო ბოროტი ხვედრი ერგო, ღვთისგანაც კი ვერ მოიპოვა შეწყალება.

ეს ამბები ალვანთა და სომეხთა შორის მოხდა მეფე იაზკერტის დროს უზენაესის შემწეობით.

მესროვ ვარდაპეტის მოსვლა ალვანთა მეფე ესვალენთან, წერილთა მოკოვება, სკოლების ხელახალი დაარსება და რწმენის განმტკიცება. ალვანეთში დარჩენილი სმტების აღმოფხვრა.

იმ დროს, როდესაც ბერძენთა იმპერატორი თეოდოს მცირე იყო, სომეხთა მეფე — ვრანშაპუჰი, სპარსთა მეფე — იაზკერტი, ხოლო ალვანთა მეფე — ესვალენი, მოვიდა ალვანეთში ნეტარი მესროპი — სულიწმინდას მრავალნაღვაწი რჩეული ჭურჭელი, ჩვენს პატრიარქ ერემიასთან და მეფე ესვალენთან, რომლებმაც თავისი სურვილით მიიღეს მისი მოძღვრება, რადგანაც მას მინიჭებული ჰქონდა ღვთიური მადლი და მისი ხელით სულიწმინდამ სომეხებსა და ქართველებს დაწვერობა მისცა*. ამით ინებეს მიებარებინათ სასწავლებლად რჩეული ყრმები. სიუნიქიდან იხმეს ბენიამინ მთარგმნელი, რომელიც ვასაკ ყრმამ ანანია ეპისკოპოსის საშუალებით გამოგზავნა. როდესაც ისინი მივიდნენ მესროპთან, მან მათთან ერთად შექმნა დამწერლობა გარგარების ხორხისმიერი, ხშული, მკაცრი და უხეში ენისათვის. აქ მეთვალყურედ დატოვა თავისი მოწაფე იოვნათანი, მეფის კარზე მღვდლები დააყენა, თვითონ კი სომეხეთში დაბრუნდა, შემდეგ გადავიდა ბიზანტიაში თეოდოს მეფესთან. იქიდან კვლავ მოსული დადიოდა მოწაფეებთან ერთად. შეიტყო, რომ გარდმანში დარჩენილიყო წარმართული სექტა. მიბრუნდა სიენიეთიდან და წავიდა გარდმანის იშხან ხურსთან. მისი საშუალებით მოაქცია ისინი, ხოლო თვითონ გაეშურა ქართველთა ბღეშხის აშუშას⁶⁹ მოწოდების თანახმად მისივე საქმის გამო.

ამავე დროს გამოჩნდა წყეული ნესტორი, რომელიც დაიწყევლა ორას მამათაგან ეფესოში**. იაზკურტ II-ის მეფობის პირველ წელს, ნავასარდის⁷⁰ თვის ბოლოს გარდაიცვალა წმინდა საჰაკი, ხოლო ექვსი თვის შემდეგ აღესრულა ნეტარი ვარდაპეტი მესროპი, რომელიც გონისვენებს წმინდა ქალაქ ვალარშაპატში...

* ამ საკითხზე იხ. შწმე. 55.

** ეფესოს კრება შედგა 431 წ.

თავი IV

ალვანეთის საპატრიარქო ტახტის გადატანა ჩორიდან და მმართველობის დაფუძნება დიდ ქალაქ პარტავაში მტაცებელი ხაზარების გამო, რომლებიც თავიანთი თავდასხმებით აოხრებდნენ [ქვეყანას]

ამის შემდეგ სპარსეთის ქვეყანა ხაზარებმა დაატყვევეს. ეკლემ- (1) სიები და სახარებანი ცეცხლს მისცეს. მაშინ მეფეთა მეფეს ხოსროვის მეორე წელს, როდესაც სომხური წელთაღრიცხვის დასაწყისი იყო*, ალვანეთის საპატრიარქო ტახტი ქალაქ ჩორიდან დედაქალაქ პარტავაში გადაიტანეს ქრისტეს ჯვრის მტრების მტაცებლური თავდასხმების გამო. პატრიარქად დასვეს მეწირანქის გაეარიდან უფალი აბასი, რომელსაც ტახტი ეპყრა ორმოცდაოთხი წლის განმავლობაში და წმინდა ცხოვრებით ცხოვრობდა. აღესრულა და უკვდავებას ეზიარა.

თავი V

დიუფატიტის მთაზე მოწამეთა გამოცხადება და ნეშტთა მოკოვება აბასის პატრიარქობის დროს

თავი VI*

ვეჰკის ჩვენება

თავი VII

სომეხთა კათალიკოსის იოვანეს ზეციური მაღლით აღკვეთული რწმენის განმტკიცების წერილი ალვანთა კათალიკოს უფალ აბასისადმი

თავი VIII

ალვანთა კათალიკოსმა უფალმა აბასმა სომხეთიდან წერილის მიღებისას ალვანეთიდან გააძევა ერეტიკოსები

* სომხური წელთაღრიცხვის დასაწყისად მიღებულია 551 წ.

მოთხრობა ბარბაროს ხალხთა აზვიროთებაზე და ზოგიერთ საყოველთაო უბედურებაზე, რასაც ადგილი ჰქონდა კვიქანაში

ქო, საოცარია ისტორია რომლის მოთხრობაც მე გადავწყვიტე მთელი ქვეყნის გასაგონად — როგორც მახლობლების, ასევე უცხოთათვის. ის არა ჰგავს უწინდელ აღწერილ ნაირნაირ ბრძოლებსა და მღელვარებებს, რომლებსაც ადგილი ჰქონდათ სხვადასხვა ადგილებსა და სხვადასხვა ხალხებში. ისინი წინასწარ იყენენ განსაზღვრულნი სულიწმინდას მიერ თავისი მრავალრიცხოვანი ნაწილებით და მაგალითებით. მიწიერი და სულიერი ძალებით გაქლენთილი ფილოსოფიური თხზულებანი, დახელოვნებული და სიტყვაწყლიანი უცხოელების მონათხრობი, არ შეიძლება შეედაროს ამ [ჩემს მიერ მოყოლილ] ამბებს.

აღსრულდა ის, რასაც ჩვენი მხსნელი [ქრისტე] ცხოველმყოფელ სახარებაში ბოროტებათა უამს ეუბნება თავის რჩეულ თორმეტ მოწაფეს. „თქვენ შეიტყობთ ომების შესახებ და ამ ომების ამბავი [სავსე] იქნება ხშირი შიმშილით, მახვლითა და ძრწოლით, იქნება ნიშანი მზისა, მთეარისა და ვარსკვლავების, მღელვარებანი ხალხთა, როგორც მშფოთვარე ზღვის ტალღებისა“*. თვითონ უფალი გვაფრთხილებს, „იღვიძებდით უკუე, რამეთუ არა იცით დღე იგი, არცა უამი**“.

ამრიგად, დამძიმდა ჩემი გონება და გაიფანტნენ ჩემი ზრახვები საყოველთაო დარტყმებისაგან და [ამასობაში] დამბავიწყდა თხრობის რიგი, რომლისათვისაც საძირკველი უნდა ჩამეყარა და მომეყოლა დრო-უამისა და ამბების შესახებ, იმ ამბებისა, რომლებიც ხდებოდა ალვანთა ქვეყანაში წინასწარმეტყველის სიტყვისამებრ, „დამბავიწყდა მეჭამა პური ჩემი, ხმითა ვაებისაგან ჩემისა***“.

მავრამ დავივიწყეთ ახლა შიში და ძრწოლა, რომელიც ჯერ ისევ ჩვენთან არის და დავუბრუნდეთ საქმეს, რადგანაც ვხედავთ მრავალთ, რომლებსაც სურთ შეიტყონ თუ როგორი უთვალავი დარტყმები მოგვაყენეს ჩვენმა გარემომცველმა ბარბაროსმა მტრებმა. ამასთანავე [მოგიტხრობთ] უდიდეს და საკვირველ ნიშნებზე, რითაც მოიცვა ძლიერმა და კაცთმოყვარე ღვთის მარჯვენამ ჩვენი მტრები, რომლებიც დაემხვნენ ჩვენს თვალწინ. რადგანაც უკვე გაიარა ხანმა, ჩვენი ვალთა თანდათანობით მოგიყვებ. მე თხრობას დავიწყებ ჩვენი უფლის იესო

* შდრ. მარკოზ, 13, 7—8.

** მათე, 25, 13.

*** შდრ. ფსალმუნი, 101, 5—6

ქრისტეს გამოჩენიდან მეთვრამეტე ნაკიანის პირველი წლით, მეხუთის თვიდან, რაც სპარსეთის მეფეთა მეფის ხოსროვ ორმიზდენის ოცდამეთხუთმეტე წელია.

თავი X

მეთვრამეტე ნაკიანის პირველი წელი¹

ქრისტესმოყვარე კეისრის ჰერაკლე ფლავიუსის დროს დადგა ეს მი იერუსალიმის ტყვეობისა, ისევე, როგორც ოდესღაც სპარსელი კიროსის მიერ დატყვევებისა სამოცდაათი წლის განმავლობაში. ახლა მოულოდნელად ეწვია ღმერთი სპარსეთის ამაყ მეფე დიდ ხოსროვს, რომელმაც დიდი ხანია გაიმარჯვა [კეისარზე], გააძევა და დაეუფლა მას უაღვრესტოეს ოჯახთან ერთად, დიდი ქვეყნითა და პალესტინის შესანიშნავი ქალაქით.

უკვე დანახა, რომ ხელი მოემართა საბრძოლო საქმეში, რომელიც დააწყო ბერძენთა მეფის წინააღმდეგ თავისი ზორავარის ხელით. ის აღრევე დანიშნული ჰყავდა დასაღლეოთის წინააღმდეგ, მისი ნამდვილი სახელი იყო ხორეანი. მაგრამ ჯარების მოწყობისა და ბრძოლაში მათი შემართების უნარის გამო, აგრეთვე მიღწეულ გამარჯვებათათვის, სპარსული ცბიერებით, სხვადასხვა სააღერსო სახელებს უწოდებდა, ხან როზმიოზანი დაარქვა, ხანაც შაჰვარაზი.

მან აიღო და ცეცხლს მისცა წმინდა ქალაქი იერუსალიმი, ასევე დაატყვევა ძელი ცხოველი — ქვეყნიერების განმანათლებელი და ჯოჯოხეთის დამამზობელი ჯვარი, აგრეთვე მთელი წმინდა ნივთები ამ ქვეყნებისა — ოქრო და ვერცხლი, პატროსანი ქვები, წითელი სამოსი — შემკული ძვირფასი მარგალიტით, დიდებულ ქალაქთა საუცხოვო ავეჯეულობა, ალებასტრის სვეტები და ლავგარდანები, ამასთანავე დიდრონი ოთხფეხნი და ფრინველნი, რომელთა სახელები არც კი იცოდნენ აღმოსავლეთის ქვეყნებში. მაგრამ მე სიტყვას აღარ გავაგრძელებ, რადგანაც რაც მან გააკეთა იმის აღწერა ჩემი საქმიანობის საზღვრებს სცილდება. ნაალაფევი განძთა ზვინები, ბრძანა სპარსეთის სამეფო კარზე წაეღოთ, მაგრამ მაინც ვერ გაძდა და ვერ დაკმაყოფილდა ურიცხვი განძეულით. მან აგრეთვე თან გაიყოლა სხვადასხვე მონღერლები დახლოვნებულნი დროსტარებაში. ფაქიზად ნაზარადი ქალიშვილები და ქაბუკები. ერთი სიტყვით, მძვინვარებდა როგორც ზღვაზე, ასევე ხმელეთზე. კეთილად ნაშენი რომაული ქალაქები თავისი მცხოვრებლებითურთ გადაატანინა სპარსეთის მხარეებში საკუთარი სიამოვნებისათვის. უბრძანა ხუროთმოძღვრებს აევოთ დარბეულ ქალაქთა მსგავსი, რომელთა შორის ერთს უწოლა დიდი ანტიო-

5. აღვანთა ქვეყნის ისტორია

ქია, ხოლო დახარჩებებს თავთავის სახელები დაუტოვა, მხოლოდ დაუმატა სიტყვა „დიდი“.

როდესაც ხალხებზე და სამეფოებზე გამარჯვებით თავისი ყველა სურვილი ახრულა, უზომოდ გადიდგულდა, გაამაყდა და წარმოიდგინა, რომ საკუთარი სიმაჰაყით სპარსეთის სამეფოს საშიშსა და საოცარს გახდიდა, მაგრამ აზრად არ მოსვლია, რომ უფალი ამადლებულია ადამიანთა სამეფოებზე და ვისაც სურს, იმას აძლევს მათ.

შემდეგ ხანებში იმანაც იწყო თანდათან დასუსტება და ბერძენთა მეფის წინაშე უძლურება [გამომამყვანა]. თავს მაღლა ვერ სწევდა მისი ძლიერების გამო. ხოლო [ბერძენთა] იმპერატორმა მოულოდნელად აცნობა თავის ჯარსა და მხედარმთავრებს ღვთიებობებულ წარმატებებზე და ბრძანა სასწრაფოდ შეკრებილიყვნენ ერთ ადგილას მათ განკარგულებაში მყოფი ჯარებიტურთ. არავის დაეცადა თავისი ამხანაგისათვის, არამედ სასწრაფოდ შეეცვალათ თავიანთი გუთანი ხმლითა და ცელი მახვილით. სუსტნი და მშვიდნი ერთმანეთს ამხნევებდნენ, ჩვენ ძლიერი მებრძოლები ვართო.

აღსდგა მთელი ძალით და თვითონ ითავა თავისი ჯარების მხედარმთავრობაც და წინამძღოლობაც. სასახლის კარი თავის შვილს ჩააბარა. დააგვირგვინა და თავის ნაცვლად სამეფო ტახტზე დასვა. მას არ დაურტყამა სპარსელთა ლაშქრისათვის, რომელმაც დაიპყრო და მორჩილებაში ჰყავდა მისი ქვეყნები და ქალაქები, არ მიახლოებია მას და არ გამოუწვევია ომში საბრძოლველად, არამედ დატოვა იქვე, თავის მიწაზე, თვითონ კი წავიდა საზღვაო გზით და გეზი აიღო ეგერეთა ქვეყნისაკენ. მივიდა სომხეთში, გადავიდა მდინარე ერასხზე და ვარაუდობდა, რომ ჯერ მოუშალებელი დახვდებოდა დიდი მეფე ხოსროვი. როდესაც ხოსროვმა მისი [მოსვლა] შეიტყო, თავის გონებაში გაოცდა და თქვა: „განა ეს არ არის ის, რომელიც ჩემი შიშით უფსკრულისაკენ ვარბოდა, ახლა კი რა ამბავია“? მიეთარა მას თვალთაგან და მართა საზაფხულო [სადგომის] საზღვრებიდან ასორესტანის ქვეყანაში წავიდა. საჩქაროდ გაგზავნა სწრაფმავალი შეკრეცნი და თავის დიდ ზორავარ შაჰვარაზს უღრდესი ფიცითა და მუქარით მისწერა: „შენ შეგიძლია თავიდან აიცილო, — ეუბნებოდა, — ჩემი დიდი საყვედური და რისხვა თუ ახლავე სასწრაფოდ გამოეშურები და არავის დაანებებ კაციდან მხეცამდე ჩემზე თავდასხმასო“. ხელში აიღო ზორავარმა ეს ბრძანება და წაიკითხა საშინელი ამბავი. შემდეგ სასწრაფოდ დაათვალიერა სპარსეთის მთელი ლაშქარი. თავის მორჩილებაში მყოფი ჰრომეელთა და პალესტინელთა ქალაქები იქაურ რაზმებს ჩააბარა და უბრძანა გაფრთხილებოდნენ მის დაბრუნებამდე. თვითონ კი დაიძრა საუკეთესოდ შეიარაღებული ჯარითა და რჩეული ბედაურებით, რათა სწრაფად მისულიყო მეფის ბრძანებაზე.

დიდმა კეისარმა ჰერაკლემ როდესაც შეიტყო სპარსეთის მეფის წასვლა, უკან აღარ დადევნებია, არამედ თავს დაესხა ატრაპატანის მხარეებიდან დაწყებული იმ კუთხემდე, რომელსაც ეწოდება გაიშავანი — ადგილი გამაგრებული, სითბოს გამო სპარსეთის მეფეებისაგან საგარაკოდ მიჩნეული, მართა ქვეყნის საზღვარზე. დაარბია, დაანგრია, დაატყვევა მთელი ქვეყანა. იქიდან დაბრუნებულს სურდა გამოეზამთრა ალვანთა, ქართველთა და სომეხთა მხარეებში. ამის გამო წერილი გამოუგზავნა ამ ქვეყნების იშხანებსა და წინამძღოლებს, რათა თავიანთი სურვილით გამოსულიყვნენ მის შესახვედრად, მიეღოთ ის და გაეწიათ სამსახური ჯარებითურთ ზამთარს განმავლობაში. ხოლო თუ ამას არ [ისურვებდნენ], წარმართებად ჩათვლიდა, მაშინ მათ სიმაგრეებს აიღებდნენ და ამ ქვეყნებს საზღვრებს დაიმორჩილებდნენ მისი ჯარები.

როდესაც ყველა ეს შეიტყვეს ალვანთა ქვეყნის მეთაურმა და იშხანებმა, თვითონ ხოსროვს ბრძანებით დატოვეს დიდი ქალაქი პარტავი. [იქიდან] გამოსულები წავიდნენ და გამაგრდნენ სხვადასხვა ადგილებში. ხოლო ქრისტიან და წარმართ ხელოსანთაგან ქალაქის მრავალი მცხოვრები, რომლებმაც თავიანთი შეუძლებლობის გამო ვერ მოახერხეს თავის დაღწევა, იქვე, ქალაქში დარჩნენ.

ერთმა მღვდელმა, სახელად ზაქარიამ, წმინდა კაცმა, პარტავის ეკლესიის ბერმა, მშვიდმა და წყნარმა თავი დადო [იქ დარჩენილები] სათვის]. ფიცით და სხვადასხვა საშუალებებით დაიხსნა მრავალი ქრისტიანი. თავის ლოცვებით თავდებობდა მათ. ასევე ებრაელებსა და წარმართებს. ამის გამო მომდევნო ხანებში ყველა აქებდა მის საქმეებს და მოწმედ უღებოდა. შემდეგ კი ალვანთა ტახტის ეპისკოპოსად დაადგინეს.

ხოლო, როდესაც მოაღწია ჰრომაელთა ურიცხვმა და უთვალავმა ჯარმა, დაიბანაკა უტის გავარჯში მახლობლად წყალვარდნილისა, რომელიც სოფელ კალანკატუქის საზღვრებშია. მათ გათელეს და გაანადგურეს ლამაზი მსხმოიარე ვენახები და ბაღები, რომლებზედაც გადაიარეს. იქიდან წავიდნენ და დაბანაკდნენ ტრტუს წყალვარდნილთან, სოფელ დიეტაკანის მახლობლად. მათ უკან დაედევნა სპარსელთა ლაშქარი, რომელსაც „ახალი ჯარი“ ეწოდებოდა. მისი მეთაური იყო შაჰპლაკანი. მათ წინააღმდეგ გამოვიდა აგრეთვე მეფის სარწმუნო ნახარართაგან ერთი კაცი, — გრანჯ სალარი, ხოლო სპარსელთა მეორე ზორაევარი წამოვიდა ჰრომიდან. მან აძულა ჰერაკლეს ხალხი გაქცეულიყო. ისინი სიუნიქის ქვეყნისაკენ გაეშურნენ. თუმცა სპარსეთის ჯარებმა დიდი დარტყმები მიიღეს, მაინც გააძევეს თავდამსხმელი თავის ქვეყანაში და მაშინვე დაიკავეს ის ქალაქები, რომლებიც ძალით იყო წართმეული.

ხოსროვი მრავალი წლის განმავლობაში იბრძვის ბერძენთა მფვის წინააღმდეგ, ხელით ამარცხებს მას და იპყრობს ჰროვაელთა კმეყანას

ჰარაკლეს ბრძანებით ხაზარების ძლიერი ურდო დაიძრა ჩვენს ქვეყანაში სალაშქროდ. სპარსეთის მეფე ხოსროვმა შიკრიკნი გაგზავნა მათთან და შეუთვალა: „ვისი ბრძანებით მოხვდით თქვენ ჩემს ქვეყანაში? იმისი, ვინც თავს არიდებდა ჩემს სახეს და დასავლეთის ზღვის კუნძულებზე დაეხეტებოდა?. თუ თქვენ შეგეხარბათ მისი ოქრო და ვერცხლი, პატიოსანი თვლები, ანდა ოქროთი და მარგალიტებით მოოქვილი ბისონისა და ძოწის სამოსელი, მე შემეძლო ორჯერ მეტად ვიდრე მას, თქვენი სურვილების დაკმაყოფილება. ამიტომაც გეუბნები შენ, ნულარ გაიმეორებ ამ საქმეს მისი თხოვნით, თუ არა და იყოს ნება შენი. მაგრამ აი, წინასწარ გეტყვი რასაც ჩავიდენ, რათა დაგატოვებინო ის ჩემი სიტყვით: მე მოუხმობ მისი ქვეყნიდან ჩემს ძლევამოსილ ზორავარს — შავარახს ორ მამაც მებრძოლთან შაპენთან და ქრტიკარინთან ერთად, ასევე ურიცხვსა და ათასობით სამაგალითოდ შეიარაღებულ ჩემს ჯარს, რომელიც დასავლეთის წინააღმდეგ გავგზავნე, ახლა პირს ვუზამ აღმოსავლეთსაკენ, მთელი ჩემი ძლიერებით აღვდგები შენზე, არ დაგეხსნები და არ მოგცემ მოსვენებასა და სიმშვიდეს, ვიდრე სამყაროს პირიდან არ ამოგავდებ. მაშინ გაიგებ და გულისხმასყოფ ჩემს განმარისხებელ შენს შეუგნებელ მოქმედებას, რასაც სჩადიხარ. სად წაიყვანო დასასვენებლად ეს უთვალავი ლაშქარი, როდესაც მე მანდედან წამოვალ, რომელი ქვეყანაა, რომ საკმარისი იყოს მათთვის? [არ იფიქრო], რომ ამ სიტყვებისამებრ არ მოვიქცევი!“ როდესაც [ხაზარებმა] ამგვარი მუქარის ცნობა მიიღეს, იმ წელიწადს დაცხრნენ და იქიდან იმავე კარით დაბრუნდნენ.

შემდეგ, როცა მათმა უფალმა იშხანმა დაინახა მთელი სიუხვე დატყვევებული ნადავლის, — ადამიანისა თუ პირუტყვის, ოქროს კურკლისა თუ ძვირფასი სამოსელის სახით, გადაწყვიტა თავის გონებაში იმ მხარეს თვითონ წასულიყო. ამის შემდეგ ყველას აცნობა, ვინც მის ხელქვეით იმყოფებოდნენ ტომიდან ტომს. და ხალხიდან ხალხს, მთიელებსა და ბარელებს, ბინადრებს და მომთაბარეებს, ზღვათა თუ ხმელეთზე მცხოვრებთ, თმავადაპარსულებსა და თმიანებს, რომ მის ნიშანზე მთლიანად გაიზადებული ყოფილიყვნენ.

ამრიგად, ოცდამეთვრამეტე წელს, რომელიც ხოსროვის დაღუპვის უბედური წელი იყო, მოვიდა თვითონ ის, ვისზედაც ზემოთ ვილაპარაკეთ, — ჯებუ ხაქანი, თავის შვილთან ერთად. არავის შეეძლო

მისი ჯარის დათვლა. როდესაც ამ საშინელმა ამბავმა ალვანეთამდე მოაღწია, ხოსროვისაგან გამოგზავნილმა ქვეყნის მმართველმა და იშხანმა, სახელად გაიშაქმა, მოისურვა გამაგრებულიყო ჩვენი ქვეყნის დიდი დედაქალაქის პარტავის ციხეში. ამიტომ შიგ ჩაკეტა ახლომდებარე გაჯართა დიდძალი [მოსახლეობა] და სურდა ქვეყნის დიდებულებთან და ქალაქის მცხოვრებლებთან შეთანხმებით მტკიცედ მდგარიყო მათ წინააღმდეგ. მაგრამ მან დაინახა, თუ რა გადახდათ დიდი ქალაქის ჩორის დამცველებს და მის საოცარ კედლებზე მყოფ ლაშქარს. ამ საკვირველი შენობისათვის სპარსეთის მეფეებმა დიდი ხარჯით დააუძღურეს ჩვენი ქვეყანა, აგროვებდნენ ხუროთმოძღვრებს, ეძებდნენ სხვადასხვა მასალას და გადაკეტეს გზა კავკასიის მთიდან აღმოსავლეთის დიდ ზღვამდე.

საყოველთაო უბედურების მოახლოებისას, რომელიც ყველა ჩვენთაგანს წინ ედგა, აბობოქრებულმა ზღვის ტალღებმა პირველად [ამ კედლებს] დაარტყეს და საძირკველიანად დაამხვეს. როდესაც [მოსახლეობამ] დაინახა საშინელი რისხვა ბოროტი, უტიფარი, ფართოსახიოქნი, უწამწამო, ქალივით თმაგაშვებული [ბრბოსაგან], რომელიც მათზე მოიწვედა, ცახცახმა შეიპყრო. განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იხილეს ზუსტი შორისმსროლელები, რომლებმაც ძლიერი სეტყვასავით დაუშინეს. როგორც ლეშისმკამელი მგლები მოუტირებლად ეკვეთნენ და შეუბრალებლად დახოცეს [ხალხი] ქალაქის გასასვლელებსა და ქუჩებში.

მათი თვალი არ ინდობდა ლამაზსა და მშვენიერ ახალგაზრდა ქალებსა და ჯაბუკებს, არც დაუძღურებულებსა და შეუძლოებს, არც ხეობრებსა და მოხუცებს ტოვებდნენ [ხელუხლებლად]. არ ებრალებოდათ და გული თანაგრძობით არ ეკუმშებოდათ, როდესაც ბავშვები დახოცილ დედებს ეხვეოდნენ და მათი მკერდიდან რძის ნაცვლად სისხლს სწოდნენ. როგორც ცეცხლი ლერწამში, ისე შედიოდნენ ერთ კარში და მეორედან გამოდიოდნენ, შიგ კი მხეცებისა და [მტაცებელი] ფრინველების ნაშთქმედარს ტოვებდნენ. ჯერ მხოლოდ ტალღები იძვროდნენ ჩვენს წინააღმდეგ.

როდესაც ყოველივე ეს შეიტყო ქალაქ პარტავის დამცველმა და მფლობელმა იშხანმა მოისურვა მოლაპარაკება იმის შესახებ, თუ რა ღონისძიება ეხმარათ იმ გამაგრებულ მოსახლეობასთან, რომელიც ძლიერი საშიშროების გამო ციხესიმაგრეში იყო შეფარებული. ის იყო პირი გააღო, მაგრამ დიდი შიშისაგან ხმის ამოღება ვერ შეძლო, რადგანაც გული გაელია და თავიდან ფეხებამდე ცახცახმა აიტანა, მისი მუხლები ერთმანეთს ურტყამდნენ. როცა მოსახლეობამ გაიგო ამ კაცის ასეთი სულმოკლეობა, ყვირილი ატეხა და უთხრა: „რისთვის დაგვაბრკოლე აქ ამ დროს, გინდა ჩვენი ცოლებითა და შვილებით

ხელთ მიგვცე სისხლისმსმელ მხეცებს? ახლა, როგორღა შევძლოთ გასვლა და გაქცევა მათ თვალწინ, როდესაც ქალაქში ამდენი არეული ბრბოა, გამანადგურებელი მტერი კი უკვე თითქმის საშვი მილით მოგვიახლოვდა“. შემდეგ ერთმანეთს ეუბნებოდნენ: „მოუქნელობით რატომ უნდა ვაქციოთ ქალაქი ჩვენსავე საფლავად? მივატოვოთ ჩვენი ქონება და ქურჭელი და წავიდეთ, იქნებ მოვახერხოთ თავის დაღწევა“. ისინი გაეშურნენ ერთიანად ქალაქის ოთხივე კარისაკენ. ჩქარობდნენ შეფარებოდნენ არცახის გაყარის მთიან მხარეებს.

როდესაც მტრებმა ეს ამბავი გაიგეს, ლტოლვილებს უკან დაედევნენ. მათ ერთ ნაწილს დაეწივნენ მთის ძირას, რომელიც დიდი სოფლის კალანკატუქის პირდაპირ მდებარეობს, იმავე უტის გაყარში, საიდანაც მე ვარ. გაბინდების გამო დიდი ზიანის მიყენება ვერ შეძლეს, ბევრიდან მცირე ხელთ იგდეს, ზოგი დახოცეს, ხოლო რომლებიც ფორნებსა და საქონელს შეეფარნენ, იქიდან თავიანთ ბანაკში დააბრუნეს. იმ დამეს გადავიდა ყველა [ლტოლვილი], როგორც ოდესღაც ებრაელები მეწამულ ზღვაზე და არცახის გამაგრებულ გაყარში მივიდა. ასევე ის იშხანიც, სახელად გაიშაქი, გადარჩა მთელი თავისი ოჯახით და სპარსეთის მხარეებისაკენ გაეშურა. ამიერიდან მას თვითონ აღარ შეეძლო მმართველობა.

ყოველივე ამის შემდეგ, დაიძრა აზვირთებული ნიაღვარი და აბობოქრებული მდინარე ქართველთა ქვეყნის წინააღმდეგ, გარემოიკვეს ნებიერი, საეპრო და სახელოვანი დიდი ქალაქი ტფილისი*. როდესაც ამის შესახებ დიდმა კეისარმა ჰერაკლემ შეიტყო, შეკრიბა მთელი თავისი ძლევამოსილი ჯარი, სწრაფად წავიდა და თავის მოკავშირემდე მიადწია. მეფური საჩუქრებისა და საბოძერების მირთმევასთან ერთად მეტად გაიხარეს ერთმანეთის ხილვით. ამის შემდეგ იქ სანახავი იყო საცოდაობა იმ ხალხისა, რომელიც ციხესიმაგრეში იყო გამოკეტილი. მათ უბედურება უბედურებაზე ემატებოდათ, მაგრამ, ჯერ კიდევ არ იყო დამდგარი ის [მძიმე] ეპი, რომელიც წინ ელოდათ. გაიგო თუ არა ხოსროვმა ორივე დიდი მეფის შეთანხმება ქალაქთან შეხვედრაზე გარემოცვის [დაწყებამდე], დასახმარებლად და ქალაქის დასაცავად სწრაფად გაგზავნა მარჯვე და მამაცი მებრძოლი, თავისი მხედარმთავარი შარვაპალი. ასევე ათასამდე რჩეული მხედარი თავისი ქეშიკებიდან და კარისმცველებიდან. როდესაც ქალაქის მცხოვრებლებმა გამოგზავნილი მაშველი ძალა იხილეს ძლიერი და გამოცდილი მეომრებით, მეტად გამხნევდნენ და ორივე მეფის დაცინვა დაიწყეს. თუმცა კი ხედავდნენ ჩრდილოეთისა და დასავლეთის ჯარების უთვალავ სიმრავლეს, რომლებიც მთებივით შემოერთყნენ ქალაქს გარშემო. აგრეთ-

* ტექსტში „ტვლისი“ (Σιλίσι).

ვე მათ ოან ჰქონდათ ოთხთვლიანი მანქანები და ჰრომელ ოსტატთა ზელით გაკეთებული სხვა ნარნაირი საშუალებანი, რომლებიდანაც ზუსტად ისროდნენ და უზარმაზარი ქვებით კედლებს ანგრევდნენ. ასევე ჰქონდათ ლოდებით გატენილი რუმბები, რითაც ქალაქის მხარეს მიმდინარე დიდ მტკვარს უკან აბრუნებდნენ და მიმართავდნენ კედლისაკენ. მიუხედავად ამისა, მათ არაფრის არ შეზინებიათ, არც ერთი საქმისა, ერთმანეთს ამხნევებდნენ და იმათგან დანგრეულს იქვე აშენებდნენ და დგამდნენ.

შემდეგ, როდესაც ორივე მეფის ჯარები დასუსტდნენ, დაძაბუნდნენ და გადაიქანცნენ, როდესაც მათი ქვეითი ლაშქრის არცთუ მცირე ნაწილი ომში დაეცა, მეფეებმა ერთმანეთში ბჭობა გამართეს და თქვეს: „რისთვის დავღუპოთ ჩვენი ჯარები, უმჯობესია ძლიერი შევიპყროთ, ხოლო მისი სახლი, როგორც მოგვესურება ისე დავარბიოთ“.

მაშინ შუროსმამიებელი დიდი კეისარი ჰერაკლე მოეშადა შესაფერისი მოქმედებისათვის. მან უთხრა მის დასახმარებლად მოსულ კაცს: „შენ ამ წელიწადს ჯარითურთ მშვიდობიანად დაბრუნდი შენს ქვეყანაში, რადგანაც ჩვენ ვხედავთ თქვენს დაქანცვას, ამიტომ ახლა ზაფხულის სიკხეებში ვეღარ შესძლებთ მიღწევას ასორესტანის ქვეყნამდე, სადაც დიდ მდინარე ტიგროსთან სპარსეთის დედაქალაქია. მეორე წელს კი, ცხელი თვეების გაულის შემდეგ, სასწრაფოდ გამოეშურე აქეთ, რათა ჩვენი სურვილი ავისრულოთ. [ამასობაში] მე არ დავცხრები, შეგებრძოლები სპარსეთის მეფეს, შევაშფოთებ და შევაფეროვებ მის ქვეყნებსა და ქვეშევრდომებს. იმდენად მოვიხმარ ჩემს უნარს, რომ თავისიანებმა მოსპონ ის“.

როდესაც ქალაქის მცხოვრებლებმა მათი უკანდახევა გააგეს. უფრო გაამაყდნენ და დაიწყეს თავიანთი დაღუპვის ორნის გათამაშება. მოიტანეს ერთი უზარმაზარი გოგრა, ზედ დახატეს ერთი წყრთის სიგრძისა და ამდენივე სიგანის ჰონთა მეფის სახე. თვალ-წამწამის ადგილას დახაზეს მოტეხალი ტოტი, რომლის შექმნევა არც კი შეიძლებოდა. წვერების ადგილი უტიფრად მოაშიშვლეს, ცხვრის ნესტოები — მტკაველის სიგანე, ხოლო ულვაშებად მენხერი თმები [დაუხატეს], საექვოა, რომ მისი ცნობა ვინმეს შეძლებოდა.

აიღეს და დადგეს [ეს გოგრა] მათ მოპირდაპირე კედელზე. უყვიროდნენ მის ჯარს და ეუბნებოდნენ: „აი, თქვენი მეფე კეისარი, დაბრუნდით, თაყვანი ეციოთ მას, ეს ჯებუ ხაქანიო“. აიღეს შუბები ხელში და მათ წინ ხვრეტდნენ მისი სახის მიმსგავსებულ გოგრას.

ასევე დასციროდნენ და აბუჩად იგდებდნენ მეორე მეფესაც, ბილწსა და მაშათმავალს უწოდებდნენ. ამის მნაჯელი და გამკონე მეფეები მძვინვარებდნენ, იტხორებოდნენ, გულში სიძულვილს იგროვებდ-

ნენ, თავებს აქნევდნენ და უდიდესი წყევლით იფიცებოდნენ, რომ არც ერთ სულიერს არ დატოვებდნენ მათ სამეფოში, ვიდრე შურს არ იძებნენ ამ შეურაცხყოფისათვის, რომელიც მათგან მიიღეს. შემდეგ კი პირი იბრუნეს და იმავე მუქარით წავიდნენ.

თ ა ვ ი XII

ჩრდილოეთის ჯარების მოსვლა ჰერაკლეს დასახმარებლად

ამის შემდეგ, ხოსროვის [მეფობის] ოცდამეთექვსმეტე წელს, უავგუსტოესი კეისარი თავის გონებაში საშუალებებს ეძებდა, თუ როგორ განკურნებულყო შეურაცხყოფის აუტანელი სენ-საგან. ამ ხნის განმავლობაში დაიმორჩილა პრომელთა მთელი ქვეყანა, მერე კი ჯარებს უხმობდა დასახმარებლად, რათა გამოეთხარა კავკასიის დიდი მთა, რომელიც კეტავს ჩრდილოეთიდან აღმოსავლეთის მქარეებს, გაეღო ჩორის კარი, წამოეყვანა ბარბაროსთა სხვადასხვა ტომი და მათი საშუალებით გაეძევიანა სპარსეთის ამაყი მეფე ხოსროვი. აღჭურვა და მოამზადა ერთი თავისი დიდებულთაგანი, ჭკვიანი და განსწავლული კაცი, სახელად ანდრე და გაგზავნა ის პონებთან, პირდებოდა, რომ ურიცხვსა და უთვალავ განძეულობას უბოძებდა მათ, თუ დაეხმარებოდნენ დიდ შურისძიებაში. თავის მხრივ ფიქრობდა ამით დააცხრობდა ველური, ოქროსმოყვარული და გრძელთმიანი ხალხის წყურვილს.

როდესაც შეიტყო ჩრდილოეთის მეფის ნაცვალმა, რომელიც მეორე კაცი იყო სამეფოში, სახელად ჯებუ ხაქანმა, დაპირება უდიდეს საზოძვარზე, ამასთანავე [გაითვალისწინა] მძარცველური თავდასხმები სპარსეთის მეფის მორჩილებაში მყოფ ყველა ქვეყანაზე, დიდი კმაყოფილებით გასცა პასუხი: „მე გამოვალ შურს-მამაძებლად მის მტრებზე, მე თვითონ წამოვალ და მოვალწეე ჩემი მამაი ჯარებით მის დასახმარებლად. საომარი მოქმედებებით, ჩემი მახეილითა და მშვილდით ვაამებ მ-ს გულს ისე, როგორც მას სურს“. ამავე დროს იმ ნახარართან ერთად შეთანხმებეს განსამტკიცებლად გაუგზავნა ათასამდე მხედარი — რჩეულნი სიმამაცით და ძლიერნი მშვილდოსნობით. ისინი მოულოდნელად გაემართნენ ჩორის კარ-საკენ, არაფრად ჩააგდეს სპარსეთის მეფის ქალაქის მცველი რაზმები, რომლებიც დიდი კარის დასაცავად იყვნენ დაყენებულნი და როგორც არწივები, ისე გაფრინდნენ დიდ მდინარე მტკვრისაკენ. არავეს ინდობდნენ, ვინც მათ წინააღმდეგ გამოვიდოდა. გეზი აიღეს ქართველთა და ეგერთა ქვეყნებისაკენ⁷². გადალახეს დიდი ზღვის ნაპირები და მიადრინეს სავფო

კარს. წარუდგენენ დიდ კეისარ ჰერაკლეს. თითოეულის წესების მიხედ-
ვით განამტკიცეს ფიცი ერთმანეთში და [ჩრდილოელებმა] მიიღეს
ბრძანება მისგან [ბრძოლაში] გასვლის შესახებ, რათა არავინ დაეპყე-
ბულიყო მათში.

სოსროვის ოცდამეჩვიდმეტე წლის დასაწყისში ჩრდილოეთის მეფემ
შებრებული მებრძოლი ჯარები გაგზავნა. მხედარმთავრად დააყენა თავი-
სი ძმისწული, რომელსაც სამთავროს პატივსაცემად შათს* უწოდებდ-
ნენ. მოსულმა დალაშქრა ალვანეთის ქვეყნის ყველა საზღვარი და
ატრპატაკანის ერთი ნაწილი, მახვილის პირით გაანადგურა მრავალი
ქრისტიანი და წარმართი. ხოლო ვინ შეძლებს მათ მიერ დატყვევ-
ბულთა რიცხვის გაგებასა და დათვლას. ისინი დაბანაკდნენ მდინარე
ერასხთან. [შათმა] მაცნეთა საშუალებით გააგებინა დიდ მეფე ხოს-
როვს კეისართან თავისი შეერთებისა და მის დასახმარებლად მოსვლის
ამბავი. თან შეუთვალა, „თუ შენ პირს არ იბრუნებ პრომაელთა მეფი-
საგან, არ დაუტოვებ მას ყველა ქვეყანასა და ქალაქს, რომლებიც ძა-
ლით აიღე, არ დააბრუნებ ამჟამად შენს ხელში მყოფ მისი ქვეყნის
ყველა ტყვეს ხის ჯვართურთ, რომელსაც ყველა ქრისტიანი თაყვანსა-
სცემს და ადიდებს, თუ არ გაიხმობ მთელ შენს ჯარს მისი საზღვრე-
ბიდან, — ასე ამბობს ჩრდილოეთის მეფე, მთელი ქვეყნის მფლობელი,
შენი და ყველა მეფის მეუფე, — მაშინ მეც პირს შენგენ ვიბრუნებ
ასურეთის მმართველო, და ერთი ბოროტების მაგიერ, რაც მას გაუ-
კეთე, ორმაგად მოგიზღავ. გამოვეშურები ყველა შენი საზღვრისაკენ
ჩემი მახვილით, როგორც შენ გაიარე მახვილით მის საზღვრებში. არ
მოგეშვები და არ დაეყოვნებ იმის გაკეთებას, რასაც გპირდები.

მაშინ, როდესაც ყოველივე ეს დიდმა მეფე ხოსროვმა მოის-
მინა, აზვირთდა როგორც საშინელი ნიაღვარი, ან როგორც მონადირე-
ების პირისპირ [მდგარი] ლომი, ანდა როგორც ბელმოკლული დათვი, —
ისიც ამგვარად. თუმცა ხედავდა, რომ მის წინააღმდეგ შეკავშირდნენ
და გამრავლდნენ, მაგრამ თავისი ეშმაკობით არ გამოხატავდა სახეზე
შურსა და ძრწოლას, არამედ სიამაყითა და დიდი სიმკაცრით უბასუხა:
„წადი უთხარი შენს მეფეს და ჩემს ძმა ხაქანს, რომ ძველთაგანვე
მიჩნეული და პატივცემული იყო თქვენი სახლი, როგორც ჩვენი სა-
ყვარელი ძმისა, ჩემი წინაპრებისაგან და ჩემგან. ამიტომ ვაჟიშვი-
ლებსა და ქალიშვილებს საშუალებით ერთმანეთს ვუმოყვრდებო-
დით. ახლა კი არ იქნება რიგიანი და ღირსეული შენი [საქციელი],
რომ მიატოვო შენი წევრები და გაგიტაცოს ჩემი მონის, პრომაელთა
მამაყის სიტყვებმა“. მაგრამ ჩრდილოეთის კეისარმა მაინც წაიყვანა

* „შათი“ აქ საკუთარი სახელია, იყო ვარაუდი, თითქოს ეს სახელი მალაო
მდგომარეობს ტრტულსაც გამოხატავდა.

თავისი ჯარები და სპარსეთის მხარეებს ეკვეთა. შეუპოვრად ცდილობდა სპარსეთის მეფის კარამდე მიღწევას. როდესაც [ხოსროვმა] დაინახა, რომ საქმე ამით არ დამთავრდებოდა, რადგანაც [მტერი] გაბედულად მოეშურებოდა მის წინააღმდეგ, გაექცა მას და თავის ნამდვილ დედაქალაქში დიდ ტახტონში ჩავიდა. მოაზნადა თავისთან შეკრებილი მცირე ჯარი და კელარს წინააღმდეგ გაგზავნა. [ხოსროვმა] პატივისცემითა და საბოძკრებით დაიყოლია მის კარზე მიღებული ერთი კაცი, შეუცვალა სახელი და როქვექი⁷³ უწოდა, მიიმხრო და უპიძგა მას ამ ტალღების წინააღმდეგ, — დანიშნა თავის მიერ წაგზავნილი ჯარის მხედარმთავრად. [როქვექი] თავისდაუნებურად დაემორჩილა მის საშიშ ბრძანებას, თუმცა კი იცოდა, რომ ხოსროვს მიერ ნაქარვევად შეკრებილი სუსტი ჯარი კელარს წინაშე დამარცხდებოდა. მან ორჯერ და ოთხჯერაც კი გაუგზავნა გამაფრთხილებელი წერილი მეფე ხოსროვს და შეუთვალა: „წინასწარ გაცნობებ, რომ არა მარტო მე დავიღუპები, არამედ შენი ჯარიც მოისპობა, თუ სასწრაფოდ არ გააძლიერებ მას ზურგიდან. მე სიკვდილის არ მეშინია, მაგრამ შემდეგ [რაც მოხდება], შენ იცოდე“. მეფე ხოსროვმა იქვე ბრძანა პასუხა მიეწერათ. „ნუ შეუშინდები მათ სახეებს, იბრძოლე და გამარჯვებ!“ ბოლო ჯერზე კი დიდად განარისხებულმა მისწერა: — „თუ არ შეგიძლია გამარჯვება, რატომ არ უნდა შეგეძლოს სიკვდილი?“

დაინახა იმან ეს მკაცრი ბრძანება, თავის ჯართან ერთად ხელები აღაპყრო მზისა და მთვარისაკენ, ხმამალა შეჰლაღადა და თქვა: „ჩემო ღმერთებო, მეც განმსაჯეთ და ჩემი შეუბრალებელი მეფეც“. შემდეგ გაიჭრა ბრძოლაში, მაგრამ თავის ჯართან ერთად დაეცა ჰონთა ჯარის წინაშე და იქცა მტერად, რომელიც ქარმა წაიღო.

როდესაც სპარსეთის დიდებულებმა დაინახეს ის დიდი მარცხი, რაც სპარსეთის ლაშქარმა განიცადა, დაიწყეს ერთმანეთში ბუზღუნის და თქვეს: „როდემდე უნდა იღინოს ჩვენმა სისხლმა ღვარად ომებში ჩვენი არიული ქვეყნის სხვადასხვა ადგილებში, როდემდე უნდა ვიყოთ შიშისა და ძრწოლაში ჩვენი სისხლისმსმელი მეფისაგან, როდემდე უნდა გროვდებოდეს ჩვენი ქონება და სიმდიდრე, ოქრო და ვერცხლი სამეფო საგანძურში, როდემდე უნდა იყოს გამაგრებული და შეკრული გზათა გასასვლელები — დამაპროვლებელი ქვეყნის მხარეთა შემოსავლისა, როდემდე უნდა იყვნენ ჩვენი სულელები შიშისა და ძრწოლაში მისი საშინელი ბრძანებებისაგან? განა მაგან არ მოსპო ქვეყნის წინამძღოლი ჩვენი რჩეული ამხანაგები? განა მაგისი ბრძანებით არ დაიღუპნენ ჯგუფებად მრავალნი ჩვენი ძმანი სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა სატანჯველით? ზოგიერთები დაახრჩო კიდევ. განა მაგან არ დააშორა ცოლი ქმარს და შვილი მამას? მონებად და მსასურებად გაყარა [ისინი] შორეულ ხალხებში, ზოგიც — ლაშქარში, მრისხანე მტრების პი-

რისპირა“. ამას და ბევრ ამის მსგავსს ჩურჩულებდნენ მასზე. მაგრამ ვერაინ ბედავდა ხმამალა ეთქვა რაიმე, ვიდრე არ მოახლოვდა მისი ცხოვრების აღსასრულის წამი. მაშინ კი აღიმართა [ადრე] მისი ერთგული ერთი შინაური დიდებულთაგანი ხოსროვის სიყრმის შვილის კავატის ლალა. მოეთათბირა ის [თავის აღზრდილს] და დაავალა მოესპო სახსენებელი მამამისის ხოსროვისა და მრავალრიცხოვანი ძმებისა და ლალას მოხერხებითა და წინამძღოლობით აეღო მეფობა. მან [ამასთანავე] მოისყიდა და აამბოხა ხოსროვის კარზე მყოფი მრავალი რაზმი და მოულოდნელად მიაბრუნა ყველას გული თავისი აღზრდილ კავატისაკენ, რათა გაემეფებინა ის მამის ნაცვლად.

თავი XIII

ხოსროვის აღსასრული

თავი XIV

ვიროს ალვანთა ძვეუნი მკურობელი კათალიკოსოვისა და უდიდეს მწუხარებათა და ღვთის წყალობათა უნახებ

ახლად გამეფებული კავატისაგან ყველამ მოიპოვა თავისი დანაშაულის მიტევება. [მისგან] სხვა წყალობაც მიიღეს, რაც მეტად სასურველად მიიჩნიეს იმ პატიმრებმა, რომლებიც დიდებული კარის სატუსალოში იყვნენ დატყვევებული და დაკარგული ჰქონდათ იმედი, რომ ოდესმე დაბრუნდებოდნენ თავიანთ სამშობლოში, იმ მიწაზე, სადაც დაიბადნენ. კავატის ბრძანებით სასწრაფოდ გაათავისუფლეს პატიმრები, რომლებიც დიდი სურვილით გაემართნენ მშობლიური სახლებისაკენ. მათთანვე იყო ალვანეთის დიდი სამთავროს კათალიკოსი, სახელად ვირო, კაცი გონიერი და განსწავლული, ძლიერი სიბრძნით. მისი ენა, როგორც მალიადმწერი კალამი [გაწაფული იყო] არაკთა თხრობაში, სამეფო და დიდ-დიდი [საქმეების] მოგვარებაში. მისი მშვიდი საუბარი სასიამოვნო მოსასმენი იყო მდაბიო და უბრალო ხალხისათვისაც, მისი გრძელი სიტყვა ემსგავსებოდა ბრძენთა თხრობას, მისი ზაგენი ისე თსზადნენ და იგონებდნენ არაკებს, როგორც [ოქროში ჩასმულ მარგალიტებს. განსაკუთრებით დახელოვნდა ოცდახუთი წლის მანძილზე სპარსულ ენაზე თარგმნის საქმეში. ხოსროვის კარზე პატიმრობის დროს მას ბრალად ედებოდა ალვანეთის დიდ იშხანთა აჯანყება სპარსეთის მეფის წინააღმდეგ, მრავალი მათგანი დაიღუპა: ზოგი მახვილისაგან, ზოგი სხეულის ნაწილთა დასახიჩრებით,

ზოგიც შორეულ ქვეყნებში გადასახლების გამო, [ვირომ] კი სამეფო კარს მიაღწია და იქ მშვიდობა მოიპოვა, რადგანაც წმინდა სასწაულის მადლმა გზა გაუკვლია დედოფლის კარისაკენ. მან დიდი მცდელობით მოახერხა მისი სიცოცხლე საჩუქრად მოეპოვებინა მეფისაგან. თუმცა მეფე დიდი ფიცით ირწმუნებოდა, რომ თავისი ცხოვრების მანძილზე არ დააბრუნებდა სამშობლოში, არამედ ეყოლებოდა კარის სატუსალოში. [ხოსროვს] არ შეუწყვეტია მისთვის სასაყდრო შემოსავალი, არც კათალიკოსის სახელი წაუერთმევეია, მხოლოდ მალაედა მას როგორც რაიმე რჩეულ ჰურტელს და უფრთხილდებოდა ისე, როგორც ბედაურ ცხენს ბრძოლისა და ომის დღისათვის. [ასე იყო], ვიდრე არ მოახლოვდა მისი გამგზავრების ყაზი და არ მოაწია ალვანეთზე მძიმე დარტყმამ და შეუბრალებელმა ტანჯვამ ბოროტი მტრის ხელიდან...

როდესაც [კათალიკოსი] სამეფო ქალაქიდან გამოვიდა და სამშობლოს საზღვრებს მიაღწია, ყველაფერს ეხვეოდა, თავისი სამწყსოს ეკლესიების კარებსა და იატაკსაც კი, მუხლმოდრეკილს ღვარად სდიოდა ცრემლები და მიწას რწყავდა. შემდეგ წაპოვდა, თავი გაიმხნევა, თანხმდებნიც დაამშვიდა. მადლობა გადაუხადა ღმერთს, რომელმაც იქნა ღმერთის ბრძკალებისაგან და საშუალება მისცა ერთხელ კიდევ დაენახა ეკლესიათა თაღები. ფიქრობდა ცოტა ხნით დაესვენა და შეეგებო ის დანაკლისი, რომელიც მოყვასთაგან ხანგრძლივმა სიშორემ გაუჩინა. მაგრამ მას წინ ელოდა უსახლგრო მწუხარება და რუღუნება, იმ ნგრევათა ხილვა, რომელიც მალე უნდა დაწყებულყო. ვიდრე ის სიყვარულით მოგზაურობდა თავისი სამწყსოს სხვადასხვა ადგილში, მოულოდნელად მეორედ დაუბერა ჩრდილოეთის ქარმა და აღმოსავლეთის დიდ ზღვას დაარტყა. გამოვიდა გამანადგურებელი მხეცი თავისი სისხლისმსმელი ლეკვით, რომელსაც შათი ეწოდებოდა. მან თავისი სახე ჭერ ქართველთა ქვეყნის წინააღმდეგ — ქალაქ ტფილისისაკენ მიმართა. მაგრამ ვერაინ იპოვა შიგ უწინდელ მამაც კაცთაგან. ასლა შემთხვევა მიეცა მათგან წინანდელი შეურაცხყოფის გამო დაგროვილი შერსძიება გაეფანტა. ქალაქს ალყა შემოარტყა და ბრძოლა დაიწყო. ავიწროებდა მასში მყოფ მცხოვრებლებს, რომლებიც მის წინააღმდეგ დადგნენ და დიდად გაისარჯნენ ორი თვის მანძილზე. მაგრამ ამაოდ დაშვრნენ თავიანთი სისხლის ღერისა და სიცოცხლის მოსპობის ბრძანების წინააღმდეგ.

იმ დროს აბოზოქრდა მათზე საშინელი მხეცი, რომელმაც საკმაოდ მოინადირა და [ბევრიც] თავის ლეკვებს დაახრჩობინა. ნანადირევით შლაშები აავსო, თავისი ჯარი კი — ნადავლით. მაშინ [ტფილისელებმა] ხმლები იშიშვლეს და ერთიანად გაემართნენ გალავნისაკენ, სადაც ერთმანეთზე დაზვინული [ქაღხი] იმდენად მრავალრიცხოვანი იყო, რომ კედლებს ასცდა. ქალაქის უბედურ მცხოვრებლებს ბნელი

ჩრდილი დაეცათ, დაუსუსტდათ სხეულის ნაწილები, ხელებში ღონე გამოელიათ და დანებდნენ, გალავნიდან უკან დაიხიეს, როგორც მონადირის მახეში გაბმულმა ბელურებმა, ვერავინ შეძლო თავის სახლამდე მიღწევა, რომ საშინელი და სამწუხარო ამბავი მიეტანა თავისი საყვარელი ცოლისათვის, შეებრალებინა მუცლით შობილი, ანდა ეგრძობინებინა მშობლისათვის მშობლიური მწუხარება. ამის ნაცვლად სიმხნევე დაკარგულნი იმალებოდნენ ზოგი სახლების სახურავებზე, ზოგი წყალსადენ მილებში, ბევრიც წმინდა ეკლესიების თაღებისაკენ გაეშურა. მათი გოდება ემსგავსებოდა ცხვრის დიდი ფარის ბლავილს კრავებისადმი, ანდა დედის მწუხარე კვნესას თავისი ყრმის მიმართ. მათ უკან კი [იდგნენ] შეუბრალებელი მომკალნი, რომელთა ხელები სისხლის ნაკადებს აყენებდნენ, ფეხებით გვამებს ქელავდნენ, ხოლო თვალებით სეტყვასავით უთვალავ დაცემულთ უყურებდნენ. როდესაც შეწყდა წუხილისა და გოდების ხმები და აღარც ერთი არ დარჩა ცოცხალი, მაშინ ისინიც მიხვდნენ, რომ გამძლარიყვენ მათი ხმლები. [შემდეგ] იქ მოიყვანეს ორი იშხანი, ერთი მხარის მმართველი იყო სპარსეთიდან, მეორე კი — ქართველი, ქვეყნის ადგილობრივი მცხოვრები. შეპყრობილნი მეფეს წინაშე დააყენეს. მან ბრძანა მათთვის თვლები დაეთხარათ, იმის საშაგიეროდ, რომ შეურაცხყოფის მიზნით მისი სახე სურათზე ბრმა დახატეს, [ბოლოს] კი მძიმე ტანჯვით დაახრჩო ისინი. გააძრო ტყავი მათი სხეულის ნაწილებს, გაჭიმა, გაავსო თვიით და გალავნის ზემოთ ჩამოჰკიდა.

ამის შემდეგ ხელი გააწვდინეს ნაძარცვ განძეულთა სკივრებისაკენ, რომლებიც მრავალრიცხოვან მძიმედ დატვირთულ ჯარს მიჰქონდა და ალაგებდა თავისი მბრძანებლის წინაშე გროვებად და ზვინებად. მის წინ იმდენად ხშირად მოჰქონდათ, რომ დამქანცველი გახდა უთვალავი ოქროსა და ვერცხლის ტალანტების ყურება. ხოლო ვის შეუძლია ზედმიწევნით აღწეროს მარგალიტებით მოოჭვილი საეკლესიო ჭურჭელი.

ახლა, როდესაც მან თავისი სურვილი შეისრულა, ბრძანა იქიდან გაეტანათ მთელი ნადავლი, თვითონაც განძითურთ თავის მიარეში დაბრუნდა. მებრძოლი ჯარი თავის შვილს შათს დაუტოვა, დამრიგებლებად მამაცი კაცები [დაუყენა] და აღვანეთის საზღვრებისაკენ წასვლა უბრძანა, თან ასე დაუბარა: „თუ ქვეყნის დიდებულები და წინამძღოლნი ჩემი შვილის წინ გამოვლენ და მორჩილებით გადასცემენ თავიანთ ქვეყანას, დაუთმობენ ჩემს ჯარებს ქალაქებს, სიმაგრეებსა და ვაჭრობას, მაშინ თქვენც თავი ანებეთ მათ, იცხოვრონ და მე მემსახურონ, ხოლო თუ არა, თქვენი თვალი ნუ დაინდობს მათში ნებისმიერი ასაკის მამაკაცს, ხოლო ნორჩი ყრმები და ქალები დაიცავით ჩემსა და თქვენს მსახურებად და მოახლეებად“.

დაშორდნენ ერთმანეთს. ჯარებმა შეასრულეს მისი სიტყვები, მიაღწიეს ნაბრძანებ ადგილს, მაშინ შათმა თავისი მამის დანაბარების მიხედვით ელჩები გაგზავნა სპარსეთის იმხანთან, რომელიც ალვანთა ქვეყნის მარჯვანი იყო, სახელად სემავნასპი, და ალვანთა კათალიკოსს ვიროსთან, რომელზედაც ზემოთ ვილაპარაკეთ. სპარსელმა არ ითავა მოთათბირება, ამბობდა: „ვინ ხარ შენ და რა არის ალვანთა სახლი, რომ მის სანაცვლოდ მე ჩემი თავი შენს მბრძანებელს დაეუმორჩილო?“ მან აიღო თავისი ქონება, ბევრიც ამ ქვეყნიდან მიიტაცა და სპარსეთის მხარეებში გაქცევით გადაჩა. ხოლო, როდესაც ალვანეთის მღვდელმთავარმა ვირომ შეიტყო, რომ მძიმე უღელი იდგმებოდა მხოლოდ მის კისერზე, აღარ იცოდა რა ექნა, ეკვიანობდა, ეშინოდა სპარსეთის მეფისა, რადგანაც სწორედ აჯანყების მოწყობის საბაბით იყო მოშორებული და განდევნილი დიდი ხნით. მაგრამ, რადგანაც სურდა ეხსნა ქვეყანა ნგრევისა და მოსპობისაგან, თავს იღო მოლაპარაკებოდა მტერს და მის წინაშე წარმდგარიყო.

შემდეგ თავისი შორსმჭვრეტელობით ფარული წერილი მისწერა სპარსეთის მეფეს მტრის მუქარათა შესახებ და სთხოვა, რომ ეპარტიზინა მისთვის, თუ ერთხელ აამებდა მტრის გულს მის წინაშე წარდგენით. ხოლო თუ არ [შეუძღობდა], ქვეყნის საზღვრებს გასცილდებოდა. ვიდრე თვალი ეჭირა მეფის პასუხისაკენ, სურდა ახლოს ჰყოლოდა მტრის მიერ გამოგზავნილი ელჩები. მოიგო მათი გული მცირეოდენი ვერცხლით და სხვადასხვა მიზეზით ალოდიხებდა მათ. ხან ეუბნებოდა, „მოგუხმობ ჩემი ქვეყნის ყველა გავარის მოთავე წინამძღოლს, რათა შეეუთანხმდე მათ თქვენი მეფის ბრძანების საპასუხოდ“. ხან კი ამბობდა, „არაფერი საჭირო არ არის ყველასთან მოთათბირება, მე თვითონ შევადგენ სათანადო პასუხს საჩუქრებითურთ, ნიშნად თქვენი მეფის პატივისცემისა“. მაშინ წარგზავნილებმა ძალდატანება დაუწყეს და უთხრეს, — „რადას უცდი და აგვიანებ, როცა უკვე მოაღწია იმ დღემ, როდესაც მთელ ალვანეთზე დაიწყება თავდასსმები. აი, გიმელავენებთ ჩვენი მბრძანებლის — შათის ფარულ ზრახვებს, მაგრამ, თუ არ გასურს მისი ბრძანებისამებრ მოიქცე, მაშინ აჩქარდი გასაქცევად, რათა თავი დაიხსნა. რადგანაც ჩვენ პატივისცემა და საჩუქრები მივიღეთ შენგან, როგორც ღვთისმოშიშებს არ გვსურს ცბიერება და იმის დანახვა, თუ ჩვენი უთვალავი ჯარის ხელები როგორ გეკვეთებიან შენ, ახლომახლო მცხოვრებთ და შენს ხალხს“.

ვიდრე ისინი ამას ამბობდნენ, უეცრად ჩვენი ქვეყნის ყველა მიდამო, მინდვრები და მთის მწვერვალები, ბორცვები და ღრმა ხევები სიბნელემ და ღრუბელმა დაფარა. მთელი ჩვენი მიწა-წყლის საზღვრებში, ყოველ ნაბიჯზე სოფლებსა და ყანებში, სახლებსა და გზაჯვარედინებზე ყველას პირიდან „ვაი, ვაი“ ისმოდა. ბარბაროსთა ხმაური

კი არ წყდებოდა. არავინ დარჩენილა, რომ ბოროტი მტრის გამანადგურებელი ხმა [არ სმენოდა]. ეს ხდებოდა ერთსა და იმავე დღეს და ერთსა და იმავე საათს. წინასწარ წილისყრით გაყოფილი ჰქონდათ ვარები და სოფლები, ნაკადები და მდინარეები, წყაროები და ტყეები, მთები და მინდვრები. ყველამ ერთდროულად განაერცო წამლეკავი თავდასხმა. კიდით კიდემდე ცახცახებდნენ ჩვენი საზღვრები...

როდესაც ზღვის ტალღებმა დაგვფარეს, შემდეგ უკან დაედევნენ ჩვენს კათალიკოსს, გააქციეს ის იმ ადგილიდან, სადაც ქვიან-მთიანი სოფელი, სახელად კოლთაგარაკი⁷⁴ იყო. მან მიატოვა თავისი ნივთები, საეკლესიო განძეულობა, შეჯდა ცხენზე და გაიქცა. მსახურებიდან ვერავინ შეძლო მასთან ერთად წასულიყო. მხოლოდ ერთმა, ჩვენს ქვეყანაში მოსულმა, სახელად გადემნასპამა, კაცმა უძღვევლმა და ლონიერმა, თავისი ხალხის წინამძღოლი ტომიდან, მოასწრო მასთან ერთად გასვლა.

არცახის პიტალო მხარეების ქვიანი ხეები და კლდოვანი მთები ვერ აბრკოლებდნენ მტრის თავდასხმებს, რადგანაც ჩვენმა ცოდვებმა სამჯამო საქმენი შეამსუბუქეს მათ წინაშე. მათი ცხენები წაუბოროტებლად მიდიოდნენ მთის მწვერვალებზე. დაეწვივნენ კიდევ მტრები კათალიკოსს და მოჭიმეს მშვილდები მის წინააღმდეგ ბილწი საქმისათვის, მაგრამ იმ დროს საკვირველმა წმინდა ჯვრის მადლმა, რომელიც თან ჰქონდა, გამოიჩინა ის მტერთაგან. იმ დღეს არავის ხელი არ შეხებოდა მას. შებინდებისას გადარჩენილები ვედრებით შესთხოვდნენ [ღმერთს] ბნელ ღამეს ნათელი დღის ნაცვლად. [მართლაც] დიდი მამამთავრისა და ყველა გადარჩენილისათვის ღამე გამოიჩინა ხსნა გზა ხელმეორედ შიდალწივს იქიდან მტრის მოციქულებმა [და თქვეს] „თუ დაგვიჯერებ, გადარჩებით შენ, შენი სახლი და ყველა შენს ქვეყანაში დარჩენილი, ხოლო თუ არა, ნაბრძანები გვაქვს ნებით თუ უნებლავთ მასთან მიგიყვანოთ“.

კათალიკოსმა თავისთან შეკრიბა ყველა თავკაცი, მეფის შთამომავლები და ქვეყნის დიდებულნი, გვართა და სოფელთა თავები, სუცესები, დიაკნები და მკითხველნი, რომლებიც იმ დროს, იქ, ჩარაბერდის⁷⁵ სიმაგრეში იმყოფებოდნენ და უთხრა: „ძმებო, ხომ თქვენ თვითონ განიცადეთ უდიდესი დარტყმები, შიში და ძრწოლა გაუმაძღარი და შეუბრალებელი მავლისაგან, რომელიც ჩვენი ცოდვების გამომგვევლინა და მოულოდნელად ჩავსძირა, ახლა ვართ საგონებელში ჩავარდნილნი და არ ვიცით, სად წავიდეთ და საით გავექცეთ მათ. მოვიქცეთ მათი ნებისამებრ თუ არა? თუმცა კი ჩვენი სიკვდილის დღე მათ ზელში ყოველ წუთს თვალწინ გვესახება, მე მაინც მოგისმენთ, ვნახოთ, იქნება სასარგებლო რჩევა მომცეთ. სწრაფად კი მიპასუხეთ, რადგანაც ჩემთან მოსული დესპანი ჩქარობს, ის მდაბითთაგანი კი არ

არის, არამედ დიდებულია მტრის ჯარიდან, — მეფისწული შათის სარწმუნო აღმზრდელი და დამრიგებელი“. როდესაც ეს აუწყა, ერთიანად ხმა აიმაღლეს და უთხრეს: „რატომ გველაპარაკება ჩვენი უფალი ამგვარ რამეს და ჩვენ, უბედურებს, დაგვეცინის, განა არის ჩვენს შორის ვინმე შენზე ბრძენი, რომ ჰკვიანური რჩევა მოგვეცეს, ანდა გავბედავთ შენს წინაშე გონიერი სიტყვებით ლაპარაკს? ხოლო თუ კაცთმოყვარე ღმერთი შეგვეწყალებს, ნუ დააყოვნებ, როგორც მამაცი მოძღვარი, ჩვენთვის თავის დადებას, ასევე ჩვენც, შეძლებისამებრ თავს დაგვდებთ შენთვის“. მაშინ უთხრა მათ [ვირომ]: „თუ უფალი ინებებს მე მათი შიში არა მაქვს, მაგრამ თქვენ ისე მოიქეცით, როგორც მე გეტყვით: თითოეულმა თქვენთაგანმა თავისი შეძლებისამებრ მოიტანოს ვერცხლი, ოქრო და სამოსელი, მხოლოდ თქვენი გული ქონებას ნუ დაანანებს, რათა შევძლოთ მათი საჩუქრებით მოსყიდვა“. მართლაც ყველამ თანხმობით მოიტანა განძი მის წინაშე. მან ამ განძიდან ამოარჩია მრავალი რამ, რაც უფრო შესაფერისი იყო პატივსაცემად და ძღვნად. გამოჰკითხა მასთან მისულ მეფის ძის ლალას და მისგან შეიტყო დიდებულთა და იშხანთა, ნახარართა და ზორავართა, მთელ ჯარში ტომის უფროსთა სახელები, მათი მაღალი თუ დაბალი მდგომარეობის შესახებ, რათა სცოდნოდა რა ნივთებით ეცა პატივი [თითოეულსთვის]. ამგვარად დაანაწილა ქონება მათ ტომთა სახელების მიხედვით, ხელწერით აღნიშნა და დაბეჭდა. შემდეგ ბრძანა ფორნებზე დაეწყით და იქ მყოფთ მიუბრუნდა: „მე მიმაჩნია, რომ მდაბიოთა გარდა ყველა ცნობილი პირი უნდა წამომყვეს უცხოელთა ზანაღშა, რათა მორჩილების გამოცხადება თქვენთან ერთად უფრო სარწმუნო იყოს მათ თვალში“. როდესაც ეს მოისმინეს, ბევრი დაეთანხმა, მცირენი კი შეშინდნენ. [ვირომ] მათ დარჩენის ნება დართო და ძალა არავისათვის დაუტანებია. თან ასე მიმართა: „გამხნევდით შვილნო, ნუ შეგეშინებთ, რადგანაც წინ მიგვიძღვის ჰემშარიტების სული, მოსეს კვერთხი და ქრისტეს წმინდა ჯვრის მადლი. უნდა დაეაცხროთ აბოზოქრებული ზღვის ტალღები ჩვენს წინაშე“. გავიდა იქიდან და წინ გაემართა [მტრის ზანაგისაკენ].

როდესაც მათა და ხევეები გადაიარეს და უტის გავარის ურთის ლამაზ და სწორ მინდვრებზე გაიშალნენ, იმ ადგილების ცნობა გაუქირდათ შათის ჯარების სიმრავლის გამო. როგორც ოდესღაც მეწამულ ზღვაში, ასევე ახლაც, ვიდრე მიაღწევდნენ უფლისწულის კარს, მთელი საზღვრები გარშემორტყმული იყო ურაცხე ბანაკებით მარჯვნიდან და მარცხნიდან. ის ნახეს დაბანაკებული იმავე გავარში, ჩრდილოეთის მხარეს, დიდი ქალაქის პარტავის მახლობლად. უხვად მომდინარე ტყის ნაკადულებს შორის. იქ დაეინახეთ მრავალი მათგანი მუხლმოყრით მჯდომარე მსგავსად მძიმედ დატვირთულ აქლემთა ქარავნისა.

თითოეულს სინი ავსებული ჰქონდა უწმინდურ ცხოველთა ხორცით, ამასთანავე — თასები მარილწყლით, რომელშიც თავიანთ საკმელს აწებდნენ. ოქროთი მოვარაყებულნი ვერცხლის ჭიქები და სასმისები წამოდებული ჰქონდათ ტფილისის აოხრებისას. მათვე ედგათ რქისა და ხის გოგრისებური დიდრონი ჯამები, რომლებითაც წვენი ხერებდნენ. იმავე ქონიანი ბინძური ტუჩებით ერთი და იმავე ჭიქიდან ორორი, ან სამ-სამი მათგანი თავიანთ გაუმძღარ მუცლებში, როგორც გაბერილ ტიკებში, ისხამდნენ ნამდვილ ღვინოს, ხან კი აქლემისა და ცხენის რძეს.

მათ დაწესებული არ ჰყავდათ მერიქიფენი, არც ზურგიდან მომსახურენი, უფლისწულსაც კი, — არა. მხოლოდ მებრძოლნი გარშემო სიფრხილით იცავდნენ მის კარს ფართთა და შუბით. როდესაც მოსულნი კარის მცველებს შუა გაატარეს, კათალიკოსის უკან ჩვენგან მართმეული საჩუქრები შემოიტანეს. შემდეგ [შათის] წინაშე წარდგნენ და ყველას უბძანეს მუხლმოყრით სამჯერ თაყვანი ეცათ მისთვის. მხოლოდ კათალიკოსი წაიყვანეს შიგნითა სადგომში, სადაც მეფისწული იჯდა, ხოლო სხვები მეორე კართან შეაჩერეს და იქ ზურგიდან ძღვენი ჩამოხსნეს. [შათის] წინ მდგომმა კათალიკოსმა თაყვანი სცა და ძღვენი მიართვა მას, ასევე — ყველა დიდებულს. იმან მიიღო საბოძვარი და მეტად გაიხარა მისი ხილვით. ამალითურთ გაემართა მისკენ და უბრძანა თავის მახლობლად დამჯდარიყო კარავში. ერთხანს უყურა კათალიკოსის სახეს და უთხრა: „შენ მამა ხარ ჩემი და შენი სახე ღმრთის სახეს ჰგავს. რატომ აყოვნებდი ჩემთან მოსვლას. მაშინ ეს დიდი თავდასხმა აღარ მოხდებოდა შენს ქვეყანაზე ჩემი ჯარის მიერ. ხოლო ახლა, შენი მოსვლის გამო ჩემი სახელით გამოვა ბრძანებები მთელი ჩემი ძლევამოსილი ლაშქრის მიმართ, რათა ისინი უკანვე გაბრუნდნენ თავიანთ ბანაკებში და მეტად აღარ გამოვიდნენ შენი ქვეყნის საზღვრების დასარბევად. მთელი ჩემი ძალები შენ დაგემორჩილებიან, ხოლო მე გპირდები მამაჩემის, ჯებუ ხაქანის მზის ფიცით, რომ შენს თხოვნას უსათუოდ შევასრულებ. შენ კი უბრძანე მთელს შენს სამთავროს დაუბრუნდნენ თავიანთ კერებსა და საქმიანობას. მე თავს დავატყდები იმ ქვეყნებს, რომლებიც შენს გარშემო მდებარეობენ, მოპოვებულ ალაფსა და ნადავლს შენს საზღვრებში მოვავროვებ. ერთი დარბევის ნაცვლად ორმაგად დაგიბრუნებ ადამიანისა და პირუტყვის სიუხვეს. ეს სამი ქვეყანა — ალვანთა, ლტინთა და ჩორის, საუკუნო მემკვიდრეობით ერგო მამაჩემს“.

წამოდგა კათალიკოსი, თაყვანი სცა მას და უთხრა: „ჩვენ შენი და მამაშენის მონები ვართ, მეც და ჩემი ქვეყნის ყველა მცხოვრები. შეიბრალე შენი მონები და ამიერიდან მახვილი მიაბრუნე, რათა შენ და მამაშენს ისე გემსახუროთ, როგორც სასანიანებს ვემსახურებო-

ლით“. როდესაც წმინდა ჯვრის მადლით ეს წარმოთქვა, დაცხრა მხეცისებური იშხანის, ყველა ნახარარისა და ჯარების რისხვა. დამშვიდნენ როგორც ცხვრები, როგორც ღვთის მოშიში ლაშქარი — მოყვარული ძმათა და თანამოაზრე მოქალაქეთა და მეზობელთა. კათალიკოსის სახელს თავიანთი უფლისწულის სახელის თანასწორად აცხადებდნენ: „ღმერთი — შათი, ღმერთი — კათალიკოსი“. ხოლო მასთან ერთად მოსულებს საყვარელ ძმებს უწოდებდნენ.

შემდეგ ბრძანა სადილად ერთად დამსხდარიყვნენ. თავიანთი ჩვეულებისამებრ ესენიც მუხლმოყრით დასვეს. წინ დაუდეს ჭურჭელი უწმინდური ხორციით, მაგრამ ამით არ ისურვეს ჭამა, რადგანაც ორმოცდღიანი მარხვის დღეები იყო. [შათმა] ნება დართო ღვთის მონათა სურვილს. წაიღეს ხორცი და ტაფაზე მცირედ შემწვარი პურები მოიტანეს. ღმერთს მადლობა გადაუხადეს, ილოცეს, ჭამეს და ასიამოვნეს მათი გულები. ნავახშმევს ბრძანა [შათმა] გაეცილებინათ კათალიკოსი თავის ხალხთან ერთად, წაეყვანათ ქალაქში, რათა იქ ბინაში მოესვენებინა.

იმ დღის შემდეგ [ვირო] მათთან იყო ბანაკში, როგორც სკლის, ისე დგომის დროს. როდესაც მათი გულები მთლიანად ერწმუნენ მას, მაშინ [კათალიკოსმა] გაბედა ეთხოვა უფლისწულისათვის: „რადგანაც ჩვენ შენი მონები ვართ, ვილაპარაკებ შენსავე სასარგებლოდ ჩემო მეუფევე, ქვეყანა რომ არ განადგურდეს და გაუღებურდეს, გაგზავნე შენი მხრიდან სარწმუნო თავკაცები ყველა ადგილას სოფლებსა და დაბებში, ციხეებსა და ქალაქებში, რათა დაბრუნდნენ ქვეყნის მცხოვრებნი და უშიშრად იზრომონ, დატულნი იყვნენ შენი ჯარების ყოველგვარი ძალმომრეობისაგან. რადგანაც გულწრფელად გეყმო ჩემი ქვეყანა შენ და მამაშენს, შეიწყნარეთ ჩემი ვედრება შენ და შენმა დიდებულებმა და უბრძანე გაათავისუფლონ შენი ჯარების მიერ ყველა დატყვევებული — კაცი და ქალი, ქალიშვილი და ყრმა, რომლებიც შეპყრობილი ჰყავთ თავიანთ კარვებში, რათა არ დაშორდნენ და არ გაეყარონ მამები თავიანთ შვილებს და დედები — ქალიშვილებს. გაუცხოებულებმა არ მიატოვონ თავისი ქვეყანა, მსგავსად ალერსიანი შეულებსა, რომლებიც მონადირეებს უტოვებენ თავიანთ ნუკრებს“. ამგვარი მშვიდი და საალერსო სიტყვებით, სულიერი სიბრძნის წყალობით, მოაქცია მისი გული თავისი თხოვნისაკენ. მეფისწულის სახელით გამოვიდა ბრძანება მთელი ჯარის მიმართ, რათა გაეთავისუფლებინათ ყველა დატყვევებული და არავის გაებედა მათი შეფერხება ან დამალვა, წინააღმდეგ შემთხვევაში უდიდესი სასჯელი მოელოდათ. ამასთანავე, გაგზავნა მათთან ცნობილი კაცები, სახელად თანდენანი⁷⁶, კათალიკოსის მსახურებითურთ, რომლებიც გადავიდნენ მათ ბანაკებში, კარვებსა და სადგომებში და [დაიწყეს ტყვეების] ძებნა და პოვნა.

ქვევრებსა და პირუტყვთა შორის დამალულ ნორჩ ყრმებს ეწეოდნენ და გარეთ გამოჰყავდათ. ვერაინ ბედავდა მათ წინააღმდეგ გამოსვლას. შეაგროვეს ისინი ჭგუფ-ჭგუფად და კათალიკოსის კართან მიიყვანეს. ხოლო ის, როგორც ბარტყების შემზრალე დედაჩიტი, შიშვლებს აცმევდა, უქონელთ აკმევდა და სათითაოდ თავიანთ სახლებში აგზავნიდა. ღვთიური მადლი იყო მასთან და კეთილად აწყობდა თავის გზაზე ყოველივე განზრახულს. განდიდდა მისი სახელი მრავალრიცხოვან მტერთა შორის. ხოლო, როდესაც გვეწვია ღმერთი, იხსნა მათი ხელიდან თავისი ხალხი.

თავი XV

შიშვილის, მახვილისა და ტყვეობის ბაძლიერება

საჭიროა და უნდა გავიხსენოთ შიშვილობის ის აუტანელი დრო, როდესაც მოვიდნენ და ჩვენს ფეხით დაძვრებოდნენ გამანადგურებელი ვირთხები. მათ შეჰამეს მთელი მცენარეულობა და ჩვენი მინდვრების ნაყოფი ერთიანად გაანადგურეს. შემდეგ ერთ ადგილას შეიკრიბა სამი შემადრწუნებელი მხედართმთავარი: შიშვილი, მახვილი და მათი მსახური — სიკვდილი. ერთად მომავალნი ერთმანეთს აჩქარებდნენ, შეუბრალებლად კოდავდნენ და ძირს დაგდებულ გვამებს ამრავლებდნენ. არავის არ ღირსებია ზიარება და ცოდვებისაგან განწმენდის უკანასკნელი კმაყოფილება, რადგანაც წინ ელობებოდა მახვილი, ასუნსანსკნელი კმაყოფილება, რადგანაც წინ ელობებოდა მახვილი, ასუნსტებდა შიშვილი და ახრჩობდა სიკვდილი. ოჰ, ეს მძიმე დრო! საბრალონი იყვნენ იმათი თვალები, რომლებიც ამ დიდ უფსკრულს უყურებდნენ. უბედური გადარჩენილები მთებს ევედრებოდნენ თავზე და მხობას, შეშინებულნი ფოთლებივით ცახცახებდნენ.

ამ მძიმე დროს, ორმოცდღიანი მარხვის დღეებში, მოურიდებლად და განურჩევლად მიდიოდნენ მიცვალებულთა უწმინდურ გვამებთან, ბალახთა ძირებთან, ხეებს კანს აცლიდნენ და ტოტებს — წვერებს, ლეჰავდნენ, მაგრამ ამგვარი საკვები ძალას ვერ მატებდათ. ხანაც უბედურნი ვაზის ხმელ ტოტებს ფქვავდნენ და ჰამდნენ. ერთ ადგილას შეგროვილი მშინერთა სხვა ჯროვა მისცვივდებოდა ამისთანებს და ძარცვავდა. სჯიდა მათ და ამრიგად იხოცებოდნენ გაჭირვებასთან ერთად. მულამ დახარბებული ეძებდნენ მათი თვალები გასაძლომს და [მზად იყვნენ] ამხანაგის მოსაშორებლად. მე მოვისმინე სარწმუნო კაცთაგან, რომ ჩვენ ვნახეთო ზოგიერთები, რომლებიც მიცვალებულთა ნაწილებს ჰამდნენ, ასევე საქონლის მრავალხნიან ტყავეებსა და შებოლილ რუმბებს. აგრეთვე ხარშავდნენ და ჰამდნენ ძველი წაღების ყელებს. სხვა მაგალითი ჩვენი განსაცდელისა ველარაფერი ვიპოვეთ გარდა იერუსალიმის დაქვევისა ვესპასიანესა და ტიტოსის მიერ.

ჩვენ ვქელავდით მინდვრის პირებზე შიმშილით დახოცილთა გაშავებულ და გასიებულ გვამებს, როგორც ნიაღვრის ქვებს. მათზე აღსრულდა წინასწარმეტყველის სიტყვები: — სახელდარივით დაიმაჩხები და არ მოიძებნება შენს სახლში მწუხარების პური*.

სიმწვანის გამოჩენის დროს დახოცილთა რიცხვი უმეტესი გახდა, ვიდრე მთელი ზამთრის მანძილზე. განსაკუთრებით საყურადღებო და საგულისხმოა ის, რომ, როდესაც მოახლოვდა შიმშილობის დასასრული, სხვა სახის დაავადება გავრცელდა ჩვენი ქვეყნის საზღვრებში. ის არ იყო სხვა სატიკვართა ბუნებისა. ამ ავადმყოფობით შეპყრობილნი ერთი ან ორი თვის განმავლობაში უგრძობელნი ხდებოდნენ, კბილებს აკაწკაწებდნენ, თვალები ეკარკლებოდათ, ავადმყოფობის ნიშნებს ვერ გრძობდნენ, არ იცოდნენ წყლის მოთხოვნა. ზოგიერთები, როგორც შმაგი მთვარეულები საწოლიდან დგებოდნენ, შიშველნი და ღირსეულები კედლებს ელაპარაკებოდნენ და ქარებს შესტიროდნენ. სხვები ავადმყოფთა მომვლელებს მუშტებს ურტყამდნენ. თუმცა დაავადება ვერაგი იყო, მაგრამ სიკვდილს არ იწვევდა. მას სიგიჟის სენი უწოდეს. მათი გაშავებული სხეული ხმებოდა და დნებოდა, უსუსტებოდათ სახსრები, სცვიოდათ თმები და წვერები. მათ სავალალო მდგომარეობას მრავალი დღე დავტიროდი, შევთხოვდი ყოველადმოწყალე ღმერთს დაესრულებინა აუტანელი ტანჯვა.

მე, ალვანთა, ლვინთა და ჩორის კათალიკოსი ვირო, აღარ ვილაპარაკებ ყველა სხვა ნაირნაირ სიბილწეზე — სხეულის სიშავესა და თავების გამელოტებაზე. ამაზე აცხადდა წინასწარმეტყველება: „...და აღვიღო ყოველსა წელსა ზედა ძაძა და ყოველსა თავსა ზედა სიმცირე და დავდვა მე იგი ვითარცა გლოვა საყვარელისა“**.

შემდეგ, როდესაც ღმერთმა ყოველი თავისი სურვილი აისრულა, გაახსენდა ისინი, როგორც ნოე კიდობანში წარღვნის დროს და შეიწყალა. მიანიჭა სათხოვარი, გამოუგზავნა მათ სიუხვე, გააძლო მშვიკრები და სიკეთით აავსო უქონელნი, რათა დამტკბარიყვნენ და ღვთის დიდება განეგრძოთ.

თ ა ვ ი XVI.

უღიღესი სასწაულნი, რომლითაც მტრებზე უშრისძიება გამოიძიებნა

სპარსეთის მეფის კავატის შვილის არტაშირის [მეფობის] მეორე წელს, ვიდრე ის ჯერ კიდევ თავისი სურვილით განაგებ-

* შდრ. იერემია, 22, 19.

** ამოს. 8, 10.

და, ჩრდილოეთის იშხანი* მოძალადეობით ძლიერდებოდა მთელს თავის საბრძანებელში. ძრწოლასა და შიშსა ჰგვრიდა ქვეყანას.

მან მოხელეები დაგზავნა სხვადასხვა სახის ხელოსნებთან, რომლებსაც ოქროს მოპოვების, ვერცხლის გამოღობის, რკინის საბადოებისა და სპილენძის წარმოების ცოდნა ჰქონდათ. აგრეთვე ვაჭრებსა და ღიდ მდინარეებზე, მტკვარსა და ერასხზე, თევზმჭერებს გზებზე მებაჟენი დაუყენა. ყველაფერს მოითხოვდა მათგან ზუსტად, ღიდრაქმასაც⁷⁷, სპარსეთის სამეფოს ჩვეულებრივი აღწერის შესაბამისად. როდესაც გაეცნო ქვეყნის ყოველგვარ სიკეთეს და თავის გულში დარწმუნდა, რომ მისგან დაფარული არაფერი იყო, მაშინ გადაწყვიტა, ზაფხულში სომეხთა ქვეყანას დასხმოდა თავს და მასთან ერთად დაემორჩილებინა მისი მოსაზღვრენიც. თავისი ჯარიდან ამოარჩია სამი ათასი ძლიერი კაცი, მათ მოთავედ დაუყენა ჩორპან თარხანად წოდებული სისხლისმსმელი და გაბედული [მებრძოლი]. გაგზავნა ის თავისზე ადრე, რათა უსაფრთხო გზა დაეხვედრებინა მისთვის და ცნობებიც მოეგროვებინა სპარსეთის გაყოფილებულ მხედართმთავარზე, რომელსაც ჭერ კიდევ ეპყრა პალესტინის ქვეყანა. მერე თვითონაც აღჭურვა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი სამგზავრო მოთხოვნილებით და ნელ-ნელა გაჰყვა უკან.

როდესაც [ჩორპან თარხანამა] თავისი მოწინავე ჯარით სომეხთა ქვეყანას მიაღწია, შეიტყო, რომ მის წინააღმდეგ სპარსეთის ზორავარი მოდიოდა. აიმატა როგორც გველი და ჩაუსაფრდა, რათა დაეცვა მისგან გზა. [სპარსეთის ჯარის სარდალმა] შაჰვარაზმაც შეიტყო, თუ რა განიზრახა მათ წინააღმდეგ მტერმა და სადამდე მიაღწია მისი ჯარის უშიშარმა მოწინავე ნაწილმა. მაშინ მან საქვეყნოდ მიმართა თავის ლაშქარს, შთააგონა მოესპოთ სასანიანთა გვარეულობა, ხოლო მეფედ თვითონ ის დაესვათ, ეუბნებოდა: „შეხედეთ და დაფიქრდით სპარსეთის ხალხო, რომ თქვენ არარაობა ხართ ჩემს გარეშე. მე გავაძევე პრომაელის ძე, ახლა კი აღმოსავლეთის წინააღმდეგ დავბრუნდი. ვუბრძანებ ჩემს მამაც ჯარებს ცხენის ფეხებით გათელონ გოდესტანელები — ჩრდილოეთის მხრიდან მოსულნი, ვერ იხსნა ისინი თავიანთმა ჩვილმა, რომლითაც დაიმედებულნი იყვნენ, ხელში ათამაშებდნენ და კალთაში ისვამდნენ როგორც საკუთარ ოჯახში დაბადებულ ყრმას. მაგრამ მაინც დაეცნენ და ქედი მოიხარეს მცირერიცხოვანთა წინაშე. თქვენ კი უგუნურებად ჩაგთვალეს. გულში გაამაყდნენ და ჩენი არიული ქვეყნების დიდებს ემემკვიდრნენ“. თქვა ეს და ამაყად დაუწყო ლაპარაკი თავისი ჯარის ერთ მამაც კაცს, სახელად ჰონაჰნს, რომელიც ცხენოსანთა რაზმის მეთაური იყო, „მოდიო, — ეუბნებოდა, —

* ჩრდილოეთის იშხანში ხაზართა ხკანი იგულისხმება.

ამოარჩიე შენთვის ათი ათას კაციანი რაზმი და გაეშურე მათ წინა-
აღმდეგ. ნუ შეარჩევ მათთან საომარ ადგილს, ნუ შეებრძოლები მათ
ისე და ნუ გააშიშვლებ ხმალს ქარქაშიდან როგორც მტრებზე შურის-
მაძიებელი, რათა თავის ხალხში არ იტრაბახონ, რომ ხმლით მოიცილ-
ნენ, არამედ თქვენი ცხენების ფლოქვებითა და მკერდით გათელეთ
და გაფანტეთ როგორც ფერფლი ქარისაგან. როდესაც ასე მოექცევი
მათ და მოსპობ, წინ გაეშურე მეფისა და მისი ბანაკის [გასანადგუ-
რებლად]. ამით დასრულდება შენგან საომარი მოქმედება მათთან. რო-
დესაც ყველა ერთიანად მოისპობა, ბრძოლის ადგილს „მტრის სასაფ-
ლაო“ უწოდე. აი, რაც უნდა მეთქვა შენთვის“.

როდესაც ეს მოისმინა უამაყესმა ამაყთაგან, თავისი თავით გაყო-
ყორებული და კმაყოფილი დაბრუნდა მისგან. დაათვალიერა ქარები
და მტრის წინააღმდეგ გაეშურა. მოწინააღმდეგემ შეიტყო ეს და მის
მოსვლამდე გზაში ჩასაფრდა. [ჰონანის ლაშქრის] ნახევარმა ბრძოლა
დაიწყო, მაგრამ ხელჩართული კვეთებისას, მაშინვე სირბილით უკუ-
იქცა, შემდეგ აქეთ-იქიდანაც წამოიშალნენ, უყვიროდნენ მათ და გარს-
შემოერთყნენ როგორც ცეცხლი ლერწამს. გელამის ტბის ნაპირას არც
ერთი არ გადარჩენილა მათგან და არავინ იყო, რომელიც ესოდენ სამ-
წუხარო ამბავს უკან წაიღებდა. მათი ტრაბახი საწინააღმდეგოდ შე-
მობრუნდა, რადგანაც კაცი საკუთარი ძალით არ არის ძლიერი, არა-
მედ უფალი ასუსტებს თავის მოწინააღმდეგეს.

როდესაც გაძარცვეს გვაგები, შეაგროვეს ცხენთა აღკაზმულობა-
ნი, შუბები და მოოქროვილი ხმლები, ფარები და პრომეელთა ხელოვ-
ნებით შესრულებული საუკეთესო ტანსაცმელი, მთელი შეგროვილი
[ნადავლი] ერთმანეთში გაინაწილეს. [შემდეგ] თავიანთი ჩვეულების
მიხედვით ყველა ლამაზ ცხენს გაუჭრეს მკერდი და ნესტოები, შეაჭ-
რეს ფაფარი და შუბლის [ბალანი], აგრეთვე კუდი ტყავიანად და ერ-
თი ადლის [სიგრძის] ძვლიანად. ამით ამახინჯებდნენ მათ შესახედაობას
მუშა სახედრის მსგავსად.

ახლა, როდესა ეს სიამაყე დაძლეულ იქნა, მაშინ ყოველმა ჩრდი-
ლოეთელმა მებრძოლმა და იმან, ვინც ხმალს ატარებდა, შეიგნო, რომ
მათთვის არაფერს წარმოადგენდა მეფეთა უფლება და მხედართმთა-
ვართა ძლიერება, რადგანაც ჩრდილოეთის რკინის ქვაბმა პირი იბრუ-
ნა თავისი შეილების წინააღმდეგ. დაიწყო მძვინვარება, მისი რისხვა
მისსავე ბარტყებს დაატყდა. ერთის წილ საურავად ათასი მიჰქონდა,
ორის წილ — ურიცხვი. დაიწყო ლაპარაკი საშინელ და საზარელ შუ-
რისძიებებზე, რაც უნდა მიზღვოდათ ჩვენს მტრებს. ჩემი გონება მრავ-
ალ ამბავში მგალითს ეძებს, ნუთუ ამაზე უარესი იყო ფარაონის ჩა-

ძირვა* ან მოსეს ხელთა აპყრობა ჯვრის სახით და ამაღეკის დამარცხება**, ანდა გედეონის მიერ ხოცვა-ჟლეტა*** და იესეს შვილის გოლიათური სიძამაცე,**** ასევე ღამის საშინელი შიში, რომელიც განიცადეს ასორესტანელებმა***** და ამათი მსგავსი [სხვა შემთხვევები].

დავუბრუნდეთ კვლავ ჩვენი თხრობის რიგს, უფალმა უდიდესი რამ გააკეთა ჩვენთვის, მაგრამ ვერ დაეფასეთ. [ხაზარები] გაეშურნენ საძივე ქვეყნის — სომეხთა, ქართველთა და ალვანელთა გასასვლელუბისაკენ, მაგრამ ძლეულ იქნენ. [ამ დროს] მოაღწია საშინელმა ცნობამ ჩრდილოეთის ზღვის დამშრობისაგან, რომელიც იგივე ჯებუ ხაქანია, თავისი ლეშისმკამელ ლეკვ შათამდე; „თავს დამესხნენო ყაჩაღები და მეტად ველარ იხილავ ჩემ სახეს. ნაცვლად იმისა, რომ თავი დამეცვა, მივისწრაფოდი უცხო სამეფოსაკენ, რაც წესი არ იყო ჩემთვის. ამპარტაენობის გამო მადლიდან დავეცი. ახლა ნუ დააგვიანებ შენთან მყოფი ხალხის განადგურებას. ეცადე თავი დააღწიო მათ იმაზე ადრე, ვიდრე ეგენი გაიგებდნენ მომხდარი ამბების შესახებ და დააჩქარებდნენ შენს მოსპობას. მე კი დავიღუპე და მოვწყდი ჩემს შვილებს“.

თ ა ვ ი XVII.

მიჰრის ტომის შესახებ, რომელიც იყო ხოსროვის სასანური გვარიდან და ალვანეთის მფლობელი გახდა

ჩვენ გავიგეთ უტყუარ და ჭეშმარიტ მემატინეთაგან, რომ ძმები ბენდო და ვსტამი სპარსეთის მეფის ნათესავეები, აღსდგნენ ხოსროვის მამის, მეფე ორმიზდის წინააღმდეგ და მოკლეს ის. თვითონ კი გაეშურნენ თავისი ძმისწულის, ორმიზდის შვილის ხოსროვის კვალდაკვალ, რათა გაქცეოდნენ ვაჰრამს, ჩობინად წოდებულს. ჩავიდნენ საბერძნეთში, ბერძნეთა მეფე მავრიკესთან, რომელმაც ადრევე დაიხიდა ხოსროვი და მისცა მას დიდი ჯარი. მაშინ წამოვიდა იქიდან ის და თავის სამეფოს დაეუფლა.

მრავალი წლის შემდეგ მან გადაწყვიტა შური ეძია თავისი მამის ორმიზდის სისხლის გამო. დახოცა ორივე ბიძა ბენდო და ვსტამი და სამოკამდე კაცი იმავე ტომიდან. ამის გამო ხოსროვის ნათესავი მიჰრანი გაიქცა, თან გაიყოლა ხალხის ნაწილი — ოცდაათი ათასამდე ოჯახი, გადავიდა ალვანთა ქვეყანაში, მიაღწია უტის გავარს ქალაქ დიდი

* გამოსლვათა 14, 28;

** გამოსლვათა 17, 8—13;

*** მსაჭულთა 7, 19.

**** I მეფეთა, 17, 49-50;

***** IV მეფეთა, 7, 7.

პარტიის მახლობლად და მოისურვა წასულიყო ხაზარებთან, რათა შემატებოდა [ხოსროვის] მტრებს.

მეფე ხოსროვს კი დაუწყეს საყვედური თავისმა დიდებულებმა, რატომ არ ზრუნავო შენს ნათესავ მიჰრანზე, რომელიც შიშის გამო შენს მტრებს მიეკედლა და ახლა შენსავე წინააღმდეგ წამოვა. მან მაშინვე მისწერა მიჰრანს: „ჩემო ღვიძლო ძმაო, მტრულად ნუ მშორდები, თუ არ გასურს ჩემთან ერთად ცხოვრება, სადამდეც ჩემი ხელისუფლება ვრცელდება და რამდენის გავლასაც ფეხით შესძლებ, იმდენი მიწა აიღე შენს საცხოვრებლადო“. წარგზავნილი შეხვდა მას გარდმანის მთიან გავარში. მან აიღო [წერილი], წაიკითხა და სიხარულით აივსო. რადგანაც ხედავდა იმ ქვეყნის კეთილნაყოფიერებას, გადაწყვიტა იქვე დაბინავებულიყო. მან თავის სახელზე ააშენა ერთი ქალაქი და მიჰრანის⁷⁸ უწოდა. გაზაფხულის დადგომისას წავიდა გარდმანის გავარის ზემო მხარეში, მზაკერული მიზნით იხმო თავისთან თორმეტი მამასახლისი, ხმლით დახოცა ისინი და დაეუფლა ქვეყანას. ამის შემდეგ კვლავ დიდხანს იცოცხლა და მშვიდობით დაასრულა თავისი ცხოვრება.

მას ჰყავდა შვილი არმაიელი, რომელმაც შვა ვარდი. ვარდმა შვა მამაცი ვარდანი, ამან ააშენა გარდმანის ციხე სამ წელიწადში. შემდეგ თავის გულში ვერაგობა განიზრახა ჰაიკის ძველი გვარის — ერან-შაჰიკის მიმართ. ამ [გვარზე] ზემოთ გვეწერა ჩვენს წიგნში. მოიწვია სადილად, დალუპვის პური მიართვა მათ საჭმელად და გაუმასპინძლდა თავიანთივე სისხლით — თავი მოჰკვეთა სამოც კაცს და მათგან მხოლოდ თავისი სიძე — არმიჰრან ერან-შაჰიკი დატოვა ცოცხალი. ასე გაბოროტდა ალვანეთზე. მანვე დაიმორჩილა კავკასიის ველური ხალხები და მშვიდად გარდაიცვალა.

[მამაც ვარდანს] ჰყავდა შვილი ვარდი. ვარდმა შვა ვარაზმანი, ქალბატონი შუშიკი და ვარაზ გრიგორი, — ალვანეთის პირველი იშხანი, რომელიც მოინათლა ალვანეთის კათალიკოსის ვიროს მიერ. ვარაზ გრიგორს ჰყავდა ოთხი ვაჟი: ვარაზ ფეროჟი, ჭუანშერი, იეზუტ ხოსროვი და ვარაზმანი. ამჟერად ეს ვიკმართ.

თ ა ვ ი XVIII

გარაზ გრიგორის მეორე შვილის ჯუანშირის სპარსეთში გადგილი ღვაწლი და სიმამაცე

სპარსეთის მეფის დიდებული ხოსროვის გარდაცვალების ოთხი წლის შემდეგ გამეფდა მისი შვილი იაზკერტი. აგარის მოდგმა კი გაძლიერებული თორმეტი ტომის შემოერთებით, საშინელი და მრისხანე იერიშით სწრაფად წამოვიდა, როგორც გრიგალი უდაბნოში. გაიარეს

ასურეთი და გამოეშურნენ სპარსეთის მეფის წინააღმდეგ. მაშინ ერთიანად ყველამ, ვინც სპარსეთის სამეფოს ხელისუფლების ქვეშ იმყოფებოდა, ზორავარებმა და იშხანებმა, დიდებულებმა და ქვეყნის აზატებმა ყველა მხარეში შეაგროვეს ჯარები უცხო მტრის წინააღმდეგ: ამ დროს ალვანეთის იშხანმა — ვარაზ გრიგორმა, რომელიც არტაშირის ტომიდან იყო, თვალი მიაპყრო თავის მეორე შვილს, ამაყს, გოროხსა და მშვენიერ ჯუანშირს, რომელსაც ჯერ წვერი არ აშლოდა სახეზე. მამის თვალსიჩინი იყო. იარაღში ჩამჯდარი და მამაცი, როგორც არწივი, ყველაფერში მამის საყრდენი. ჯუანშირსაც განეზრახა დახმარებოდა მას საქვეყნო საქმეში, გატოლებოდა დიდებულებს და მდგარიყო მტერთა წინაშე.

ამის გამო ვარაზ გრიგორმა შვილებიდან თავის მაგიერ უფრო შესაფერისად მიიჩნია მისი ვაგზაუნა სამეფო კარზე. [ჯუანშირმა] გამოართვა მამას რაზმი და საერთო შესაქრებელ ადგილზე სიუნჩის იშხანსა და სომეხთა სპარაპატზე ადრე მივიდა. როდესაც დაინახა როსტომ ზორავარმა, ისე მიიჩნია, როგორც ძმა და შვილი, ასევე სასურველი იყო ყველასათვის.

ზორავარმა იხმო რამდენიმე ათასი მხედარი და გაეშურა ტიზბონს მეფე იაზკერთან, რათა წარედგინა ჰაბუკი ჯუანშიერი მისთვის. შეფქმ მაშინვე თავზე ხელი დაადო, შეაქო და ალვანეთის სპარაპეტი უწოდა. ამის შემდეგ სპარსეთის ზორავარმა წაიყვანა მთელი ჯარი და ჩავიდა ასორესტანში, გადავიდა მდინარე დკლათაზე და მიალწია ვეჰკავატის გავარს. გაამაყებულნი თავისი დიდი ჯარით, ტრაბახობდა, რომ გაანდგურებდა და მტერად აქცევდა ყველა სამხრეთელს. ჯუანშირი დაბანაკდა მერეალ ჯრის (მკედარი წყლის) იქითა მხარეს, აგარიანთა პირდაპირ. როდესაც ისინი საბრძოლველად გამოვიდნენ, გაეშურა ალვანთა სპარაპეტიც და ვეჰკავატურად მოაბრუნა საქმე თავის სასარგებლოდ. თავიდანვე ბევრი განაცვიფრა, დაიმედებული იყო თავის მახვილზე, რადგანაც იცოდა, რომ უფალი მასთან იყო.

რამდენიმე დღის შემდეგ, მეჰეკის⁷⁹ თვეში ქრისტეს შობის დღეს, ოცდაათი ათასი მხედრით და ათი ათასი ქვეითით გამოემართნენ [სპარსელები] მათ წინააღმდეგ. აგარის შვილნი კი მოვიდნენ კატმანიდან ფარით აღჭურვილნი მრავალრიცხოვანი მხედრითა და ოცი ათასიანი ქვეითი ჯარით. წინ გაიჭრნენ, რათა გაენადგურებინათ სპარსეთის ლაშქარი.

ალვანეთის სპარაპეტი მხნე ვეჰკავებით შეიჭრა [ბრძოლაში], ორი მოწინააღმდეგე ძირს დასცა და გამოვიდა სამი მძიმე ჭრილობით. მისი ცხენი კი ოთხ ადგილას იყო დაჭრილი. იქიდან მდინარე ეფერატამდე მოსდია მტერმა, [ჯუანშირმა] ბრძოლით გადასურა მდინარე, ტანისამოსი და იარაღი სისხლით ჰქონდა შეღებილი. [შემდეგ], როდესაც

დინახა, რომ დიდებულები და მთელი ლაშქარი თივასავით მოიცილნენ, გაეშურა სამეფო კარისაკენ. უამბეს მეფეს მის მამაცურ საქმეებსა და მძიმე კრილობებზე, მაშინვე ბრძანა სასახლეში დარჩენილყო და სამეფო ექიმები მიუჩინა. ქვეყანამაც ასევე კარგად მიიღო. როდესაც გამოჯანმრთელება იგრძნო, შევიდა მეფესთან. მან თავზე ხელი დაადო და ყველას მოსასმენად საქებარი სიტყვები უთხრა. ზორავარის წოდებასთან ერთად წესისამებრ მისცა დროშა და მალახშიანი ბუკები, ორი ოქროს შუბი და ორიც ოქროთი მოვარაყებულნი ფარი, რომლებიც ყოველთვის მის წინ მიჰქონდათ. მაგრამ ყველაზე უმეტესი პატივი იმითაც მიაგო, რომ წელზე შემოარტყა მარგალიტებით მოოქვილი ოქროს ქამარი და მოოქროვილტარიანი ხმალი, ხელებზე შეაბა სამაჯურები, ხოლო თავზე სასურველი გვირგვინი დაადგა. მისცა მას აგრეთვე მარგალიტის ხვეულები, ხოლო კისერზე ამგვარივე მანიაკი შემოახვია. ჩააცვენ შავი შარვალი და წმინდა აბრეშუმის ოქროთი მოსირმული სამოსელი. [მეფის] ბრძანებით მის სარგებლობაში გადავიდა სოფლები მცხოვრებლებით და მდინარეები თევზით. აღსრულდა ამბავი დაწერილისამებრ: კეთილ შრომათა ნაყოფი არს დიდებულის. როდესაც მიიღო ესოდენ სამეფო პატივი, კიდევ უფრო დაწინაურდა.

მარების ქვეყანასა და აჰმატანში ორი ზორავარი საშინელი მძვინვარებით ეომებოდა ერთმანეთს. [ჯუანშირმა] ერთი მათგანი ყველას თვალწინ ძირს დასცა და ამრიგად, როგორც ვინმე ბრძენმა, ისე დაახავა ისინი. ამის შემდეგ ზორავარმა ხორაზატმა უდიდესი პატივი მიაგო და თავისთან წაიყვანა.

იაზკერტის მეფობის მერვე წელს ხელმეორედ გამოვიდა მოწინააღმდეგე და ექვსი თვის განმავლობაში ალყაშემორტყმული ჰყავდა მეფე ქალაქ ტიზბონში. მაშინ ზორავარი ხორაზატი და ალვანეთის სპარაპეტი დაეშურნენ იქით ჯარებითურთ. მამაცმა ჯუანშირმა თვალები ზეცას აღაპყრო და სამი ათასით გაემართა მათ წინააღმდეგ. შეუპოვარი თავდასხმებით აიძულა ისინი გადასულიყვნენ მდინარის იქით. ექვსი თვის განმავლობაში საშუალება არ მისცა გადაელახათ მდინარე დკლათი. მაშინ წაიყვანეს მეფე და შეიყვანეს დიდ დასტაკერტში. უზომოდ ბევრი მტერი გაიჰრა მის წინააღმდეგ, მაგრამ მეფე იქიდან ბეკლალში⁸⁰ გადაიყვანეს. სამხრეთის შვილნი კი შეუპოვრად, როგორც ზღვის ტალღები, რამდენიმე დღის განმავლობაში უკან მისდევდნენ. ალვანეთის სპარაპეტი განუწყვეტლივ ებრძოდა მათ და თავის სიმაძაქეს ქვეყანას აჩვენებდა. მან მრავალჯერ მოიტანა მეფის წინაშე უცხო ტომის მტრის მოკვეთილი თავები.

შემდეგ ბრძოლა ბრძოლაზე შენივთდა, მძიმე მარცხი ხვდათ უფლისაგან სპარსეთის ჯარებს მათი არსებობის ბოლოს. ზეციდან მოდიო-

და იმათი სამეფოს მოსპობის ბრძანება. შვიდი წლას მანძილზე იბრძოდა მამაცი ჯუანშირი საშინელ ომებში. თერთმეტი ჭრილობა მიიღო, მერე დაშორდა მათ და მოვიდა ატრპატაკანის გაეარში. როდესაც დაინახა სპარსეთის ზორაპეტმა, რომ [ჯუანშირმა] ასე გაითქვა სახელი, ძალდატანება დაუწყო, რათა მისი და შეერთო ცოლად. მაგრამ იმან არ ინდომა, ურწმუნოთაგან მოეყვანა ცოლი და თავისი ქვეყნისაკენ გაეშურა, რითაც დიდად გაახარა მზრუნველი მამა, რომელიც დაემსგავსა იაკობ პატრიარქს, როდესაც იხილა მან თავისი პირმშო რაქელი. სახეზე თეთრწვერდამშვენებულმა, სულაღვწებულმა ჩაიკრა შვილი.

XIX

ჯუანშირის სპარაკებობა ალვანეთში, მისგან სპარსელების დამარცხება, იაზკერტის სიკვდილი და ჯუანშირის კინსართან მისვლა

გაბრწყინებული ჯუანშირი დიდებული სახით დაბრუნდა სპარსეთის ომებიდან და მეფის ბრძანებით თავისთან ერთად განადიდა მთელი ალვანეთის ქვეყანა. წაიყვანა თავისი რაზმი მამის თანხლებით და გაილაშქრა ქალაქ პეროზაპატის⁸¹ ზემოთ. ჯუანშირის ამბოხების გამო სპარსეთის ამაყი მეომრები დაიძრნენ ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ. როდესაც მტრის მოწინავე ჯარი სწრაფად შევიდა ჯუანშირის გაეარის ქვედა მხარეში, მან იქვე, საჩქაროდ შეიარაღებულმა, განაცვიფრა ჯარის ერთი მეთაური გელამის ტომიდან⁸², რადგანაც თვითონ და მისმა ლაშქარმა ხმლით ხელში ძირს დასცა მრავალი მათგანი. ხელთ იგდეს ტყვეები, ცხენები, ჯორები, დიდი ნადავლი და დაბრუნდნენ. მაგრამ სპარსეთის რაზმს არ შეუწყვეტია მათი ღვენა. მთებში ხელმეორედ შეებრძოლენ ისინი ერთმანეთს და იმ დღესაც გამარჯვება ჯუანშირს ერგო უფლის მიერ. მაგრამ იმავე დროს მოაღწია ცნობამ, რომ სპარსეთის ჯარები შეჭრილიყვნენ პეროზის ქალაქში და ტყვედ წაეყვანათ მისი მამა ძმებითურთ. ჰემმარიტად ვამბობ, ისე გააფთრდა, როგორც ბელეზდახოცილი დათვი, სწრაფად გავიდა თავისი სამშობლოს საზღვრებიდან და გადავიდა მტკვრის იქითა მხარეს კაპიჭანის გაეარში⁸³. იქ დაუფიქრებლად კი არ მოქცეულა, არამედ გონიერულად დაიწყო ბრძოლა მათ წინააღმდეგ. უზომო სიმამაცისას თავში დაიჭრა, მაგრამ ქრისტეს მარჯვენის შემწეობით კვლავ დიდი გმირობა გამოიჩინა, ისე, რომ მტერთაგან არც ერთი არ დარჩენილა მოუტელავი. ამის გამო მეტად გაითქვა სახელი და კვლავ შეისვენა ქართველთა საზღვრებთან. იქ, ქვეყნის დიდად პატივცემული იშხანი ატრნერსე⁸³,

* იხ. შენიშვ. 42

რომელსაც ჰრომეღლთა სამეფოსაგან სამმაგი პატივი ჰქონდა მიღებულნი, მოვიდა მასთან და თვითონ უხვევდა ჰრილობებს, რადგანაც უხაროდა მისი დიდი გულადობით მოპოვებული გამარჯვება. იმ დროს მათ მშვიდობის ურღვევი კავშირი შეკრეს ერთმანეთთან. [ჯუანშირმა] თან წაყვანა სამველად ქართველთა ჯარი, სასწრაფოდ გაეშურა უტის გავარისაგან და სადაც დაინახა სპარსეთის ლაშქარი, ერთიანად ხმლით მოსრა. ასევე შეუპოვრად მოქმედებდა ის თავის საზამთრო ქალაქშიც⁸⁴, ვიდრე არ გაათავისუფლა თანატოლი და ერთი მუცლიდან ნაშობი ყრმები. მაშინ [სპარსელებმა] დაიწყეს ატრაპატაკანელთა მრავალრიცხოვანი რაზმების იქ გაგზავნა, მაგრამ მას არ შეშინებია იმათი, რადგანაც ბუნებით მაშინ უფრო შეუპოვარი იყო, როდესაც მრავალს ეწინააღმდეგებოდა, ვიდრე მცირეს. შაკაშენის⁸⁵ გავარის ორ ბრძოლაში დიდი დამარცხება არგუნა ათასობით მტერს და შურისძიებით მოცელა ისინი. აქ აღარ ვილაპარაკებთ იმ უთვალავ და საშინელ დამარცხებებზე, რომელიც ჯუანშირმა ამის შემდეგ მიაყენა სპარსელებს სხვადასხვა ადგილებში, როდესაც ეს ყოველივე დაინახეს სომეხთა და ქართველთა ქვეყნების ნახარაგებმა, გადაწყვიტეს ცოლად შეერთოთ მისთვის ვინმე თავისი ნაშეერთაგანი. მაგრამ მან ითხოვა [ქალი] არუიქანის გვარიდან, სისაკანის ქვეყნის იშხანის ქალიშვილი სიუნიქელთა გულის გასახარად.

სპარსეთის ზორავარმა, როდესაც იხილა თავისი ჯარების დიდი მარცხი და განადგურება, სამეგობროდ შემობრუნდა და სამშვიდობო წერილი მისწერა. გაგზავნა მასთან სივნიეთის დიდი მთავარი უდიდესი ფიცით, რათა დაზავებოდა. შუამავალმა ძლივს მოახერხა მისი დათანხმება სამშვიდობო კავშირის დადებაზე. გადაწყვეტილების დამოწმებისთანავე უკან გაბრუნდა. ასევე ალვანეთის სპარსეტიც დედითა და ძმებით გაეშურა თავისი ქვეყნისაკენ.

შემდეგ გაიხსენა სპარსეთის დიდი სამეფოს დასუსტება, აღმოსავლეთის უწინდელ მეფეთა თვითმპყრობელობა და შეადარა საკუთარ ბრწყინვალე სამეფოს. გადაწყვიტა არავინათვის დაექვემდებარებინა თავისი ძალაუფლება და ბედი. ამიტომაც თითოეული მხარის მფლობელ სპარსელ ზორაბეტსაგან თავი ამაყად იფანჯე დაიჭირა და ასე შევიდა ძმებითურთ მშობლიურ გავარაში.

ხლო სპარსეთის სარდალმა ცბიერებით, მოღალატურად იხმო ჯუანშირის მამა, რათა დაემორჩილებინა ის, ასევე რაზმები დაგზავნა და ალვანეთის გავარებში მმართველნი დანიშნა. ახლა რა უნდა ექნათ მამაც ჯუანშირსა და უფროს ძმას, — უშიშარ ვაჟაკებს? შურის საძიებლად შეიარაღდნენ, შესხდნენ მკვირცხლ ცხენებზე და გრძელი საეალი შეიმოკლეს. გარშემოვლით მივიდნენ ქალაქ პეროზკავატში და პირველ ძილს დაბურულ ტყიან ადგილებში მიეცნენ. მზის ამოსვლის-

თანავე მიუშვეს ცხენები და როგორც ლომის ბოკვერებმა, ხელთ იგდეს ქალაქი. ვინც კი იპოვეს მასში, ან მის საზღვრებში სპარსეთის ზორავეარის ბრძანების [მორჩილი], საშინლად დასაჯეს. თავიანთივე ჯარებით გაძლიერებულებმა უდიდესი დარტყმები აგემეს სპარსელებს, ვიდრე მამა უვნებლად არ დააბრუნეს იქიდან.

იაზკერტის მბრძანებლობის მეოცე წელს სპარსეთის სამეფომ შეწყვიტა არსებობა. ეს იყო აგარიანთა საყოველთაო ბრძოლების ოცდამეთერთმეტე, ხოლო ჯუანშირის მმართველობის მეთხუთმეტე წელი. აი, ამ დროს ტაქიკები თავს დაესხნენ ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის მხარეებს. ტომის უფროსებს აიძულებდნენ ხელთ მიეცათ მათთვის გამაგრებული ადგილები. მძევლებად მიჰყავდათ ბავშვები და ქალები, რათა ისინი არ აჯანყებულიყვნენ მათ წინააღმდეგ. როდესაც იხილა ჯუანშირმა სამხრეთელთაგან [წამოსული] უბედურება, მცირე ხნის შემდეგ ფარულად გადავიდა მდინარის გაღმა. მისი უშიშარი გული იწვოდა კვლავ მათთან საბრძოლველად, რათა იმათგანაც ეხსნა თავისი მამა. მაგრამ მამა თვითონ აღუდგა წინ ამ განზრახვას და თავისი ნებით გაეშურა მტრისაკენ. ბრძენმა ჯუანშირმა კი კავშირი შეკრა სომეხთა ზორავეართან და აგულიანებდა კვლავ ბერძენთა კეისრის მორჩილებაში შესულიყვნენ. დაამყარა მასთან ძმური ერთობა და ასეთი წერილი მისწერა ბერძენთა მეფეს:

თ ა ვ ი   x x . . .

ჯუანშირის წერილი ბერძენთა მეფე კონსტანტინეს

„ყოვლისმძლეო უფალო, ძლიერო და მოწყალე ჰორომთა მეფეჲ, უაუგუსტოესო კონსტანტინე, ზღვისა და ხმელეთის ღვთისსადარო მპყრობელო, ალვანეთის სპარაპეტი და მთავარი ჯუანშირი აღმოსავლეთის მორჩილ ქვეყანასთან ერთად მდაბლად მოგესალმება და თაყვანს გცემს. დასტური მოგვეცეს შენმა ქრისტესმოყვარულმა მეუფებამ, რათა სიამტკბილობით მიიღოს ახალ ქვეშევრდომობაში შორეული ხალხი. ჩვენ კი ჩვენი მორჩილებისათვის მოგვეძღვნას ღვთიური კეთილმყოფელობა შენი დიდებისაგან“.

როდესაც ეს წერილი მიართვეს კეთილმორწმუნე კეისარს, გაიხარა, მოილხინა და ის დღე უდიდეს მხიარულებაში გაატარა. მაშინვე ბრძანა ფიცი შეედგინათ და ერთსულოვანი მშვიდობა დაამყარა. ძღვნად გაუგზავნა დიდებული საჩუქარი: ვერცხლის სავარძლები მოოქროვილი ზურგებით, ოქროქსოვილის ტანსაცმელი, მარგალიტებით მოოქვილი ხმალი თავისი სარტყლით. უბოძა ასევე პროტონპატრიკობა, ხოლო ათას ორასი კაცისათვის გაგზავნა [სხვადასხვა] პატივი: პატრიკობისა და იპატოსობისა⁸⁸, შემდეგ ეპარქოსობისა და სტრატილატობისა,

რათა მას ვისთვისაც უნდოდა, იმათთვის ებოძებინა. მან აგრეთვე თვითონ მოიხსნა და [ჯუანშირს] გაუგზავნა ცხოველმყოფელი ქრისტეს ჯვრის ნაწილი, რომელსაც მუდამ გულზე ატარებდა.

თ ა ვ ი XXI

სიბელის პირი

„შენ უფალ ჯუანშირს, გარდმანის მფლობელსა და ალვანეთის იშხანს, სპარაპეტსა და პროტონ პატრიკს, აღმოსავლეთის მპყრობელს, მადლი და წყალობა ღვთის ძლიერებით მხსნელი ჯვრისაგან და ჩვენი უაუგუსტოესი სამეფოსაგან მშვიდობა და დიდი სიყვარულით მოკითხეა!.

მივიღეთ შენი მოსალმების ბარათი, რომელმაც გვიჩვენა შენი სიყვარული და კეთილმსახურება ღვთის მიმართ, გაგვახარა იმან, რომ თავს იღე მთელი აღმოსავლეთის ქვეყანასთან ერთად ჩვენი შორჩილება. ამის გამო ჩვენ და ჩვენი შვილები შენსა და შენი შთამომავლების მიმართ გულწრფელი და ურღვევი სიყვარულით თაობიდან თაობამდე საუკუნოდ ღმობიერნი ვიქნებით“.

როდესაც ჯუანშირმა წერილის შინაარსი შეიტყო, საოცარმა სიხარულმა მოიცვა, განსაკუთრებით მადლიერი იყო ყოვლისშემძლე ჯვრის გამოგზავნისათვის. ამიტომაც პირქვე დაემხო მხსნელი ჯვრის წინაშე და აღიდგბდა ღმერთს, რომელმაც სიკეთე მიანიჭა მას.

იმ დროს ალვანეთის კათალიკოსი ეპისკოპოსებთან და გამოჩენილ კაცებთან ერთად ყვავილებით წავიდა მის შესაგებებლად. ყველა ლოცავდა უდიდეს საჩუქარს. რადგანაც ამის შემდეგ იქ საქმე არაფერი ჰქონდათ, დაიწყეს ზომიერი დროსტარება, მაგრამ არა უწყსრიგო ლაპარაკი, ან ღვინის უზომო სმა და ხუმრობა. [ჯუანშირმა] კი ღამე უძილოდ გაატარა, ფიქრობდა თავისი ქვეყნის კეთილდღეობაზე: ცისკრის ვარსკვლავის ამოსვლისთანავე მან ჩაიცვა თავისი მეფური სამოსელი და ტახტზე დაჯდა. გააღეს კარი, შემოვიდნენ შეიარაღებული მებრძოლნი და მის ორივე მხარეს დადგნენ. ამის შემდეგ პატივის რიგის მიხედვით მოკრძალებით შემოდრიოდნენ დიდებულები. ჭეშმარიტი სამართალი და პირუთენელი მსაჯულება მის კარზე ყველასათვის იყო ბოძებული. ის არ ეძლეოდა ხორციელ კმაყოფილებას, არამედ მთელი დღეები ქვეყნის კეთილდღეობისათვის ზრუნავდა და კავკასიის მთების ველურ ტომებს აცნობიერებდა. ამრიგად, თვითმპყრობელური სიზვიადით მართავდა ქვეყანას ქართველთა საზღვრებიდან ჰონთა კარამდე და მდინარე ერასხამდე.

ბერძენთა მეფის მოსვლა სპარსეთში და ჯუანშირის ხმობა

თავისი შეფობის მეცხრამეტე წელს ჰერაკლეს შვილიშვილი კონსტანტინე მრავალრიცხოვანი ჯარით, რჩეული მხედრებითა და ჰონთა თავკაცებით წავიდა სპარსეთისაკენ, წაართვა ტაჭიკებს* ქვეყნის სხვადასხვა ადგილი. თან ჰქონდა მსოფლიოს მანათობელი შუქი**.

იმ დროს გაგზავნა ერთი ვინმე მეთაურთაგანი ჯუანშირთან და იხმო ის სანახავად. ჯუანშირი სწრაფად მივიდა მართა ქვეყანაში დიდ კეისართან. როდესაც იმისი მოსვლა შეიტყო კეისარმა, თვითონ გამოვიდა შესაგებებლად სოფელ ქუნგრთან⁸⁷ და მიესალმა. მაშინვე უბრძანა გამოეცვალა სამგლოვიარო ტანისამოსი, რომელსაც ცოლის გარდაცვალების გამო ატარებდა და ჩააცვა სამეფო სამოსელი. ამით გაშხნეებულმა ჯუანშირმა სთხოვა კეისარს საუკუნო მეუფის ნიშნის ნაწილი. მან აიღო ხსნის მზე, თავის წინ გატეხა, მისცა მას ცოდვების დამწველი და უთხრა: „იყოს ეს მაგარ კოშკად მტრის წინააღმდეგ შენთვის და შენი შვილებისათვის“. როდესაც დაინახეს სომეხმა ნახარაბებმა და ზორავარმა ჰამაზასპმა რომ ასეთი ზეციური ძღვენი ერგო, დიდად შეშურდათ. მაგრამ ამისათვის მას ყურადღება არ მიუქცევია, არამედ სთხოვა განტევება კეთილისმყოფელ უფალს. ხოლო კეისარმა არა ისე, როგორც ქვეშევრდომი, არამედ როგორც სპარსეთის მოწინააღმდეგ და თავისი თანამოაზრე ძმა ისე გაისტუმრა აირარატის აზატების თანხლებით. გოცებული ღვთის ამღენი წყალობით, გაეშურა ჯუანშირი თავისი ქვეყნისაკენ.

როდესაც მისი მოსვლა შეიტყო სულგანათლებულმა ალვანეთის ჰაირაპეტმა*** უხტანესმა, დიდძალი ზალხის თანდასწრებით დალოცა და ხმამაღლა თქვა: „აი, გამოგვიგზავნა უფალმა სიონიდან ძლიერების კვერთხი და მისი საშუალებით ჩვენს მტრებს დავამარცხებთ“. ბრძენი ჯუანშირი ფიქრობდა ეპოვნა ადგილი უფლის ჯვრის დასასვენებლად. მან თავის მამულ გარდმან ბერდის გავარში დააფუძნა ღვთის სახლი და დიდებულად შეამკო ქრისტე ღმერთის გასახარად და სადიდებლად. გაზაფხულის დადგომისას ალვანეთის დიდად პატივცემული მთავარი მოემზადა კეისრის ხელმეორედ სანახავად. მას უნდა შეხვედროდა ქალაქ ვალარშაპატში. იმ დროს მეფისაგან ბრძანება გაიცა, რომ სასახლის დიდებულები და წარჩინებულები გამოსულიყვნენ

* ტაჭიკები, ანუ არაბები.

** იგულისხმება ქრისტიანი ჯვარი.

*** ჰაირაპეტი, — მამამთავარი.

შესაგებებლად და ამგვარად, როგორც მეფე ისე შეეყვანათ კეისარის სადგომში. როდესაც დაინახა კეისარმა, სიყვარულის ამბორით მიესალმა, იქვე წინ დაისვა და ყველა დიდებულზე უფრო მეტი პატივი მიაგო. ის დღე მისი კურთხევის დღედ იქცა. [დღესასწაული] დაშვებულა ნაირნაირი ოქრო-ვერცხლით. შემდეგ ბრძანა, რაც კი სამეფო [მაგიდას] განეკუთვნებოდა, ყველაფერი მოეტანათ, რითაც მეტრაპეზენიც კი გააკვირვა. ამის მერე წელზე შემოართყა თავისი მამაცი პაპის ჰერაკლესი და თავისი წინაპრის ნიკიტას⁸⁸ ქამარი, მისცა მას საკუთარი ტანსაცმელი და ორი დროშა, ხოლო ყრმა შვილებს პატრიკობა უბოძა, ასევე უწყალობა წინანდელ ალვანთა მეფეების ყველა სოფელი და საზღვარი თაობიდან თაობამდე და მიანდო მთელი აღმოსავლეთის მეფურად ზედამხედველობა. კეისარი არც ერთ განზრახვას არ უნალავდა მას, ისმენდა მისგან ბევრ ბრძნულ აზრს, უკვირდა და თავის დაკვრით ეუბნებოდა: „შენ როდესაც ჩემთან ხარ, ჩემი გული შენი გულივითაა, ახლა წადი მშვიდობით“. ასეთი უდიდესი სიხარულით დაბრუნდა ის თავის სამშობლოში და, რადგანაც ქვეყანა მისი იყო, კვლავ იძლეოდა ბრძანებებს შენების, დარგვის, დატყობისა და მშვიდობით ცხოვრებისათვის. თვითონ მან მრავალი სისახლე ააგო, ღვთის დიდებით უხვად ჰქონდა ძვირფასი ნივთებიც, რითაც ადამიანი ტყებდა. იმდენად [აღზევდა], რომ თურქესთანის მეფეც კი სთხოვდა სიყვარულსა და ზავს. ძღვნად გამოუგზავნა რჩეული ცხენები, მონები და მხეველები, აგრეთვე სხვადასხვა ქვეწარმავალთა ტყავეები. მის სასანახავად და მოსამენად მოდიოდნენ ასორესტანიდან, ატრაპატაკანის გავარიდან. ასევე აიარატის გავარიდან და ქართველთა ქვეყნიდან დაწყებული ინდოეთამდე. მის მეტად გონივრულ რჩევებსა და დიდსულოვან სიყვარულზე საერთოდ ყველა მოსულის მიმართ, საოცარ ამბებს ყვებოდნენ თითოეულ მხარეში.

მხოლოდ ძელი ცხოველის საშუალებით მოხდა ყოველივე ეს და სხვა არაფრისაგან, მან ვახადა მისი სახელი საქვეყნოდ ცნობილი და აკურთხა როგორც შროშნველმა მშობელმა.

თ ა ვ ი X X I I I

ზაზართა ბამოსვლისა და ჯუშანშირის მიერ მდინარის გაღმა გათი დამარცხების შესახებ

ამ ამბებიდან ორი წლის შემდეგ გადმოვიდნენ ზაზარები ალვანთა ქვეყანაში მოსახევეჰად და საალაფოდ. მაშინ ალვანთა შეიარაღებული მთავარი წარსდგა ძლევაშისილი ჯვრის წინ და მუხლებზე დამხო-

ბილი სიმღერას უმღერდა ისრაელის მეფეს; ჩემო უფალო, „აღიღე ქური და ფარი და აღდეგ მწედ ჩემდა“⁸⁹.

შემდეგ წაიყვანა თავისი რაზმი, გადავიდა დიდ მდინარე მტკვარზე და დაიწყო მათთან ბრძოლა. მისი თხოვნა შეწყყნარებულ იქნა, რადგანაც ბრძოლის ქარცეცხლში სწრაფმავალი ცხენი წაუბორძიკდა და გადმოაგდო, მაგრამ არ დაღუპულა, რადგან უფალმა გაუწოდა ხელი და წამოაყენა. მან განაცვიფრა მოწინააღმდეგენი, იმ დღეს უდიდესი გამარჯვება მოიპოვა და უთხრა იმ ბარბაროს ხალხს: „წაღით შედით ჩორის კარში და მეტად ნულარ გამოხვალთ აქეთ, რადგანაც ღმერთმა თქვენ უკვე გძლიათ“.

თავი XXIV

ბარდმანბერღში უფლის ტაძრის დასრულება და კურთხევა.
მასში ჰრისტეს ჯვრის აღმართვა და ჯუანშირის
დღესასწაული

ხაზართა ქარზე ჯუანშირის გამარჯვების ორი წლის შემდეგ დასრულდა ღვთის სახელზე შესანიშნავი ტაძრის მშენებლობა. [დიდი მთავარი] დაემხო მუდმივი უუქის წინ და ასე ლოცულობდა: „ახლა მობრძანდი მეუფეო, შენს განსასვენებელში, რომელიც მე შენს სახელზე ავაშენე სავანედ ძელი ცხოველისა“. შემდეგ წაიყვანა კათალიკოსი ეპისკოპოსებისა და ყველა თავისი ნახარარის თანხლებით და ერთი დღის სავალზე წავიდა ქალაქ პეროქავატიდან ზემო მხარეს. ჯერ მუხლმოყრილმა ილოცა ერთ მონასტერში, რომელიც აშენებული იყო ორ გავარს შორის მდებარე უდაბურ ადგილას. [ილოცა] ყველა იქ მოსულთან ერთად. დაისვენა როგორც თავშესაფარში და ბრძანება გასცა, რომ არავისათვის ყოფილიყო მიუწევდომელი იქ გაჩერება. იქიდან წამოსული მრავალრიცხოვანი ჯგუფებით შევიდა გარდმანის გავარში⁸⁹. ეს მოხდა არაუცილად თვის მეთერთმეტე დღეს. ნათელი ჯვარი დაასვენა იმ სავანეში, რომელიც ააშენა და იქვე დამხობილმა გულმხურვალე მონაწილებით და ცრემლებით შეჰღალადა ყოვლის შემოქმედს:

თავი XXV

ჯუანშირის ლოცვა

⁸⁹ ფსალმუნი, 34, 2.

7. აღვანთა ქვეყნის ისტორია

ჯუანშირის ღამოქვრება ჰონებთან, მტრებთან მიგობროვის ღამყარება

როდესაც თავის ტახტზე მშვიდად იჯდა მამაცი ჯუანშირი, მეორე წელს ზამთრის ბუნიობისას გამოვიდა ჰონთა მეფე მრავალათასიანი მხედრობით. თუმცა მისი ბრძანებით წინასწარ გაფრთხილებული და გამაგრებული იყო ქვეყანა, მაგრამ ყაჩაღმა ჰონებმა მდინარე მტკვრიდან დაწყებული ერასხის ნაპირებამდე მაინც [ყველა] დაატყვევეს, როგორც ადგილობრივი მცხოვრებნი, ასევე ისინიც, რომლებიც ზამთრის საძოვრებზე ცხვრის ფართა და საქონლით იყვნენ მოსულნი აირარატის გავარსა და სიუნიქში და თავიანთ ბანაკში მოუყარეს თავი.

შემდეგ ჰონთა მეფემ მოისურვა ეხილა ჯუანშირის სახე. გაგზავნა მასთან თავისი ძმები და სთხოვა ენახათ ერთმანეთი და ურთიერთშორის ძმური მეგობრობა დაემყარებინათ. ხოლო მამაცსა და მხნე უფალს არც უფიქრია შესწოთებულიყო, სპარსთა მეფეებიდან ჯერ არავის გაუბედავს ეხილა პირისპირ თურქესტანის მეფე. ის კი უშიშრად დაემხო მხსნელი ჯვრის წინაშე და შეჰლაღადა: „თუმცა მე უნდა გავიარო სიკვდილის ჩრდილში, მაგრამ მაინც არ მეშინია ბოროტისა, რადგანაც შენ, უფალო, ხარ ჩემთან“. აქედან წასული ჯუანშირი ეახლა მათ მეფური მოკაზმულობით. ჰონთა მეფე წამოვიდა მის შესახვედრად. ის მოდიოდა ნავით, გადმოცურა მდინარის აქეთა მხარეს და გაჩერდა ნაპირთან, მდორე ღრმა წყალში. მათ გამართეს ერთმანეთში სამშვიდობო თათბირი, რათა შეეწყვიტათ უთანხმოება და ერთსულოვანი ძმობა დაემყარებინათ. როდესაც შეთანხმდნენ, თითოეული თავის ადგილას დაბრუნდა.

მაგრამ რა სიყოჩაღე გამოიჩინა ჩემმა უფალმა მეორე დღეს? ის ჩვიდმეტი კაცით გადავიდა მდინარის იქით, ჰონთა ბანაკში და იქიდან ცოლად წამოიყვანა მეფის ასული. დაიბრუნა ალაფი — ასოცი ათასი სული ცხვარი, შვიდი ათასი ცხენი, უამრავი საქონელი და ტყვე არა ნაკლები ათასი ორასი კაცისა. იქიდან დაბრუნებული სიხარულით მოდიოდა თავისი ბინისაკენ, კმაყოფილი გულით ღაღადებდა უფლის წინაშე, ლოცულობდა და ამბობდა: „მე ჩემი მშვილდით კი არ ვსასობ, არამედ შენ მიხსენი უფალო და ჩემი დიდებაც შენშია უფალო!“.

შემდეგ უბრძანა სარწმუნო კაცებს, რათა უკან დაბრუნებული ალაფიდან თითოეულისათვის თავისი წილი მიეზღოთ. და ასე, ოცდარვა წლის განმავლობაში სპარაპეტის უფლებით მთავრობდა ჯუანშირი ყრობიდან დაწყებული შუახნამდე. მისმა საქებურმა საქმეებმა სა-

ქვეყნო სახელი მოუპოვა ჯერ სპარსეთში, ხოლო შემდეგ ჰონებში, როგორც ეაქაცსა და შეუცდომელს. აღმოსავლეთიდან დასავლეთამდე და ჩრდილოეთიდან სამხრეთამდე არაელებიც და არაარიელნიც ყველა იცნობდა როგორც სიმამაცის განსახიერებას.

ახლა კი ვიწყებ იმის თხრობას, თუ როგორ და რა საშუალებით არგუნა მას კურთხეულმა ჯვარმა სიბნელეში ნათელი და ცეცხლიდან ყვავილები აკრეფინა.

თავი XXVII

ამ თავში წაკითხავთ იმის შესახებ, თუ რა დიდი პატივი მივაგო სამხრეთის მიწებში აღმოსავლეთის მთავარს

მარადიული მთები და მშფოთვარე ღრმა ზღვებიც კი ემორჩილებიან ღვთის სიტყვას, რადგანაც უზენაესი ბრძანება, როდესაც დედამიწას ეხება, ისე აზანზარებს მას თითქოს მთები შეეჯახნენო. ასე იყო ახლაც, უფლის წინაშე შემადლებული ბორცვები გასწორდნენ და მშფოთვარე უფსკრულთა აღეღებულ ტალღები თავისთავად დაცხრნენ, ჩაესვენა სპარსეთის სახელმწიფოს დიდება და მისი დაუქმაცო-ფილებელი სიამაყეც უფსკრულმა დაფარა..... როდესაც დაინახა დასავლეთის ჯვარანმა, რომ უფალი აღარ შეეწეოდა მის მახვილს და გარეულმა ტახმა მხეცურად რქები დაუმსხვრია,... მაშინ ჰრომაელთა კეისარმა წაიყვანა გადარჩენილი ჯარი და იჩქარა ზღვითა და ხმელეთით დასავლეთის მხარეს შორეულ კუნძულებზე გადასულიყო. ეს იყო [ტაკიების] მიერ თავისი სამეფოს სამხრეთით, ასორეთანის ქვეყანაში გადატანის მეექვსე წელი. მათ დატოვეს მონების ქვეყანა და საუფლო ტახტი დამასკოში დააფუძნეს. იქ მჯდომმა დაიწყო თავის გარშემო, მარჯვნივ და მარცხნივ, მიწის ტვინის წოვა. [ჯუანშირს] კი ბოძებული ჰქონდა წინააღმდეგობის დიდი ძალა, სახელმწიფოებრივო კეთა, მიწიერი სიტკბოება და ადამიანური თავაზიანობა. ამრიგად, ამ ოთხი თვისებით ის მთავრობდა საერთოდ ქვეყნის ოთხივე კუთხივ-როდესაც სამხრეთის სამეფომ დაინახა ბერძენთა კეისრის უიმედო სისუსტე, ცეცხლით გაანადგურა მისი ხალხმრავალი მოედნები და ქალაქები.

თავისი სამთავროს მიმართ მზრუნველი აღმოსავლეთის დიდი მთავარი ჯუანშირი მეტად ფრთხილობდა, რომ სამხრეთის ლაშქარს ფეხით არ გაეთელა მისი ქვეყანაც. თუმცა კი შეეძლო თურქესტანიდან წამოეყვანა უთვალავი ჯარი დასახმარებლად. მაგრამ [არ ინდომა] და თვითონვე დაემორჩილა სამხრეთის მეფის უღელს. როდესაც სამხრეთის მპყრობელმა შეიტყო ჩვენი მთავრის იმ უდიდესი პატივის შესა-

ხებ, რომელიც მას მიღებული ჰქონდა ბერძენთა კეისრისაგან, ანდა ის, რომ აღვირაკრული ჰყავდა თურქესტანის ხალხი, შეეძლო მათი გამოყვანა და უკანვე დაბრუნება, მათთან მოყვრული ნათესაობის გამო, მაშინ დაუოკებელი შური აინთო პატივმოყვარე დამპყრობლის გულში. მან დიდი ფიცით გაუგზავნა საჩუქმუნო მოციქული, აღუთქვა და შეპირდა დიდი საჩუქარი, თუკი ჯუანშირა მასთან მივიდოდა. ქრისტეს ჯვრის მადლზე დანდობილმა, მოაზადა უამრავი მისართმეველი და [შუამავალთან] ერთად გაეშურა დამპყრობლის მისასალმებლად, უწინარეს ყოვლისა ის მივიდა უფლის სახლში, რომელიც მან ააშენა გარდმანბერღში. იქ გულწრფელად შეპლალადა გულის მესაიდუმლეს, როგორც დიდმა დავითმა და შესთხოვა: „ქემარიტებისა და სიმართლის შემოქმედო, ნუ ჩამაგდებ ჩემი შემავიწროებლების ხელში“. ამგვარად გამოეთხოვა და გამარჯვების იმედით აღჭურვილი წავიდა შორეულ ქვეყანაში. სომეხთა მხედარმთავარი კი, მთელ ნახარარებთან ერთად, სიხარულით გამოვიდა მის შესახვედრად, სიამოვნებით მიიღო და დიდი პატივით გააცილა. როდესაც მიაღწია ასორესტანის ქვეყანას, დაინახა, რომ მეფის ბრძანებით მხარეთა მმართველები და ქალაქის შეძლებული [მოსახლეობა] თითოეული თავისი საზღვრების ფარგლებში პატივით იღებდა მას, ცხენებს უმზადებდა და თავშესაფარს აძლევდა. ასეთი პატივისცემით მიაღწია სამეფო კარს. [მეფემ] უბრძანა მახლობელ დიდებულებს გასულიყვენ მის შესახვედრად და ის ცხენები მიეგვარათ, რომლებზედაც თვითონ ჯდებოდა. ასეთი ბრწყინვალეობით შეიყვანეს მრავალრიცხოვან ხალხში. როდესაც გაიგეს მისი დიდების შესახებ, ყველა მდაბიო გზაზე შეგროვდა და მის ნახვას ეშურებოდა.

სამხრეთის მეფემ, მზის ამოსვლისას ჩვეულებრივზე უფრო ადრე გამოიღვიძა და მხიარული გუნებით და კეთილი სალამით შეხვდა აღმოსავლეთის მთავარს. გახარებული იყო მისი მოსვლის გამო. ასეთი დიდებით და პატივით მას არავინ არ მიუღია, არც ერთი სახელმწიფოს მმართველთაგანი. მით უმეტეს, რომ გამოცდილი ჰქონდა მისი სიბრძნე. თუმცა მრავალი ხელისუფალი და სხვადასხვა ხალხის შემოქმედნი ემორჩილებოდნენ, მაგრამ არც ერთ მათგანს ისე არ ენდობოდა, როგორც ჯუანშირს. უდიდესი საჩუქრები უბოძა მას და მის თანმხლებ პირებს. ამის შემდეგ აღმოსავლეთის მთავარი მშვიდად გამოეთხოვა და [შინ] გასტუმრება სთხოვა. სამხრეთის მეფემ ჩამოართვა წმინდა და მტკიცე მეგობრობის ფიცი, გაუწოდა თავისი მარჯვენა, რაც ამაყ დამპყრობელს ჩვეულებად არ ჰქონდა არც ერთი უცხოელის მიმართ, ვინც არ უნდა ყოფილიყო. ამის შემდეგ უდიდესი პატივით გააცილეს ქვეყნის საზღვრებიდან.

როდესაც [ჯუანშირმა] აიარაატის გავარს მიიღწია, მის შესაგებებლად გამოვიდა მამაცი გრიგორი მამიკონიანთა გვარიდან აზატებთან ერთად და წაიყვანა ის თავის დაბაქალაქ არუქში⁹¹. იქ მივიდა [აგრეთვე] წმინდა მტრედი და ეკლესიის დედაბოძი, სომეხთა დიდი პატრიარქი ანასტასი. როდესაც ის დაინახა მრავალმორწმუნე მთავარმა, აივსო სულიერი სიხარულით, მუხლი მოიყარა მის წინ და იკურთხა მისგან, როგორც წმინდა ანგელოზი. შემდეგ იმავე ზარზეიმით მივიდა გარდმანის გავარში, სადაც მაშინვე შევიდა თავის საიმედო თავშესაფარში და დაიწყო მისი შემკობა ძვირფასი მასალით... მოახატვინა გუმბათიდან დაწყებული კარიბჭემდე... ამის შემდეგ ჩინებული მთავარი ჯუანშირი სამი წლის განმავლობაში სამხრეთის მეფის ერთგულებასა და მორჩილებაში იყო.

თ ა ვ ი XXVIII.

ჯუანშირის მეორედ წასვლა სამხრეთის მკურთხეულთან, ბრძნული დახმარების აღმოჩენა ბერძნებისათვის, გადასახადის ბანახმარება

სამხრეთის მეფემ კვლავ მიიწვია აღმოსავლეთის ცნობილი მთავარი ჯუანშირი, რათა უწინდელზე მეტი მიეგო მისთვის. ამავე დროს მოვიდნენ ბიზანტიის მდიდარი ქალაქის [წარმომადგენლები], რათა ნებაყოფლობით ეკისრათ აგარის შვილთა ქვეშევრდომობა. კონსტანტინეს მეფობის ოცდამეათე წელს გაძლიერდნენ საქურისები და მისი მოკვლა მოიწყადინეს. [სამხრეთის] მეფემ ბრძანა [ელჩების] შეყვანება, ვიდრე აღმოსავლეთის მთავარი მოვიდოდა, დიდებული უფალი [ჯუანშირი], როგორც პირველად, ზეიმით მივიდა იმ ადგილამდე. ამჯერად მას უწინდელზე მეტი დიდებით და პატივით შეხვდა [მეფე]. უბრძანა მოემზადებინათ მისთვის დასასვენებლად თავისი ღვიძლი ძმის სასახლე. ვახშმობისას მუდამ თავისთან ერთად სვამდა მაგიდასთან. შემდეგ ბრძანა, მისი თანხლებით დაეწყოთ სამშვიდობო მოლაპარაკება პატიოსან კაცებთან, რომლებიც საიმპერიო ქალაქიდან მოვიდნენ. მეტად უკვირდა მეფეს მისი განსწავლულობა მსჯელობის დროს. არანაკლებ მადლიერნი იყვნენ ჰრომელთა სამეფოდან მოსული ელჩები, რადგანაც ყოველნაირად ცდილობდა, მეფე მათ სასარგებლოდ დაერწმუნებინა.

ამის შემდეგ მისი დიდება უფრო განმტკიცდა. სამხრეთის მეფემ ბრძანა აღმოსავლეთის მთავრისათვის ისეთი პატივი მიეგოთ, როგორც გვირგვინოსანი მეფისათვის. მიართვა მას ინდოეთიდან ჩამოყვანილი ხელოვნურად გაწვრთნილი ამაყი სპილო, რომელიც ძლიერე-

ბით და საუცხოო [სანახაობით] ამჟღავნებდა სამეფო კარს. დასაბამიდან დღემდე არავის სმენია, რომ ასეთი პატივი მიეღოს უმცროსს უფროსსაგან. ამის შემდეგ აჩუქა თუთიყუში, რომელიც იშვიათი იყო ყველა ფრინველთა შორის. მას უძველესი დროიდან ჰრომეელთა საშეფოს გარდა ვერც ერთ ადგილას ვერ შეხვდებოდით. უბოძა სხვა მრავალიც: მარგალიტებით მოოჭვილი და ოქროთი მოვარაყებულნი ფოლადის ხმალი, ოქროქსოვილი ტანსაცმელი ღია წითელი და სხვა ნაირნაირი ფერებისა, რაც ცნობილი იყო უწინაც და ახლაც. ორმოცდათორმეტი სწრაფლმავალი ცხენი, რომლებზედაც თვითონ მეფე ჯდებოდა. აგრეთვე თავის ცოლებს, — დედოფლებს უბრძანა აღმოსავლეთის ქალბატონისათვის გაეგზავნათ სადედოფლო მორთულობანი ოქროქსოვილი და აბრეშუმის ტანსაცმელი. ყველა თანმხლები პირიც დაასაჩუქრეს ფარჩითა და ბეწვეულით — სულ ორმოცდაათი კაცი. [ჯუანშირმა] დაიმორჩილა სიუნიქის სამთავრო. ამასთანავე [მეფე] ურჩევდა დათანხმებულიყო მდინარის იქითა მხარეს ატრაპატაკანის მმართველობაზეც, მაგრამ ის არ დათანხმდა გარშემო ქვეყნების თვითმპყრობელურ და ამაყ მფლობელობაზე, არამედ უარყო ეს უმეტესი დიდება. თავისი კეთილი ბუნების მიხედვით [მხოლოდ] თავისი ქვეყნის მცხოვრებთა სიკეთეზე ზრუნავდა.

შემდეგ [ჯუანშირმა] თხოვნა დაიწყო თავისი ხვედრი მძიმე ხარკის შემსუბუქებისათვის. სამხრეთის მეფემ შეიწყნარა სათხოვარი და ბრძანა საგადასახადო უღელი სანახევროდ შეემცილებინათ. სამი ზომიდან ერთი წილი [დატოვა]. ესოდენ დიდი შეღავათის შემდეგ, რომელიც მან მთელი სამთავროს პატივსაცემად გააკეთა, კვლავ ჩამოართვა თავისი მარჯვენა [ჯუანშირს] და დიდად საკვირველი პატივით გაისტუმრა. ის გაეშურა თავისი ქვეყნისაკენ, მაშინვე შევიდა ღვთის სახლში, დაეცა პირქვე და მადლი უძღვნა ღმერთს ენით უთქმელი წყალობისათვის. თან ამბობდა: „ღვთისგანაა ჩემი ძალა და ჩემი დიდება“. იქიდან წავიდა ვოსტანს, ღადაც მისი საზამთრო სავანე იყო. აქ შეიკრიბა საყოველთაო კრება. ჩვენ იქ ვიხილეთ ის ჩვეულებრივი ღირსებით კი არა, არამედ უმეტესად პატივცემული და სამეფო შუქით გაბრწყინებული. ვნახეთ აგრეთვე სამეფო ფრინველიც, რომელიც საუცხოო სანახავი იყო: ყვითელ ფრთებზე ცოტაოდენი მწვანე ფერი გადაჰკრავდა, წითელი მკერდი გამოირჩეოდა ყელის გარშემო და [ფერები] ერთმანეთში გადადიოდა, როგორც ვახუშტის დილის ცვაზი მინდვრებზე. ოქროს ბოლო მარგალიტებით ეშვებოდა, ხოლო მორგვალთა ენის წვერით, რაც კბილს წააგავდა, წვერილი ხმით ჰიკიკიკებდა და ხშირად აღამიანის მსგავსადაც ლაპარაკობდა. ეს ჩიტი როგორც უწინ იმპერატორ ნერონის პალატებში, ასევე აქაც, ქებას ასხამდა ჩვენს მრავალჭირნახულ მთავარს. თუმცა ამით ყველანი გაკვირ-

ვებულნი იყვნენ, მაგრამ არა იმდენად, როგორც შემდეგ, რის სათქმელადაც ახლა ვემზადები: ჩვენ დავინახეთ მეფის საოცარი თავშესაქცივი, ის კედლებს გარეთ, გზის დასაწყისში გამოვიდა, თითქოს მეფის თავყანისსაცემად მოდისო. ჯაბანი და უკეთური ცხოველი — უზარმაზარი სპილო, რომელიც თავის მორებივით ფეხებს მთებივით სწევდა ზევით, ხოლო თავიდან, როგორც ბოროტი ქვეწარმავალი, ჩამოკიდებული ჰქონდა ხორთუმი, რომელსაც მდინარესთან სიარულის დროს ხშირად აქეთ-იქით აქნევდა, ხანაც შვეულად მალა სწევდა, ხან კი სუნთქვისას ძლიერი შხულით ისრუტავდა ჰაერს, რასაც შემდეგ ხორხიდან გარეთ უშვებდა. ჭეშმარიტად მოგახსენებთ, რომ ამ ბეჰმელთის თავის ერთ მოძრაობაზე საშინელი შიში და ცახცახი იპყრობდა ადამიანთა მოდგმას. ჩვენ ვნახეთ აგრეთვე იქიდან წამოყვანილი მორთულ-მოკახმული ამაყი ცხენები, ზოგი გასასეირნებელნი, ზოგი სამგზავრონი, ზოგიც სწრაფმავალნი, რომლებიც ნიავეით მსუბუქად მიქროდნენ ოქროს აღვირით, უნაგირით და იარაღით დამშვენებულნი.

ახლა რა მოყვევი და რაღაზე ვილაპარაკო კიდევ? ღვთის შეწევნით [ჯუანშირი] დაბადებიდანვე მხოლოდ დიდებისა და წარჩინებისათვის იყო შექმნილი. დღევანდლამდე უფალმა მას მიანიჭა ყველაფერში უებრო ყოფილიყო. ამიტომაც თავისი შეძლებით მეფეს არ ჩამოუყარდებოდა, — მეტად ბევრი ოქრო და ვერცხლი, შესანიშნავი ლალები და ბრწყინვალე ტანსაცმელი, პატიოსანი თვლები და მარგალიტები, აგრეთვე ყოველგვარი სიუხვე იყო მასთან. ამ სამი ათეული და კიდევ სამი წლის განმავლობაში ღვთისმოსიში აღვანთა მთავარი უფალმა გახადა ძლევამოსილი. ის იყო მეტად პატივცემული ოთხი მებრძოლი სამეფოს მიერ და არაფრით დაბლა არ იდგა ამ თვითმპყრობელებზე, პირიქით, ყველაზე მაღალი და დიდებული იყო. ბავშვური ხასიათით და გულუბრყვილობით არავის მიუჩნევია მისი უფლება მკირედ. თუმცა თავზე გვირგვინი არ ედგა, — სამეფო პატივისა და უკიდურესი დიდების ეს უმაღლესი ნიშანი, მაგრამ ჩვენთვის, მისი უმორჩილესი მონებისათვის ის სრულყოფილი იყო, არა როგორც ვინმე ავგუსტოს ან ტიბერიუს იმპერატორი, არამედ [აღვსებული] ღვთისმომადლებული სიკეთით...

თ ა ვ ი   X X I X

ღვთის კაცის მეუღაზნოე ისრაელის სიზგარეო წმინდა
მარტოცხე და მისი მოწაფეების მოწამეოცაჲ. ბისში
არსებული წმინდა ჯვრის მოკოვება

იმ წერილის პირი, რომელიც დაწერეს დავით და იოვანე ეპისკოპოსებმა დიდ ტაძარში, აბრეთვე იმის შესახებ, თუ როგორ აჩვენა დავითმა უდიდესი საპირველბანი

თავი XXXI

პასუხი ეპისკოპოსებს მღვდელმთავრისა და მთავრისაგან

თავი XXXII

ალვანეთის ნახარები უმოჰვრდებიან წარმართებს და იპიცხებიან

თავი XXXIII

მოთხრობა წმინდა კაცის ისრაელის მღვდლად კურთხევისა და წმინდა ჯვრის მოკოვებაზე

თავი XXXIV

დიდი მთავრის ჯუანშირის ვერაბულად მოკვლა

იმ ხანებში დიდი მთავარი ჯუანშირი წასული იყო მთიან მხარეებში, რათა მხიარულად გაეტარებინა ზაფხულის დღეები. თან ახლდნენ კარგად დახელოვნებული მომღერლები. სიბრძნის წყალობით მან ყველა დაუმორჩილა თავის მთავრულ ძალაუფლებას. გონიერებისა და სიმამაცის მეშვეობით კიდევ უფრო ამაღლდა. მაგრამ შემდეგ სახელგანთქმული მთავარი ეშმაკმა აცდუნა და ღვთის მცნების საწინააღმდეგოდ აამოქმედა. მისი დიდება დაეცა და გაუქმდა, სწრაფად გაქრა მისი სიმშვენიერე და ყოველივე ობობას ქსელში მოექცა. [ზაფხულის] მცხუნვარე დღეებში ამ საოცარმა მხედარმთავარმა წაიყვანა დიდებულები ნამესაქანის რაზმთან² ერთად მაღალი მთების ველებზე. ის ტყებოდა სიმშვიდით, ყვავილების ხილვით და ლამაზ იალაღებზე სასურველად ატარებდა დროს.

როდესაც ცხელმა დღეებმა გაიარეს, ჯვრის აღმართვის დღესასწაულზე [ჯუანშირი] ამ მხარეებიდან წამოვიდა და უტის ოლქში ქალაქ პარტავაში, თავის მიერ შემკობილ ტაძარში შევიდა, რათა თავყვანი ეცა უფლისათვის და უდიდესი შესაწირავი მიერთმია დღესასწაულის ზეიმზე. ვიდრე სახელოვანი ჯუანშირი შევებით ისვენებდა, მასთან მივიდა ერთი მზაკვარი და უსინდისო კაცი, დაავადებული ვერა-

გობის სენით, თავის თანამზრახველ ცბიერ ამხანაგებთან ერთად. მან დაუვიწყა მისი სიყვარული, პატივისცემა მისი მამის სახლისაგან, საიდანაც მოიპოვა უდიდესი საბოძვარი და განიზრახა დაეღუპა. ბოროტი აზრები ჩაუნერგა [ჯუანშირის], მოუწოდებდა ავხორცობისაკენ. ცრუ სიტყვებით არწმუნებდა, რომ ბილწ სიამოვნებას მისცემოდა. ერთხელ მთავარი სსახლიდან გამოვიდა იმ გზაზე, რომელიც ბაღებსა და ყუავილნარზე გადიოდა. იქნებოდა ღამის პირველი საათი. მას თან ჰქონდა ხმალი, ფარი კი არა. მის შეიარაღებულსა და სწრაფმავალ მკველ რაზმს უზრუნველად და მშვიდად ეძინა სსახლის კარიბჭესთან. ამა-სობაში ვარაზოს მოღალატე ენიბამ აიღო სამეფო მახვილი, — ფოლადის ხმალი, ოქროთი მოსავადებული ფარი და ცბიერებით წავიდა წინ, როგორც [ჩვეულებრივი] შეიარაღებული [მებრძოლი]. ვერაგმა ურჯულომ ტანისამოსის შიგნით ჩაიცვა ჯავშანი. ის და ჯუანშირი მივიდნენ ბაღის შუამდე, მახლობლად გალაგნისა, რომელიც გაშლილ სამეფო პარკს ერტყა. რადგანაც ძლევა მოსილი ჯუანშირი ბრძენიც იყო, მაშინვე მიხვდა მკველელის ვერაგულ და ცბიერ განზრახვას. ხოლო, როდესაც ჯავშნის ხმა მოესმა, შეძრწუნდა, რადგანაც ეკონა, რომ მისი მოკვლა განზრახული ჰქონდა მთელ ჯგუფს. გადაწყვიტა შეუმჩნევლად დაბრუნებულყო სსახლეში. მაგრამ ურჯულო მკველელმა, რომელიც არც თუ ისე მარჯვედ ფლობდა მახვილს, მოულოდნელად უკანიდან დასცხო მთავარს და, რადგანაც ჯავშანი არ ეცვა, მძიმედ დაჭრა. სწრაფად არ ძლეულა [ჯუანშირი], მან, როგორც მშფოთვარე ლომმა, უმალ ჩარია საქმეში თავისი მახვილი. მაგრამ უზენაესმა ძალამ მიატოვა და ხელში ჩაუგდო მისსავე შინაურსა და საყვარელს. როდესაც [მთავარმა] პირველად აძგერა მახვილი, იმან ფარი შეაგება და მოწინააღმდეგეს გაუძლო, მახვილის [წვერი] კი გაერტო ფარის ნახვრეტში, რომლის ამოღება და კვლავ ხმარება ველარ შესძლო. [მკველელი] ამ დროს აივსო ველური სიმბეცით და გაშმაგებულმა მთელ მის სხეულს მრავალი ჭრილობა მიაყენა. როგორც შხამიან გველს შეუძლია დაგესლოს მრისხანების ჟამს, ისე [უმოწყალოდ] ურტყამდა ხმალსა და მახვილს ძირს დაცემულ თავის უფალს. იფიქრა, რომ მისი სული უკვე განშორებული იყო სხეულისაგან, ამიტომ თავისი უფლის მკველელმა მიატოვა მომაკვდავი, მალულად გაედა გარეთ და სახლისაკენ გაეშურა. თვალთმაქცობდა, რათა არავის ეაზრა მომხდარის შესახებ. თითქოს არაფერი იცისო, ისე [შევიდა და] დაიძინა სახლში.

ამასობაში ვილაცამ შეიტყო იქ დატრიალებული ამბის შესახებ. მან ტირილითა და გოდებით განგაში ატეხა და დიდძალი ხალხი შეყარა. მათ შორის დამნაშაგის ერთმა ღვიძლმა ძმათაგანმა შეატყობინა [მკველელს] მისივე ბოროტმოქმედების შესახებ. ის სწრაფად მოახ-

ტა ცხენს და გაიქცა. მაშინ ერთმა დიდებულმა, მთავრის ბიძაშვილმა, წაიყვანა ამეჰაჯანის ჯარიდან ორმოცდაათკაციანი რაზმი და უკან დაუდევნა მკვლელს, მაგრამ გრძნობდნენ, რომ გაქცეულს ვერ დაეწეოდნენ. შურისძიებით აღვსილნი გაეშურნენ არცახის გავარის მთიანი მხარეებისაკენ.

დაარბიეს მისი მამის სახლი, — დაანგრიეს და ცეცხლში დაწვეს. გაანადგურეს აბრეშუმისა და სხვა ნაირნაირი ქსოვილები, ფერად-ფერადი ტანისამოსი, ოქრო-ვერცხლისა და სხვა რჩეული ნივთები. ხოლო თვითონ ღრმა მწუხარებით დაბრუნდნენ იქიდან. დასტიროდნენ მთავარს და გოდებდნენ. ჯერ კიდევ სული ედგა [ჯუანშირს] და რამდენიმე დღეს იცოცხლა. დაურიგა თავის შვილებს სათითაოდ ქონება და პატივი, მიუჩინა თითოეულს თავისი წილი, ხოლო შემდეგ მიიმეჭრილობებისაგან გარდაიცვალა.

იმ დროს მცირე არეულობანი როდი ხდებოდა ქვეყანაში, გროვდებოდნენ შეიარაღებული ადამიანები ჯგუფებად. მათთანვე იყვნენ დიდებული ნახარალები. საერთოდ მთელი ქვეყანა კენესა-გოდებით და მწუხარების ღაღადით დასტიროდა თავის მთავარს. ასეთი აუტანელი სატანჯველი და უნუგეშო ჰმუნვა მოუტანა [მისმა დაღუპვამ] მთელ ხალხს. მათ შორის იყო ერთი რიტორი, სახელად დაეთაკი. ის იცნობდა ხელოვნებას, იყო გამოცდილი და [სხვადასხვა] თხზულებებით განსწავლული მოძღვარი. ლაპარაკობდა მჭევრმეტყველურად. მისი ენა მალღადმწერ კალამს ემსგავსებოდა, დიდი ხნიდან იმყოფებოდა სამეფო კარზე. როდესაც საბედისწერო ამბავი დიდი მთავრის მოულოდნელი გარდაცვალების შესახებ, მთელ აღმოსავლეთის ქვეყანას მოეფინა, მაშინ მან შექმნა ჰიმნი ანბანური რიგის მიხედვით და დასტიროდა ღირსეულ ჯუანშირს.

თ ა ვ ი x x x v

გოდება დიდი მთავრის ჯუანშირის სიკვდილის გამო

თ ა ვ ი x x x v i

ვარაზ-თრდატი იკავებს ჯუანშირის ტახტს. ჰონება უური იძიეს მისი სიკვდილისათვის. ვარაზ-თრდატი მშვიდობას ამჟარებს მათთან

იმის შემდეგ, როდესაც გაიარა მწუხარებამ, გაიფანტა ნაღველი და თანდათან დაბრუნდა იმედი, მაშინ ტოქის მეთაურები, მხარის გა-

შებლები, დიდებულები, ნახარალები და ქვეყნის ყველა იშხანი შეიკრიბნენ დიდ არქიეპისკოპოს ელიაზართან და ბჭობა გამართეს სასურველ მშვიდობაზე, ალვანეთის სიკეთეზე, აგრეთვე იზრუნეს მომავალი მთავრის საკითხზე. ისინი ერთხმად შეთანხმდნენ აერჩიათ კეისრის მიერ პატივცემული ერთი ნახარათაგანი, რომელსაც მინიჭებული ჰქონდა პატრიკის ტიტული. ეს იყო ჯუანშირის ძმის ვარაზ-პეროყის ძე ვარაზ-თრდატი. ქვეყნის იშხანებმა და კათალიკოსებმა გულთადი ერთსულოვნებით დააჩქარეს, რათა ეს საქმე სისრულეში მოეყვანათ. დიდებულებმა აქვე გაშალეს ცხოველმყოფელი ჯვრის ალამი, საყვირის ხმაზე დასვეს ის მოოქროვილ ფარზე, სამჯერ ასწიეს მალა და მილოცვის სიტყვები შესძახეს.

ამგვარად, დიდი სიხარულით უბოძეს მას მშობლიურ ტანტზე უპირველესი პატივი. საჩუქრებით და ძღვენით ულოცავდნენ ახლად არჩეულს თავის სამფლობლოს. ჯერ კიდევ ადრე მამაცმა ვარაზ-თრდატმა თავისი მახვილი და სამაგალითო ჭკუით ყველას მიმართ გამოიჩინა სიკეთე და მეგობრული მზრუნველობა. მაგრამ, როდესაც მთავრის ტანტს მიაღწია, ზოგიერთი მოშურნე თვისტომი ბოროტი აზრით განიმსჭვალა მის მიმართ. მან კი, თავისი სიბრძნისა და ტკბილ-მოუბრობის წყალობით, დაიმორჩილა ისინი და ყველას გული თავისკენ მიიზიდა. სულგრძელი სიმშვიდით დაეუფლა ქვეყანას არსებულ საზღვრებში, ხოლო შემდეგ ისწრაფოდა დაპატრონებოდა სახელოვან დედაქალაქ პარტავს.

იმ დროს ჰონთა სარდალმა და დიდმა მთავარმა ალფ ილითუერმა შეკრიბა თავისი დიდი ჯარი, აგრეთვე ისინი, რომელნიც სხვადასხვა მხარეებიდან მოვიდნენ მასთან, გოგვის ქვეყნის⁹³ მამაცი იარაღასხმული შვილებიც — თავიანთი მხედარმთავრებით, დროშებით, რაზმებით, აფთიანი მსროლელებით, შეიარაღებული მხედრებით, ჯავშნებითა და მუზარადებით და თავს დაესხა ჯუანშირის მკვლელობის შურისძიების საბაბით, ალვანთა ქვეყანას კავკასიის დიდი მთების მისაღვომებთან — კაპალაკის გავარის⁹⁴ სოფლებს. ხოლო თვითონ თავისი რაზმითურთ ველ-მინდვრების გავლით გადავიდა მდინარე მტკვარზე და გაეშურა უტის ოლქისაკენ. დაატყვევა ადამიანთა და პირუტყვთა დიდი რაოდენობა, მოაგროვა ალაფი და იქიდან დაბრუნებული ლფინთა მხარის საზღვრებში დაბანაკდა.

როდესაც ალვანეთის მთავარმა ვარაზ-თრდატმა დაინახა ეს მრავალრიცხოვანი ურდოები, რომლებიც მძარცველურად თავს ესხმოდნენ, ატყვევებდნენ და ანგრევდნენ ყოველივეს, მეტად შეწუხდა და აღარ იცოდა რა ექნა. მან ჰონთა მთავარს მოციქულად გაუგზავნა დიდი მთავარეპისკოპოსი ელიაზარი, მისი საშუალებით განუცხადა იფულ-წრფელი ერთგულება და სიყვარული, როგორც სასურველ ძმას, თან

შეუთვალა: ჩვენ არ განგვიზრახავს ჯუანშირის მოკვლა, არამედ ეს უსაზღვრო ბოროტება ჩაიდინა უსინდისო და სულმდაბალმა ადამიანმა. ყოველივე ეს გადასცა ალვანეთის კათალიკოსმა ველურ ჰონებს, აგრეთვე დაუმატა სხვა ღვთისნიერი სიტყვებიც, რითაც ღვთის მოშიშარობა და საყვარული გამოიწვია მათში და განაწყო [მთავრის] გული მშვიდობისა და ურღვევი მეგობრობისაკენ. იმის შემდეგ როდესაც შეჰპირდა ჰონთა მთავარი, რომ მისი სამთავროს მშველელი გახდებოდა, წამოვიდა [ელიზარი] იქიდან და თავის ქვეყანას მიაწუტრა.

თ ა ვ ი X X X V I I

პარაზ-თრდატის მმართველობა, მისი ტახტისა და პატივის აღიარება სხვადასხვა მხარეთაგან. მეფაჰენცის ეპისკოპოსის დავითის გარდაცვალება, ისრაელის ტახტზე ასვლა და მისი კეთილმოძღვრება

ამის შემდეგ ღვთისმოსავი მთავარი ვარაზ-თრდატი დღითიდღე ძლიერდებოდა თავის სამფლობელოში. მან უდიდესი პატივი მიიღო, ტატიკთა ძლიერი და მეფის სადარი მთავრისაგან. გახდა აღმოსავლეთის ქვეყნების მეფის სადარი, განაგებდა ალვანეთის მთელ სამეფოს და უტის ოლქს. მან დაიმორჩილა ყოველივე და გამარჯვებითა და ძლიერებით მართავდა თავის ქვეყანას.

ამ დროს მეწყუნეთის ნეტარი მღვდელმთავარი დავითი შეუერთდა თავის წინაპრებს. ამქვეყნიური სიკეთისათვის მებრძოლი კეთილი სახელი დაიმკვიდრა და ანგელოზებთან ჰპოვა სასუფეველი. რაკი მისი სამწყსო უმოძღვროდ დარჩა, ეკლესია დიდად შეწუხებული იყო. მაშინ ალვანეთის ღვთისმოსავი მთავარი მოეთათბირა თავის ზორავარს, კათალიკოსისა, ყველა ეპისკოპოსის და ნახარარის თანდასწრებით, რათა ღვთიური აზრი სასწრაფოდ მოეყვანათ სისრულეში. ის ამბობდა: „მოდით, ავირჩიოთ სათნო და უფლის კაცი ისრაელი მეწ კოლმანქის გავარში ტახტის მწყემსად, რათა გაანათლოს მან ისინი ბრძნული წესებით შემოქმედის ბრძანებისამებრ“. თუმცა ისრაელი ჯერ არ ეთანხმებოდა, მაგრამ, როდესაც იშხანებმა სასტიკი ბრძანებით აიძულეს, ურჩობა აღარ გაუწევია. ამავე დროს გაახსენდა სამოციქულო სიტყვები: „ვისაც ეპისკოპოსობა სურს, მას კეთილი საქმე სურს“*. გაახსენდა აგრეთვე დიდი ხნის წინათ, უმეცრების ასაკში ნანახი ზმანება ქალაქ ვალარშაპატის წმინდა ეკლესიაში და ხმამაღლა თქვა: „ღე-

* ტიმოთე, 3, 1.

აღსრულდეს ნება ღვთისაო“. მაშინ მთავარმა სასწრაფოდ მასთან გაგზავნა ნახარათა შორის ცნობილი იშხანები, რათა დროზე მოეყვანათ. როდესაც ისინი შუა არცახის გავარში მივიდნენ, შეხვდნენ ისრაელს გლხოვანქში, მისსავე მონასტერში, სადაც შეკრებილნი იყვნენ სამწყსოთა მღვდლებიც. ისინი გააგზავნეს იქიდან სათანადო სიგელეზით, თვითონ [იშხანებმა] კი მიაღწიეს კათალიკოსამდე და აღვანეთის მთავრამდე, რომლებსაც წარუდგინეს წმინდად აღზრდილი ისრაელი ბერის სამოსში. მას ებოძა საქებარი წიგნები დაბეჭდილი თითოეული მხარის ზორავარისა და ნახარებების მიერ. კათალიკოსმა პატივი მიავო მას და მეწ კოლმანცის მხარის ეპისკოპოსად აკურთხა. შემდეგ კი დიდძალი ხალხით და კურთხევის წიგნით თავის გავარისაკენ გაისტუმრა. მათ მიაშურეს უწინდელ ეპისკოპოსთა სამყოფელს, რომელსაც ტაღდანი⁹⁵ ეწოდებოდა. დიდის პატივით მიიღეს თანამოსაყდრეებმა, თავაკებმა და ხალხმა, მან ქრისტიანული მოძღვრების სიკეთით ყველას გადააჭარბა. აიღო ჭვარცმა და შესთხოვა ღმერთს თავისი ქვეყნის შესახებ. რჯულიერი ცხოვრებით დიდად დაწინაურდა. მოგზაურობდა ეპარქიის ყოველ გავარში და განამტკიცებდა მათ მოძღვრების მაღლით მართლმადიდებლური რწმენისა და ჭეშმარიტი მცნების მიმართ.

ასე და ამგვარად, აუხსნა [ხალხს] თავისი მოძღვრება და გაასხივოსნა ქრისტეს სიყვარულით.

თ ა ვ ი X X X V I I I

დიდი მთავარი ვარაზ-თრდატი ეპისკოპოსს ისრაელს აზზავნის აირარატის ბავარში სომეხთა დიდ მღვდელმთავარ საჰაკთან და ღვთისმოსავ მთავართან მიზობროვის განსამტკიცებლად

იმ დროს ღვთისმოსავ ვარაზ-თრდატს ბრძნული აზრი მოუვიდა. [გადაწყვიტა] გაეგზავნა ეპისკოპოსი ისრაელი სომეხთა დიდ კათალიკოსთან და აირარატის გავარის ღვთისმოსაში მთავართან მეგობრობის დასამყარებლად. ისინი დიდის პატივისცემით გამოვიდნენ მის შესაგებებლად, მოასვენეს და მაღლი მოიღეს დარჩენილიყო რამდენიმე ხანს მსოფლილ ქალაქში.

მაშინ სომხეთის მთავარმა და დიდმა ზორავარმა დარანაღის გავარიდან — თორღანიდან გადმოიტანა სომხეთში, აირარატის გავარის ქალაქ ვალარშაპატში წმინდა გრიგორის პატიოსანი ნეშტი, მთლიანად ყველაფერი ძვლებითურთ და დასვეხა ახლად აშენებული ეკლესიის თაღის ქვეშ. [ეკლესია] ააშენა დიდმა ნერსესმა წმინდა გრიგორის სახელზე. ეპისკოპოსი ისრაელი დიდის ვედრებით დაეცა კათალიკოსისა

და სომეხთა ზორავარის წინაშე და შესთხოვა ნება მიეცათ, რათა დაეკმაყოფილებინა გულის წადილი, აესრულებინათ მისთვის სათხოვარი. „მომეცითო, — ეუბნებოდა, — წმინდა გრიგორის ერთი ნაწილი“, მაგრამ ისინი არ დათანხმდნენ და უთხრეს: „ჯერ არავესთვის არ უბოძებიათ წმინდა გრიგორის ნაწილები და ჩვენც უფლება არა გვაქვს ავადოთ და შენ გიბოძოთ“. მაშინ მან დამხმარედ გაიჩინა დედოფალი ჰელინე — დიდი სომხეთის ქალბატონი, რომელიც ალვანეთის ქვეყნიდან იყო. [დედოფალმა] ხელი გაუწოდა მას, თავისი ამალით გაეშურა კათალიკოსისაკენ და შესთხოვა შეესრულებინა მისი სათხოვარი, ნაწილთა შესახებ. ის ევედრებოდა აგრეთვე სომეხთა ზორავარს — თავის მძახებელს: „მიეცით წმინდა გრიგორის ნაწილი ჩემს ქვეყანას და ჩემი მამის სახლს, აუსრულებთ თხოვნა ეპისკოპოსს, რომელიც გამოგზავნეს ჩემი ქვეყნიდან, რათა მან დაიცხროს თავისი სურვილი. ის სიხარულით დაგვემშვიდობება და წავა ჩვენგან“. კაცთმოყვარე ღმერთმა გულში ჩაუსახა მათ თანაგრძნობა, მიეცათ [ისრაელისათვის] წმინდა გრიგორის რჯულის მმართველად ყბის ნაწილი. ამრიგად, უბოძეს სასურველი განძი. დიდის პატივით მიღებული [ალვანთა] ეპისკოპოსი დაემშვიდობა მათ, მიენდო ღვთიურ მადლს და გაემგზავრა. ნათელი დიდებით მიადგია თავის ქვეყანას. მოტანილი სიწმინდენი დაასვენა მონასტერ გლხოვანქში.

თ ა ვ ი X X X I X

ვარაზ-თრდატი ეთათბირება თავის ნახარაბებს ეპისკოპოს ისრაელის ჰონთა ძველანაში ბაბუაჰანის შესახებ მშვიდობის დასამყარებლად

სამხრეთის სამეფოში უზენაესი მაჰმადის მეფობიდან სამოცდამეორე წელს, ალვანეთის მთავარი ვარაზ-თრდატი სარწმუნოდ მოეთათბირა თავის თვისტომ ნახარაბებს და კათალიკოს ელიაზარს. ის ეუბნებოდა მათ: „ხაკი, რომელიც ჩვენ დაგვაკისრა მძიმე ტვირთად ტაჰიკმა ხალხმა, მეტად გვავიწროვებს და გვაუწუხებს. მეორე უბედურება ის არის ჩვენთვის, რომ ყოველწლიურად ჰონთა ჯარები თავს ესხმიან ჩვენს ქვეყანას. ამგვარად ორმაგად გვავიწროვებენ მტრები და გვიოხრებენ სამშობლოს. მოდიეთ. ჩემო მახლობლებო და საყვარელო, ავირჩიოთ ჩვენი ქვეყნიდან ერთი ეპისკოპოსი ჩვენდა სანუგეშოდ. დე, წავიდეს და ღვთის შეწევნით ორივე ქვეყნის თვითმპყრობელის აზრი მშვიდობისა და ურყევი მეგობრობისაკენ წარმართოს. ამის შემდეგ ნულარ გავივლებთ გულში მათ მტრობას“.

როდესაც ასე განსაჯეს იშხანებმა და ნახარაბებმა მაშინვე გაგზავნეს არჩეული [კაცი] მექ კოლმანცის მხარის სათნო და ბრძენ ეპის-

კომოს ისრაელთან დიდი ვედრებით, რადგანაც ის თავისი კეთილგონიერი ცხოვრებით ბრწყინავდა და ყველას ქეშმარიტად ანცვიფრებდა. მან დაიმორჩილა თავისი სული და სიყვარულის მცნებას აღასრულებდა. ის მაშინვე დათანხმდა, რომ გზას დაადგებოდა ჰონთა შორეული ქვეყნისაკენ. გაამზადეს ძღვენი და მისართმეველი. აგრეთვე მოამზადეს [ისრაელი] და მისი თანმხლები პირები შორეული მგზავრობისათვის და მშვიდობით გააცილეს. ისინი გავიდნენ ქალაქ პეროზქავატადან მეჰეკის თვის 18 რიცხვში. გადავიდნენ დიდ მდინარე მტკვარზე და გზას გაუდგნენ. გადაქრეს ალვანეთის საზღვარი და მეთოთხმეტე დღეს მიადწიეს ლვინთა ქალაქს. მათ შესახვედრად ყველა მოქალაქე გამოვიდა. მიიღეს ისინი სიამოვნებით, ისე, როგორც ეპისკოპოსს ეკადრებოდა. მით უმეტეს, რომ ახლოვდებოდა დღესასწაული — უფლის გამოჩენა. შევიდნენ ქალაქში, ღამე გაათიეს და იქვე იდღესასწაულეს. იქიდან წამოსულნი მოვიდნენ ჭილბთა ქვეყანაში, დიდი მთების ძირას.

იმ დროს ჩრდილოეთიდან მონაბერმა ზამთრის ქარებმა ატეხეს საშინელი ქარიშხალი, რომელიმაც მოიცვა კავკასიის მაღალი მთები. ისინი იძულებული გახდნენ სამ დღეს იქვე მდგარიყვნენ. ვერ შეძლეს თვალის გახელა და წასასვლელი გზის გაკვლევა, რადგანაც სატანური ბრძოლის გამო დიდად შეშფოთებულნი და გაოგნებულნი იყვნენ. [ამ ვითარებამ], თუმცა კი გამოიწვია მათში შიში და ძრწოლა, მაგრამ ვერ შეძლო ღვთის კაცის მოდრეკა, რადგანაც მან ხელში აიღო ჭვარი, ყველას უბრძანა შუხლი მოეყარათ და მათთან ერთად ავიდა მთაზე, რომელსაც ვარდდრუაკი ეწოდებოდა. ღვთიური ჭვრისა და დიდი ეპისკოპოსის ლოცვათა ძალით დამშვიდნენ ქარები და დაცხრა ბრძოლა. ასე უშიშრად გადავიდნენ ისინი უზარმაზარ გოლიათ [მთებზე]. ამის შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში არ გამოჩენილა მზე და ვარსკვლავები, მკაცრი ყინვა კი არ ცხრებოდა. დასუსტებული და დაქანცული [მგზავრები] თავისდა უნებურად უცხო მხარისაკენ წავიდნენ. მრავალი დღის გასვლისას მივიდნენ მეფეთა ძველ სამყოფელში, იმ ადგილას, სადაც ეწამა ალვანეთის კათალიკოსი წმინდა გრიგორისი — დიდი გრიგორის შვილიშვილი.

ცოტა ხნის შემდეგ მიადწიეს ჩორის კარსაც, რომელიც დარუბანდთან ახლოს მდებარეობს. იქ მათ მიიღეს დახმარება და პატივისცემა ქალაქის მცხოვრებლებთაგან. ხანგრძლივი მოგზაურობის შემდეგ კი, ორმოცდღიანი მარხვის წინ, შევიდნენ შესანიშნავ ქალაქ ვარაჩანში⁹⁸. როდესაც ჰონთა დიდმა მთავარმა მათი მოსვლის ამბავი შეიტყო, გამოვიდა შესაგებებლად და მისასალმებლად, მიიღო დიდი სიხარულით, [ეპისკოპოსის] წინ თავი დახარა, რითაც მისი მღვდელმთავრული სიწმინდის პატივისცემა გამოხატა. როდესაც დიდებული

წმინდა მარხვის დღეები დადგა, ისინი დიდი სიყვარულით მიიღეს აგრეთვე მოქალაქეებმა. ყველა ილხენდა და პატივსაცემდა მათ, განსაკუთრებით კი — კეთილმზრუნველი მთავარი და დიდებულები. როდესაც ეპისკოპოსმა დაინახა ეს ბრწყინვალე მიღება და წმინდა სიყვარულის ამბორი, მეტად გაიხარა და უდიდესი მადლი უძღვნა ქრისტეს გამოუთქმელი სიკეთისათვის. მრავალი დღე ისვენებდა დიდი შრომისაგან [დაქანცული]. ამავე დროს ესმოდა და ხედავდა უბედური ხალხის მაცთუნებელ სარწმუნოებას. ის ტიროდა და წუხდა მათ მძიმე ხვედარზე, იმათ საეჭვო რწმენაზე, თუმცა ისინი თავის თავს ღვთის მსახურებს უწოდებდნენ, მაგრამ უარყოფდნენ მის ძალას და შორდებოდნენ მას.

თ ა ვ ი X L

ისრაელი თავისი მოძღვრებით ჰრისტიანულ სარწმუნოებას ამტკიცებს ჰონებაში. ისინი სასწაულთა მუხვეოციტით მრწმუნებიან მას

ეშმაკის ტყვეობაში მყოფი გზასაცდენილი ხალხი გაურკვევლობაში იმყოფებოდა. ისინი თავიანთი ჩრდილოური და ცივი უგუნურებით ცრუ და თვალთმაქცურ ბილწ წარმართულ სარწმუნოებას ეთაყვანებოდნენ და საუკეთესოდ მიიჩნევდნენ მას. თუ აღამიანი უტაბედად შეესწრებოდა ელვა-ქუხილის ნაპერწკლებს ან ეთერის ცეცხლს, ანდა სხვა მოვლენებს, ის მსხვერპლს სწირავდა მათ და თავიანთ მიერ მიჩნეულ ქუარ ღმერთის მოქმედებად თვლიდა. მსხვერპლად სწირავდნენ აგრეთვე შემწვარ ცხენებს, რომელიდაც უზარმაზარ გოლიათს, რომელსაც თანგრიხან ღმერთს არქმევდნენ, ხოლო სპარსელები მას ასპანდიატს უწოდებდნენ. სრულიად მოკლებულნი იყვნენ ჰემმარიტ აზრებს და ყოველგვარ გზასაცდენილობას მისდევდნენ. ეშმაკეული დაფაზურნები, შუბით და დანით დაკოდილი ღაწვეები და სხვა ნაწილები, სისხლიანი ჰრილობები, სასაფლაოზე შიშველთა სასტიკი ბრძოლები ხმლებით კაცისა კაცთან და ჯგუფისა ჯგუფთან, მრავალთა გარყვნილება ერთმანეთთან, მიშვებული ცხენები და ჰენება სხვადასხვა მხარეს; ამგვარი ჩვეულებანი ზოგს ტირილსა და შრვას გვრიდა, ზოგსაც — სიხარულს. თამაშობდნენ და ცეკვავდნენ, — ჩაფლულნი ბილწ საქმიანობასა და წყვილიადში, მოკლებულნი იყვნენ შემოქმედის შუქს. მსხვერპლს სწირავდნენ [აგრეთვე] ცეცხლსა და წყალს, თაყვანს სცემდნენ გზის რომელიდაც ღმერთს, ასევე მთვარესა და ყველა ჰმნილებას, რომელიც მათ თვალში საკვირველებად მიიჩნეოდა. ეძლეოდნენ აფროდიტესეულ გატაცებასაც, თავისი წარმართული ჩვეულების

შიხედვით ცოლად ირთავდნენ მამათა ცოლებს, ანდა ორ ძმას ერთი ცოლი ჰყავდა, ხან კი ნაირნაირი ცოლები მოჰყავდათ. მრავალი უსამართლო წესი ჰქონდათ და უკანონო ჩვეულებანი, მაგრამ ვერ მოახერხეს შეენიშნათ და შეეცნოთ სიმართლის მზე.

როდესაც ესმოდა და ხედავდა ამგვარ ბილწ საქმიანობასა და კერბთაყვანისმცემლურ ჩვეულებებს [ეპისკოპოსი] ღღე და ღამე ევედრებოდა ღმერთს ქვეყნის ხსნისათვის, საშუალებას ეძებდა მათ მოსაქცევად. მისი ღვთიური ბრძანების თანახმად, ჰონთა ყველა დიდებული ნახარარი და მდაბიო მოვიდა წმინდა ეკლესიის თაყვანისსაცემად და ღვთის მცნებათა მოსასმენად. შემდეგ შეიკრიბნენ უფლის სასლში. მთავარმა და ქვეყნის მთელმა ხალხმა ისურვეს გაეგონათ ეპისკოპოსის სიტყვები. ერთმანეთს ეუბნებოდნენ: „მოდით, მოვისმინოთ მისგან ნუგეშსაქემი სიტყვები, ეგ ხომ ქრისტიანული წმინდა სარწმუნოების წინამძღოლია და ქვეყანას ამცნობს სულიწმინდის მცნებასო“.

შემდეგ, როდესაც დაინახა ეპისკოპოსმა, რომ ეთანხმებოდნენ და ყურს უგდებდნენ, დაუწყო თავის მოძღვრებათა სწავლება. ეუბნებოდა, შეილნო ჩემო, მოიქეცით და სცანით უფალი ღმერთი, რათა შეგიწყალოთ და გაცხონოთ, რადგანაც იგი თვითონ არის უფალი და შემოქმედი ყოველივესი. დაივიწყეთ ამიერიდან თქვენი ბილწი მსახურება, თაყვანს ნუ სცემთ კერპებს, ეგ ეშმაკეულია და წარმწყმედი სულია. არავის არ ძალუძს ორ უფალს ემსახუროს, არც არავის შეუძლია, რომ ღვთის სასმისიდანაც სვას და ეშმაკის სასმისიდანაც, ვერ შეძლებს უფლის ტრაპეზიდანაც იგემოს და ეშმაკის ტრაპეზიდანაც. აღარ გაინსენებს ღმერთი თქვენს ნებსითსა და უნებლიე ცოდვებს, არამედ გამოგატარებთ შემეცნებებს ბრძმედში და სიმართლეს შთაგაგონებთ. მან გაანათლა მთელი მსოფლიო ღვთიური ემბაზით და გააძევა სიბნელე და წყვედიანი უვიც წარმართულ ტომთაგან. გააკრეცლა მათში ჰემმარტი სარწმუნოების შუქი, ასევე გაგანათლებთ თქვენ თავისი სხივმოსილი მადლით. მხოლოდ უნდა მიენდოთ მას მთელი გულით, [უნდა იყოთ] სიყვარულით ფესვგადგმულნი და განბტკიცებულნი ღვთის შვილის დიდებით. აღიარეთ და იწმუნეთ წმინდა სამება. უსხეულო ლაშქარიც კი წმინდა სამებას შეჰღალადებს და ეუბნება: „წმინდაო, წმინდაო, წმინდაო უფლის ძლერებათა, შენს დიდებით საჯსება ქვეყანა!“

როგორც გადმოგვცემენ ღვთაებრივი ძეგლი მოციქულები და გრეგორ აღმასრულებელი, მამა [იშვა] თავისი თავისაგან, შვილი მამისაგან, ხოლო სულიწმიდა მათი არსებისაგან, — მთელი სამყარო საჯსება მისი დიდებით. ასე ქადაგებს სახარება მაცხოვრის სიტყვის თანახმად. ეს უნდა გასდეს სარწმუნო ყოველი წარმართისათვის. მთელს

ქვეყანაზე გავრცელდა ფსალმუნის სიტყვები იმის შესახებ, რომ „ყოველსა ქუეყანასა განჯდა ჳმაჲ მათი და კიდეთა სოფლისათა — სიტყუანი მათნი“*. მეორე წინასწარმეტყველი ამბობს: „ალივსო თანა ყოველი ქუეყანა მეცნიერებითა უფლისათა, ვითარცა წყალმან მრავალმან დარაფარნას ზღვანი“.**

აი, ჩვენ ვხედავთ დღეს, რომ ღვთიურ სიტყვათა მოძღვრება, რომელიც მოგედღნათ, ჩაბეჭდება თქვენში, გავრცელდება და გამრავლდება თქვენი გულის ყანებში, იქ უხვად გამოიღებს ნაყოფს გამკრიახი მომკალის საშუალებით ასობით, სამოცობით და ოცდაათობით*** და თუ ასე განაყოფიერდება თქვენთვის ეს [მოძღვრება], მაშინ რატომ უშვებთ მომაკიდინებელ ფრინველს თქვენს უბიწი და აყვავებულ გონებებს ყანაში? განა არ იცით, რომ ჩვენი პირველი მამა ადამი ამისათვის გააქევეს ჰამოთხიდან და მან ეკლიანი და ძეძვიანი მიწა დაიმკვიდრა...

ნოემ, რომელიც განმანათლებელთა ტომიდან იყო. სიმართლე იბოუა სპეტაკი რწმენის გამო. ღვთის ბრძანებით დაცული იქნა თავისი ოჯახითურთ წარღვნის საშინელებისაგან. ასე დასაჩუქრდა და პატრივი მიეგო რწმენისა და სიწმინდის გამო....

გოლოლის დანგრევსა და ენათა აღრევს შემდეგ, ჩვენ შევიტყვეთ ზოგიერთ იმდროინდელ მემატიანეთაგან, რომ ნებროთი თავის თავს ღმერთებს აღარებდა და იქაშდე გაამაყდა, რომ უბრძანა დახელოვნებულ მოქანდაკეებს, მისი სახის მოოქროვილი ხატი გამოეძერწათ ვერცხლში ან სპილენძში. უამრავ გზასაცდენილ ხალხს შესაწირავი მოჰქონდა ამ კერპის წინაშე. ასეა ახლაც, რადგანაც ჩვენ ვხედავთ, რომ დანაშაულებრივი და უსაფუძვლო ბრძოლებით სიცრუით მიღწიართ გაუქვალავ გზაზე. მსხვერპლად სწორავთ შემწვარ ცხენებს ვილაც გოლიათს — ასპანდიატს, ხოლო ის კი არ იცით, რომ სიბილწის მოყვარული წმინდანი ვერ გახდება... თქვენ ეთერის ნაპერწკლებს, რომლებიც ქუჩილის დროს ელავენ, ღმერთად მიიჩნევთ და მსხველს ეუწოდებთ. როგორ არ გესმით უვიცნო, რომ ექვსი თვის განმავლობაში, როდესაც ზამთრის ძლიერი ქარები უბერავენ, საღ უნდა მიდოდეს ელვისა და ქუხილის ხმა? განა ჩვენი შემოქმედის ღმერთის ნაშენებით არ ბრწყინდება ელვა და განა მისი ბრძანებით არ ცხრება და ვეღარ ბედავს გამოჩენას ის ზამთრის განმავლობაში? აქედან ცხადია, რომ ესენი თვითონ კი არ არიან ღმერთები, არამედ ჩვენი შემოქმედის, — ღვთის ქმნილებანი არიან. თქვენ მეტად შემცდარნი

* ფსალმუნი, 18,5

** ესაია, 11, 9.

*** შდრ. მარკოზ, 4, 8, 20.

ხართ, როდესაც არ უსმენთ სიტყვებს: „ღმერთთა, რომელთა ცაა და ქუეანა არ შექმნეს წარწყმდედ ქუეყანისაგახ“.*

მაგრამ თქვენ იცით და ხედავთ, რომ უფალი ღმერთი ის არის, რომელიც მხოლოდ ერთია თავისთავად და მასზე ადრე არავინ ყოფილა. ის არა-ს ყოვლის შემოქმედი, ხალულისა და უხალავის, მხოლოდშობილი ძეა ღვთისა, რომელიც იშვა მამისაგან, ხოლო სულიწმინდა მათი არსებობისაგან, რისგანაც რეა ქუეყანაც. უკუთავადეთ ამიერადან ძველი ცთომილება, განაახლეთ თქვენი გულები და აირჩიეთ უკეთესი. იესო ქრისტე ხომ ცოდვილთა მსხნელად მოვიდა ქვეყნად. მოდიოთ, მიმართეთ მას ცოდვათა მონანიებით, ნუ ეთაყუანებით მზესა და მთვარეს, არამედ ღმერთს, რომელმაც შექმნა მზე და მთვარე, ცა და დედამიწა, ზღვა და ყოველივე ის, რაც მასშია. იმათ, რომელნიც მზესა და მთვარეს ეთაყუანებოდნენ, წალად ერგებათ გაუქრობელი ცეცხლი, ხოლო ისინი, ენც მსხვერპლს სწირავენ წყალს, საქონელივით ჩაძირებთან წყალს სიღრმეში. რომელნიც თაყუანს სცემენ გაფოთლილ სეებს და მსხვერპლს სწირავენ მას, საღმრთო წერილი მათ შესახებ ამბობს: „...ყოველსა ზედა ხესა ველისასა და ყოველსა ზედა ნაშრომთა ქუეყანისათა და აღევზნას და არა დაწრტეს“.** ისინი კი, რომელნიც გულზე იკიდებენ ოქროსა და ვერცხლის გამოქახულებებს, მათზე ნათქვამია, რომ ოქრო და ვერცხლი ვერ იხსნიან მათ უფლის მრისხანების უძს. [ღმერთს] შეუძლია იხსნას ცოდვილნი წამების მიძმე უღლსაგან და მუდმივი ჯოჯოხეთ-საგან. [ცოდვილნი] კი ისეთივე ბიწიერნი არიან, როგორც წარმართები. ამას და ამანვე უკეთესსაც ზეგრს დაპარაკობდა დიდი მღვდელმთავარი ისრაელი.

თავი XLI

წონებმა იწამეს ძრისტის მოღვრება ისრაელ მკისკოტოსის საშუალებად, დაანებრის გონონები და აღვართმს ძრისტის ჯვარი

კეთილგონიერი და დიდებული მთავარი აღფილითუერი, როდესაც დარწმუნდა დიდი ყურადღებით მოსმენილ დეტის კაცის სიტყვებში, მაშინ თავისი ბანიკითურთ ნებაყოფლობით ერწმუნა მს შესანიწნავ მოსდრებას და სასიკეთო რჩევას. აღდებდნენ ღმერთს და ამბობდნენ: „სცენ ასლა ჭეშმარიტად გეწამს, რომ უფალმა გამოგვიგზავნა მისი სასუალებით მადლმოსილი სუგეში, რათა გავთავისუფლე-

* იერემია, 10, 11.

** იერემია, 7, 20.

ბულიყავით ბნელი საქმიანობისა და ყველა ეშმაკეული მოქმედებისაგან“, ამის შემდეგ შვებით დამორჩილდნენ ქრისტიანული [სარწმუნოების] უღელს, მარხვითა და ლოცვებით, სიწმინდითა და სიმშვიდით ჩაატარეს ორმოცდღიანი მარხვა. დღედაღამ სულიერი გულისხმიერებით კაცი კაცს აჩქარებდა, რათა თაყვანი ეცა წმინდა ეკლესიისათვის და უკუეგლო უწინდელი დაბნეულობა. წმინდა ეპისკოპოსის ნათელ რჩევათა მადლით ღვთისმოყვარულმა მთავარმა დაახლოებული პირებითურთ გადაწყვიტა ყოველ წელიწადს წმინდად შეესრულებინა „შვიდი შვიდეული“ — [დიდმარხვა]. თავისი დიდი კეთილგონიერებით სულ მალე გახდა ღვთის მცნებათა შემსრულებელი. ის სდევნიდა ბნელეთის შვილებს, დარწმუნებული ნათელ მოძღვრებაში დღითიდღე ბრწყინდებოდა ქრისტეს სიყვარულით და წმინდა რწმენის სასურველი მასპინძელი გახდა.

ქვეყნადშობილმა სამშობლოს შვილმა მოიპოვა ღვთის მადლი. მან სახელი გაითქვა სიმტკიცით, სიმდიდრით, ომებში სიმამაცით, როგორც ბერძენმა ოლიმპიურმა ხალხმა. ყველას წინ გამოჩნდა მისი ძალა და უდიდესი ვაჟკაცის სახელი დაიმკვიდრა. მრავალი მამაცური საქმე უჩვენა მან ხაზართა ხაქანს თურქესტანში⁹⁷, რითაც სიყვარული დაიმსახურა, ხოლო მისი ქალიშვილი ცოლად ითხოვა. [ალფილითურმა] მოიპოვა პატივცემული სიბერეც. განდიდა სამ ქვეყანაში, რადგანაც მან მიიღო ეპისკოპოსისაგან ნათელი მოძღვრება, როგორც დიდების გვირგვანი. ცდილობდა თანდათან დაევიწყებინა შმაგი გოდება მიცვალებულებზე, გამძვინვარებული ხოცვა-ჟლეტა, — თავისი სამშობლოს აუტანელი და ბილწი სარწმუნოება. ის ხელს უშლიდა თაყვანი ეცათ სხვა ღმერთებისათვის, თვითონ კი ემსახურებოდა მხოლოდ მაცხოვარს, — შემოქმედს ცისა და ქვეყნისასა, მხოლოდშობილ ძეს და თანაძალოვან სულს. მან ყოველი ბოროტება უკუაგლო თავისი გონებითიდან და ახალშობილი ჩვილივით რძელა სწყურადა. აშენებდა სხვადასხვა ადგილებში ეკლესიებს და აძლიერებდა ღვთის მღვდელთა პატივისცემას.

[ჰონები], როგორც ბილწ აპანდიატს, ეთაყვანებოდნენ მაღალი მუხის ხეუხსაც, რომლებსაც მსხვერპლად სწირავდნენ ცნენებს, მათ სისხლს თვითონ ხეებს ასხამდნენ, ხოლო თავსა და ტყავს ხეთა ტოტებზე ჰკიდებდნენ. ეპისკოპოსმა [ისრაელმა] ბრძანა მოეპრათ ერთი მათგანი, რომელც თავი და დედა იყო ყველა მაღალი ხისა. მას შესაწირავს სწირავდა და თაყვანს სცემდა ჰონთა ქვეყნის იშხანი და ყველა ახატი, რადგანაც მაინდათ ღმერთების მსხნელად და მაცოცხლებლად, ასევე ყოველგვარი სიკეთის მომნიჭებლად. როდესაც ესმათ ბრძანება საოცარი გოლიათი ხის მოჭრის შესახებ, რომლითაც მოჯადოებულნი და გონდაკარგულნი იყვნენ, მაშინ მკითხავენმა, მისნებ-

მა, ჯაღოქრებმა ქურუმთა მთავარმა მდაბიოებთან ერთად ატეხეს გოდება, მაღალი ხმით შეჰლაღადეს ჰონთა მთავარსა და ქვეყნის დიდებულებს. [ისინი] ამბობდნენ: „როგორ შეგიძლიათ გაბედოთ და დაუჩეროთ ჩვენი ღმერთების მტერს და მოჰრათ ის ხე, როდესაც იცით, რომ ჩვენ წინააღმდეგნი ვართ. რატომ უსმენთ მას და ანგრევთ, ახრებთ და სპობთ ჩვენს ბაგინებსა და კერპებს, რომელნიც აღმართეს ჩვენმა მამებმა, მეფეებმა და იმხანებმა. მთელი ჩვენი ქვეყანა ემსახურებოდა მათ ღღემდე. კერპებისა და სათაყვანებელი ხეების საშუალებით სასურველ ძღვენს ვღებულობდით. ჩვენი ქვეყნის ხალხმრავლობა ძალსა და გამარჯვებას გაძლედათ მტრებთან ბრძოლაში. ახლა ვინ გგონიათ თქვენ ის, რომ მის სიტყვებს უსმენთ და ნებას აძლევთ დაარბიოს და დაანგროს ჩვენი ღმერთების ბომონები? როდესაც თქვენ ემსახურებოდით და მსხვერპლს სწირავდით ხეებს გოლიათი და მამაცი ასპანდიატის სახელით, განა არ ღებულობდით იმას, რასაც ითხოვდით? თქვენ ბეგრჯერ მოიპოვეთ სიკეთე: ის აჯანმრთელებდა ავადმყოფებს, მცხუნვარე გვალებსა და ძლიერ სიტყვებში მისი შემძლეობით მოდიოდა წვიმები, რომელიც პაპანაქებას აგრილებდა. აცოცხლებდა ბალახსა და მცენარეულობას, ამწიფებდა ნაყოფს თქვენს სასიამოვნოდ და საკვებად. ასევე გამშვიდებდათ ის ძლიერი წვიმების, მოღრუბლულობისა და ეთერში ელვა-ქუხილის დროს. ახლა, თუმცა კი ეთაყვანებით სხვა ღმერთს და ერწმუნებით [ეპისკოპოსის] მცდარ სიტყვებს, რასაც გიქადაგებთ, მაგრამ მაინც არ არის საჭირო უკუაგდოთ და დათრგუნოთ ჭეშმარიტი ღმერთები, რომლებსაც სამსახურს უწევდით თქვენ და თქვენი წინაპრები და ხელთ მისცეთ მას ფეხით გასათელად. ნუ განვარისხებთ მათ, რათა არ მიაყენონ ძლიერი დარტყმები ჩვენს ქვეყანას. ვინ გაბედავს მიუახლოვდეს იმ ადგილს, სადაც გოლიათი ძალის ასპანდიატის ბომონები და სამსხვერპლოებია აშენებული და დაფუძნებული, ანდა — უმშვენიერეს ხეს, რომელიც ჩვენი ქვეყნის მფარველი და მაცოცხლებელია? ისინიც კი, რომლებსაც თავისი უვიცობით ამ ხისაგან დავარდნილი ტოტები შეშად მოჰქონდათ საჭიროებისათვის, მძიმე სატანჯველით ისჯებოდნენ: ზოგი შმაგდებოდა, ზოგი კიდევ კვდებოდა. წყდებოდა მათი სახლი და გვარი. განა ახლა მაგან უნდა შეძლოს მასთან ახლო მისვლა და მოკვეთა, ან კიდევ ჩვენი ღმერთების ბაგინების დაქცევა? ჩვენ გეწაშა, რომ, თუ გაჯიუტდება და მაინც მიუახლოვდება, მძიმე სატკივართ დაისჯება, შეიძლება სიცოცხლეც კი წაერთვას“. მაშინ ჰონთა მთავარმა უპასუხა მისნებს, მკითხავენს, ჯაღოქრებს, ბაგინთა და ხეთა მსახურებს და უთხრა: „ჩვენ დავეთანხმეთ და ვერწმუნეთ ამ კაცს, ვემსახურებთ და თაყვანსა ვცემთ იმ ღმერთს, რომელიც მან გვიქადაგა. ჩვენ არ ვეწინააღმდეგებით მას დაარბიოს და დაანგროს ბომონები, ამოთხაროს

და მოკვეთოს ხეები და დაწვას ისინი ცეცხლზე. თუ თქვენ შეგიძლიათ ბაგინებით, ბომონებით, ანდა სათაყვანებელი ხეებით შეაშინოთ ის, — მძიმე სატყეიარი გაუჩინოთ ან მოკლათ, მაშინ კვლავ გერწმუნებით და ისევ დაგაფუძნებთ, ავაშენებთ და სამსახურს გაუწევით ბონომებს, ბაგინებსა და გამოძერწილ სახეებს. თაყვანსა ვცემთ ხეებს, შევწირავთ მათ ძღვენსა და მსხვერპლს, როგორც აქამდე ვაკეთებდით. ხოლო, თუ ვერ შეძლებთ დასაჯოთ ან შეაშინოთ, ის კი დაარბევს და დაანგრევს ბაგინებსა და ბომონებს, მოჭრის და ცეცხლზე დაწვავს ხეებს, ხოლო მას არაფითარი სატყეიარი არ შეიპყრობს და რაც მოკვდება, მაშინ ჩვენც მტკიცედ ვირწმუნებთ, რომ ის ღმერთმა გამოგზავნა ჩვენთან. ვეთაყვანებთ ერთადერთ ღმერთს, რომელმაც შექმნა ცა და ქვეყანა, მზე, მთვარე და ვარსკვლავები. თქვენ კი შეგიბოროკავთ ფეხებს და ხელებს და მიგცემთ მას ხელში, რათა დაიწვათ ხეებთან და ბომონებთან ერთად“.

მაშინ აღროდრეს მისჩებმა, მკითხავენმა ჯაღოჭრებმა ღარწყეს გაადრთებით მკითხოზა; ეწეოდნენ მისნობას, ქეესკელიდან ცრუ გამოძახებას, გაპერილ და სულულურ რამეებს თხზავდნენ, თუმცა ვერაფერს გახდნენ თავიანთი მცლარი ხელოვნებით. უწინ ისინი კრავდნენ აღამანებს უხილავი ბორკილებით. ვისაც მოიხურვებდნენ მძიმე სატყეიარს შეყრიდნენ, ეშმაკს შეუჩენდნენ, შემდეგ კი ამაო სიტყვებით უქადაგებდნენ რომ საჭროა ძღვენი და მსხვერპლი მიერთოთ ბომონებსა და ხეებს, რადგანაც აქამდე არ მიერთნიყათ, ამის სანაცვლოდ მიიღეთ ეგ დიდი სასჯელი ჩვენი ღმერთებისაგან; თუ ახლა ძღვენსა და მსხვერპლს შესწირავთ ხეებსა და კერპებს, გათავისუფლდებით სატყეიარსა და წუხილისაგანო. მათ სიტყვებს ეშმაკი ასრულებდა. ხანდახან ისინი თვალებს უხვევდნენ [აღამიანებს], ძლიერ წვიმებს მოაყვანდნენ, ხანაც მეტად აწრობდნენ [დედამიწას] ეშმაკისა და სატანის ძალით. ყოველივე ამით აცდუნებდნენ და ღუპავდნენ ქვეყანას. შეცდენილნი კი მერყევე აღამიანებს იბირებდნენ.

მაგრამ ამ დროს ვერ შეძლეს რაიმე გამოეყენებინათ და ღვთის კაცი შეეშინებინათ, რადგანაც მთელი მათი ძალები შეკრულ-შეშო-ქილი იყო წმინდა ჯვრის მადლით. რჯულის მოძღვარი წმინდა ეპასკოპოსი ელაპარაკა ჰონთა მთავარს და დიდებულებს, ასე ეუბნებოდა: „მე არ შეშინია და არ მაშფოთებს ბოროტი ლაპარაკი, რადგანაც ისინი უსასონი არიან, ღვთის ჭეშმარიტ ცხოვრებას რომ ეზიარონ. მათ სურთ წარმართული ჯაღოჭრობით შემაშინონ, როგორც სხვა უგუნურებს აშინებენ, მაგრამ მე არ მაწუხებს თქვენი გოლიათი ხეები და ბომონები, რომლებიც ნაირნაირ სახეს იღებენ ჩემს წინაშე, არამედ მე ყველას დასანახად, აშკარად ვიმოქმედებ შეუკროთომლად, დაიმედებული ქრისტეს წმინდა ჯვრის მადლით. აღმოვფხვრი თქვენი გუ-

ლებიდან ექვსა და ხეთა მონობის ცდომილებას. მათ არაფრის გაკეთება არ შეუძლიათ, — არც ბოროტისა და არც კეთილისა, აგრეთვე არ ძალუძთ თავიანთი მტრების შერისხვა. თქვენ ახლა საკუთარი თვალით დაინახავეთ, თუ როგორ დაეანსხვრევ ჩემი ხელით გაქვავებულ კერპებს და გზაზე დაეყრი მათ ფენით გასათელად.

შემდეგ ებისკოპოსმა უბრძანა მღვდლებს ხელში აეღოთ ცულები, მუხლი მოედრიკათ, ელოცათ და ფსალმუნი წაეკითხათ ღვთის მიმართ: „აღდეგინ ღმერთი, და განიბნინენ ყოველნი მტერნი მისნი, და ივლტონენ მოძულენი მისნი პირისა მისისაგან“*.

[ეპისკოპოსმა] ჭვარი გადასწერა იმ მაღალ ხეს, რომელსაც თაყვანს სცემდნენ ბალწი ასპანდიანტის სახელით, შემდეგ მღვდლები წავიდნენ [ხეთა მიმართულებით] სიღრმეში და საერთოდ ყველა ხე მოჭრეს. მაშინვე ბრძანა ეპისკოპოსმა წაეღოთ [ხეები] ქალაქ ვარაჩანში. იხმო თავისთან ქალაქის დახელოვნებული ხურონი და უბრძანა მათ საუკეთესო მრგალოვანი ჭვარი გამოეთალათ. მორთო ის სხედასხვა გამოსახულებებით, შეამკო ლაშაზი სურათებით და თავიდან ბოლომდე შეღება დასამშვენებლად. ასევე მარჯვენა მხარეს მაგარი ლურსმნებით შემოდან დააკრა ლაშაზი და სხივოსილი ჭვრები, ქვემოთ ღია აღგილი ოთხკუთხევი გამოაკეთინა შრომანასებურად, რომელშიც მოთავსებული იყო ვერცხლის ჭვარი — უფლის ჭვრის ნაწილითურთ. ამგვარად, მოკასმა და მორთო სხედასხვა საკერძველი სამკაულით, აღმართა სალოცავად და სავეღრებლად სამეფო კარზე აღმოსაღებით, ხოლო მათ უთხრა: „ამ ცხოველმყოფელი ნიშნის წინ თაყვანი ეციოთ შემოქმედს, — უფალს, თუ თქვენი ჩვეულებს დაეგარად, მცდარი აზროვნებით აძრე ხეებს სცემდით თაყვანს, ახლა ამ ჭვარსა და ღვთაების უხილავ სახეს ეთაყვანეთ. თქვენ ჭამდით და სვამდით იმ ცხოველების ხორცსა და სისხლს, რომლებსაც ხეებს წინ კერპებს სწარავდით. ნაცვლად სათაყვანებელი ხეებისა მან თავისი ჭვარი აღმართა ქვეყნად და ნაცვლად სამსხეგრბლოთა სისხლისა, თავისი სისხლი მოგვცა ჩვენ ყველას განსაწმენდად. მე ვიცი, რომ თქვენ უცოდინრობით მოვდიოდით ის, რასაც აკეთებდით, ამის შემდეგ კი მიუახლოვდით ღვთის მოწყალების ტახტს, უკუაგდეთ ბოროტი სენი და ურჯულოება, მაშინ გელარსებათ ნათელი დიდების სამოსელი“.

როდესაც ჰონთა ღვთისმომწმინდა მთავარმა ილითუერმა თავის დიდებულებთან ერთად მოისმინა საყვარულისა და შიშის შეგონება, აგრეთვე დაინახა, რომ არაფერი იმის მსგავსი არ მოსვლია [ეპისკოპოსის], რასაც ჯადოქრები ამბობდნენ, არც უზარმაზარ ხეებს დაუსწავით და არც სატყეიარი და სიკვდილი მისწევია, მაშინ ის უფრო გა-

* ფსალმუნი, 67,2

სხივონდა და გამხნევედა ქრისტეს მსახურების საქმეში. უფროდღურ
რო უმტყცდებოდათ რწმენა და თავიანთი მოძღვრის სიტყვებს ის-
მენდნენ. მაშინ [მთავარმა] თავისი შეუვალი უფლებით ბრძანება გას-
ცა შეეპყროთ ეშმაკეული და გრძნეული ტომი მისანთა და ჯადოქარ-
თა თავიანთ მოთავე ქურუმებთან ერთად, შეებოროკათ მათთვის ხელ-
ფეხი, მიეყვანათ ღვთის კაცის წინ და მისთვის გადაეცათ. [ეპისკო-
პოსმა] კი ბრძანა ზოგი მათგანი გზაჯვარედინებზე, ქუჩის თავსა და ბო-
ლოში ცეცხლში ჩაეყარათ. ამრიგად, იხსნა მან ქვეყანა ფუჭი რწმე-
ნის თაყვანისცემისაგან და დაუმორჩილა ის ქრისტეს სამსახურის უმ-
სუბუქეს უღელს. რომლებსაც [გულზე] ეკიდათ ოქროთი ჩამოსხმუ-
ლი წარმართული ამულეტები, ბრძანა მოესხნათ და გადაეყარათ. თვი-
თონ თავისი ხელით ყველას თვალწინ ამსხვრევდა მათ და უფლის
ჯერის გამოსახულებას აკეთებდა. ასე და ამგვარად, ყველას უჩვენა
თავისი ღვთისმოსაობა.

ეს წესები ერთიანად დააკანონეს წმინდა ორმოცდღიანი მარხვის
დღეებში ჰონთა სამეფოს მრავალრიცხოვან ბანაკში. მოეწყო და მო-
ზადდა [ყველაფერი] უფალი ღმერთის სურვილით ეპისკოპოსის მი-
ერ სულიწმიდის შთაგონებით. ასე გავრცელდა ქრისტეს გამოუთქ-
მელი დიდების მადლი. როდესაც დადგა წმინდა ზატიკის ბრწყინვალე
და ნათელი დღესასწაული ბევრი მოთავე ქურუმი ჯადოქარი ჯერ კი-
დევ ბოროტადღებულნი იმყოფებოდა. მთავრის ილითუერის თანხმო-
ბით და მისივე ბრძანებით შეიკრიბნენ მოქალაქენი და მოედანზე სა-
მსჯავრო გამართეს. ერთმანეთთან პაექრობის შემდეგ, რაც მრავალ-
რიცხოვანი საზოგადოების თანდასწრებით მიმდინარეობდა, ეპისკო-
პოსმა დაიწყო მოძღვრება საღვთო წერილის მიხედვით. ის მტყცედ
დაუპროსპირდა მათ, გაახსენა თუ როგორ შეარცხვინა საცოდავი წარ-
მართი ქურუმები უფლის ჯვარმა, რომელიც მუდამ ხელთ ეპყრა ეპის-
კოპოსს. ისინი, შეშინებულნი და აღშფოთებულნი, თავიანთ თავებს
ადანაშაულებდნენ. შემდეგ აღიარეს ცოდვები და ჰეშმარტი სარწმუ-
ნოება იწამეს. დამღუპველთა ჯადო, — სათამაშო ძვლები, ეპისკოპოსს
გადასცეს და ცეცხლში მოსპეს. ამრიგად, ღირსეულად აღორძინდნენ
ისინი წმინდა ემპაზას საშუალებით.

როდესაც ჰონთა მთავარმა და უამრავმა ხალხმა ეს დაინახეს კი-
დევ უფრო განამტკიცეს ქრისტეს სარწმუნოების სიყვარული და გან-
შორდნენ ფუქსა და ბილწ მსახურებს. ჯერის დღესასწაულის დღეს
ეპისკოპოსმა სამეფო კარზე ახლადშეკრული ჯვარი აღმართა, მთავარ-
მა და ყველა დიდებულმა მსხვერპლი შესწირეს მას. როდესაც
მღვდლებმა მოისურვეს ლოცვა-კურთხევით ემღერათ ჯვართან, შესა-
წირავის წინ, მაშინ ეპისკოპოსმა უთხრა მთავარს: „აი, აღასრულე შე-
ნი აღთქმა, რომელიც ღმერთთან გქონდა, რათა შეგირიგაღეს უფალი-

მან ხომ უკუაგდო თქვენი ურწმუნობა, ამიტომ ამიერიდან აღარ გაგიწევთ წინააღმდეგობას. გარდა ამისა, სულიწმიდა გამოსცდის ქურუმებს, რათა სრულყოფილი გახდნენ, ისე, როგორც თქვენი ზეციური მამაა სრულყოფილი“...

როდესაც კეთილმსახურმა ჰონთა მთავარმა ეს მოიხმინა, სასწრაფოდ გადასცა მას ბომონები დასანგრევად. მაშინ ეპისკოპოსმა გაგზავნა ბრძენი ხელოვანი — მოვსესი სხვა მღვდლებთან ერთად, რათა დაენგრიათ და დაეწვათ ბომონები. ქურუმთა დასის ეშმაკეული და ბილწი ნამოქმედარი მათ სავსებით გაანადგურეს ცეცხლით. თვითონ ეპისკოპოსი ავიდა ამაღლებულ ადგილას, კერპების გასწვრივ მუხლი მოიდრიკა და ილოცა უფლის ჯვრით. ამდროს ამოვარდა ძლიერი ქარი, გააღვივა ხანძარი მაღალ სამსხვერპლოებზე და გაანადგურა შეწირული ბილწი ტყაეები. იქიდან დიდი სიხარულით დაბრუნდნენ ქალაქში და შეიმოსენ ნათლისღების შუქით. მთავარმა და დიდებულებმა ის დღე გამოაცხადეს დღესასწაულად და კრებათა კრებად.

თავი XLII

ჰონთა დიდი მთავარი ილითვიერი მთათბირება თავის ნახარაბებს იმის უმსახეზ, რომ ეპისკოპოსი ისრაელი დარჩეს მათთან და დააწმინოს საპატრიარქო ტახტი

ჰონთა დიდმა მთავარმა დააწყო სასიკეთო თათბირი თავის სამფლობელოს ყველა დიდებულთან და ნახარართან. ის ამბობდა: „ჩვენი სულების დამჩრდილავი უმეცრების წყდიადი დიდი ხანია გარს ჯვრტყა. ამიტომ ვერ შევძელით ქვეყნად სიმართლის შუქი შეგვენიშნა. ახლა ჩვენმა უფალმა იესო ქრისტემ სიტკბოებით ვამოგვგზავნა ცხოვრების წინამძღოლად ეპისკოპოსი, რომელმაც სიტყვით და საქმით დაგმო ჩვენი ურწმუნობა, შეგვაცნობინა ყოვლის შემოქმედი ღმერთი და მისი საკვერველი ძალა. ამ ქეშმარიტ სარწმუნოებას სავსებით ერწმუნა ჩემი გონება და, აჲ, ჩვენ ვიწამეთ ერთი ღმერთი — ცისა და მიწის შემოქმედი. მუვბამით იმ ქვეყნებს, რომლებიც ამ რწმენას აღიარებენ, განსაკუთრებით კი, პრომელთა დიდ სამეფოს. ამბობენ, რომ იქ იყო ერთი მეფე, სახელად კონსტანდინოსი, რომელმაც კონსტანდინოპოლი ააშენა. ამბობენ აგრეთვე, რომ ის იყო უპირველესი ქრისტიანი სამეფოში და მდენად მორწმუნე კაცი, რომ ღვთიური ანგელოზი ემსახურებოდა მას. ამ რწმენის გამარჯვების ძალით მან ყველა თავისი მტერი მოსპო. თუ ქრისტიანული სარწმუნოების საშუალებით შესაძლებელია ასე დიდებული და გამარჯვებული გამოხვიდე, მაშინ ჩვენ რატომ უნდა დავაყოვნოთ ცხოველმყოფელი ღმერთის შეც-

ნობა? აა, ღვთის მცნებათა მასწავლებელი კაცი — ეპისკოპოსი ისრაელი, მოდიო, ვთხოვოთ მას დარჩეს ჩვენს ქვეყანაში და გაგვანათლოს“.

მათ ერთსულოვნებით მოითათბირეს. შემდეგ გაგზავნეს ეპისკოპოს ისრაელთან ერთი ვინმე უხუცესი იშხანი, სახელად ავი, კაცი ძლიერა, რომელსაც თარხნობის⁹⁸ პატივი ჰქონდა და მესაწოლეთუხუცესი სახელად ჩათკასარი. როდესაც ისინი ეპისკოპოსთან მივიდნენ, უამბეს თათბირის შესახებ და შეატყობინეს, რომ თქვეს პონთა დიდმა მთავარმა და ყველა დიდებულმა ასე: „ჩვენო მამაო, შენის საშუალებით შევიცანით შემოქმედი. ახლა უკვე მორწმუნენი, მუდამ თაყვანსა ვცემთ წმინდა სამებას. ვევედრებით შენს სიწმიანდეს, რათა დაგვეთანხმო და დარჩე ჩვენთან მეთელსურედ და მოძღვრად, დააფუძნო ჩვენს ქალაქ ვარაზანში საპატრიარქო ტახტი. უფლოს აღთქმას ვიძლევი მე, ილითუერი: აღმოვდგარა და მოვსპობ ყოველგვარ წარმართულ მსახურებას პონთა ქვეყანაში, ცეცხლთ დაეწვავ ყველა მისანსა და ჯადოქარს, რომლებიც ახალ სარწმუნოებას არ აღიარებენ. აგრეთვე მახვილით გაგანადგურებ, ვ-ნც წარმართული წესით მოქცევა ჩემს ქვეყანაში, ახლა ფარულად მსხვერპლს შესწორავს კერპებს. დე, დაწინაურდეს ღვთისმსახურება და გადრცელდეს ქრისტეს აუწერელი მადლი“. [ეპისკოპოსმა] უბასუხა მათ: „მე არ შემიძლია დაგეთანხმოთ აღვანეთის დიდი პატრიარქის წმინდა ელიაზარს გარეშე, რადგანაც მხოლოდ მას აქვს ამის უფლება. მე კეთილმოწყობილი სამწყსო მაქვს, როგორ შემიძლია მივატოვო ჩემი სამწყსო. რომელიც უფალმა მიბოძა საპატრონოდ. უფალმა იესომ თავისი კაცთმოყვარეობის გამო იზრუნა თქვენთვისაც, ავადორძინათ და დაგლოცათ. ახლა თქვენი რწმენის მიხედვით მოგცემთ მწყემსსაც, რომელიც გაგადღეობათ ქრისტეს სახარებით“. მგორედ და მესამეუაც მივიდნენ მასთან მოცუქულნი და იგავე გაუმეორეს. მაშინ ეპისკოპოსმა უთხრა: „ნება მომეცით ახლა შევიცადო, ხოლო როდესაც ინებებს ღმერთი ჩემს სამშობლოში წასვლას, ჩემს კეთილმსახურ შეღებთან — აღვანეთის მთავარ ვარაზ-თრდატთან და წმინდა კათალიკოსთან, მაშინ, თუ ისინი ისურვებენ, უფალი შეასრულებს თქვენს სურვილსაც და ვინმე მიიღებს იმ პატივს, რომელსაც თქვენ მე მთავაზობთ. ხოლო, თუ მძიმე სატანჯველს მომისჯით, ამასაც დიდებად და პატივად ჩავთვლი და დიდად გავიხარებ უფალთან [მისვლით]. ახლა საჭიროა თქვენი გონიერული აზრი წერილობით გაცნოთ მთელს აღვანეთის ქვეყანას და პატრიარქ ელიაზარს, რომელმაც წმინდა ელიას დროიდან დღემდე დაამკვიდრა ჩრდილო-აღმოსავლეთით ერთი სამოციქულო ტახტი ღვთის სამყოფელ ქალაქ იერუსალიმიდან და კურთხევა მიიღო უფლის

ძმის წმინდა იაკობისაგან. თქვენ ესაზღვრებით მის სამწყსოს, განა შესაძლებელია, რომ ეს ჩემი თანამოსაყდრე მამებ-სა და ძმების სურვილის გარეშე მოხდეს? ეს საქმე ხომ ახალია და საჭიროა მოთათბირება.

როდესაც მოსმინა [მთავარმა] ეპისკოპოსის [აზრი], აუსრულა მას სურვილი და პატროთ გასტუმრა თავის ქვეყანაში

თავი XLIII

მეფე კოლმანძის ეპისკოპოსის ისრაელის დაბრუნება ჰონთა კვეყნიდან. მას გამოჰყვა ორი დიდებული, რომლებიც [კვლავ] სიხოვდნენ წინამძღვრობას

ღვთისმოსავემა ჰონთა დიდმა მთავარმა ილითუერმა მოაწადა თავისი ქვეყნის ორი დიდებული — ითგინ ხურსანცი და ჩათ-ხახრი — და გაგზავნა მოციქულად წმინდა ისრაელის შემდეგ მეგობრობის [განსამტკიცებლად], თან გაატანა ასეთი სიგელი: „გონების თვალთ შეკხედეთ და მივიღეთ თქვენგან გამოგზავნილი ღვთის ეკი ისრაელ ეპისკოპოსი. მისი საშუალებით მოგესალმებით აღღანეთის დიდ მღვდელმთავარს — უფალს წმინდა ელიაზარს და ჩვენს საყვარელ ძმას ქვეყნის მპყრობელ აღღანეთის მთავარს — ვარაზ-თრდატს!

თქვენ მოითხოვეთ მშვიდობა და ჩვენც სულიერი საღმრთო შეგზავნით მას, როგორც ღვთის სახეს. მისი წმინდა ცხოვრებისა და იმ საყვარელებათა საშუალებით, რომელიც უზენაესმა დაგვანახვა, მევიცანით ჩვენი შემოქმედი და სულიერი სიმშვიდე მოვიპოვეთ. ახლა გვედრებით, გვიბოძეთ მეთვალყურედ და წინამძღოლად იგივე ისრაელი, რომლის საშუალებითაც მოვიპოვეთ საუკუნო სსნა. ჩვენსა და თქვენს შორის დე, დამყარდეს ურდგევი სიყვარული. იყავით მშვიდობით უფლისა მერ“.

თავი XLIV

ჰონთა მთავრის ფერილი იმავე საქმეზე სომეხთა კვეყანაში

„დიდი სომხეთის წმინდა მთავარეპისკოპოსს საპაქს და სომეხთა დიდებულ მთავარსა და ზორაპეტს გრიგორს დიდი მოკითხვა ქვეყნიერების დასაბამიდან უმეცრებით დაბნელებული და ბურუსით ძო-

ცული ჩვენი მამები ჯოჯოხეთში ვარდებოდნენ. შეძლებ მოვიდა ხსნა ქვეყნად, გამოგვეცხადა დედამიწაზე ზეციური ღმერთი — ქრისტე, ჩვენ ეს ამბავი ბუნდოვნად აღვიქვით. თუმცა ყურში კი გვესმოდა სიტყვები, [გონებით] ვერ ვხვდებოდით. ჩვენი თავდასხმების დროს თქვენს ქვეყანაზე და ჩვენს მეზობელ ალვანეთზე, რომელსაც თქვენთან ერთი სარწმუნოება აქვს, კეთილი შური აღიძრა ჩვენს გულში და ჩვენა ღმერთის ქრისტეს სატყუა აღესრულა. ჩრდილოეთის საზღვარზე [დაიწყო] მისი სახარების ქადაგება. ჩვენ მთლიანად შევიცანით ის საუკეთესო ადამიანის, მეწ კოლმანქის ეპისკოპოსის ისრაელის საშუალებით. ახლა, როდესაც თქვენ შეიტყვეთ ჩვენთან მომხდარ საკვირველებათა შესახებ, გთხოვთ შეგვისრულოთ თხოვნა და იგივე [ეპისკოპოსი] გამოგზავნოთ ჩვენს მწყემსად. ამასვე ვთხოვთ წმინდა მამამთავარ ელიაზარს, რადგანაც ვიცით, რომ თქვენ მისი თანამოსაქმე და თანამორწმუნე ხართ. ორივეს გვედრებით შეპარულოთ ჩვენი სულიერი სათხოვარი. როდესაც ის ჩვენთან იქნება, შეწყდება ჩვენი ველურ ხალხის ჯარების თავდასხმები თქვენს ქვეყანაზე ერთმორწმუნეობის გამო. იყავით მშვიდობით“.

როდესაც [მოციქულებმა] ალვანებისა და სომხების ქვეყნებს მიადწიეს, სალამი უძღვნეს და ყოველავე მოუთხრეს მათ, რაც ქმნა ღმერთმა ჰონთა ქვეყანაში [ეპისკოპოსის] საშუალებით და მიაერთეს ჰონთა დიდი მთავრის წერილი. მთელმა ქვეყანამ დიდი სიხარულით მიიღო ისინი. [მთავარს] კი შემდეგი პასუხი გაუგზავნეს.

თ ა ვ ი x l v

პასუხი ჰონთა წერილზე

„სომეხთა კათალიკოს საპაქისაგან, მთლიანად სამღვდელთა და სისაგან, სომეხთა მთავარ გრიგორისა და აგრეთვე ჩვენი ეკლესიების მრევლისაგან შვება თქვენ უფლისა მიერ, როგორც ჩვენ გვიამბეს, ღმერთმა მოგანიჭათ ცხოველმყოფელი დიდება, ამიტომაც უსაზღვრო სიხარულით ვუმაღლით ქრისტეს დაუშურველი ძღვენის გამო. წერილი, რომელიც თქვენ ახალმორწმუნე ღვთის მონებმა მოგვეწერეთ, ვნახეთ. იქიდან გავიგეთ შემოქმედის კეთილსაქმიანობის შესახებ, რამაც თქვენს ქვეყანას, ისევე როგორც სხვა ქვეყნებს, ღვთის შემეცნების შუქი მოუვლინა. ჩვენ ვადიდებთ კაცთმოყვარე ღმერთს იმისათვის, რომ არ მაგატოვით თქვენა მამებისა და წინაპრების ცრუ სამსახურში, არამედ გაგაცნოთ თავისი წმინდა სახელი და გავხადათ შემოქმედის — ქეშმარიტი ღმერთის თაყვანისმცემელი. ჩვენ გავიგეთ, რომ მისი სახელი ყველგან გავრცელდა და აავსო თქვენი ქვეყანა.

წერილიდან და მოციქულებისაგან შევიტყვეთ ისიც, რომ მთელი გუ-
ლით მიენდეთ ისრაელ ეპისკოპოსს. და, აი, ახლა ჩვენ და ჩვენი ქვე-
ყანა, თუმცა კი სხეულით შორსა ვართ თქვენგან, მაგრამ მოყვარული
გულით მიგვაჩნია, რომ სულ ახლოს გხედავთ. თქვენ გთხოვთ ისრა-
ელ ეპისკოპოსს, ეს დიდებული აზრია. მართლაც, სამწყსო ვერ იარ-
სებებს მწყემსის გარეშე. ამიტომ ჩვენ უხერხულად და სამძიმოდ
ვთვლით, რომ თქვენი თხოვნა არ შევასრულოთ. მაგრამ მიზეზიც
გვაქვს: [ისრაელი] ეკუთვნის არა ჩვენს სამწყსოს, არამედ — ალვანე-
თისას თუმცა ჩვენი სურვილია, რომ ის სამუდამოდ თქვენთან იყოს,
მაგრამ ამის უფლება მხოლოდ ჩვენს თანამოციხტრე ალვანეთის პატ-
რიარქს ელიაზარს აქვს, ეს მისი საქმეა.

„დე, შეიცანით ცხოველმყოფელი ღმერთი, რომელიც აძლევს სი-
ცოცხლეს კაცობრიობას, კლავს და აცოცხლებს მას. სულიწმიდის მა-
ღლი განამტკიცებს თქვენში ღვთის მოშიშობას და დაგაცვევინებთ
მის მცნებას. ხოლო ჩვენ მოსურნე გულით არ დაგივიწყებთ და მუ-
დამ გაგიხსენებთ ეკლესიებში, იყავით მშვიდობით“.

როდესაც დაბრუნდნენ სომხეთიდან ითგინ ხურსანცი და ჩათ
ზაზრი, წარდგნენ კათალიკოს ელიაზარისა და მთავარ ვარაზ-თრდატის
წინაშე დედაქალაქ პარტავაში და ითხოვეს ეპისკოპოსის დათმობა და
მათთან გაგზავნა. მაგრამ იმ დროს [ალვანელებს] არ შეეძლოთ მიე-
ცათ ისრაელი მწყემსად, ისინი ამბობდნენ: „წესი არ არის, ღვთისა-
გან მინდობილი სამწყსო სრულიად მიატოვოს [ეპისკოპოსმა] და თქვე-
ნთან დარჩეს. თუმცა ჩვენ ნებას მივცემთ, შეძლებსამებრ წამო-
ვიდეს ხოლმე თქვენთან და უკანვე დაბრუნდეს, რათა განამტკიცოს
თქვენში ქრისტეს სარწმუნოება და სრულიად დაიცვას ჩვენი ურღვე-
ვი ურთიერთსიყვარული. ჩვენ გვსურს აგრეთვე, რომ ის იყოს შუა-
მავალი, რათა შეწყდეს მტრობა ჩვენს შორის და დაინერგოს სიყვარ-
ული და მშვიდობა“.

როდესაც ყოველივე ეს მოისმინეს იშხანებმა, შეკრთნენ და ამგ-
ვარი საქმიანობისა შეეშინდათ. ისინი უხალისოდ დათანხმდნენ და
თქვეს: „ნუ გადასდებს ჩვენთან დაბრუნებას [ეპისკოპოსი], რათა არ
დაიშალოს სარწმუნოების საფუძველი და არ დავრჩეთ ობლად, რად-
განაც სხვა მოიღვარს ჩვენ არც მოვეუსმენთ და არც დავემორჩილებით.
ნეტარმა ეპისკოპოსმა თავისი კეთილი ბუნების მიხედვით მთარგა
თრავე მხარე. ის დაპირდა, რომ ნებაყოფლობით წავიდოდა ჰონთა
ქვეყანაში, იზრუნებდა ქრისტეს ახალმოქცეულ სამწყსოზე, მტკი-
ცედ შეინახავდა აღთქმას და ხელშეკრულების პირობას, მათ ირწმუ-
ნეს მაღღმოსილი ეპისკოპოსის სიტყვები, სისარულით აივსნენ და მშვი-
დობით დაბრუნდნენ თავიანთ ქვეყანაში. აღიღებდნენ ყოველადწმიდა
სამებას.

მეფე კოლმანძის ეპისკოპოსი დავითი ეპითხება იოანე მაირაგომელს ბამოსახულებებისა და ხატების შესახებ

ჯერ კიდევ იმ დროს, როდესაც ალგანეთის მამამთავრად უფალი უსტანესი იყო, ხოლო მის შემდეგ — ელიაზარი, მრავალი უთანხმოება და განხეთქილება ხდებოდა სხიადასხეა მხარეში განსწავლულებსა და უვიცებს შორის. ასევე იყო ომი და ბრძოლა — ბერძნებსა და სომხებს შორის. ალგანეთის ქვეყანას ამ ამბებში მონაწილეობა არ მიუღია. მათ ყურამდე მოაღწია ამბებმა, რომ ზოგიერთები ხატებს არ სცნობდნენ, ზოგნი ინათლებოდნენ, მარალს არ აკურთხებდნენ და ქორწილს დროს გაირგინს არ იღვამდნენ, იმ მიზეზით, თითქოს სამღვდელეობა მოსპო ქვეყანაზეო. ამ ამბებთან დაკავშირებით მეფე-კოლმანძის ეპისკოპოსი დავითი წერილობით შეეკითხა იოვანე სომეხთა იარღაეტს, რომელიც საფუძვლიანად იყო განსწავლული ამ საქმეებში. მან ბრძნული და ზემოხარტი პასუხი გასცა: „ეს წვალება — ხატომბრძოლობა მოციქულების შემდეგ პირველად რომში გაჩნდა. ერთხელ დიდი კრება იქნა მოწვეული კესარიისში. ნაბრძანები იყო დაეხატათ ხატები ღმრის სახლში. ამ დროს გაამაყდნენ მხატვრები იმის გამო, თითქოს ისინი მალა იდგნენ ყველა სხვა საეკლესიო ხელოვანზე. ამბობდნენ, „ჩვენი ხელოვნება შეუქია, რადგანაც მისი დანახვა შეუძლია საერთოდ ყველას, — მოხუცსა და ახალგაზრდას. ხოლო წმინდა წიგნების წაკითხვას ცოტა თუ შესძლებსო“. აქ მოხდა უთანხმოება და ხელმეორედ იქნა მოწვეული კრება. გაარჩიეს საქმე, გაამართლეს მწერლები, მკითხველნი და განმმართველნი და დააყენეს ისინი მხატვრებზე მაღლა. იმ დროიდან მოყოლებული სომეხთა კათალიკოს მოვსესამდე ეს წვალება აღარ გამოჩენილა. სომეხთის საპატრიარქო ტახტის გაყოფის დროს დიდი ბრძოლა მოხდა მოვსესა და კარინის ეპისკოპოს თეოდოსს შორის, რომელსაც ფალოსოფოსთა თავს უწოდებდნენ. მართლმადიდებლები ლანძღავდნენ ბერძენთა ყოველგვარ წესს. მოვსესმა შეკრიბა თავისი მსარეების ვარდაპეტები და უბრძანა ამიერიდან ურთიერთობა გაეწყვიტათ ბერძნებთან, რომლებიც ქალკედონის კრებას ემორჩილებოდნენ; არც წიგნები, არც ხატები, არც ნაწილები არ მიეღოთ მათგან.

მაშინ თეოდოსმა ბრძანა შეკრებილიყვნენ მის ხელისუფლებაში არსებული მხარის სომეხი ეპისკოპოსები ქალაქ კარინში და უთხრა: საჭიროა კათალიკოსი ავირჩიოთ, მოაყვანეს ვინმე იოვანე სიენიელი, აკურთხეს და ქალკედონურ სარწმუნოებას დაემორჩილნენ. არავის მათში არ გამოუქვლევია მართლმარწმუნოება, გარდა ნეტარი ენოსისა, რომელიც წავიდა მათგან და ეასლა მოვსეს კათალიკოსსა. ის სი-

ხარულით იქნა მიღებული. მოვსესი კათალიკოსად დვინში იჯდა. ჰრომის [სომხებმა] საჭიროდ მიიჩნიეს საკათალიკოსო ადგილიც მასთან ახლო ყოფილიყო, რადგანაც მათ შორის უთანხმოება ხდებოდა. მიზეზი ის იყო, რომ იოვანეს მიერ ხელდასმულებს [დვინში] არ იწყნარებდნენ.

იმ დროს მღვდლები იესუ, თადეოსი და გრიგორი რომლებიც მოვსესის მხრიდან იყვნენ, გავიდნენ დვინიდან და სოთის⁹⁹ გავარისაქენ გაეშურნენ. ისინი უდაბნოში დაბანაკდნენ, რადგანაც მეუღაბნოები იყვნენ. მათ დაიწყეს მოძღვრება იმის შესახებ, რომ მოესპოთ ეკლესიებში დახატული ხატები და არ ზიარებულნი იყვნენ საერო მღვდლებთან. ყველგან უთანხმოება ხდებოდა. ამ ამბავმა მიიღწია მოვსეს პატრიარქამდეც, რომელმაც მაშინვე მისწერა მეუღაბნოეთ სასწრაფოდ მასთან მისულიყვნენ. მაგრამ ისინი ბრძანებას არ დამორჩილდნენ, არამედ იქიდან წავიდნენ და თქვენთან, არცახის გავარში დაბინავდნენ. მაშინ შეეკითხა პატრიარქი თავის მეცნიერებს, რით უნდა აიხსნას ხალხის ასეთი მოქმედებაო, მათ ამის მიზეზად პრომაელთა ცოთმილება დაასახელეს.

შემდეგ წერილი მისწერეს იმის შესახებ, რომ არავის გაეუღა ეკლესიებში ხატების შებილწვა. მოვსეს პატრიარქის გარდაცვალების შემდეგ და სომხეთში ხოსროვის გამეფებისას ქვეყანა გაერთიანდა. პატრიარქად დასვეს ჭეშმარიტი და რჩეული კაცი აბრაამი¹⁰⁰, რომელმაც ჯერ წყევლა-კრულვით აღმოფხვრა ქალკედონის კრება, ხოლო შემდეგ ეკურთხა.

ხატმებრძოლები კი წამოვიდნენ ალვანეთში და აღაშფოთეს თქვენი ქვეყანა. მაშინ გარდმანის მთავარმა შეიპყრო ის სამი კაცი, რომელთა სახელებიც ზემოთ ვახსენეთ და ბორკილადებულნი სომხეთში მიიყვანა. როდესაც ისინი ჩვენს წინაშე დადგნენ, შევეკითხეთ, რა მიზეზით არ გინდათ განსხეულებული ღვთის სახე მიიჩნიოთ? მათ გვიპასუხეს: ეს ბრძანება გარედანაა მოსული და რომ ეს საქმეა კერბთაყვანისმცემლებისა, რომლებიც ყოველგვარ ქმნილებებს ეთაყვანებოდნენ. ჩვენ კი თაყვანს არ ვცემთ ნახატებს, რადგანაც ამის შესახებ მითითებული არ არის წმინდა წერილშიო. მაშინ ჩვენ მათ გავასტეგეთ მოსეს სენაკის მოხატულობისა და სოლომონის ტაძრის სხვადასხვა ქანდაკების შესახებ. აუუსენით, რომ იგივე გამოხატულებანი გადავრღეთ ჩვენს ეკლესიებში. ამით და ამის შესავალი სხვა სიტყვებით მათი გზა-სცდენილობა გამოვასწორეთ.

ლაპარაკი იმაზე თუ როდის იქნა შეჩვენებული
 ძალკადონური ტაძარი. ალვანეთს ამ ამგებში მონაწილეობა
 არ მიუღია. ქართველთა და სომეხთა განყოფა. აგრამ
 კათალიკოსი ალვანელის შესახებ

ბერძენთა წელთაღრიცხვის ორმოცდამესამე წელს სარწმუნოე-
 ბით განათლდნენ სომეხები. მათზე ორასამოცდაათი წლით ადრე გა-
 ნათლდნენ ალვანელები. სომეხთა მორწმუნეობიდან ასოთხმოცი წლას
 შემდეგ, სომეხთა კათალიკოსის ბაბკენის დროს, ქალდეკონის კრების
 გამო შედგა კრება. ბერძენებმა, მთელმა იტალიამ, სომეხებმა ალვანელებმა
 და ქართველებმა პროპაგანდა კეთილშესახური მეფეების ზენონისა და ანას-
 ტასის ბრძანებით ერთსულოვნად შეაჩვენეს ქალკედონის კრება და „ლეო-
 ნის ტომარი“. ორმოცდაშვიდი წლის შემდეგ, სომეხთა კათალიკოსის
აბრაამის დროს ქართველები სომეხებს გამოეყენენ კირიონის მიერ. მათ-
 თანვე იყვნენ ბერძენები და იტალიელები. ალვანელებს კი არ უარყვიათ
 მართლმადიდებლობა და სომეხებთან ერთობა შეინარჩუნეს. აბრაამმა
 ყველას გაუგზავნა კირიონის განდგომილების ცირკულარული სიგელი
 და განაძევა ის სულიერი ხმლით. მან ყველაზე უწინ ალვანელებს აც-
 ნობა, გაარკვია ისინი ამ ამბებში და შემდეგნაირი წერილი მასწერა:
„უწინ, ვიდრე ალვანეთის საკათალიკოსო ტახტი ჩვენ გვეპყრა, ერთ-
სულოვნად ვიყავით. ჩვენ და ალვანელებმა შეთანხმებით შევაჩვენეთ
და განედევნეთ კირიონი სამართლიანი ბრძანებით ჩვენი მამებისა, რო-
მლებიც გაემიჯნენ ბერძნებს და დადგნენ ჩვენი და ალვანელების ძი-
რითად [რწმენაზე]. ახლა იგივეს ვბრძანებ საერთოდ ქართველთა შესა-
 ხებ, ამიერადან გაწყდეს ურთიერთობა მათთან: ნურც ლოცვება,
 ნურც ჰამა, ნურც სმა, ნურც მეგობრობა, ნურც გაძიძავება, ნურც
 სალოცავად წასვლა მცხეთის განთქმულ ჯვარზე, ნურც მანგლისის
 ჯვარზე, ნურც ჩვენს ეკლესიაებში მათი მიღება, ნურც ამიერიდან მათ-
 თან ქორწინება [ნუ გვექნება]. მხოლოდ ვიყიდოთ მათგან და შიჯი-
 დოთ, როგორც [ვაკეთებთ] ებრაელებთან.

ვინც მათ განუკითხავად დაუკავშირდება და იმათ ურწმუნოებას
 მოიწონებს, შეჩვენდეს სულით, ხორციით და მთელი თავისი სიცოცხ-
 ლით. განიდევნოს ღვთის ეკლესიიდან, დარჩეს წყევლიაში და სამა-
 რადისო ცეცხლის კერძად იქცეს ყველა ის, ვინც ბრძანებას არაღ
 ჩაადებს.

გერმანთა უთანხმოება სომხებთან იმის შესახებ თუ რატომ არა აპვთ მათ დაწესებული ცხრა საეკლესიო ხარისხი. სომხთა მცდელობა ალვანეთის არქიეპისკოპოსის დაქვემდებარებისათვის. ალვანელები ამაჴმ არ თანხმდებიან. სიუნიქელები [ზურგს აძცივიენ] სომხებს და ალვანელებისაჴმ იხრებიან, მათგან ღებულობენ ხელდასხმასა და ჴეთს

მარკიანე ჰრომაელმა თავის მეფობაში, როდესაც ცდუნებული იყო თავისი ცოლის პოლქერიანესაგან და განდგომილ ნესტორიანთაგან დაარღვია მართლმადიდებლური რწმენის განსაზღვრება და ქალკედონურ კრებას შეუერთდა. ამის შემდეგ მისი მიმდევრები არა ერთხელ იბრძოდნენ იმისათვის, რომ სომხებიც მათ მიმბრობოდნენ: ხან წერილით, უფრო ხშირად კი პირდაპირი გამოსვლებით. მოიწვიეს კრება, ერთხელ კონსტანტინოპოლში, ხოლო ორჯერ თეოდოსიოპოლში. ამით ცდილობდნენ მიემხროთ ისინი, როგორც გზასაცდენილები. თუმცა სამეფოში ჰყავდათ გამოცდილი და დახელოვებული მკვერმეტყველნი, რომელთა ენამახვილობა ელინურ ენაში სარწმუნოს ხდიდა მათ გამარჯვებას, მაგრამ ამავე დროს პასუხის მოსმენაც უხდებოდათ. სომხეთში, მართალია, ჴერ კიდევ ახალი იყო საეკლესიო მოძღვრებანი, მაგრამ მათ ჰყავდათ ბერძნული ენის მცოდნენი. სომხები ბრალს სდებდნენ იოანე მაირაგომელს, თითქოსდა ის ბერძნების მხარეს იჴერდა და მათ ეწინააღმდეგებოდა. მისი ბრალდების მიზეზი იყო ვინმე სოლომონ ბერი, რომელიც შემდეგში სომხეთის კათალიკოსი გახდა. ის შეეკითხა თავის მოძღვარს სოლომონს, მაქენელთა წინამძღვარს, იმან წერილობით აცნობა, რომ სომხები არ დამარცხებულან სარწმუნოების საქმეში, მაგრამ ბრალი კი დაედოთ. ბერძნებმა ხომ თქვეს, ღმერთმა დააწესა ცხრა ხარისხი ეკლესიაში, როგორც ჴევით ჴეცაშიო, ასევე [უნდა იყოს] აჴაც ღედაშიწაზე და საყდრის შიგნით: პატრიარქი, რომელიც იგივე მამამთავარია, არქიეპისკოპოსი, რომელსაც ეპისკოპოსთა თავს უწოდებენ, მიტროპოლიტები, ეპისკოპოსები, მღვდლები, არქიდიაკვნები, დაიკვნები, წიგნის მკითხველები, მეფსალმუნენი, — ყველა ამათ შეერთებულად შეუძლიათ ხელი დაასხან მამამთავარს, ხოლო მამამთავარს შეუძლია — ყველას.

თუ გულწრფელად გწამთ, აღიარეთ ვინ არის თქვენი პატრიარქი? ისინი მხოლოდ ოთხნი იყვნენ ქვეყანაზე: ალექსანდრიისა — მარკოზის საყდარი, ანტიოქიისა — მათესი, რომისა — ლუკასი და ეფესოსი — იოანესი — ქვეყნის ოთხი კუთხის მიხედვით, ედემის ოთხნაკადიანი მდინარის მიხედვით, ოთხი მახარებლის მიხედვით, მოსეს ოთხი კანონის მიხედვით, რადგან მეორე კანონი ცალკე მიიჩნევა. ჩვენ

ყოველივე ამას ვემორჩილებით, დაემორჩილეთ თქვენც ერთ ამათ-
განს, ანდა ყველას ერთად, რათა ერთი სარწმუნოება გვექონდეს. თქვენ-
მა წმინდა გრიგორმა მთავარეპისკოპოსად ხელდასხმა კესარიასი მიი-
ღო და მას შემდეგ ასევე ხდება დღემდე. თუ თქვენ მისგან განსხვა-
ვებული სხვა ეკლესიის მართლმადიდებლები ხართ, მაშინ გვიჩვენეთ
პატრიარქი, რომელსაც ემორჩილება თქვენი არქიეპისკოპოსი, ის, რო-
მელიც დღემდე ჩვენს ხელქვეით იყო. ხოლო თუ თქვენ პატრიარქი
და სხვა სამღვდელონი არა გყავთ ეკლესიებში, მაშინ არიოზივით
გზასაცდენილი მწვალებლები ყოფილხართ, სხვა ხუეასტანელებთან და
არამართლმადიდებლებთან ერთად. — ამაზე სომხებმა ვერაფერი ვერ
უპასუხეს, რადგანაც მათი ეკლესია მართლაცდა ამგვარ ვითარებაში
იმყოფებოდა.

იუსტინიანემ თავის გამეფებისთანავე წმინდა იოანე მახარებლის
ნაწილები კონსტანტინოპოლში გადაიტანა და იქ სამამამთავრო ტახტი
დააწესა. ძირითადი ტახტი კი ეფესოში დარჩა. აგრეთვე მათეს [ნა-
წილები] ანტიოქიიდან იერუსალიმში იქნა გადატანილი, თან ამბობ-
და „ეს ქალაქი დიდი მეფის ქალაქიაო“. ძირითადი ტახტი ისევ ან-
ტიოქიაში დატოვა. მაშინ დაიძრნენ ერთიანად გულზვიადნი და სა-
დაც კი აღსრულებულნი იყვნენ მოციქულნი, ყველა ტახტი საპატრი-
არქოდ აღიარეს. როდესაც მათ ეს წესი დააწესეს, შემდეგ ჩვენს შე-
სახებაც დაიწყეს ლაპარაკი. სომხეთი გაინაწილეს სპარსელებმა და
ბერძნებმა. წმინდა გრიგორის ტახტი დვინში ეკავა უფალ მოვსესს.
ბერძნების მომხრეებმა მის საწინააღმდეგოდ დასვეს ვინმე იოვანე
მისსავე მახლობლად. როდესაც სამამამთავრო ორად გაიყო სივნიეთის
ხელისუფლებმა უარყვეს ეს და არც ერთ მათგანს არ დაემორჩილნენ
თავისი ეპისკოპოსის კეთილისმყოფელი პეტროსის ბრძანებით, რო-
მელმაც აღსასრულის დროს სამწყსოს უანდერძა: ვიდრე არ გაერ-
თიანდებოდა წმინდა გრიგორის ტახტი ხელდასხმა და კურთხევის ზე-
თი მხოლოდ აღვანელებისაგან მიეღოთ. ამის გამო სივნიეთის ეპის-
კოპოსად ვრთანესი ხელდასხმულ იქნა აღვანეთის მამამთავრის ზაქა-
რიას მიერ. ამის შემდეგ სიუნიელები წლიდან წლამდე კურთხევის
ზეთს აღვანელებისაგან ღებულობდნენ, ვიდრე არ შეწყდა უთანხმო-
ება და აბრაამმა არ ფააერთიანა სამამამთავრო ტახტი.

რაც შეეხება ცხრა ხარისხს, ეკლესიათა მესვეურებმა თვითნებუ-
რად, სომეხთა ამპარტავანი ხასიათის გამო, პატრიარქად აბრაამი
დაადგინეს, არქიეპისკოპოსად — აღვანელი, ხოლო მიტროპოლიტად —
ქართველი. განაწყენდა ქართველი, რომელსაც კირიონი — ერქვა და
განხეთქილებისათვის მიზეზს ეძებდა. მაშინ წმინდა მღვდელმთავარმა
აბრაამმა თქვა: აღვანელებმა ქართველებზე ადრე მიიღეს ქრისტიან-
ობა და ამიტომაც მათ უფრო შეეფერებათ მთავარეპისკოპოსობაო.

ამ მართლმადიდებლური რწმენის ძიებაში კამათის დროს ქართველებმა დატოვეს მართლმადიდებლობა და ქალკედონიტები გახდნენ. ბერძენი მხედარმთავრები აქეზებდნენ სომხებს მოეთხოვათ სასულიერო პირველობა ალვანელებზე, რასაც ალვანელები არ ემორჩილებოდნენ. ისინი უთითებდნენ ერთ პირვანდელ მოციქულზე, რომელიც ალვანეთში მივიდა. მას ელიშა ერქვა, უფლის მოწაფეთაგანი იყო და ხელდასხმული უფლის ძმის — იაკობისაგან. [ელიშას] იქ უქადაგია და აღუშენებია ეკლესია სომხებზე უფრო ადრე. ეს არის აღმოსავლეთში პირველი დედა ეკლესიაო, ამ ვისის ეკლესიას ერწმუნენ ალვანელები და სომხებისაგან გაითიშნენ, რათა არ დაჩენილიყვნენ სხვისი ხელისუფლების ქვეშ. მაშინ სომხებმა, ამპარტავენების გამო ბერძენთა, რომლებიც ცდილობდნენ დაემცირებინათ თაღეზ მოციქულის განსასვენებელი და ამბობდნენ არა გყავთ მთავარეპისკოპოსი და მიტროპოლიტიო, გადაწყვიტეს სამარტეტოს ეპისკოპოსი მიტროპოლიტად ექციათ. მისცეს მას ჭვარი და პატივი, მხოლოდ ეპისკოპოსად ხელდასხმის უფლება არ მიუნიჭებიათ. ეს მიტროპოლიტი ითხოვდა, ორი-სამი ეპისკოპოსი მაინც ჰყოლოდა თავისთან, მაგრამ უფროსები არ დაყაბულდნენ, რათა ერთიანი ტახტი რაიმე მიზეზით ისევ ორად არ გაყოფილიყო. ხოლო იმის გამო, რომ ხედავდნენ სიუნიქის ხელისუფალთა მუდმივ ღვთისმოშიშობას, ღვთის მცნებებისადმი მორჩილებას, საეკლესიო დასის დიდად განათლებას და მართლმადიდებლობას, ამიტომ მიაკუთვნეს მათ სომეხთა მიტროპოლიტის პატივი, აგრეთვე განადიდეს ჯვრის ნიშნით. იმ პირობით კი, რომ აღარ ეცადათ კიდევ რაიმე მოეპოვებინათ და მამამთავრისათვის მთავარეპისკოპოსი არ ეწოდებინათ.

სხვა ქვეყნებმა კი კვლავ უწინდელი ჩვეულება შეინარჩუნეს, რათა არ მომხდარიყო რაიმე უთანხმოება. ამიტომ არის, რომ სივნიელები არ უწოდებენ მამამთავარს მთავარეპისკოპოსს და სომეხთა საპასუხო წერილებში არც წერენ — „მთავარეპისკოპოსიო“, რომ ეწოდებინათ, მაშინ ხომ დაწერდნენ კიდევ....

თაჰი XLIX

პასუხი აპარასის ეპისკოპოსის მხითარის მიერ სომეხებისადმი გაბზავნილ წერილზე

თაჰი L.

არცანში მცხოვრებ მეთაბნოე იოსების უხასხაბ, მისი წასვლა იერუსალიმში და ჟინდანთა ნაწილების მოკოვება

რაოდენობა და ზომა იმ შემოგატა, რომლებიც დაფუძნებული არიან ჟმინდა იმარუხალიმის ეკლესიასთან. ამ მოთხრობილია თვითმხილველის ჰუმარაიტი ცნობები

ცხოველმყოფელი ქრისტეს ქვის სამარხი მდებარეობს შუა გუმბათიდან ნახევარი სამაღლის¹⁰² დაშორებით. გუმბათიანი ეკლესია სიმაღლით და სიგანით ასი წყრთაა. აქვს თორმეტი სვეტი ქვევით და თორმეტიც — ზევით. ყველაზე მაღლა ოქროთი მოსაყვადებული ქრისტეს შუბი, ღრუბელი და თასია მოთავსებული. მთავარი ეკლესია, რომელსაც ჯვრის სამლოცველო ეწოდება, ოცი წყრითაა დაშორებული აღდგომის ეკლესიას. მასში სიგრძეზე ზემოთ და ქვემოთ სამოცდახუთი სვეტია.

წმინდა გოლგოთის ეკლესია ათი ნაბიჯით სცილდება „აღდგომას“, რომელსაც ადამის საფლავს უწოდებენ. შიგნით ტრაპეზია, სადაც კლდეზე ჯვარს აცვენს ქრისტე. წმინდა სიონის ეკლესია ერთი ასპარეზითაა¹⁰³ დაშორებული „აღდგომას“, სიგრძით ასი აღლია, ხოლო სიგანით — სამოცდაათი. კამარა მოიცავს ოთხმოც სვეტს. მასში არ არის ზედა განყოფილება, არამედ მხოლოდ ხის „თარბია“*, რომელზედაც დაკიდებულია ეკლის გვირგვინი, რაც მაცხოვარს დაადგეს თავზე. ეკლესიის მარჯვნივ სამწირველოა და ხის გუმბათი, სადაც დახატულია „საიდუმლო სერობა“. აქვე სიონის ზედა ნაწილში სენაკია, სადაც სრულდება წირვა.

წმინდა სიონის მარჯვნივ პილატეს კარავია, რომელსაც „კაპპათა“ ეწოდება. მთაზე, სადაც პილატეს წინ მაცხოვარი იდგა, შეინიშნება მისი ნაფეხურები. ქვევით ემბაზია, რაშიც თავის მოწაფეებს [ქრისტე] ფეხებს ბანდა. სიონის მარცხნივ ციხეა, აქ დააკავენს ქრისტე. აქვეა ტრაპეზი და სრულდება წირვა.

იმ ადგილას, სადაც ებრაელები დაეუფლნენ წმინდა ქალწულის კუბოს და ნება არ მისცეს ქალაქგარეთ დასაფლავებისა, აღმართულია გუმბათი ოთხ მარბარილოს სვეტზე. [სვეტები] შემკულია სპილენძის ჯვრებით. აქედან ორას ორმოცდაათი ქვის საფეხურია წმინდა ქალწულის განსასვენებლამდე. ეს არის გეთსიმანის ხევი. აქედან ზეთის ხის მთამდე, სადაც ამოღლდა ქრისტე, რვაასი საფეხურია. ამოღლების ადგილას აშენებულია აღდგომის ეკლესიის მსგავსი მშენენიერი გუმბათიანი ეკლესია ასი წყრთა სიგრძისა და ასი წყრთა სიგანის. აქედან ჩანს იორდანეს მდინარე, ჰავრის მთა და მრავალი მხარე.

* „თარბი“, ვ. არაქელიანის. განმარტებით ბაღისებურად მოწყობილობა, გვ. 220

ბეთლემი დაშორებულია აღდგომის [ეკლესიის] დასავლეთის მიმართულებით ორასი ჰრასახით¹⁰⁴. ეკლესიის ზომა სიგრძით ორასი წყრთაა, ხოლო სიგანით — ასი. მას ორმოცდაათი მარმარილოს სვეტი და ქვის კამარა აქვს. აქ ორი გამოქვაბულია: ერთი აბრაამმა იყიდა თავის სამარხად, ხოლო იმის ქვევით მდებარეობს წმინდა გამოქვაბული და ბაგა, სადაც ტრაპეზია და სრულდება წირვა. ეკლესიის მარჯვენაე სამლოცველოა, აქ დაცულია ჰეროდეს მიერ დახოცილ ყრმათა ნაწილები. აქედან აღმოსავლეთით, ოორდანეს მხარეს ბეთლემიდან სამი ასპარეზის დაშორებით ტალავერია, სადაც ორი ეკლესიაა და წირვა სრულდება. მდინარე იორდანედან ხუთი ჰრასახის დაშორებით, იერუსალიმის აღმოსავლეთით, მაცხოვრის მონათვლას ადგილას, აშენებულია ჯვრისებური ეკლესია, რომელიც სიგრძით და სიგანით ოთხმოცი წყრთაა. იქ სამი ტრაპეზია და წირვაც სრულდება. ზეთის ხის მთა იერუსალიმიდან აღმოსავლეთის მხარეს მდებარეობს.

თავი LII

სახელწოდება იმ მონასტერთა, რომლებიც ააშენეს იერუსალიმში ალვანელთაგან. ეს სახელები ჩვენ ამოვიკითხეთ ნებარე ანასტასის მიერ ვაჰან მამიკონიანისადმი მიწერილ წერილში

პანდავანქი მდებარეობს ზეთის ხის მთის აღმოსავლეთით. ააშენა ერთმა მეუღაბნოემ — პანონმა, რომელიც ალვანეთიდან მოვიდა. ამჟამად მას ალვანელი მღვდელი პეტროსი ფლობს.

მრუვის მონასტერი აშენებულია წმინდა ორმოცი მოწამის სახელზე. მდებარეობს იმავე მხარეს, მის მახლობლად. ამჟამად ტაჰიკთა ხელშია.

პარტავის მონასტერი აგებულია წმინდა ღვთისმშობლის სახელზე, მდებარეობს დავითის გოდოლთან. ამჟამად მას ფლობს ერთი ქალი, სახელად მარიამი — შამქორიდან. მონასტრის მეორე ნახევარი ტაჯიკებს უპყრიათ.

კალანკატუიქის მონასტერიც იმავე მხარეზეა. ახლა ფლობს თეოდოროსი, ქრისტიანი ტაჰიკი, აბრაამელთა დიაკვანი. [მასთან ერთად ფლობს აგრეთვე] აბულკამი, — ალიოვიტის ზარიშატიდან¹⁰⁵, — უსამართლო და ბოროტი ტაჰიკი.

არცახის მონასტერი წმინდა ღვთისმშობლისა და წმინდა სტეფანოსის სახელზეა აშენებული. ამჟამად მთლიანად ფლობენ ტაჰიკები.

ამარასის მონასტერს, რომელიც წმინდა გრიგორის სახელზეა აგებული, ამჟამად ფლობს ერთი ქალი, მეორე ნახევარი კი ტაჭიკებს უბყრიათ.

კიდევ სამი ალვანური მონასტერია, რომლებსაც მოძალადობით ფლობენ ტაჭიკები. მათი სახელები უცნობია.

ერთი ალვანური მონასტერიც მდებარეობს არავენის მონასტრის მახლობლად, შუა მოედანზე. ახლა მასაც ტაჭიკები ფლობენ. მოშურნეობის გამო იერუსალიმელი პატრიარქები აბრკოლებდნენ სომეხთა და ალვანელთა მონასტრების შემოსავალს. რადგანაც იქ ასზე მეტი მონასტერი იყო, სომხეთის მთავრებმა იზრუნეს მათზე, შეიღი კენდინარი¹⁰⁶ გადაუხადეს მეფე იუსტინიანეს და ყველა მონასტერი გაათავისუფლეს პატრიარქების მოძალადეობისაგან. მაგრამ შემდეგ ჩვენი უთაურობის გამო ისინი გადაგვარდნენ.

აქ სრულდება „ალვანეთის ისტორიის“ მეორე წიგნი.

წიგნი III

თავი I

ისმაელთა ტომის თავდასხმა სამხრეთიდან და მთელი ძველის დაკარგვა, რაც დაიწყო ცრუ წინასწარმეტყველის მაჰმადისაგან

ჩვენ ხელთ გვაქვს სულისმაღბინებელ მოძღვართა ცნობები მომავლის შესახებ. შევეცდებით გადმოვცეთ ისინი. აქვე გავიხსენებთ წინაპრისეულ სიტყვებს ისმაელის მიმართ, „რომ მისი ხელები ყველას გადასწვდება და [ისინი] დიდ ხალხად იქცევიან“*.

როდესაც სპარსეთში სასანიანთა გვარის მეფობა დაეცა, გამოჩნდა ერთი კაცი სახელად მაჰმადი. [ეს იყო] მშვილდისრით შეიარაღებული ველური, რომელიც უდაბნოში ცხოვრობდა. ერთ დღეს შეხვდა ის ვინმე არიანელ ცრუმონაზონს, სახელად ბაჰირას. მაჰმადმა დაუმიზნა მას მშვილდისარი, კაცმა დიდი ხმით შეჰყვირა და უთხრა: „ნუ სცოდავ შეილო ჩემო, რადგანაც მეც შენსავით აღამიანი ვარ“. მაჰმადმა ჰკითხა: „რა კაცი ხარ და რატომ იმყოფები გამოქვაბულში?“ მაშინ ბაჰირამ იხმო ის თავისთან და დაიწყო ძველი და ახალი აღთქმის სწავლება არიოსის [მოძღვრების მიხედვით], რომელმაც, ძე ღვთისა შექმნილად გამოაცხადა. მან უბრძანა [მაჰმადს] მოეთხრო ველური

* შდრ. დაბადება, 16,12; 17,20.

არაბებისათვის, რაც მისგან შეიტყო დასთხოვა არავისათვის არ ესწავ-
ლებინა მისი სამყოფელი. ხოლო ის უვიცი ხალხი გაკვირვებული დარჩა
მისი საუცხოო მონათხრობით და ეკითხებოდნენ „საიდან იცი შენ ვგე-
ნიო?“ მაჰმადმა იცრუა თავის უვიც ხალხთან და უთხრა: „ანგელოზი მე-
ლაპარაკა ისე, როგორც ერთ-ერთი პირველი წინასწარმეტყველი ღვთის
პირით [ლაპარაკობდა]“. ხოლო მათ ფარულად მეთვალყურეები დაუ-
ყენეს, რათა შეეტყოთ თუ ვინ უყვებოდა და საიდან იცოდა ყოვე-
ლივე ეს. შეიტყო მაჰმადმა ცბიერთა შესახებ, ფარულად მოკლა თა-
ვისი მოძღვარი და დაფლა ის ქვიშაში. თვითონ დაჯდა მის ადგილას
და უთხრა მათ, ვინც თვალყურს ადევნებდა: „ამ ადგილას ანგელოზი
შეცხადება და უდიდეს საკვირველებათა შესახებ მიყვებოა“. როდესაც
მათ [მაჰმადი] მარტო დაინახეს, წამოვიდნენ და მოუთხრეს მოტყუე-
ბულ ტაჰიკებს. მაშინ ისინი დიდ ჯგუფებად შეგროვილნი გაეშურნენ
უწყლო უდაბნოსაკენ. იქიდან დიდი პატივისცემით წამოიყვანეს თა-
ვიანთი მაჰმადი, რომელმაც წინასწარმეტყველობა დაიწყო და თქვა:
„თუ თქვენ შეისმენთ ჩემს წინასწარ თქმას და ქადაგებას, უდიდეს
უფლებას მოიპოვებთ ჩვენი ხალხი, როგორც ამას ბერძენთა წიგნი
ამბობს, რადგანაც ჩვენმა ღმერთმა მოგვანიჭა უფლება ჩვენი სარ-
წმუნოებისათვის“. თავიანთ სამსხვერპლოდ და ატროშანად მათ გან-
საზღვრეს ადგილები, რომლებსაც „აბრაამის გუმბათი“ უწოდეს. [მაჰ-
მადმა] ბრძანა აქ მოეხდინათ მსხვერპლის შეწირვა. ხოლო თავის ჯარს
აბრაამელნი უწოდა და განკარგულება გასცა ელოცათ ოთხკუთხედ
სამსხვერპლოზე. აღმართა ქვის სვეტი და თავყანს სცემდა აბრაამის
სახელზე. მის შესახებ ნეტარმა წინასწარმეტყველმა იკითხა: „თუ კა-
ცი თავის ცოლს დატოვებს, ის სხვა კაცზე გათხოვდება, შემდეგ კი
ისევ თავის ქმარს დაუბრუნდება ხომ არ შეიბილწება ის ქალი?“
ასეთი რამ ჩაიდინა მაჰმადმა.

ერთ ვინმე ტალბს ჰყავდა ლამაზი ცოლი, [მაჰმადმა] მასთან გაგ-
ზავნა შიკრიკი და [აცნობა], რომ ღვთის ბრძანებით ცოლი უნდა დაე-
ტოვებინა. ტალბმა გაიყვანა ქალი მოედანზე, დააყენა ნაფიცი მოწ-
მეები და გაუშვა. მაჰმადმა წაიყვანა ის ქალი და თავისი ავხორცობის
თავშეუკავებელი სურვილი შეისრულა. შემდეგ დაუბრუნდა ტალბს
და უთხრა: „ღმერთმა ბრძანა, ცოლი უკანვე მიიღო“. ეს უსიამოვნო
კანონი დამკვიდრდა მათ ხალხში. ისინი დაქორწინდებიან, შემდეგ
უშვებენ ცოლებს, სხვებთან აძინებენ და კვლავ თავისთან აბრუნებენ.
ამგვარია მათი უწესო ჩვეულება. ღვთის ძლიერი სახელით დადებულ
ფიცს ტეხენ, მაგრამ, თუ შერცხვენილ ქალს დაიფიცებენ — უთუოდ

* შტრ. იერემია, 3,1.

შეინახავენ. სხვა მრავალი უკეთურობანიც გადასცა მან ამ ხალხს. მათი უმეცრება ცხადად გამოჩნდება უდიდესი განსასჯელის დღეს.

სომხური წელთაღრიცხვის 65 წლის ბოლოს გამოჩნდა მაჰმადი შაჰასტანში. 70 წელს კი მივიდა აბრაამის გუმბათთან და იქიდან საფარის თვეში შევიდა იმავე შაჰასტრანში, რომელსაც ახლა მის სახელს — მაჰმადს უწოდებენ. იქ მან დაჰყო ერთი წელი და მთელი ამ ხნის განმავლობაში შაჰასტანიდან თავდასხმებს აწყობდა. შაჰრაბის¹⁰⁸ თვეში დაიპყრო აბრაამის გუმბათი, რამაზანის თვის¹⁰⁹ 18 — მისი მმართველობის მერვე წელია. შავალის თვის¹¹⁰ 15-დან ებრძოდა სპარსელ რეფს. ჰალკათის თვეში¹¹¹ დღისა და ღამის ბუნიობისას მივიდა მექაში, ხოლო იქიდან თავის შაჰასტანში დაბრუნდა. ფულკათის თვიდან¹¹² ექვსი თვის მანძილზე იქვე იმყოფებოდა. იმავე წელს მექაში ამირად დატოვა სედი აბუსიდის ძე. მისი ამხანაგები მექაში დაბრუნდნენ. აბუბექრი აბუჰაფის ძე ამხანაგთა შორის უფროსი იყო. ეს მაჰმადის მმართველობის მეცხრე წელია. მეათე წელს გარდაიცვალა, შაჰრაბის¹¹³ თვის 2 რიცხვში, ორშაბათ დღეს, ფლობდა ათ წელიწადს, ხოლო სულ ცამეტი წლის განმავლობაში განამტკიცა თავისი ქადაგება. ორმოცი წლისა იყო. როდესაც გამოჩნდა, ხოლო სამოცდასამისა გარდაიცვალა.

თ ა ვ ი II

ივის შესახებ, თუ ვინ იყვნენ ამირ მუმინებად მაჰმადის შემდეგ

არაბთა მეორე ხელისუფლად მაჰმადის შემდეგ დაჯდა აბუბექრი აბი კაფიანი და ცხრა წელი ეპყრა ქვეყანა. ომარ იბნ ხატაბი განაგებდა შვიდ წელს, იგი მოკლეს. უთმან იბნ აფანი — თერთმეტ წელს, შემდეგ შეწყდა უთმანის მმართველობა და მან ხელისუფლება გადასცა აბდალაჰს თმა-წვერის შაფრანით შეღებვის პატივით. მუავია იჯდა ცხრა წელს, ეზიდ იბნ მუავია — რვა წელს, აბდალმელიქ იბნ მრუანი — თერთმეტ წელს, მის დროს ცხოვრობდა ჰაჯიჯ იბნ უსუფი. ვლით აბდალმელიქის ძე — ცხრა წელს, სულიემან იბნ აბდალმელიქი თერთმეტ წელს, ომარ აბდალ აზიზის ძე — ათ წელიწადს, იეზიდ იბნ აბდალ მელიქი — ექვს წელს, ჰეშიმ იბნ აბდალმელიქი — ოც წელს, ვლით იბნ იეზიდი — ერთ წელს, იგი მოკლეს და ტაჰკიკთა შორის უთანხმოება მოხდა. მრუანი მაჰმადის ძე — ოთხ წელს. მან მოკლა კურნიყები — ტაჰკიკთა სამოცი თავკაცი, ვლით ამირას მკვლელები...

მოვიდა აბულ აბასი მართა ქვეყნიდან ხორასნის გამგებელის აბუ მუსლიმის დახმარებით და ჯარით. მოკლა მრუანი და ხელთ იგდო ხე-

ლისუფლება შვიდი წლის განმავლობაში. აბულ აბასი იყო აბდალაჰ მაჰმადის ძე, აღაის ძისა, [ეს აღაი] აბდულას ძეა აბასის ძისა, ხოლო [აბასი] აბდალ მუტალიბის ძე იყო. ამათ ტომს ახლა ჰეშამიკი ეწოდება. მან ფარულად მოკლა აბუ მუსლიმი, რითაც ხელისუფლებას მიაღწია. ამ მკვლელობის შემდეგ თვითონაც გარდაიცვალა. მის ძმას აბდალაჰს, აბუ ჯაფარსაც უწოდებდნენ, ის [განაგებდა] ოცდოთხეულ წელს, შემდეგ გარდაიცვალა „აბრაამის გუმბათში“. მაჰადი, — ასე ეძახდნენ მაჰმად აბდალაჰის ძეს, [განაგებდა] ცხრა წელს, მუსე — ერთ წელს. ჰარუნ მაჰადის ძე, რომელსაც მადიუნსაც უწოდებდნენ, ოცდახუთ წელს, მან უზომოდ შეავიწროვა ჩვენი ქვეყანა, რის გამოც სომეხთა არაერთი გავარის მოსახლეობა ბერძნებთან წავიდა. მაჰმედ ჰარუნის ძე [განაგებდა] სამ წელს. ჰარუნმა თავის სიცოცხლეშივე გაუყო ხელისუფლება თავის ორ შვილს — მაჰმადსა და მამუნს. უფროსობის მიხედვით მაჰმადს ერგო ბაღდადისა და ხორასნის მმართველობა, მამუნი კი ებრძოდა მას. მაჰმადი როდესაც გარდაიცვალა, აბდალაჰი — ასედაც ეძახდნენ მამუნს, ყველაფერს დაეუფლა. იბრაჰიმი [განაგებდა] ათ წელს, ჰარუნი — ოცს. მაჰმადის შემდეგ მესამედ დაჯდა ამირად მუმინი. ეს მოხდა სომხური წელთაღრიცხვით 270 წელს.

თ ა ვ ი III

ბაკურ დიოფიზიტის შესახებ, რომელიც ნერსის სახელით კათალიკოსი გახდა

აღვანეთის კათალიკოსის გარდაცვალების შემდეგ, ვინმე ქალკედონიტი, სახელად ბაკური, რომელიც ოდესღაც გარდმანის ეპისკოპოსი იყო და ნერსესად იწოდებოდა, შეუთანხმდა აღვანეთის დედოფალს, ვარაზ-თრდატის მეუღლეს — სპარამს, იმავე რწმენის მიმდევარს. [ბაკურმა] მასთან კავშირი შეკრა და უთხრა: „თუ შენ მოისურვებ და აღვანეთის კათალიკოსად მიხმობ, მაშინ მე მთელს აღვანეთს ქალკედონიტური რწმენის მიმდევრად ვაქცევო“. ყურად იღო დედოფალმა ეს, ბჰოზა გამართა აღვანეთის ეპისკოპოსებთან და დიდებულებთან, ვერავინ მიხვდა ღალატს და ამიტომ დაეთანხმნენ მის თხოვნას. ყოველისმპყრობელ სულიწმიდის შთაგონებით მეწირანცის ეპისკოპოსმა იოველმა მრავალრიცხოვან შეკრებილთა წინაშე სთხოვა ნერსესს ხელი მოეწერა ქალკედონიტთა დასისა და „ლეონის ტომარის“ შეჩვენებაზე. გამოართვეს ხელწერილი, როგორც კანონიკური განსაზღვრება, და [მხოლოდ ამის შემდეგ] იმავე ეპისკოპოსმა იოველმა სხვა ეპისკოპოსებთან ერთად უხმო მას აღვანეთის კათალიკოსად. იოველ ეპისკოპოსმა [ხსენებულო] შეჩვენების წიგნი საიმედოდ შეინახა, კიდევ იცოცხლა თოთხმეტი წელი და აღესრულა ქრისტეს მიერ.

მაშინ ნერსესმა იპოვა შესატერისი დრო თავისი სურვილის განსახორციელებლად, სასწრაფოდ გაეშურა მეწირანცის გავარისაკენ, იქ იპოვა თანამოსაქმე, — მონასტრის მამის ზაქარიას სახით, პირობა მისცა, რომ აკურთხებდა ეპისკოპოსად და ყოველწლიურ შემოსავალსაც უბოძებდა თუ იმ ხელწერილს მისცემდა დასაწვავად. მან [მართლაც] უბოძა აღთქმის სიგელი [კათალიკოსს], რომელმაც იქვე ცეცხლს მისცა. ზაქარია კი ხელდასხმულ იქნა მეწირანცის ეპისკოპოსად. [ნერსესი] დაუმეგობრდა მას და დაუბრუნდა ძველ რწმენას, რასაც დიდი ხანია ელოდა და დედოფალი სპარამიც აქეზებდა. მისი და სხვა ქალკედლონიტ ნახარართა დახმარებით მან დაანგრია საკურთხეველი ბევრი ეკლესიისა, სადაც უკვე გამარჯვება ჰქონდა მოპოვებული. ეკლესიის ღირსეულ მემკვიდრე ყრმებს უცხო ქვეყნებში აძევებდა. უწინარეს ყოვლისა მან განდევნა მეწი კოლმანქის საკვირველმოქმედი ეპისკოპოსი ნეტარი ისრაელი, რომელმაც ხაზართა და მრავალი ქვეყანა ქრისტიანობის წესზე მოაქცია. მასთან ერთად განდევნა გარდმანის ეპისკოპოსი ელიაზარიც. ზოგიერთი ეპისკოპოსი კი თვითონ განუდგა მას. მაგალითად, კაპალაქის ეპისკოპოსი იოვანე, ამარასის ეპისკოპოსი — სააკი, ჰოშის ეპისკოპოსი — სიმეონი და ალვანეთის დიდი მთავარი შერო თავისი აზატებითურთ, რომლებმაც ეკლესიის მრავალრიცხოვან ძმობასთან ერთად მოიწვიეს კრება და შეაჩვენეს ნერსესი ყველა მწვალებელთან ერთად.

თ ა ვ ი IV

ალვანთა კრების წერილი სომეხთა კათალიკოს ელიას

„სომეხთა კათალიკოსს უფალს ელიას თაყვანისცემა ერთობით ალვანთა კრებისაგან!

ჩვენს მამებს თქვენს მამებთან ერთად საერთო მართალი რწმენა ჰქონდათ სულის სახსენებლად. ღვთის ნებით იმძლავრა ქალკედლონურმა რწმენამ და აავსო ქვეყანა, თუმცა ჩვენი მხარეები მისგან არ ამღვრეულა. ახლა კი, ჩვენი აზრით, კეთილი მოძღვარი ნერსესი მგლად იქცა და დაიწყო ქრისტეს გონიერი სამწყსოს გადაბირება: ამის გამო მოვიწადინეთ შეგვეტყობინებინა ეს თქვენი უწმინდესობისათვის, რათა მოხედეთ ჩვენთან, როგორც თქვენს ნაწილთან და განკურნოთ ჩვენი ჭრილობები. იყავით მრთელად უფლისა მიერ“.

სომეხთა კათალიკოსის ელიას წერილი აბღალმელიძ
ამირმუშინთან იმავე განზრახვით

ქვეყნის მპყრობელ აბღალ ამირმუშინის, სომეხთა მთავარეპისკოპოს ელიასაგან.

ყოვლისმპყრობელი ღვთისაგან გვაქვს ჩვენს ქვეყანას თქვენი მორჩილება და სამსახური. ჩვენც და ალვანელებიც ერთ რწმენას ვემსახურებით — ქრისტეს ღვთაებრიობას. ხოლო ალვანეთის ასლანდელი კათალიკოსი, რომელიც პარტავში ზის, შეუთანხმდა ბერძენთა კეისარს, იხსენიებს მას ლოცვებში და ქვეყანას აიძულებს მის რწმენას დაეთანხმოს.

იცოდეთ თქვენ ეს და გულგრილად ნუ შეხედავთ, რადგანაც მას თანამოაზრედ ჰყავს ერთი დიდებული ქალი. თქვენი უდიდესი უფლებით უბრძანეთ. დასაჯონ ისინი თანახმად თავიანთი მოქმედებისა, რომლითაც ღმერთის წინაშე სცოდავენ“.

თ ა ვ ი VI.

აბღალმელიძ ამირმუშინის პასუხი სომეხთა კათალიკოს ელიას

„სომეხი ხალხის კათალიკოსო, ღვთის კაცო ელია, მე წავეკითხე შენი გულწრფელი წერილი, შენს გამო გავგზავნე იქ ჩემი სარწმუნო მსახური დიდი ჯარით და უბრძანე: ჩვენი ხელისუფლებისაგან გამდგარი ალვანელები თქვენი სჯულის მიხედვით სიმართლეზე მოაქციონ. ჩვენი მსახური შენს წინაშე პარტავში სისრულეში მოიყვანს სასჯელს, ნერსესსა და მის თანამოაზრე ქალს რკინის ჯაჭვით გადააბამენ და შერცხვენილებს სამეფო კარზე მოიყვანენ, რათა ყველამ იხილოს მუამბოხეთა შეურაცხყოფა“.

თ ა ვ ი VII

სომეხთა კათალიკოსის ელიას პარტავში მისვლა, ნერსესის დასჯა და მის აღვილას ალვანეთის კრების სურვილით სიმეონ არქიდიაკონის დასმა

სომეხთა დიდმა მღვდელმთავარმა ელიამ ალვანეთის დიდ ქალაქ პარტავს მიიღწია. დაჯდა დიდ ტახარში და ბრძანა მიეგვარათ ნერსესი.

მაგრამ [ნერსესი] დაიმალა და ვერავინ შეძლო მისი პოვნა. მაშინ დიდად მორწმუნე ალვანეთის მთავარმა შერომ შეიპყრო მასთან დაახლოებულნი და უბრძანა ნერსესის მოყვანა. მრავალრიცხოვან შეკრებილთა შორის ელიას წინაშე უპასუხოდ იდგა უბედური. მეფის ბრძანებით მძიმე სასჯელი გამოუტანეს: გადააბეს ფეხით ფეხზე იმ ქალთან და შორეულ ქვეყანაში გასაგზავნად მოამზადეს. მაგრამ მან ვერ აიტანა ეს ტანჯვა და რვა დღის შემდეგ გარდაიცვალა. დაიბარა იმავე რკინის ჯაჭვით დაესაფლავებინათ. მან დასწყევლა შერო, რომელიც იყო მისი და სპარამის დაღუპვის უპირველესი მიზეზი. [შეროს] უთანხმოება ჰქონდა სპარამთან ხელისუფლების გამო. ნერსესს მართლმორწმუნეობით თოთხმეტ წელს ეპყრა [საკათალიკოსი] ტახტი, ხოლო ურწმუნეობით სამნახევარ წელიწადს.

ამის შემდეგ იმავე კრებამ აირჩია [კათალიკოსად] სიმეონი — კაცი მშვიდი და აკურთხა ალვანეთის მამამთავრად. მან აღკვეთა ქვეყნიდან ნერსესის უწესობანი და ბევრი მართებული წესი დაწერა გზასაცდენილ ეკლესიაში. უბედური ნერსესის „წვალებით“ საესე წიგნები, რომლითაც ავსებულნი იყო ზანდუკი, წაიღეს და მთლიანად მდინარე ტრტუში ჩაყარეს, მის საზაფხულო სადგომთან, რომელსაც ბერდაკური¹⁴ ეწოდებოდა. [სიმეონს] ტახტი ეპყრა წელიწადნახევარს.

თ ა ვ ი VIII

ხელწერილი, რომელიც გამორთვა სომეხთა კათალიკოსმა ელიამ ალვანელთა კრებას სომეხებსა და ალვანელებს შორის თანხმობისა და მტკიცე კავშირის ნიშნად

რადგანაც უამრავი და ნაირნაირი ბოროტებით მუდამ ჟამს ატყუებს წრფელი გულის ადამიანებს ჩვენი შეჩვეული ცბიერი მტერი და საერთო ხსნის უარყოფელი ეშმაკი, მის წინააღმდეგ იბრძვიან ეკლესიის ყრმები ბუნებითი სიკეთის გამო. ის კი სულ ცდილობს [ზემოქმედება მოახდინოს] რჩეულთა მიმართ ამ სიტყვებისამებრ: „ეშმაკი ვითარცა ლომი მყურალი მიმოვალს და ეძებს ვინმეა შთანთქას“*. ეს ისევეა, როგორც ჩვენი უპირველესი მამის [ქვეყნად] ყოფნის დროს, როცა მისი ურჩობის გამო უზენაესის მიმართ მოგვაკლდა სიცოცხლის ხე და სიამოვნება სამოთხეში. ეშმაკი დასაბამიდანვე განსაცდელში ავდებს განსაკუთრებით სუსტსა და მერყევი აზროვნების უგნურ ადამიანებს, რომელთა გონება დაბინდულია იმ დროიდან, რო-

* I პეტრე, 5,8.

დესაც ისინი უწმინდურებაში შევიდნენ. დე, ნურც გაბრწყინებულა მათ მიმართ ქრისტეს შუქი. იმათ, თუმცა მოიშორეს ის ცდუნება, რითაც ძველთაგანვე მოტყუებულნი ეთაყვანებოდნენ კერპებს, მაგრამ ახლა [ეშმაკმა] მოინდომა მოეგო უგნურ ადამიანთა საშუალებით, რომლებიც უთანხმოებას თესენ ეკლესიაში ახლად შემოღებული უწმინდური წესებით. ამიტომაც ჩვენს შორის აღმოჩნდა ნესტორისა და მაქსიმეს ბოროტი „წვალების“ ახალი ფესვი უწმინდური ნერსესის სახით. ის სულიწმინდის მოწყალებით აღვანეთის სახლის წინამძღოლად დააყენეს, მაგრამ ცბიერებით რწმენის დამორგუნველი და ჩვენი სულების მაცდუნებელი შეიქნა. მან თავისი ბილწი ხელებით მოსპო მაცხოვრებელი გარდამოცემანი ჩვენი მამების ქადაგებათა. რომელმა [მამებმაც] თავიანთი უტოდველი ხელით ის ჩვენს ეკლესიაში დააფუძნეს. მან გაანადგურა მართლმადიდებლური რწმენის ერთგული ეპისკოპოსები და მცნებათა დამცველები. ზოგიერთები ცილისწამებით გააძევა შორეულ ქვეყნებში, ხოლო ბევრიც მწუხარებით აავსო, რადგანაც დაანგრია ღირსეული ტახტი და შეაშფოთა მეუღაბნოეთა სავანეები. ასე გაფანტა მან ქრისტეს წმინდა სხეულის მოთაყვანე წევრები და სიონის შვილნი. ყველანი შეცდენილ იქნენ მოტყუებით. ჩვენი სიწმინდის ტაძარი შეიბილწა, როგორც იერემიას გოდებაშია: — შეწყდა ჩვენი სიწმინდის დიდება და ქვეყნის ოთხივე კუთხეში დაიფერფლა ჩვენი ქებათაქება*. კურთხევას ვუთვლით ჩვენს მხსნელს — ღმერთს, რომელმაც არ მისცა ძალა კაცობრიობის მტრებს საბოლოო წარმატებისათვის, არამედ შეგვიბრალა ჩვენ უძლურნი, შეიწყალა ჩვენი ხალხი და გამოგვიგზავნა ღვთის მადლით ღირსეული მამა ელია, — სომეხთა კათალიკოსი, კაცი წმინდა და მართალი, წმინდა გრიგორის ტახტის მფლობელი, ეპისკოპოსებთან და ვარდაპეტებთან ერთად, [აქ მოვიდნენ] სიმეონი — ხორხორუნთა ეპისკოპოსი, სარგისი — ამატუნთა ეპისკოპოსი, სარგისი — როსტაკთა ეპისკოპოსი, იოვანე ვარდაპეტისა და სხვა მრავალ მოწაფეთა თანხლებით. მოხვედით თქვენ ჩვენს დედაქალაქ პარტავში და ტკბილი მოძღვრებით აღკვეთეთ ბოროტი ჩვენს შორის. ვაგვახსენეთ ჩვენი წინაპრების ანდერძი, აღადგინეთ ჩვენი სამამამთავრო ტახტი წმინდა კაცის საშუალებით, რასაც ჩვენ ქეშმარიტად ვამოწმებთ, ყველანი: სიმეონ აღვანეთის კათალიკოსი, იოვანე კაპალაკის ეპისკოპოსი, სიმეონ პოშის ეპისკოპოსი, სპაკ ამარასის ეპისკოპოსი, სპაკ მეწ კუენქის ეპისკოპოსი, სიწმინდის მოყვარული ქშიკი, ნერსიპრის მონასტრის წინამძღვარი მთელი თავისი ძმობით, რომლებიც გადაურჩნენ „წვალებას“. მონასტრის წინამძღვარი გიუტი, მონასტრის წინამძღვარი კატარი, მონასტრის წი-

* შტრ. იერემია, 11,19.

ნამძღვარი ჰოვსეფი, დავით კალანკატუიქის ბერი, ტრაპერტის წინამძღვარი პეტროსი, ალაწობის წინამძღვარი პოლოსი, კიდევ ქრისტეს-მოყვარული ყველა აზატი, ალვანეთის ღვთისმშობელში მთავარი პატრიკი შერო, ასევე ალვანეთის სპარაპეტი და იშხანი პატრიკი ჯუანქო, პატრიკი ვარდანი და მისი ძმა უფალი ვაგიკი, ბაბი ჰრაპატეანთა ტომიდან, ვახტანგ ვარაზმანეანი, პატრიკი ქაროიანთა სამეფო ტომიდან, ვაჰანი — ვარაზ იოვანიანი, თეოდოროსი — ანასტასიანი, როსტომი — ვარაზ აქოიანი, ზარმირაპი — ვარაზ ქურდაქეანის სამეფო ტომიდან, მაჰმატი — შეროიანი და სხვა მრავალი აზატი ჩვენი ქვეყნისა გაკურთხებთ და ერთობით ვღებულობთ სულით და ხორციით ჩვენს სამოციქულო რწმენას, რომელიც ადრე დაფუძნებული იყო წმინდა ელიშას მიერ, ხოლო შემდეგ განმტკიცებული წმინდა გრაგორისაგან და დღემდე არასოდეს არ შერყეულა.

როდესაც განსაცდელმა მოაღწია ჩვენამდე, ღმერთმა აღმოგვიჩინა შემწეობა წმინდა გრიგორის მონაცვლის საშუალებით, რომლის მართლმორწმუნეობის მოწაფენი ვართ და ვიქნებით. ელია სომეხთა კათალიკოსი გახდა სიძარტლის მტრებზე შურისმაძიებელი და ახლა ჩვენ ყველანი ვწყველით ყველა „მწვალებელს“ — პირველებს, საშუალოებს და ბოლოდროინდლებს: ნომინოსსა და მის მოძღვარს არიოსს, ვალენტინოსს, აპოლინარს, მანის, მარკიონს, ეგტიქეს და ნესტორს, დიოდოროსს, თეოდორიტოსს, ქალკედონის კრებასა და ლეონის ტომარს მაქსიმოსსა და მის მოწაფეებს. მათთან ერთად შევაჩვენეთ ჩვენი საცოდავი ნერსესიც, რომელმაც სათნო ჰყო ორბუნიებიანთა „წვალება“ და მისი მიმდევარნი. ჩვენ შევადგინეთ ეს საბუთი ღმერთისა და თქვენი სიწმინდის წინაშე, რათა ამის შემდეგ არავინ გაბედოს გადაუხვიოს ჩვენი მამების ნაანდერძებს. ხოლო თუ გამოჩნდება ვინმე უტიფარი, რომელიც კვლავ შემოიტანს ჩვენში ახლ მოძღვრებას, ასევე შეჩვენებული იქნება წმინდა სამებისა და ჩვენი ძმობისაგან. ვერ მიიღებს ის სულიწმიდის მადლს და ვერ მიადწევს აღთქმულ სასუფეველს. თუ ეპისკოპოსთაგანი იქნება ვინმე [შემბილწველი] — ღირსება ჩამოერთვას და ტახტიდან ჩამოგდებულ იქნას, თუ მღვდელი, — ასევე მოუვიდეს, თუ ვინმე ბერთაგანი, — შეჩვენდეს და განიდევნოს, ხოლო, თუ აზატთაგანი იყოს — ეკლესიიდან მოიკვეთოს და ამხანაგებში გარევა აეკრძალოს, ვიდრე მართლმადიდებლურ რწმენაზე არ შემობრუნდეს.

ჩვენ თავიდან დავაწესეთ აგრეთვე ალვანეთის კათალიკოსის ხელდასხმა, რადგანაც ბოლო ხანებში ჩვენმა კათალიკოსებმა დაარღვიეს ეპისკოპოსთა დადგენის წესი. გამოუცდლობით და უცოდინარობით ჩვენს ქვეყანაში განხეთქილებამ იჩინა თავი. ამიტომაც შევთანხმდით ღვთისა და თქვენი მამამთავრობის წინაშე, რომ ალვანეთის მღვდელმ-

თავრის კურთხევა წმინდა გრიგორის ტახტზე მოხდეს ჩვენი ქვეყნის თანხმობით, როგორც ეს ხდებოდა წმინდა კრიგორის დროს. ჩაადგანაც ჩვენ თქვენიდან გავნათლდით, ჰეშმარიტად გეწამს, რომ ვისაც თქვენ აირჩევთ, ის სასურველი იქნება ღვთისათვისაც და ჩვენთვისაც. დე, ნუვინ გაბედავს ამ შეთანხმების დარღვევას და სხვანაირი მოქმედებას, ხოლო, თუ ვინმე დაარღვევს, — მისი ხელდასხმა გაუქმებულიად ჩაითვლება.

ისინი, რომლებიც ღვთის მოშიშობით შეასრულებენ ჩვენს დადგენილებას, კურთხეულ იქნებიან წმინდა სამებისა და ღვთის ყველა მართლმადიდებლურ მსახურთა მიერ, ხოლო, ვინც გადაუხვევს ამ ჰეშმარიტებას, ვინც არ უნდა იყოს, თვითონ აგოს პასუხი ღმრთის წინაშე.

ეს წიგნი დაწერილია უფლის შუამავლობით და თანხმობით, რათა რწმენა იყოს მტკიცე და შეურყეველი ჩვენს ორივე ხალხს შორის. დაიწერა 85 წელს ტაქიკთა წელთაღრიცხვით, ხოლო სომხური 148 წელს ჰროტის¹¹⁵ თვეში. ვამოწმებთ ჩვენის ნებით და იმათი ბეჭდით, რომელთა სახელებიც ზემოთაა მოხსენიებული“.

თ ა ვ ი I X

სომეხთა კათალიკოსის ელიას შემთანხმების წიგნი ალვანელებთან

უთანხმობანი, რომლებიც ალვანეთში მოხდა რწმენის გამო ურჯულო ნერსესიგან, მრავალთა სულებში ქალკედონიტური რწმენას აღკვივებს და თავისი ცბიერი ბოროტებით საშიშროებას უქმნის ეპისკოპოსებს, მღვდლებსა და ბერებს. როდესაც ეს გავიგე მე, სომეხთა კათალიკოსმა ელიამ, ჩემს ეპისკოპოსებთან ერთად მოვედი ალვანეთში, დიდებულ ქალაქ პარტავში. ჩემთან შეიკრიბნენ სასულიერონი და მსაერონი და მაჩვენეს ის წიგნი, რომელიც უწინ ნერსესმა ალვანეთის მსაკათალიკოსოდან ჯერ ფიცით მიიღო, ხოლო შემდეგ მოიშორა. თუმცა მას ძალმომრეობით ეპყრა ტახტი, მაინც იმავე ეპისკოპოსებმა და ეკლესიის მთელმა დასმა ხელწერითა და ბეჭდით ხელმეორედ შეაჩვენეს ღვთისა და ჩვენი შუამავლობით და დაადგინეს: თავისი ნებით იმტკიცედ დაიცავენ რწმენას და არ შეერევიან ქალკედონიტური რწმენისა და ბაკურის მოძღვრების მიმდევრებს. თუ ისინი შეასრულებენ ამ დაპირებას და წმინდა მამათა ანდერძს, მაშინ მიიღეთ თქვენს შორის დეა შეიყვარეთ, როგორც სულიერი მეთვალყურენი, ხოლო თუ ვინმე კათალიკოსი ან ეპისკოპოსი გადაუხვევს ამ შეთანხმებას, მაშინ მას აღარ უნდა ჰქონდეს უფლება მრევლზე. თქვენ კი დადექით თქვენს

ეკლესიაში და მუდამ დაუცხრომელი ლოცვა მიუძღვენით ღმერთს. უფალი იქნება თქვენი წინამძღოლი და [მასთან ერთად] მართლმადიდებელი ვარდაპეტები.

გაძლევთ ამ [წიგნს] თქვენი სიმშვიდისათვის სიწმინდის მოყვარულებს: ქშიკს — ნერსიმირპის მონასტრის წინამძღვარს და გრიგორს — ჰოვსეფის მონასტრის წინამძღვარს. მე, ელია სომეხთა კათალიკოსმა ჩემს ეპისკოპოსებთან ერთად მივიღე შემომტყიეების წიგნი ალვანელთა კრებულისაგან და მოგვციოთ თქვენ ეს შეთანხმების წერილი. დე, ნუვინ გაბედავს დადებული აღქმის დარღვევას. დავებქდევ ჩემი ბეჭდით ორივე წერილი და შესანახად გადავეცი სიწმინდის მოყვარულ ნერსიმირპის წინამძღვრის ქშიკს, როგორც სიმშვიდის პირობა.

თ ა ვ ი X

ალვანეთის ნახარამბის სია, რომელიც აბღალმელიც ამირამუშინის საჭურისმა აილო და სამეფო არამივში შეინახა

სულიწმიდის ეს აღსარება ვითხოვეთ წერილობით პარტავის კრებისაგან, რომელიც ჭეშმარიტად გვაძენობს „წვალეზის“ საცთურის საშისწრაფობას და სულისმაღხინებელ მოძღვართა უთანხმოებას. სიმართლე შევიტყვეთ: მე, ალვანეთის მთავარმა შერომ, ალვანეთის სპარაპეტმა ჭუანჭომ, ვარდენ პატრიკმა და მისმა ძმამ გავიკმა, ვახტანგ ვარაზმანეანმა, რომელთა წინაპარი იყო მამაცი ვარდანი მირჰაკანთა ტომიდან. [ეს ვარდანი] ალვანეთის მეფის ვაჩაგანის დროს დადგენილ იქნა ალუენის ტაძრის წინამძღოლად მეფის მიერ და გარდმანში დასახლდა, პატრიკმა ქაროიანთა სამეფო გვარიდან. ეს გვარი იმავე მეფის ვაჩაგანის ბრძანებით დასახლდა აღბერდის გავარში. მათი წინაპრები იყვნენ მამაცი ვაჩაგანი, ვაჩე და ისინი, რომელნიც რიგის მიხედვით მოხსენიებულნი არიან ჩვენს წიგნში, ბაბმა პრაპატანეანთაგან — ესენი ატრაპატაკანის იშხანები არიან და სახლობენ კაპალაკსა და კოლთში; ვაპანმა ვარაზ-იოვანიანმა — მადიანელთა გვარიდან, იაკობინელთა სარწმუნოებით. ესენი მოვიდნენ და კამბეჭანში დასახლდნენ; როსტომმა ვარაზ აქოიანმა, რომლებიც, სპარსეთიდან, სტაპრის გავარიდან მოსულნი უტის გავარში დასახლდნენ — დაბა კალანკატუიქში; ზარმირკმა ვარაზ ქურდაკიანმა და მაჰმადმა შეროიანმა — ორივენი დღმანცის მფლობელთა შვილები არიან და სახლობენ მეფის ბოძებულ დღმაცოლში — ალვანეთის ქვეყანაში.

ყველა ესენი ჩაწერილი იყვნენ აბღალმელიც ამირამუშინის დივანში, იმისათვის, რომ თუ ვინმე მათგანი აღიარებდა ორბუნებიანობას, სიკვდილით დაესაჯათ. ამგვარად, დამყარდა მშვიდობა ალვანეთის ყველა ეკლესიაში.

ალვანეთის კათალიკოსის უფალი სიმეონის კანონები
მიღებული ნარსისის დამხობის შემდეგ

ეს კანონმდებლობა მიიღო ალვანეთის კათალიკოსმა სიმეონმა შაშინ, როდესაც ტახტზე დაჯდა. იმ კრებაზე, რომელიც შედგა ნერსისის გამო, რათა მის მიერ შეცვლილი საეკლესიო წესები კვლავ აღედგინათ.

კეთილისმყოფელმა, კაცთმოყვარე და ყოვლისმპყრობელმა ღმერთმა თავისი მოწყალებითა და უდიდესი სიკეთით, აგრეთვე დიდი სიყვარულის გამო დაგვაყენა ჩვენ მწყემსად, მეთვალყურედ და წინამძღოლად თავის ბუნებით სამწყსოზე, რომელიც არის წმინდა და სამოციქულო ეკლესია. ქრისტემ გვიბოძა ჩვენ ეს ღვთიური პატივი არა კეთილმოქმედებისა და ღირსების გამო, არამედ თავისი დიდი გულმოწყალებით მოიხურვა მაღლი მოენიჭებინა ჩვენთვის. ქრისტე ლაპარაკობს ნეტარი მახარებლის სიტყვით: „ეკრძალენით უკუე თავთა თქუენტა და ყოველსავე სამწყსოსა, რომელსა-ეგე თქუენ სულმან წმიდამან დაგადგინა მოღუაწედ და მწყსად ეკლესიასა უფლისა ღმრთისასა, რომელი მოიგო სისხლითა თვისითა“* აგრეთვე ამცნო უფალმა მოსეს მღვდელთა გამო და უთხრა, დაგვაყენებ შენ ჩემი ხალხის მოთავედ და წინამძღოლად, რათა გაუფრთხილდე მათ და დაიცვა ჩვენი მცნებანი. იყავი მხნე, მამაცი და ნუ იმცონარებ** მსგავსად ამისა, სხვადასხვა წინასწარმეტყველთა საშუალებით გვაფრთხილებს უფალი ჩვენ აღამის მოდგმას, „შენ, ძეო კაცისაო, ებგურად მიგეც შენ [სახლსა ისრაჴლისასა], და ისმინო პირისა ჩემისაგან სიტყუა, [და წინდაცვულ ჰყუნე იგინი ჩემ მიერ. თქუმასა შინა ჩემგან ცოდვილისასა, ცოდვილო სიკუდილით მოჰკუდე, და არა კრძალვა სცე ცოდვილსა], დაცვად უთნობა მოქცევად მისსა გზისაგან მისისა, ცხოვნებად ძიებად მისსა, უსჯულო იგი უსჯულოებითა მისითა მოკუდეს, ხოლო სისხლი მისი კელისაგან შენისა გამოვიძიო“*** ამგვარად, ჩვენის ნებით, ანდა ძალით კი არ ავიღეთ ეს უფლება, პატივი და სამოციქულო ტახტი, არამედ შემოქმედმა და ყოვლისა დამფუძნებელმა ღმერთმა გაგვამწესა ამ ადგილას, რათა ემწყემსოთ ხალხი მისივე სურვილით. ამისათვის ჩემო საყვარელო და ღირსეულო ძმებო, ქრისტეს რჩეულო მოწაფეებო და მის მცნებათა ჭეშმარიტო მსახურნო, ჯერ არა, რომ ღმერთს მიუზღოთ კეთილი და ტკბილი ნაყოფი მის საამებლად და

* საქმე მოციქულთა, 20, 28.

** შდრ. მსაჯულთა 11, 11.

*** ეზიკიელ 33,7

აღვაშენოთ სამოციქულო ფუძე, ანუ იესო ქრისტეზე ოქროს, ვერცხლის, პატიოსანი თელების სხვადასხვაგვარი კეთილმოქმედება და ყოველივე სიკეთე, რათა ჩვენი მხსნელის — ღმრთის გამოჩენის დროს მივიღოთ მისგან უქკნობი დიდების გვირგვინი.

ახლა სულწმიდის მადლით და მისი მცნებით, როგორც გვიბრძანა ჩვენ უფალმა წინასწარმეტყველთა, მოციქულთა და მოძღვართა საშუალებით, ვალდებული ვართ ჯერ გვიყვარდეს ღმერთი და მთელი გულით დავიცვათ მისი მცნება, ის, რაც მივიღეთ ჩვენ ჰეშმარიტ და ღვთიურ მამათაგან. შეურყეველად და მტკიცედ შეინახეთ ეკლესიათა წმინდა წესები უწმინდესი მღვდლებსა და მსახურთა საშუალებით. გიყვარდეთ ერთმანეთი, როგორც საკუთარი თავი, ერთსულოვნებით იცხოვრეთ რწმენის კანონების თანახმად. ნუ დაჟუშვებთ და ნებას ნუ მისცემთ უღირსებს და სამხედრო პირთ უფლება იქონიონ ეკლესიის მიმართ, ნურც უკანონოდ შობილებს, ნურც მრუშებს, ნურც მკვლელებს, ნურც ქურდებს, ნურც მატყუარებს და ცრუ მოფიცრებს, ნურც მოძალადეებსა და შურიანებს, ნურც ძუნწებს და სრულიად არ დაუშვათ მოლაშქრე მხედრები და მეზვერენი; დე, ნუჟინ გაბედავს მიაჩიოს მათ საეკლესიო უფლებანი, ნუჟინ მისცემს მათ პურსა და ნურც სხვა შემოსავალს, რადგანაც ღვთიური კანონების მიხედვით, ის, რაც ხალხს მიაქვს ღვთის სახლში თავისი ცოდვებისათვის, უნდა მოიხმარონ მხოლოდ წმინდა მღვდლებმა და ტრაპეზის მსახურებმა. ეს არის მათი შემოსავალი. ისინი დღედამ შესთხოვენ ღმერთს ქვეყნის სიმშვიდეს, ცოდვების მიტეგებასა და სულისა და ხორცის სიმრთელეს. ხოლო უღირსებსა და მეომრებს არ მართებთ ჰქონდეთ უფლება ეკლესიაზე, რათა არ მოიწიონ რისხვა ქვეყანაზე და თავიანთ მიმართ. როდესაც დიდებათა უფალი ამცნობდა მოსეს კარვის შესახებ, ეუბნებოდა: „ამოირჩიე წმინდა და უბიწო მღვდლები ნათესავნი ლევსნი და არა ისრაელთა სხვა ტომებიდან — სამხედროთაგან ან ვინმე გამვლელ უღირსთაგან“*. როგორც კანონები ამბობენ: „დე, ნუ გაბედავს უღირსი დადგეს ჩემი ტრაპეზის წინ და მისი შემოსავალი ჳამოს“**.

სამღვდელონი, რომელნიც უღირს ცხოვრებას ეწევიან, გაძევებულ იქნენ და მოიკვეთონ სამწყსოდან. უბრალო ხალხთაგან ნურავინ მიუახლოვდება ნურც მათ სამსახურს, ნურც მათ წესებს და ნურც ასეთ მღვდელთა სამყოფელს. ხოლო, თუ ვინმე წინააღმდეგობას გასწევს, სიკვდილით დაისაჯოს როგორც კორხი, დადანი და აპირონი¹¹⁶, რომელნიც ჩაიძირნენ; ანდა როგორც ოზია ¹¹⁷ და სხვანი მრავალნი,

* შდრ. რიცხვა, 3,6.

** შდრ. რიცხვა 18,7.

რომლებმაც თავიანთი წესის გარეშე შებედეს თავიანი ეკათ ღმრთისათვის. მაგალითისათვის გამოდგება კარავი და ახალი აღთქმის წმინდა ეკლესიის ძმობის მღვდლები, რომლებთანაც მისვლას ვერ გაბედავენ უღირსნი და მეომარნი. იგივე ბრძანება კიდევ უფრო განამტკიცეს მოციქულებმა თანახმად მაცხოვრისა, რომელიც ამბობს: „სულიწმინდამ და ჩვენ სათნო გყავით ასე დაგვედგინა, სამხედრონი და უღირსნი არ უნდა გაკადნიერდნენ ეკლესიაზე უფლების მოსაპოვებლად, ხოლო თუ გაკადნიერდებიან, — შეჩვენდნენ“. ასევე დაადასტურეს ჩვენმა ნეტარმა მამებმაც: — „ნურავინ გაბედავს ღვთის ეკლესია ხელთ მისცეს უღირსებსა და სამხედროებს, ანდა გაყიდოს როგორც საქონელი და გააჩუქოს დიდებულებსა და მათ ლალებზე. ასევე მღვდლებიც ნუ იკადრებენ შემოსავალი ან პური გაიღონ უღირსი ძმებისა და შვილებისათვის და ნურც გაკადნიერდებიან გაყიდონ საეკლესიო მემკვიდრეობა. ხოლო თუ მღვდლები ან მათი ძმები და შვილები უღირსად მიიჩნევიან, მემკვიდრეობის უფლება ჩამოერთმევათ. ვინც წინააღმდეგობა გასწიოს, — შეჩვენდეს“.

ეს კანონები ჩვენ ღმრთისა და მის მცნებათაგან გვაქვს. ამიტომ მართებული არ იქნება ღმრთის საწინააღმდეგო მოქმედება. ეს კანონები, რაც ეკლესიათა მიმართ მივიღეთ, ჰქონდეს მთელ ქვეყანასაც. როდესაც ვინმე გაყიდის საკუთარ სოფელს, შეთანხმებაში დაწეროს, თუ რომელი მიწა რომელ ეკლესიას ეკუთვნის, რადგანაც ღვთის ეკლესიები თავისუფალნი არიან და არავის არ ექვემდებარებიან, გარდა მხოლოდ ეპისკოპოსებისა და პატიოსანი, ჰეშმარითად წმინდა მღვდლებისა. უღირს მეომრებს კი [სრულიად] — არა.

ამის შემდეგ ნურავინ გაბედავს იმის გაკეთებას, რაც ღვთის მცნებებს ეწინააღმდეგება და დამლუპველია როგორც სულისათვის, ასევე ხორცისათვისაც, რათა ეკლესიის თავისუფლება უღირსთა ხელში არ მოხვდეს. მე ხშირად ვისმენ საყვედურს იმის შესახებ, რომ ბევრ ადგილას ღვთის ეკლესიაში ბერად ჰყავთ მეომრები, რომლებიც თავიანთი ბოროტი საქმეებით ღირსნი არ არიან შევიდნენ ეკლესიაში, არამცთუ საეკლესიო მოსავალი და პური ჰკაონ.

ნერსისიმუსის მონასტრის წინამძღვარი წმინდად აღზრდილი მამა ქმიცი წერს, რომ ალვანეთის მთავარმა ვარაზ-თრდატმა მისცა წმინდა ჭვარს სამსახურისათვის პატარა სოფელი თავისი სულის საცხოვრებლად. ხოლო ახლა ვინმე ფუსან ვეჰმა, — მოხეტიალე მხედარმა, რომელიც აღვირახსნილ ცხოვრებას ეწევა, წარმოადგინა ხელწერილი იმის შესახებ, თითქოს ალვანეთის მთავარმა უბოძა მას ეს ეკლესია მონასტრითურთ მისი დამსახურების გამო. ამისათვის საყვარელნი, ეს წესები ძალაში შევლენ და იქნებიან შემდეგშიც. შესაბამისად ამისა

ეკლესია არ მიეკუთვნება ფუსან ვეჰს, არამედ სულიწმიდის ბრძანებით ეკლესიაზე უფლებას მოიპოვებენ უმწიკვლო და წმინდა მღვდლები.

ამგვარად, მე სიმეონი, ღვთის წყალობით ალენანეთის კათალიკოსი, ღმრთის მითითებით და მისივე კანონებით ამგვარად ვბრძანებ: ღვთიური ეკლესიის საქმეები მღვდლებმა განაგონ. მეომრებსა და სამოქალაქო პირებს ნუ ექნებათ უფლება ეკლესიაზე. არ ააღონ შეწირულებანი მოძალადეობით. ხოლო, თუ ვინმე წინააღმდეგობას გასწევს, ღმრთისაგან და ჩვენგან დაისაჯოს. თუ ვინმე წარმოადგენს წიგნს ეკლესიისათვის საერთო წესების მიხედვით და არა ღმრთის მცნებებისა და კანონების საფუძველზე, ის უსამართლოდ მიიჩნევა და არ დამტკიცდება. ამიტომ არც არავინ უნდა მიიღოს ეს წესები. ღმერთმა უბრძანა ეპისკოპოსებსა და მღვდლებს წმინდა ეკლესიაზე ზრუნვა და არა უღირს ადამიანებს, — მეომრებსა და მხედრებს.

ახლა თქვენც საყვარელო ძმანო, ურთიერთთანამოსაყდრე ეპისკოპოსებო, თითოეულმა თავის სამწყსოში დაიცავით ღვთიურ კანონთა ეს რიგი, ნუ მისცემთ უფლებას შეაგიწროვონ ღვთის ეკლესია და დაიმონონ მღვდლები, რათა შევირიგოთ ღმერთი, რომ მოწყალებით გვიხსნას ყოველგვარი გასაჭირისაგან. უფალი ამბობს: „ნუ მისცემთ სიწმიდესა ძალთა, ნუცა დაუფენთ მარგალიტსა თქუენსა წინაშე ღმრთა, ნუუკუე დათრგუნონ იგი ფერჯითა მათითა და მოიქცენ და განგხეთქნენ თქუენ“*. ასე მოხდა კიდევ და ღმერთმა უწოდა „წმინდათა წმინდა“ იმავე უბიწო მღვდლებს. ამიტომ თქვენც ასე უნდა უწოდოთ მხოლოდ უმწიკვლოებს და არა უღირს მოქალაქეებსა და სამხედროებს.

გამცნებთ ყველას, გახსოვდეთ ღმრთის მცნებანი და დაუსრულებელი მადლი შესწირეთ მოწყალე უფალს, რომელმაც პასუხი მოსთხოვა ორბუნებიან ნერსესს, მოსპო ჩვენში განხეთქილება და სიმშვიდის ფესვი დანერგა ჩვენს ეკლესიაში. ფხიზლად ადევნეთ თვალი ეკლესიათა საჭირო საქმეებს, რადგანაც ჩვენ ყველანი უნდა წარვდგეთ ქრისტეს საშინელი სამსჯავროს წინაშე და ანგარიში წარვუდგინოთ ხალხისა და ჩვენს შესახებ. კვლავ გვედრებით და გეუბნებით, იყავით ფრთხილად, სულიწმიდა იქნება თქვენთან, ამინ!

---

* მათე 7,6

პლავანეთის მთავარს ვადაზ-თრდატს ხარკს სთხოვენ. ის მიდის საბერძნეთში, იმ მძევლად ტოვებს თავის შვილებს და საშროგლოში ბრუნდება. სიგეონ [კათალიკოსის] შემდეგ მიჰაელი იპავებს ალვანეთის ტახტს ო.

როდესაც სრულიად მოისპო მეფობა სპარსეთში და ტაქიკები გაძლიერდნენ, უფრო მეტად გაიზარდა ქვეყნის გადასახადი, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთის გავარებში. მთავარი ვარაზ-თრდატი ხარკს უხდიდა სამ ხალხს — ხაზარებს, ტაქიკებსა და ბერძნებს. რადგანაც უმეტეს შევიწროვებას ბერძენთაგან განიცდიდა, ამიტომ ის თავისი შვილებითურთ მათ სატახტო ქალაქისაკენ გაემგზავრა. იქ დაყოვნებული იქნა კეისრის მიერ. მან დაუტოვა თავისი შვილები მძევლებად, თვითონაც დასწრელებული იქვე დარჩა. ამბობენ, რომ იმ ქვეყნის პაერი საზიანოა. თუ უცხოელი გაზაფხულის დღეებში იქ მივა, მაშინვე ავად გახდება და თმა და წვერი გასცვივა.

ვარაზ-თრდატის შემდგომ იქ ყოფნის პერიოდში, ერთ დღეს ბერძენთა მეფემ დაიწყო პატიოსან თვალთა გადაჩევა. მოუხმო ალვანეთის მთავარს და აჩვენა ისინი. [ვარაზ-თრდატმა] ეშმაკურად უთხრა: ჩემს სახლში უკეთესი თვლები მოიპოვება, ვიდრე ესენია. მე მოგართმევთ მათ თქვენ, ღვთივგვირგვინოსან უფალს, თუკი შესაფერისი იქნება. ეს იყო მთავრის საბერძნეთში ყოფნის მეხუთე წელი. ამ საქმით, ღვთის დახმარებით განთავისუფლდა და მოაღწია თავის ქვეყანას. ამის შემდეგ ჩვენი აღმოსავლეთის მხარე გადასცა ტაქიკებს და მხოლოდ მათ უხდიდა ხარკს.

ვარაზ-თრდატის დროს ალვანეთის საზღვრებში დაიწყო აუტანელი შიმშილობა, რის შესახებაც ზოგიერთები არაკად ყვებიან: „მე, ფეტვი შექაშენის გავარში დაფარული ვიყავი ადგილ კაკუში. ჩემს წინ მიმოდოდა მრავალი მყიდველი, მაგრამ ვერ მპოულობდნენ, ჩემი ძმა შიმშილი მბრძანებლობდა. ბოლოს დადგა კეთილი დრო-ჟამი და აი, მიპოვეს მთავრის ვარაზ-თრდატისა და კათალიკოს ელიზარის სუფრაზე. მაგრამ, რომლებმაც შემკამეს, სისხლი ანთხიეს, ბრალს ნუ დამდებთ“.

ვარაზ-თრდატის შვილებმა გაგიკმა და ვარდანმა, რომლებიც საბერძნეთში მძევლებად იყვნენ, მეფის განრისხების გამო თორმეტი წელი საპყრობილეში გაატარეს. ამის მიზეზი გახდა მათი მამის მიერ აღმოსავლეთის ქვეყანაში ტაქიკების გაბატონება. ბერძენთა მეფის იუსტინიანეს გარდაცვალების შემდეგ, გამეფდა ვარდან ფილიპოქოსი, რომელიც სომეხთა დიდებულთაგანი იყო. მას გააჩნდა ბნელ სატუსალოში დატყვევებულნი და ბრძანა გაეთავისუფლებინათ ისინი აუ-

ტანელი ტანჯვისაგან. მათი თვალთა მზერა ბნელით იყო მოცულბ. ამის გამო ნელ-ნელა გამოიყვანეს შუქზე, მეფემ საბოძვარი მისცა და თავიანთი ქვეყნისაკენ გაისტუმრა. გაგიკს უწყალობა ცხოველმყოფელი ჯვრის ნაწილი — ქვეყნიერების შუქი. როდესაც სამშობლოში მივიდა, გაგიკმა ეს უდიდესი საჩუქარი ალვანეთის კათალიკოსს მიქაელს უბოძა.

მათ აღმართეს უფლის ნიშანი, რომელსაც შემდეგი წარწერა ჰქონდა: „ქრისტე ღმერთო, გაიხსენე შენი ნებაყოფლობითი ტანჯვანი ამ ჯვარზე ჩვენი ხსნის გამო. მიიღე ეს ნიშანი, რომელიც შენ შენს შოშიშართ მოგვეცი. მიუტევე ცოდვანი ალვანეთის კათალიკოსს მიქაელს, შეიწყალე ჩვენი ქვეყანა, დაიხსენი ყველა უბედურებისაგან, რათა შენი მოსვლის დღეს ღირსეულად დაგიდგეთ მარჯვნივ. აგრეთვე გვედრები მონისა გაგიკისათვის, მისი და მარიაშისა და დიდი ოქრომჭედლის ვარაზოსათვის“.

თავი XIII

ალვანეთის კათალიკოსი მიქაელი კრებას იწვევს, რათა დაუშალოს ნათესავებს ერთმანეთში დაპირწინება

ალვანეთის მღვდელმთავრის ტახტზე სიმეონს შეენაცვლა ნეტარი მიქაელი, რომელიც განაგებდა ოცდათხუთმეტი წლის მანძილზე. მის დროს დაქორწინდა ალვანეთის მთავარი ვარაზო, ეს იყო ვახტანგის ძე და ვარაზმანის შვილიშვილი. მან შეირთო ამავე [ვარაზმანის] შვილიშვილი ვარდანუბი. უფალმა მიქაელმა მოინდომა მათი გაყრა და უთხრა, „როგორ გაბედეთ, თქვენ ხომ [ერთი კაცის] შვილიშვილები ხართო“. მაგრამ ვარაზომ დამლუბველი რამ განიზრახა, შეუთვალა ქართველთა კათალიკოს თალილეს ეკურთხებინა მისი უკანონო ქორწინება. მან კი, სხვა რწმენის კაცმა, ასე ბრძანა: „თუ თქვენ ჩემი აღთქმისა ხართ, ეკურთხულ იყავით, ხოლო, თუ ალვანთა გარდამოცემისა ხართ, თქვენ იცით!“

მაშინ ალვანეთის მამამთავარმა მიქაელმა მოიწვია თავისი ეკლესიის კრება და მოუხმო სახელოვან კაცს სოლომონს, რომელიც მაქენელთა:¹⁸ წმინდა ამობის წინამძღვარი იყო და იმ დროს სომხეთის სიამაყე. შეკრიბა ისინი შამქორს, — ბერდის მონასტერში და ერთხმად შეაჩვენეს ვარაზოს სახლი, იმავე დროს დაეწივნენ მას ტაქიკები, დედის მკლავებში მახვილით განუგმირეს ერთი შვილი, ხოლო მეორე, — ცხენმა ათრია და ისიც მოკვდა.

შეკრებილებმა წერილი გაუგზავნეს ქართველთა ეპისკოპოს თალილეს: „როგორ გაკადნიერდი და ნება მიეცი დაერღვია ის, რაც და-

კანონებულისა წმინდა მოციქულთა მოწაფეთაგან, რომლებიც ანტიოქიაში შეიკრიბნენ და გააძევეს პავლე სამოსატელი წმინდა ეკლესიიდან. მათ განსაზღვრეს კანონიკური წესები, რათა არავის გაებედა ნათესავის ცოლად შერთვა. წმინდა ათანასეს კანონიკური ბრძანება ამბობს, რომ „ეს ქორწინება კი არ არის, — არამედ გარყვნილებაა“. ამასვე იმეორებს ნეტარი ბასილი ამ საქმის შესახებ.

ახლა, ჩვენ, მართლმადიდებელთა კრებამ, შეგაჩვენეთ შენ ყველა მწვალებლებთან ერთად. მრავალ დიდებას ვუძღვნით მართლმსაჯულ ქრისტეს.

თ ა ვ ი x i v

ალვანეთის კათალიკოსის, ივანე მიქაელის გამოძიება
ზაქარიას დაფუნჯების ბამო. მაცხოვრის შობა და მისი
განცხადება ორბუნიანიანთა წინააღმდეგ

მოსემ დააწესა დღესასწაულები ისრაელთათვის: თშრინის¹¹⁹, ანუ მეშვიდე თვის პირველი დღე დაადგინა საყვირთა დღესასწაულად,* ხოლო მეთხუთმეტე დღე კარავთა დღესასწაულად.** მეჩვიდმეტე დღეს დაბუნჯდა ზაქარია და იმავე თშრინის თვის 22-მდე ასე იყო. შემდეგ წავიდა თავის სახლში. მისმა ცოლმა ელისაბედმა მუცლად იღო, როგორც ლუკა მახარობელი ამბობს: „და იფარვიდა თავსა თვისსა ხუთ თთუე... და თთუესა მეექუსესა მოივილინა გაბრიელ ანგელოზი ღმრთისა მიერ:“***

ახლა ვნახოთ რომელი იქნება ეს მეექვსე თვე. ჩვენ ვიხილეთ კალენდარი და აღმოვაჩინეთ, რომ თშრინის თვის 22, ბერძენთათვის 9 ოქტომბერია. ამრიგად, თელას დავიწყებთ 10 რიცხვიდან. ექვსი თვე შესრულდება 7 აპრილს. ეს იქნება ანგელოზის გამოჩენის დრო — მეექვსე თვე. ებრაელების ნისანის¹²⁰ 17 რიცხვი ქალწულის ხარების დღეა. აქედან დაწყებული 5 იანვრამდე ორას სამოცდაათი დღეა, ანუ — ცხრა თვე. ამ დროს დაიბადა ქრისტე. ამის შესახებ გვაქვს აგრეთვე მოძღვართა გადმოცემები: დაბადებას, განცხადებას და ხარებას ეკლესია ერთ დღეს დღესასწაულობს, რადგანაც ღვთის დაბადება და ჩვენი სულიერი ხსნა ერთ დღესასწაულად სრულდება. როგორც ერთმა ღვთისნიერმა მოძღვარმა თქვა, „ერთ სიტყვაში ჩვენ სამი დაბადება ვიცი, — პირველი შთაბერვით, მეორე — განხორციელებითა და ნათლისღებით, ხოლო მესამე — აღდგომით.

* ლუკა. 23, 23;

** ლუკა. 23, 32.

*** ლუკა, 1, 24, 26;

ასევე იერუსალიმის პატრიარქი მარკოზი, რომელიც ერთი ნიკეელი მამათაგანი იყო, თავის დამრიგებლურ წერილში სომეხთადმი, ნათლობის შესახებ წერდა, ჩვენ ერთ დღეს ვდღესასწაულობთ შობას და ნათლობასო. როგორც სიკვდილი და დაკრძალვა სრულყოფილი არ არის აღდგომის გარეშე და როგორც სახარება პირველად მიუთითებს ჯვარსა და დაკრძალვაზე, ხოლო შემდეგ — აღდგომაზე, ასევე ასრულებს ხსნასაც. შემდეგ ლაპარაკობს ღვთისმეტყველი: „ახლა ღვთის გამოჩენის დღესასწაულია, რამეთუ უფალი თავისი დაბადებით კაცად მოგვევლინა“. იერუსალიმის ორმოცდარი ეპისკოპოსი კირილემდე და მათ შემდეგ სხვებიც, შობისა და გამოჩენის დღესასწაულს ასრულებდნენ იანვრის 6-ში — იობნალიოსამდე, ხოლო აღდგომიდან იობნალიოსამდე ოთხასი წელია.

შემდეგ, დავითისა და იაკობის საკითხავებში ნათქვამია, ზოგიერთ ქალაქში ქრისტეს შობას დღესასწაულობენ 25 დეკემბერსო. ამის შესახებ სხვა ქალაქებში ამბობენ, რომ ასე სწამთ იმათ, რომლებმაც რწმენა წარმართობის შემდეგ მიიღეს და არა წინდაცვეთის შემდეგო. წარმართებს ჩვეულებად ჰქონდათ ედღესასწაულათ მზის დაბადება ამ დღეს. ამიტომ არ მოისურვეს ამ დღესასწაულის გაუქმება. მოციქულები იძულებულნი იყვნენ დათანხმებოდნენ მათ და ქრისტეს შობის დღესასწაულიც ამ დღეს დააწესეს. ხოლო ისინი, რომლებიც მოიქნენ წინდაცვეთიდან, ყველგან 6 იანვარს დღესასწაულობენ. ასე გადმოგვცემენ ჩვენი წინაპრები და ასევე არის ახლაც. როგორც ამბობენ: „სიონით გამოვიდეს შჯული და სიტყუა უფლისაჲ იერუსალმით“*.

თ ა ვ ი X V

იმის შესახებ, თუ რა მოვლენებს ჰქონდათ ადგილი ჰერაკლეს შვილისა და შვილიშვილის დროს

ძლევა მოსილმა ბერძენთა მეფე ჰერაკლემ არა ერთი ომი გადაიხადა და ქვეყნად მამაციის სახელი დაიმკვიდრა. მის შემდეგ ბერძენთა მეფედ დაჯდა მისი შვილი კონსტანტინე. [მეფობდა] სამ წელიწადს. მის დროს ტაჭიკებმა დაიპყრეს ასურეთი და წმინდა ქალაქ იერუსალიმის ეკლესიები მოხარკედ გაიხადეს. ეს მოხდა სომხური წელთაღრიცხვით 80 წელს. [კონსტანტინეს] შვილი კოსტასი მართავდა ოცდაცხრა წელს. მისი მეფობის მეხუთე წელს ტაჭიკეთში ომი იყო, ხოლო მეექვსე

* ესაია, 2,3

წელს ტაჭიკები სომხეთში მოვიდნენ და დვინი აიღეს. ოცდათხუთმეტი ათასი კაცი დაატყვევეს. მისივე მეფობის მეცხრამეტე წელს სომხეთის კათალიკოსად დაჯდა უფალი ნერსესი. [მართავდა] ოც წელიწადს. ამ დროს იყო სომხური წელთაღრიცხვის 111 წელი. [უფალი ნერსესი] კოსტასის მამობილი იყო. მან ქალაქუღაშტში¹²¹ სამწყსოსათვისაც ააშენა ბრწყინვალე ეკლესია განძითურთ წმინდა გრიგორის სახელზე. ეკლესიის კურთხევის დღესასწაულზე მოიწვია ბერძენთა მეფე, რომელაც მეტად გააოცა შენობით. მან უბრძანა მშენებლებს თან გაჰყოლოდნენ, რათა ასეთივე აეშენებინათ სასახლესთანაც. მაგრამ [მეფე კოსტასს] აღარ დასცალდა შინ მისვლა, რადგანაც გზაში გარდაიცვალა.

თ ა ვ ი xvi

მაჰმად II მიღის სომხეთში, იმორჩილებს მას, იძიდან მიიჩქარის ალვანეთში, უმღის ჩორის კარში, აჰ ბეგულოვს სომეხთა ამბოხების შესახებ, კვლავ უპან ბრუნდება, იმორჩილებს სივანის ტბის კუნძულს, ანადგურებს სომეხთა და ბერძენთა ჯარებს, თან მიჰყავს ზოვიერთი იზხანი, ზღავს მათ ნახიჯივანში. იძიდან მიღის ასურეთში, სადაც მიიმტანჯვით ილუპება. აჰმად სხვა მნიშვნელოვანი ამბები

სომხური წელთაღრიცხვის 146 წელს სომხეთში მოვიდა მაჰმად II და სწრაფად გაეშურა ალვანთა ქვეყნისაკენ, შევიდა ჩორში. მაგრამ ამ დროს სომხები აჯანყდნენ, დაატყვევეს ტაჭიკები დვინში, მოიყვანეს დიდი ჯარი საბერძნეთიდან და სამოცდარი ტაჭიკი მოკლეს. ამავე წელს არსებობა შეწყვიტა წმინდა გრიგორის საგვარეულომ. დაბრუნდა მაჰმადი ჩორიდან, ალყა შემოარტყა ცახეს სეჟანის ტბის კუნძულზე [და ასე იდგა] სამი წლის განმავლობაში. შემდეგ აიღო ის და ხმლით მოსპო, ვინც მასში იპოვა. იქიდან წამოვიდა სომხეთში, დაამარცხა სომეხთა და ბერძენთა ჯარები, ხოლო რომელთა შეპყრობაც ვერ შეძლო, მათზე დიდი ფიცით იმოქმედა. ეშმაკობითა და ცბიერებით სომეხთა ყველა თავკაცი თავისთან შეკრიბა. შემდეგ წაიყვანა ისინი ქალაქ ნახიჯივანში, რვაასი კაცი ეკლესიაში დაამწყვდია და ცოცხლად დაწვა. ასევე დაწვა ხრამში ოთხასი კაცი, ხოლო გადარჩენილები ხმლით დახოცა. მათი დაღუპვის მიზეზი თვითონ მათშივე იყო, რადგანაც საერთოდ ყველა მოიცვა მცდარმა სულმა — სიძულვილით დასცინოდნენ მამამთავრებს, მღვდლებს და მორწმუნეებს, თავს აბეზრებდნენ და ავიწროვებდნენ მათ. სომეხებმა, თუმცა კი გადაიტანეს ეს დიდი დარტყმები, მაგრამ მაჰმადსაც [უწვია ცოდვამ]. რო-

დესაც მან ასურეთს მიადწია, მძიმე უკუჩვენებელმა დაავადებამ შეიპყრო, შეიდი თვე მომაკვდავი იყო. ბოლოს ძლივძლივობით ამოძვრა სული და მოისპო. სამჯერ დაასაფლავეს, მაგრამ მიწამ არ მიიღო მისი სხეული, ყოველთვის ზევით ვარდებოდა. მაშინ დაიჭირეს ძაღლი, შამფურზე შეწვეს შაჰმადთან ერთად და მხოლოდ ამის შემდეგ დაფარა მიწამ ბოროტი.

მერე ალვანთა მთავარი შერო დიდებულებთან ერთად წაიყვანეს ტარონში, იქიდან კი — ასურეთში. ეს მოხდა სომხური წელთაღრიცხვით 153 წელს. მეორე წელს ასურეთში წაიყვანეს შირაქის მმართველი, ხოლო ორი წლის შემდეგ ტაჭიკთა იშხანი მრუანი წავიდა ალანში, მაგრამ ვერ შეძლო შიგ შესვლა. [ამ დრო] გამოვიდა ხაზართა უფალი ოთხმოცათასიანი ჯარით და დაიპყრო ალვანეთი. ეს მოხდა სომხური წელთაღრიცხვით 158 წელს.

თავი XVII

ტახიკთა მთავრის აბდალ აზიზის მოსვლა ალვანეთის დედაქალაქში. ორი ძმის მანკიკისა და მირდაზატის საქმეების შესახებ

ორი წლის შემდეგ, სომხური წელთაღრიცხვით 160 წელს მოვიდა არაბთა მთავარი აბდალ-აზიზი ალვანეთში და დაჯდა პარტავში. მასთან მოიყვანეს ორი ძმა: მანკიკი და მირდაზატი, რომელნიც აზატთა ტომიდან იყვნენ. ისინი მიძმედ და მრავალნაირად აწამეს ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის. ნეტარმა მანკინმა მოწამეობრივი სახელი დაიმკვიდრა. მისი ძვირფასი ნაწილები პარტავის წმინდა გრიგორის ეკლესიაში დაასვენეს.

მისმა ძმამ მირდაზატმა ვერ გაუძლო სატანჯველს და დიდძალ შეკრებილთა წინაშე უარყო ქრისტე ღმერთი. მაგრამ შემდეგ მოაწანია მწარე და უხვი ცრემლებით და შეირიგა ის, ვინც განარისხა. მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე განწმენდის ემბაზში მონაწილების ცრემლსა ღვრიდა და შებილწულს განიბანდა. გულის სიღრმიდან კენესა-ვაებებს აწვდენდა სულის მესაიდუმლეს, მაგრამ სიცოცხლის ბოლომდე უნუგემო მდგომარეობაში დარჩა. მოწყალე ღმერთმა მაინც მიიღო ის მოწამეთა შორის, ხოლო მისი სიკვდილის დროს საკვირველი სასწაული მოახდინა. იმავე წელს აბდალ აზიზი გადავიდა მდინარე მტკეარზე.

სამი წლის შემდეგ მოვიდა მსლიმანი, ააოხრა დარუბანდი და შევიდა ხაზარეთში, მაგრამ ველარ შეძლო იქიდან გამოსვლა. მან დატოვა თავისი ბანაკი მთელი ქონებით, აგრეთვე მიატოვა უკანა რაზმ-

ში ჰარამხანაც. შემდეგ [წამოვიდა] და თან გამოიყოლა თავის ჯართან ჯერთად ალვანეთის მთავარი პატრიკი ერანშაჰიკ ვაჩაგანი, — მამაცი და ძლიერი კაცი, მარჯვედ მსროლელი. მათ დაედევნენ ხაზარები, მაგრამ დამარცხდნენ და უკანვე გაიქცნენ. ასე გადარჩა მსლიმანი და ქართველთა ქვეყანაში გადავიდა.

სომხური წელთაღრიცხვით 174 წელს ზაფხულში საქონლის სიკვდილიანობა იყო. ზამთარში კი ჩაატარეს აღწერა, რამაც გამოიწვია ადამიანის, პირუტყვისა და ქვეყნის საზღვრების მონობის უღელში მოქცევა. ამ დროს ამეთედულებმა მოკლეს ალვანეთის მთავარი ჯუანშირი. ამავე წელს გარდაიცვალა სომეხთა იშხანი სმბატი. სომხური წელთაღრიცხვით 175 წელს საშინელი შიმშილობა დაიწყო. სამი წლის შემდეგ ჯარაჰი მეორედ შევიდა აფხაზეთში, ხოლო იქიდან ხაზარეთში გადავიდა. მეორე წელს გამოვიდა ხაზართა უფლისწული, მოკლა ჯარაჰი და ტყვედ იგდო ძაგიკი.

სომხური წელთაღრიცხვით 180 წელს კვლავ ააშენა მსლიმანმა დარუბანდი ტაჰიკთა ხელით. მას არ დაუნგრევია ალვანეთის საპატრიარქო სასახლე, რომელიც დღემდე დგას იქ.

თ ა ვ ი X V I I I

სივნიეთის ეპისკოპოსი სტეფანოზი მიდის საბერძნეთში. მოაქვს წიგნები, რომლებიც არ მოიკოვება აღმოსავლეთში. მისი ბარდაცვალება და ღმრთის მიერ მოვლენილი სასჯელი

ამ დროს ცხოვრობდა სტეფანოს სიენეცი, რომელიც ჯერ კიდევ ყრობიდანვე გამოცდილი და დახელოვნებული იყო ძველთაძველ წიგნებში. მას მოუხდა შეკამათება სომხეთის ასპეტ* ორბუნებიან სუმბატთან, მაგრამ საბერძნეთში წასვლის გამო ვერ მოასწრო მისი [ერთბუნებიანობაზე] მოქცევა. იქ იპოვა ერთი მართლმადიდებელი მეუღაბნოე, დაბინავდა მასთან და დაიწყო სწავლა. ორბუნებიანმა სუმბატმა კი მისწერა საბერძნეთის მეფეს, მწვალებელი სტეფანოზი აქედან წამოვიდა და ამა და ამ მეუღაბნოესთან დაბინავდაო. დიდად განრისხებულმა მეფემ იხმო ის სამეფო კარზე. მაშინ მეუღაბნოემ ურჩია [სტეფანოზს], რომ კეისრის წინაშე ისე წარმდგარიყო, როგორც უსახლკარო და უთვისტომო მათხოვარი. როდესაც ეს შეიტყო, მბრძანებლის რისხვა დაცხრა. ერთხელ სტეფანოზმა შესაფერისი დრო იპოვა და კეისარს უთხრა: — უბრძანე, რათა გამიღონ წიგნთსაცავი. იქ მან იპოვა მოოქროვილი [ასოებით დაწერილი] წიგნი რწმენის შესახებ.

* ასპეტი — მეომარი, რაინდი.

კეისარმა წაიკითხა და გაგზავნა სტეფანოზი ქალაქ რომში, რათა იქიდან კიდევ სამი წიგნი მოეტანა იმავე ენაზე დაწერილი ჭეშმარიტი სარწმუნოების შესახებ და ყველანი მოექცია იმ რწმენაზე, რომელსაც ის წიგნები აღიარებდნენ.

[სტეფანოზმა] წამოიღო წიგნები რომიდან, უგულვებელყო თვითმპყრობელის ბრძანება და ქალაქ ღვინისაკენ გაეშურა, რათა ქვეყნისათვის ამ წიგნების მიხედვით ესწავლებინა. ბაბგენისა და ქურდის თხოვნით ხელდასხმულ იქნა სიუნიქის ეპისკოპოსად. ერთი წელი ჰქონდა ეპისკოპოსობა, შემდეგ მოკლეს მოზნის¹²² გავარში. ამბობენ, რომ ბილწმა ქალებმა მოაკვლევინესო. მისი სხეული წაიღეს არკაზიანის სენაკში, ხოლო იქიდან გადაიტანეს თანჰატის მონასტერში და იქ დაკრძალეს.

იმ დროს, როდესაც ნეტარმა სტეფანოზმა წიგნები ჩამოიტანა რომიდან, სიენიეთის ეპისკოპოსი სომხური საეპისკოპოსოების მესამე რიგს განეკუთვნებოდა. ერთმა მეუღაბნოემ, სახელად ნოემ, იხილა ჩვენება, თითქოს სტეფანოზის წიაღი ავსებული იყო სისხლით, იდგა ის მაცხოვრის წინ და ეუბნებოდა: შეხედე უფალო ამას, რადგანაც შენა ხარ მართლმსაჯული*. ამით შეიტყო ბერმა, რომ განსაცდელი ელოდა ამ გავარს, მოუხმო ყველას ელოცათ. ამასთანავე უკუნმა სიბნელემ მოიცივა მოზნის საზღვარი და ორმოცი დღის განმავლობაში მიწა ირყეოდა. ათი ათასი კაცი შიგ ცოცხლად ჩაიშარხა. ამის გამო ამ ადგილს „ვაიოცქორი“ ეწოდა¹²³.

თ ა ვ ი XIX

სიუნიქის ეპისკოპოსის სტეფანოზის წიგნებში აღმოჩნდა ეს მოთხრობა ქალაქ ილიონის დანგრევისა და რომის აშენების შესახებ

მოსამართლე აბდანის დროიდან ილიონის შესახებ ასეთი [ცნობებია]: ქალაქი მდებარეობდა აქველთა მიწაზე პელოპონესის მახლობლად, მაკედონელთა ქვეყნის დასავლეთით, ევროპაში. იმ დროს ბერძნებს მეფეები არ ჰყავდათ, მხოლოდ მთავრები განაგებდნენ ქვეყანას. ილიონი იყო დიდი ქალაქი, რომლის მსგავსი არსად მოიძებნებოდა მთელს დედამიწაზე. იმ ხანებში ქალაქის ერთი ახალგაზრდა მთავართაგანი გასეირნების მიზნით წაეიდა თესალონიკეში, რომელიც მაკედონიიდან აღმოსავლეთით მდებარეობდა. ის მიიღეს ქალაქის დიდებულებმა. აქვე გაუმეორებდა ერთი დიდებულის ქალიშვილს, აცდუნა

* შტრ. ფსალ, 110, 7

რის და წაიყვანა ქალაქ ილიონში. მშობლებმა ძებნეს [თავიანთი ასუ-
 ლი] და შეიტყვეს, რომ ყმაწვილ კაცს მოეტაცნა. მათ წერილი გაუგ-
 ზავენეს ილიონელებს, მაგრამ იქიდან მიიღეს უკმეხი პასუხი, რომე-
 ლიც ხმამაღლა წაიკითხეს მთელი ხალხის გასაგონად და მათში სი-
 ძქულელი აღძრეს [ილიონელთა მიმართ]. მოუხმეს დასახმარებლად
 ყველა გარშემო მყოფს, შეკრაბეს ურიცხვი ჯარი. თხუთმეტი წლის
 გჯანმავლობაში ებრძოდნენ ილიონს და მთელი ის მხარე ააოხრეს. შემ-
 დგე სხვა გადაწყვეტილებას დაადგინენ და ქალაქის მცხოვრებლებთან
 მოლაპარაკება გამართეს: — ძლიერნი არიან ილიონის ღმერთები, ამი-
 ტომაც დასუსტდა ჩვენი ძალა. დავამყაროთ მშვიდობა და სიყვარული
 ეერთმანეთში, ხოლო ილიონის მაგ ღმერთებს პატივი ვცეთ საჩუქრე-
 ბითო. ამათ დაიჯერეს ეს სიტყვები [ილიონის მტრებმა კი] მოამზადეს
 ღორი ათასი ხის ცხენი ფუყე მუცლით, შიგ ჩასვეს ორმოცი ათასი მე-
 ბრძოლი, ცხენები მორთეს ოქრო-ვერცხლით, დააყენეს ფორნებზე და
 ეეს დამღუპველი ძღვენი მიიტანეს ქალაქის კართან. ქადაგი გაპყვირო-
 და „ეს არის საბოძვარი ილიონის ღმერთებისათვის!“ ცხენთა სიმალ-
 ლე ოც წყრთას აღწევდა. ამის გამო არ მოხერხდა მათი ქალაქის კა-
 რებში შეყვანა. მაშინ დაანგრიეს კედლის ერთი ნაწილი და დანიშნულ
 ღმერთს ხის ცხენებიდან გამოსული უამრავი ჯარი გარედან შეიჭრა შიგ.
 ქალაქში მცხოვრები მოხუცები და ბავშვები ხმლით დახოცეს, მათი
 ქალები დაატყვევეს. [შემდეგ] შევიდნენ ხომალდებში და აზიის ქვეყ-
 ნებისაკენ გაბრუნდნენ. მაგრამ აღმოსავლეთის ძლიერმა ქარმა მათი
 ხომალდები ორი ათას ხუთასი მილით ააცდინა გზას და შეაგდო უცხო
 ქვეყანაში, რომელსაც იტალიას უწოდებენ. მათ სურდათ იქიდან კვლავ
 გზაეცურად თავიანთი ქვეყნებისაკენ, მაგრამ დატყვევებულმა ქალებმა
 ღმერთთა ცეცხლი წაუკიდეს ხომალდებს, ისე რომ არც ერთი აღარ
 დაუტოვებიათ, რათა მონებად არ გაპყვოლდნენ მათ. როდესაც კა-
 ცებმა დაინახეს რაც მოხდა, თავისი სურვილის წინააღმდეგ იმავე ქვე-
 ყანაში დარჩნენ, ხოლო ტყვე ქალები ცოლებად შეირთეს.

დიდი ხნის შემდეგ ერთი მათგანი მათი ჯგუფიდან წინამძღოლად
 აირჩიეს, მას პრომელოსი ერქვა. ზღვიდან ოცდახუთი მილის დაშორე-
 ბით მან ააშენა ქალაქი და თავისი სახელი რომი უწოდა. სწორედ ესე-
 ნი არიან პრომეელთა ტომის წინაპრები. ეს მოხდა ილიონის აღები-
 დან 441 წლის შემდეგ. 44-ე წელს რომში მეფედ დაჯდა ფილიპოსი. რო-
 დესაც შესრულდა ათასი წელი რომის დაარსებიდან, მაშინ კონსტან-
 ტიანოსმა დეადქალაქი ბიზანტიაში გადაიტანა და ახლა მას კონსტან-
 ტინოპოლისი ეწოდება.

იმის შესახებ, თუ რა მოხდა ალვანეთში სომეხთა წელთაღრიცხვით 200 წელს.

ამ დროს ბევრ ქვეყანას მოედო სამხრეთის მოძალადე სასტიკი და მგესლავი ხალხი, რომელმაც ცეცხლის მსგავსად შთანთქა ყოველივე ლამაზი და დიდებული. ამ უბედურებაში [კაცს] გაახსენდებოდა მსგავსი წმინდა პავლეს სიტყვებისა, რომ კარზე სამართალი მოგვადგა, მოახლოვდა ყამი საშინელი, — პირუთვნელი განკითხვის დღე.

ამგვარად, ისმეელიანმა აგარიანებმა ზელთ იგდეს მთელი ქვეყნის სიუხვე, ზღვა და ხმელეთი მათ ემორჩილებოდა. ეს დიდი უბედურება იყო ალვანეთის ქვეყნისათვის. თავიანთი ყაჩაღური ჩვეულების მიხედვით ტაჭიკებმა დედაქალაქი პარტავი წაართვეს ალვანეთის იშხანებს და, როგორც თავისი სამფლობელოს უწინდელ დედაქალაქ ასურეთის დამასკოში, ასევე აქაც, ალვანეთში, პარტავაში დასხდნენ და ქვეყნის დოვლათი შთანთქეს. ერთი ვიღაც მათი სამეფო გავარიდან მოვიდა და ისიც პარტავში დაბინავდა. სომხეთის მცხოვრებლებმა ქვეყნის გადასარჩენად მასთან გაგზავნეს თავიანთი მამამთავარი ესაი, ეპისკოპოსების თანხლებით. როდესაც გაიგო ეს დედოფალმა ვარდანუჰმა, რომელსაც ბევრი ჰქონდა გადატანილი ღვთის სამსჯავროსაგან, მის შესაგებებლად გაეშურა. შეევედრა თანაეგრძნო მისი მწუხარებისათვის. მას უზენაესის განგებით, უფლის ხელით მწარე სასმისი ჰქონდა დაცლილი. სომეხთა ნეტარმა მამამთავარმა თანაუგრძნო ქალის ცრემლმწს და დასასვენებლადაც მასთან გაჩერდა. ღვთისადმი მწუხრის ლოცვით და პარაკლისით უნდოდა შეესუსტებინა უწინდელ მამამთავართა წყევლაკრულვა ამ ქალის მიმართ. მასთან ერთად ალვანეთის კათალიკოსმა სოლომონმაც მოითათბირა თავის ეპისკოპოსებთან და გაათავისუფლა [დედოფალი] იმ ბორკილებისაგან, რომელიც მას [ადრინდელმა] ტახტის მპყრობლებმა დაადეს. თითოეული მათგანის ვედრების შედეგად ფესვიც კი არ დარჩენილა ქალის მწუხარებიდან.

ღმერთმა უბოძა სიცოცხლე ვარაზ-თრდატს. ვარაზმანის ძეს, მისი შვილი სტეფანოზი კი [თავისი ცხოვრების] შუადღის ხანს გარდაიცვალა, მისი ძმა ვარაზ-მანი დაცურდა და მდინარე მტკვარში ჩაყარდა, იქ იბოვა მან თავისი განსასვენებელი. მემკვიდრედ დარჩა მისივე ძმა ჟუანშერიკი. ასე იყო აქამდე.

სომხური წელთაღრიცხვით 270 წლის ბოლოს პარტავიდან ჩუმაღ გამოვიდნენ რჩეული ტაჭიკები და ამარასის გავარი ააოხრეს. ათას სულამდე ტყვედ ჩაიგდეს. გამაგრდნენ მეწირანქის საზღვრებში, იმ ადგილას, რომელსაც შიკაქარი ეწოდება. მაშინ მხნე და შესანიშნავი უფალი საპლი სმბატიან ერანშაპიკი თავისი მამაცი ძმებითა და ჯარით

გათენებისას გაეშურა მათკენ. სძლია ისინი, გაფანტა და გააქცია და როგორც ლომის კლანჭებიდან, ისე გამოიტაცა ტყვეები.

იმავე წელს მოითარეშა ქვეყნის მნგრეველმა ტაჭიკმა სევადამ, რომელსაც სომეხთა საზღვრებში ავარანშანის სახელით იცნობდნენ. მან ააოხრა მთელი ქვეყანა და სიუნჩიში დაბრუნდა. გამაგრდა ბერდატელის დაბა შადატში²⁴, რომელიც წლიყის გავარში მდებარეობს. სივნიეთის მფლობელმა ვასაკმა მოიყვანა ბაბანი, დაამარცხა ისინი და აიძულა გაქცეულიყვნენ. იმავე წელს გარდაიცვალა სიუნჩის მფლობელი, ხოლო ბაბანი მის ქალიშვილზე დაქორწინდა. იმავე წელსავე უფალმა ნერსეჰ ფილიპიანმა მოკლა ვარაზ-თრდატი სტეფანოსიანი. მისი შვილი დედის მუცელშივე განგმირა, ხოლო მთელი ქონება გაიტაცა. ეს ვარაზ-თრდატი მიპრაკანის ტომიდან იყო. ისინი მამიდან შვილზე მემკვიდრეობით განაგებდნენ ალვანეთს, [ვარაზ-თრდატი] მერვე იყო ალვანეთის პირველი მთავრის ვარაზ გრიგორის შემდეგ.

ბალქთა გავარმა²⁵ არ შეასრულა ბრძანება ურჯულო ბაბანისა, რომელიც სპარსეთიდან მოვიდა, ააოხრა ქვეყანა და ხმლით დახოცა ბალქების ქალები და ბავშვები. მეორე წელს ბაბანი გელარქუნის გავარში გადავიდა, მოსპო იქაური მცხოვრებნი — თხუთმეტი ათასი სული. დაწვა მაქენელთა დიდი დედაქალაქი, სადაც მხოლოდ წყლის წისქვილი გადარჩა, სხვა არაფერი. ეს მოხდა სომხური წელთაღრიცხვით 276 წელს.

ორი წლის შემდეგ ბაბანმა გაანადგურა ტავუსინი და ას ორმოცდაათათასამდე ადამიანი დაიმონა, ხოლო მეორე წელს დაამარცხა ლეთის ქე იბრაჰიმი. იმავე წელს მეგობრობისა და მშვიდობის საბაბით პირი შეკრეს ვერაგმა კაცებმა, სახელად დავონმა და შააუჰმა და მოლაღტურად მოკლეს სტეფანოზი, აბულ ასადად წოდებულნი. [ამ აბულ ასადმა] მოიყვანა ბაბანი და დაამარცხა ბალაკანელები, მათ ხმლით გაანადგურეს ბერძორის გავარი²⁶ და ურქის დაბებიც — კარნაკაში, ჰაკარი და ტაფატი.

შემდეგ კვლავ აჯანყდნენ ბაბანის წინააღმდეგ. ბრძოლით გამაგრდნენ გოროზის ციხეში²⁷. თორმეტი წლის განმავლობაში ხელთ ეპყრათ ის გავარები, რომლებსაც ეწოდებოდათ ვერინ ვაიკუნიქი, ბერძორი, სისაყანი, ჰაბანდი, ამარასი, პაზკანქი, მხანქი და ტრი. შემდეგ აბულ ასადის მკვლელები შეიპყრეს მისმა მახლობლებმა და წამებით დახოცეს. ხოლო აბულ ასადის ბიძაშვილმა ისაიმი მუსედ წოდებულმა, მშვიდობისმოყვარე კაცმა დაიმორჩილა ეს გავარები და ბრძანებლობდა მათზე.

იმავე წელს ბაბანი სპარსეთიდან გადმოვიდა მდინარე ერასხზე და ამარასის გავარში დაბანაკდა. მან დაიწყო ლაპარაკი მშვიდობაზე, ცდილობდა მიემხრო ხალხი, ზოგი მათგანი დროებით ენდო და დაე-

მორჩილა. მაგრამ, შემდეგ, მოტყუებულნი, კვლავ აიშალნენ. ბაბანი იქიდან თავის ქვეყანაში, სპარსეთის ატრაპატავანში დაბრუნდა. ზორაჯარად დატოვა ვინმე როსტომი ჯართან ერთად და უბრძანა ბრძოლით კი არ აელო ციხე, არამედ მშვიდად ემოქმედა მათზე, რათა და-მორჩილებოდნენ. ხოლო როსტომმა არად ჩაავლო ბაბანის რჩევა და ბრძოლა დაუწყო ციხეში გამაგრებულთ. მაშინ შიგ მყოფნი დაიმედებულნი ქრისტეს ძლიერებაზე, ჯვრითა და წმინდანთა ნაწილებით ხელში გაემართნენ მათ წინააღმდეგ. საშინელი დარტყმებით გაანადგურეს სპარსელთა რაზმები. მათგან გათავისუფლებულნი აღიღებდნენ და მადლს უძღვნიდნენ ქრისტეს...

თ ა ვ ი x x i

ტაჭიკთა იზხანის მამუნის წასვლა საბერძნეთში და მისი დამარცხება. ასამე მოკლედ მოთხრობილი სხვადასხვა ამბები

სომეხთა წელთაღრიცხვის 280 წელს ტაჭიკმა მამუნმა მოიწადინა ბერძნებთან ომი. მოაპყადა ასი ხომალდი, ჩასვა შიგ ასი ათასი მებრძოლი და გაუშვა ისინი ზღვაში. სურდა გარემოეცვა დიდი ქალაქი კონსტანტინოპოლისი. როდესაც ეს ბერძნებმა გაიგეს, მაშინვე გაემართნენ ზღვის მეორე მხარეს, გარსშემოერტყნენ მტრებს ქრისტეს ჯვრით, ფეხით გათელეს და საბოლოოდ მოსპეს ისინი. თვითონ მამუნსაც სი-ცოცხლე მოუსწრაფეს. ასეთი გამარჯვებით გაეშურნენ ზღვისაკენ. ხომალდზე მყოფი უამრავი ხალხი ხმალსა და წყალს მისცეს, ისე რომ მათგან არავინ გადარჩენილა. ასე მოუტანა ქრისტეს ცხოველმყოფელმა ჯვრის დიდმა ძალამ უდიდესი დამარცხება ტაჭიკებს.

სამი წლის შემდეგ მოვიდა ვინმე ამირა ბადოლი ტაჭიკთა იზხანის ამირ მუშინის ბრძანებით და ქალაქ ნახიჯევანს მიაღწია. აქ მას ხელთ მოხვდა ერთი ყრმა, სახელად იოვანე, რომელიც თავისი რწმენის გამო ქრისტეს მიმართ, მძიმედ იტანჯებოდა და გარდაიცვალა წმინდა ორმოცდლიან მარხვაში წმინდა აღდგომის მოახლოებისას. მისმა ნეშტმა თავისი სხივმოსილებით გააოცა ისინი...

მეორე წელს ორმოცი დღის განმავლობაში კოკისპირულად წვიმდა. ამის გამო ზღვა ნაპირამდე გაივსო და თავისი სახლერებიდან გადმოვიდა. ისე, რომ თხუთმეტი ჰრასახის მანძილზე ზღვა ხმელეთში შეიჭრა. ამ დროს კასპიის ზღვიდან გამოჩნდა მთასავეთ უზარმაზარი ერთი თევზეშაპი, რომელმაც თევზის ყლაპვით სტომაქი ამოივსო და მეთევზეები შემოსავლის გარეშე დატოვა. მაშინ ვინც ცურვა იცოდა რაღაც საუშალებს გამოიხანეს. შეგროვდნენ ისინი ერთ ადგილას [წყალში] და დაიწყეს ნაწილ-ნაწილ ხმლით ჩეხა კუდის მხრიდან, ვიდ-

ჩვე სული არ ამოხადეს. მდინარე მტკვარმა წაიღო ის ისევ იქით, საი-
ქდანაც იყო მოსული. ამის შემდეგ მეთევზეები ადვილად იჭერდნენ
თევზს, რადგანაც თევზი ისე მოდიოდა, როგორც ტყეობიდან გათავი-
სუფლებული.

ამავე წელს გარდაიცვალა სომეხთა კათალიკოსი უფალი დავითი.
მან დაწყებულა წმინდა გრიგორის ეკლესიის მიწების მიმტაცებლნი.
თანმიმდევრობით ესენი არიან: ჯაპაზის შვილი აბდალ მელიქი, რომე-
ლიც ხმლით მოცელეს, ჰარქის შვილი აბდალ ასური და აბუ ჯათარი
არაწაცი, ესენი კი წაიყვანეს პარტავში და ორივეს ცოცხლად ტყავი
გააძვრეს.

ამირ მუჰინის დარბაზის შესახებ ეს ვიცით, რომ შესასვლელის
მარჯვენა მხარეს ზის შურტაიელთა უფროსი, რომელიც ყველა დანარ-
ჩენ ჯალათთა მეთაურზე დიდია, ხოლო მარცხენა მხარეს [სხედან]
მოსამართლე და განძის მკველი. ესენი სამართალს განაგებენ და
მთელს ქვეყანაში ხარკს აგროვებენ. დილის ცხრა საათზე შედიან შიგ,
[ამირასთან], ხოლო მეორე დილით აქვეყნებენ გადაწყვეტილებას და
ხალხისათვის საჭირო საქმიანობას ეწვეიან.

სომხური წელთაღრიცხვით 286 წელს მოულოდნელად წამოვიდა
ბაღდადიდან ათასი მხედარი და გაეშურა ალვანეთზე. აქ მათ წინააღმ-
დეგ დადგა საჰლ სმბატიანი, რომელიც ზარმირჰქანთა სამეფო გვარი-
დან იყო. მან შემწედ იხმო მოწამე გეორგიოსი და ისე ეკვეთა, რო-
გორც სუსტ ფრინველებს — არწივი. გაფანტა ისინი სხვადასხვა მხა-
რეს. ბევრიც დაბლობზე მოცელა. იმავე წელს იმავე იშხანმა — საჰლ
სმბატიანმა ხელთ იგდო ამბოხებული ბაბანი, — კაცის მკვლელი, ქვე-
ყნის დამქცევი და სისხლის მსმელი მხეცი. გადასცა ის ხელთ ამირ-
ზუმიანს. თავისი გარჯის სამაგიეროდ, სამეფოდან დიდი ჯილდო ერგო,
მას უწყალობეს სომხეთის, იბერიისა და ალვანეთის მთლიანი გამგე-
ლობა მეფური უფლებით.

სომხური წელთაღრიცხვით 287 წელს აბრაამიანი ამირ მუჰინი, იგი-
ვე აბუ სააკი, წავიდა ბერძენთა წინააღმდეგ, მახვილითა და ტყვეე-
ბით დაამორჩილა დიდი ქალაქი ემორია. იქიდან დაბრუნდა თავის
ადგილსამყოფელში. იმავე წელს უფალთუფალმა იოვანესმა¹²⁸, რომე-
ლიც სომეხთა, იბერთა და ალვანელთა ხელისუფალი იყო, სამეფოსა-
გან კიდევ ითხოვა სამი ქვეყანა — ბულსარი, ზოიტა და ფატკოსი.

ორი წლის შემდეგ ისეთი საშინელი და მკაცრი ზამთარი დადგა,
რომ უამრავი საქონელი და მწყემსი მოიხპო. იმ დღეებში მოვიდნენ
ბალაკანელები და დიდი ზიანი მიაყენეს სისანის, ტრისა და ამარასის
გაგარებს. ესაიღ წოდებული აბუ მუსე გამოვიდა მათ წინააღმდეგ და
გაანადგურა ისინი.

ისევ ორი წლის შემდეგ მოვიდა ხაზარი ფატგოსი, კაცი სასტიკი და უღმობელი, მაგრამ იმავე წელსავე მოიშთო. ხოლო მისმა შვილმა ხმლით გადაიარა ჩვენი ქვეყანა. [ხალხი] დაატყვევა, მრავალი ეკლესია ცეცხლში დაწვა და ბაღდადისაკენ წავიდა. იქიდან კვლავ დაბრუნდა, მეფის ბრძანებით და გახდით. 295 წელს ააშენა ქალაქი განძაკი არშაკაშენის გავარაში. შემდეგ თავს დაესხა სიუნუქის ქვეყანას, დაიმორჩილა ბაქთა საზღვრები და ალაჰეჯის გავარაში¹²⁹ სოფელ არქუგეტში გაჩერდა. იქ მაშინვე ბრძანა დაეწავთ ეკლესია, რომელიც წმინდა გრიგორის სახელზე იყო აშენებული. აქ თავი იჩინა ღვთიურმა ძალამ: ყველას თვალწინ ეკლესიიდან სწრაფად გამოვიდა მხედარი და ბანაკ-საკენ გაპენდა. შეაშფოთა ურწმუნო თავის ჯართან ერთად და აიძულა მთაში გახიზნულიყო. ამ მთის ელჯიურ ხოი ეწოდებოდა. იქ ატყდა საშინელი ქარაშხალი და გარემოიკვა ისინი. მაშინ ცხენებზე მსხდომებმა გაქცევით ძლივს უშველეს თავს. მაგრამ ბოლოს გაქცეულები მანც დაღუპნენ მთების ქვიან კლდეებში. ტყვეები კი მშვიდობით გადარჩნენ და ღმერთს მადლი უძღვეს.

სომხური წელთაღრიცხვით 300 წელს ჩვენი ცოდვების გამო აივსო სასჯელთა საზღვარი. სომეხთა და ალვანთა მორწმუნე იშხანები, რომლებიც შეპყრობილი და ბორკლადებული ჰყავდათ ტაქიკებს, მოაშორეს თავიანთ სახლ-კარს და მათი ნების გარეშე ბაღდადში გაგზავნეს. იქ საშინლად აწამეს ისინი ურჯულთა და სარწმუნოების უარყოფა მოსთხოვეს. მათ შორის მრავალი დაღუპა, თუმცა უკვდავება დაიპყვიდრა, რადგანაც არ დათმო წმინდა რწმენის განძი. ხოლო ნეტარმა შაპუჰ არწრუნმა და კადევ ერთმა რჩეულმა კაცმა სომეხ აზატთაგან მიიღეს მოწამეობრავი სიკვდილი, რადგანაც არ ისურვეს ანაო სიცოცხლე. მათ მამართ ბრძანება გასცა ტაქიკთა ხელისუფალმა რკინის ბორკილებით ცოცხლები გადაეგდოთ მდინარე ეფრატში. მრავალი დღეს განმავლობაში სინათლის სხივები მოჩანდა მდინარეზე. შეურდა ეს ამირა მუმინს და ბრძანა კაცები ჩასულაყვნენ მდინარეში, ამოეტანათ მათი ძელები და ცეცხლზე დაეწავთ. როდესაც მყვინთავები ჩაეშინენ, შუქი გაუჩინარდა, ხოლო როცა გამოვიდნენ წყლიდან, იმავე შუქმა კვლავ გადაიარა მდინარეზე. ამის შემდეგ მოიხმო ამირ მუმინმა ასურეთის ეპისკოპოსი და უბრძანა, მოეტანათ მათი ნაწილები. მივიდა ეპისკოპოსი მდინარე ეფრატის ნაპირას და ჩაუშვა მყვინთავები, რომლებმაც იპოვეს ნეტართა ძელები. წაიღო ისინი თავის ეკლესიაში და წერილობით დააწესა მათი ხსოვნა.

იმავე წელს მოულოდნელად დიდი წვიმა მოვიდა. მეწირანცის გავარში. ნიაღვარმა სოფელ დასტაკერტს მიადწია და მდინარეს შეუერთდა. რვაასი კარავი წაუღევა მწყემსებს, რომლებიც აქ მოსულნი იყვნენ კავკასიიდან ზაფხულს საძოვრებზე. ამავე წელს ვაიოცქორში

გარდაიცვალა უფალი სუფანი. მეორე წელს მოვიდა ბულა სომხეთში, მოკლა საპაქ ისმაელიანი ქალაქ ტფილისში. სამი წლის განმავლობაში ეპყრა სომხეთი, ვიდრე იშხანები თავიანთ ცოლებითურთ არ გაგზავნა ზაღდადს. ხოლო მეოთხე წელს მოვიდა მაჰმად ხაღათის ძე, [ამ დროს] გარდაიცვალა უფალი ვასაქ გაბრინი. სომხური წელთაღრიცხვით 318 წელს დვინში მოხდა ძლიერი და საშინელი მიწისძვრა, რას გამოც წლის განმავლობაში მიწა ზანზარებდა. უფსკრულში ჩაიძირა ასოცი ათასი კაცი....

თ ა ვ ი X X I I

უზნის უზილი სომეხთა და ალვანელთა ჯარებით ალყას არტაშას პარტავს. საფუელი თვითნებურად ღებულობს საკათალიკოსო კატივის და დვინში მიღის

იმ მღვდლებსათვის, რომელიც ხდებოდა უზნის ძის ისაისა და მ-ტი მოხელის აბულუკაჲდ ემეკად წოდებულის შვილს მაჰმედს შორის, უზნის ძემ შეკრიბა ჯარი ასურეთის მხარეებში აშოტ იშხანის თანადგომით. [აშოტმაჲ] თავის მხრივ მოაგროვა ლაშქარი სომხეთში ალვანელ იშხანებითურთ და გაემართნენ პარტავს კართან მდებარე სამაგრის წინააღმდეგ. ცამეტი წლის განმავლობაში იბრძოდნენ მაჰმადურად.

იმ დროს გარდაიცვალა ალვანეთის მამამთავარი იოსები. მაგრამ ალვანეთის იშხანებს არ ეცალათ, რომ ტახტზე სხვა მამამთავარი აეყვანათ. მაშინ მეწყოლმანქეს ეპისკოპოსმა სამუელმა მისაიელ მღვდელს, რომელსაც ფილოსოფოსსაც უწოდებდნენ, თვითნებურად საიდუმლოდ გადასცა თავისი ეპისკოპოსობის პატრიკი. ხოლო თვითონ სამუელმა ამ თავისი ეპისკოპოსისაგან [კათალიკოსობის] უქანონო ღელდასხმა მიიღო. ამ ამბავმა ბანაკამდე მიადწია და მეტად ააღელვა ალვანეთის იშხანები. მათ ერთხმად აცნობეს ეს სომეხთა კათალიკოს უფალ გეგორგს. ხოლო მან კანონიერი განჩინებით მისწერა სომეხთა იშხანებს და სთხოვა დახმარება, რათა ეს საქმე მშვიდობით მოეგვარებინა. [ამასობაში კათალიკოსი სამუელი] ბრუნულად მოუჩივდა ალვანეთის თავკაცებსა და იშხანებს და მათ შორის მშვიდობა ღამყარდა. ამ-ს ვაჟო სომეხებმა შეაჩვენეს [ალვანელები]. სომეხთა იშხანი აშოტი მოითხოვდა წმინდა გრიგორის მიერ გამწესებას და სომეხთაგან ხელდასხმას. [სომეხები] მსოლოდ დროებით შეეგუენ სარუფლისა და მისაიელის თვითნებობას, შემდეგ კი სომეხთა დიდმა მთავარმა მისწერა გეგორგ მღვდელმთავარს [ამის შესახებ], ამასთანავე დაარწმუნა სამუელი დათანხმებოდა მთელი ალვანეთის სურვილს და თუნდაც თავისი ნების გარეშე, წასუ-

ლიყო დეინს და თვითმარქვიას ხელმეორედ მიელო ხელდასხმა სომეხთა კათალიკოსის გეგორგისაგან. [ეს ხდებოდა] სომეხთა მთავრის აშოტის მმართველობაში, სომხური წელთაღრიცხვის 326 წელს.

სომეხთა იმავე მთავარმა აშოტმა, როგორც ბრძენმა კაცმა, განაახლა მივიწყებული ქადაგება სიუნიქის ეპისკოპოსის სოლომონისა და მამამთავრის გეგორგის მეშვეობით. ამავე დროს აშოტ ბაგრატიუნმა თავისი სამეფო ტახტი დადგა სომხეთში, სადაც დიდი ხნის შეწყვეტილი იყო თორგომის სახლის სამეფო პატივი.

სომხური წელთაღრიცხვით 342 წელს სომხეთშივე მოვიდნენ ტაჭიკები, ქვეყანა დახარკეს და მონობის უღელი დაადგეს. შეიპყრეს მამამთავარი გეგორგი, რკინის ბორკილები დაადეს, წაიყვანეს და პარტავში დაატყვევეს. ხოლო ღვთისმოსიშმა ჰამამმა აღადგინა ალვანეთის დაცემული სამეფო სახლი, ისევე როგორც აშოტ ბაგრატიუნმა — სომეხთა სამეფო. ეს მოხდა ერთსა და იმავე დროს. თვითონ ჰამამს ღვთოს წინაშე დიდი ცოდვა მიუძღოდა. ამას წუთისოფლისათვის მას ძმის სისხლი დაედო, [ცოდვის გამოსასყიდად] მრავალ სიკეთეს აკეთებდა ეკლესიისადმი, რომელიც მაშინ გაჭირვებული და უქონელი იყო. მან მუღმივი სარჩო გაუჩინა მას, აგრეთვე უდიდესი გამოსასყიდით გაათავისუფლა სომეხთა დიდი მამამთავარი გეგორგი ურჯულ ტაჭიკებისაგან და ჯანმრთელი უხვი განძით გაგზავნა სომხეთში. ოთხი წლის შემდეგ, აღდგომის წინა დღეს, ალვანეთის ჰაიკიანი იშხანი აბუალი მოკლა თავისმა ღვიძლმა ძმამ სმბატმა. ამან დიდი მწუხარება გამოიწვია მთელ საგვარეულოში. იმავე წელს სომეხთა მეფე სმბატმა, აშოტ ბაგრატიუნის ძემ, შეკრიბა ჯარი და თავდასხმებით გაიარა ასურეთის ქვეყანა. ბოლოს იქ შეხვდა ტაჭიკთა ჯარებს და უკან, სომხეთში, გამოიქცა. ფუჰად ჩაიარა ყოველივემ. აქვე გარდაიცვალა სომეხთა იშხანი აშოტი და მცირეოდენი ჯარიც დაიღუპა.

იმავე დროს ვასპურაკანის დიდი იშხანი აბუ მრუანი მოკლა თავისივე ჯარმა. ამ წელსავე სომეხთა ქვეყანაში მეორედ მოვიდა ტაჭიკი. მისი ბრძანებით გამოვიდა საქურისი პარტავის კარიდან და სომხეთს წავიდა. ის იყო კაცი შეუპოვარი და უღვთო. სადაც არ უნდა დაედგა ფეხი, ყველგან აოხრებდა და ანგრევდა, ღვთის ეკლესიებს. ხოლო ქრისტეს ჯვარს რომ დაინახავდა, მტვრად აქცევდა. როდესაც მან სომეხთა ქვეყანას მიაღწია, მეფე სმბატმა მაშინვე თავს გაქცევით უშველა. ხოლო იმან სიმაგრეები აიღო, დედოფალი ქალბატონებითურთ და მათი შვილები ტყვედ იგდო; წიგნები, წმინდანთა ნივთები, ჯვრები და მრავალი განძეული მიიტაცა. იმავე წელს თავს დაესხა ქართველთა ქვეყანას. მის წინააღმდეგ გამოვიდა ორი მამაცი ქართველი მხედარმთავარი გიორგი და მისი ძმა არავესი. ორივე წამებით დახოცა.

მაშინ გარდაიცვალა სომეხთა დიდი მამამთავარი გევორგი და სიუნიქის იშხანი აშოტი. დამწუხრებული ქალები მოთქმით ტაროდნენ: „ღე, ნულარ განმეორდება ამგვარი წელი დედამიწაზე, ვიდრე კაცობრიობა არსებობსო“. ეს მოხდა სომხური წელთაღრიცხვით 346 წელს. აქედან დაიწყო ყველა ის უბედურება და ტანჯვა, რომელსაც შემდეგ ადგილი ჰქონდა სომხეთში. იმავე დიდ მეფე სმბატს ცოტა ხნის შემდეგ უწია ღვთის რისხვამ, რაც აგრეთვე ქვეყანასაც მოევლინა. უმაღლესი ძალა გამოეცალა მას და თავისი თავისა და სომხეთის დაღუპვის გზით წავიდა. გამოეცხადა ტაჭიკთა მთავარს, რომელმაც შეიპყრო თავისი ნებით მისული მეფე და ძელზე გასვა. მაშინ გახმა კენესის ხმა თორგომის სახლში და ქვეყნის საერთო ნგრევის [ყამმაც] მოაღწია. ეს მოხდა სომხური წელთაღრიცხვით 363 წელს. მაგრამ ღმერთმა შური იძია მასზე სმბიტის მოკვლის გამო. უღმობელი ტაჭიკი სომხეთიდან გაქეუული გადავიდა ასურეთის ქვეყანაში. იქ ხელთ ჩაუვარდა არაბთა მმართველს, რომელმაც ცოცხლად დამარხა ის.

ამ ხნის განმავლობაში დასუსტდა ტაჭიკთა ტომი. გამოჩნდა სხვა ხალხი, რომელსაც დელემიკებს¹³⁰ უწოდებდნენ. მათმა მეთაურმა სალარმა ყოველმხრივ გააფართოვა თავისი ძალაუფლება: დაპყრო ალვანეთი, სპარსეთი და სომხეთი. მოვიდა პარტავში, რომელიც აგრეთვე მიტაცებული ჰქონდა.

იმავე დროს ჩრდილოეთის მხრიდან დაიძრა უცხო და სხვაგვარი ხალხი, მათ რუზიკებს უწოდებდნენ. ისინი მხოლოდ სამეგრად გადმოვიდნენ, მაგრამ ქარიზხალივით გადაიარეს მთელი კასპის ზღვის [სანაპიროები] და სწრაფად მიადწვიეს ალვანეთის დედაქალაქ პარტავს. არავის შესწევდა ძალა მათი წინააღმდეგობისათვის. [რუზიკებმა] მახვილით გაანადგურეს ქალაქი და იქაურ მცხოვრებთა მთელ ქონებას დაეუფლნენ. იმავე სალარმა ალყა შემოარტყა მათ, მაგრამ ვერ შეძლო რაიმე ზიანი მიეყენებინა, რადგანაც თავისი ძალით დაუმარცხებლნი იყვნენ. მაშინ ქალაქის ქალებმა ცბიერება მოიგონეს — მოწამლული ჭიქებით ასმევდნენ რუზებს. როდესაც მათ ამ ღალატის შესახებ შეიტყვეს, უმოწყალოდ დახოცეს ქალები და მათი ბავშვები. ისინი ექვს თვეს დარჩნენ იქ და სრულიად გაძარცული ქალაქი დატოვეს. სასწაულებრივად გადარჩენილნი კი დაბრუნდნენ თავიანთ ქვეყანაში უამრავი ალაფით.

თ ა ვ ი X X I I I

ბვარტომოგის ალფერილოგის მოკლე გახმორება

დანამდვილებით ასე ვაიცი, რომ სომეხთა მამაკაცები დაუმოხვრდნენ მიპრაკანის ტომს და ამ პატივის წყალობით ხელთ იგდეს ალ-

ვანეთს აღმოსავლეთის მხარეების მმართველობა. მათში მამაცი ვაჩაგანიდან ღვთისმოსიშ ვაჩაგანამდე ათი მეფე იხსენიება. ამათგან ღვთისმოსიშმა ვაჩაგანმა აღმოსავლეთში იმდესი ეკლესია ააშენა, რამდენი დღეც არის წელიწადში. ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ დაიწყო ამ გვარეულობის დასუსტება.

მიჰრენანი, რომლებიც სასანური ტომიდან არიან, მოვიდნენ სპარსეთიდან და აქ განიმტკიცეს ნახარაობა. აი, მათი სახელები მამოდან შვილამდე, მიჰრი, არამაიელი, ვარდი, მამაცი ვარდანი, რომელმაც ირწმუნა ქრისტე, ხოლო გარდმანის ციხე მას არ აუშენებია, მისი შვილი ვარდი, ვარდმა შვა ვარაზ-გრიგორი — ალვანეთის პირველი მთავარი, მან შვა ოთხი შვილი: ვარაზ-ფეროჟი, ჯუანშირი, იეზუტ-სოსროვი და ვარაზმანი.

ამათგან აქ მოვიყვანთ რიგს მიხედვით უფროს შვილთა სახელებს, რომელნიც ცნობილი არიან სომეხთა შორის, სხვებს კი გამოეტოვებთ. ესენი არიან: ვარაზ-ფეროჟი, ვარაზ-თრდატი, ვარდანი, ნერსეჰ უმოწყალო, რომელიც თავებს აკლიდა მორწმუნეებს და რკინის ბორკილებს ადებდა მოწამეებს. მათ შორის ბევრი დაიწვა და ბევრიც დაიხრჩო. ამავე [ბოროტ] აზრით წავადა ნერსეჰი სოფელ ჰაცვში, რათა შემდეგ ასურეთში შესულიყო. ეს მოხდა კვირა დღეს. გამოეყო ეს თავის ამხანაგებს და მარტო გაემართა სულიერ მამა სიმეონისაკენ, რომელიც წმინდა ჯვარს ემსახურებოდა. მან დაუმალა თავისი სახელი და სხვებთან ერთად დაიწყო ლოცვა. ხოლო ნეტარმა სიმეონმა უთხრა: „ვინა ხარ შენ? უფალმა ღმერთმა გამიმკლავნა ქვეყნის დამღუბველი შენი სიბილწე. შენი შვილებიც კი შენ გზაძივენ და აუბედურებენ საცოდავებს. განა შენ არა ხარ ნერსეჰი, რომელიც მიდიხარ ქრისტიანობის მოსახლობად და აღმოსავლეთის ეკლესიების შესამუსრავად. ახლა კი მიეშურები [ასურეთში], მაგრამ თვალხილულს არ გეღირსება შენი მამების ქვეყანა იხილო“. ნერსეჰი დაემხო მოხუცის ფეხებთან, მაგრამ მისგან პასუხს ვეღარ ეღიროსა. მაშინ თავის გზას გაუდგა. მაგრამ, მამა სიმეონის სიტყვის თანახმად, იქვე აღესრულა. მხოლოდ მისი უსიცოცხლო სხეული მიაბარეს მიწას მშობლიურ მხარეში.

ნერსეჰის შვილი იყო გაგიკი, გაგიკის შვილი — სტეფანოსი, მის დას ერქვა აპრასმინი. ვარაზ-თრდატი და მისი შვილი სტეფანოსი მოკლა მათმავე ნათესავმა ნერსეჰ ფილიპეანმა ერთსა და იმავე დროს იმ ხევში, რომელსაც დადუი ვანქს³¹ უწოდებენ. ამ უბედურების შემდეგ მოკლულს ცოლი აღიქურვა სიმხნევით, წაიყვანა თავისი გადარჩენილი ქალიშვილი სპრამი და ღამის მძიმე მოგზაურობის შემდეგ ხაჩენის ციხეში შევიდა. მან გადაწყვიტა აღედგინა თავისი სახლის

დღირსება. [ამ მიზნით] სპრამი გაათხოვა ატრნერსეჰზე — საპლის შვი-
ლზე, რომელიც იყო ჰაიკის ტომიდან, სიუნჩქელებს ხელსუფალი და
მშობალადობით ფლობდა გელამის გაეარს. მის ძე ატრნერსეჰს შეხვდა
ჯგონიერი ცოლი. ისინი ღვთა-სმოშიშობით და კეთილმსახურებით ატა-
რებდნენ თავიანთ ცხოვრებას ამქვეყნიური წუთისოფლის სიამეში.
ატრნერსეჰმა ააშენა ჰანდ-ს ციხე¹³². თავისი სახალე დააფუძნა იმ
სოფელში, რომელსაც ვაიუნჩქა¹³³ უწოდებდნენ, აქვე იყო სამეფო
აბანოები. სხვა იშხანებთან ერთად [ატრნერსეჰი] სპარსეთში წაიყვა-
ნეს, სადაც მან გაატარა მრავალი წელი. ქალბატონმა სპრამმა კეთილ-
მოქმედებას უმატა. მან უდიდესი მონღოლებით ააშენა ახალი მონასტე-
რი სოდის გავარში¹³⁴ და საუცხოოდ მორთო ის. მოულოდნელად მი-
ვიდა გადარჩენილი ატრნერსეჰი ტაჰიკთა ქვეყნიდან. მალე მან მშვი-
დობით დაასრულა თავისი ცხოვრება. დარჩა შვილები გრიგორი და
აპუსეთი. გრიგორმა ააშენა ჰავახალაციანის ციხე¹³⁵ და თავისი ძალ-
უფლება განავრცო ამ მხარეში. გრიგორს ჰყავდა ხუთი შვილი, მათ
შორის უფროსი — აპული მოკლა მისმა ნათესავმა სმბატმა. მეორე
შვილი საჰაკი რომელსაც სევადასაც უწოდებდნენ, იყო კაცი მამაცი
და მარჯვე. მან მთლიანად დაიმორჩილა გარდმან-ს, ქავსის და ფარნის
გავარები¹³⁶, აგრეთვე — ძორაგეტის ასოცდათორმეტ ავაზაკთა მეთაურე-
ბი. სწყალობდა ლიტერატურას და თავის სახლში დააარსა სკოლები, მას
დიდი მონღოლებით ებრძოდა სომეხთა მეფე სმბატი, მაგრამ ვერ შეძ-
ლო თავისი ნებისათვის დაემორჩილებინა. სევადამ შვა ორი შვილი
გრიგორი და დავითი. გრიგორმა შვა სევადა, რომელსაც სახელად იშ-
ხანანუნსაც უწოდებდნენ, აგრეთვე — ატრნერსეჰი. იშხანანუნმა შვა
ოთხი შვილი იოვანესი, გრიგორი, ატრნერსეჰი და ფილიპე. იშხანანუ-
ნის უფროსი შვილი იოვანესი, რომელსაც სენექერისაც ეძახდნენ,
უზენაესის მარჯვენამ მეფედ გამოაცხადა. მისი საშუალებით აღდგა
დიდი ხნის შეწყვეტილი მეფობა. სპარსეთის მეფემ დააჯილდოვა ის
უდიდესი პატივით. მისცა თავისი მამის გვირგვინი და მისივე ცხენი.
იმავე წელს ბერძენმა მაგისტროსმა, სახელად დავითმა, გაუგზავნა მას
საუცხოო გვირგვინი და სამეფო პორფირი, ნიშნად პატივისა ღვთის
ძეერ არჩეული კაცისადმი, რომელიც კურთხეულ იქნა მეფედ მამამ-
თავრის მარჯვენის მიერ ქრისტეს სადიდებლად.

თ ა ვ ი X X I V

ალმანეთის მამამთავართა სახელები, წლები და მათი
მოღვაწეობა

მამამთავართა სახელებს შესახებ საჭირო და აუცილებელი იყო
სინამდვილე დაგვეწერა, მაგრამ, რადგანაც ურწმუნოთა წყალობით

უწინდელ პატრიარქთა საქმენი, [მოღვაწეობის] დრო და სახელები და-
კარგულან, ხოლო მათი სამყოფელი ადგილიც ჩვენთვის უცნობია,
ამიტომ შეძლებისამებრ, შევეცადეთ შეგვედგინა ცნობარი იმათთვის,
ვინც დაინტერესებულია ამ საკითხებით.

— ჩვენი განათლების პირველი წყარო იყო წმინდა ელიშა, წმინდა
მოციქულის თადეოსის მოწაფე, რომელიც ეკუთვნა იერუსალიმში
წმინდა იაკობის ხელით. ის მოვიდა სამი მხარის — ჩორის, ლფინთა
და ალვანეთის განმანათლებლად. აქვე მოწამეობით დაასრულა თა-
ვის ცხოვრება. შემდეგ იყო წმინდა ყრმა გრიგორისი, სომეხთა გან-
მანათლებლის გრიგორის შვილიშვილი, რომელსაც ხანგრძლივი დიდე-
ბით ეპყრა იგივე ტახტი. მერე წმინდა შუფჰალიში, მოსული იერუსა-
ლიმიდან — აღმოსავლელთა კათალიკოსი; უფალი მათეოსი, უფალი
სპაკი, უფალი მოვსესი, უფალი პანდი, უფალი ლაზარი, უფალი გრი-
გორი, უფალი ზაქარია, უფალი დავითი, უფალი იოვანე — ჰონთა
ეპისკოპოსი სამამათავრო პატრიოთ, როგორ, არ ვიცით. უფალი ერე-
მია, რომელს დროსაც შექმნა ნეტარმა მესროპმა ალვანური დამწერ-
ლობა. მანვე დიდი შრომის შედეგად ანბანი მისცა სომეხებსა და ქართ-
ველებს*. შემდეგ იყო უფალი აბასი, რომელმაც სომეხური წელთაღ-
რიცხვის დასაწყისში საპატრიარქო ტახტი ჩორიდან პარტავში გადაი-
ტანა და ორმოცდაოთხ წელს სათავეში ედგა მას. ის იყო მეწიარანქის
ეპისკოპოსთაგანი. მისი დროიდან ჩვეულებად იქცა დაეწერათ ასეთი
პატივი: „ალვანთა, ლფინთა და ჩორის კათალიკოსს“. დვინის კრები-
დან მას მიუთითეს, რათა ელიარებინა მხოლოდ ერთბუნებიანობა
[ქრისტესი] — ღვთიურად და ადამიანურად. „წმინდაო ღმერთოსათ-
ვის“ კი დაემატებინა [სიტყვები] — „უკვდავო და ჭვარცმულო“...

უფალი ვირო [განაგებდა] ოცდაათობმეტ წელს. მან ხაზარი შა-
თის ტყვეობიდან გაათავისუფლა სომეხები, ქართველები და ალვანე-
ლები. სთხოვა სპარსეთის მეფე ზოსროვს, მიეცა ალვანეთის მთავრები-
სათვის და გარდმანის ხელისუფალთათვის პატივი, რათა წერილში
„ქვეყნის მპყრობელებად“ მოხსენიებულყვნენ. ასევე წერენ ახლაც.
— უფალი ზაქარია იყო კაცი წმინდა. ის თხუთმეტი წლის განმავ-
ლობაში თავდებად დაუდგა დიდ ქალაქ პარტავს და თავისი ლოცვე-
ბით, ტყვეობიდან გაათავისუფლა არა ერთი ადამიანი. სუნიქის ეპის-
კოპოსად აკურთხა ვინმე ვრთანესი, რაც მოხდა სომეხთა ნების გა-
რეშე.

უფალი იოვანი მართავდა ოცდახუთ წელს. ეს ტახტზე მოიწვიეს
ამბრასის ეპისკოპოსობიდან.

უფალი უხტანესი — თორმეტ წელს. მან შეაჩვენა ალვანეთის ნა-
ხარარები სისხლის აღრევის გამო.

* იხ. შწგ. 55

უფალი ელიაზარი განაგებდა ექვს წელს, შაქის საეპისკოპოსოდან იყო. აღმოაჩინა წმინდა ჯვარი, რომელიც დამარხული იყო სოფელ გისში მესრობის მიერ. მან აიღო ამ ცხოველმყოფელი ძელის ნაწილი, დაასვენა ასოც ოქროს მონეტაზე და დააწერა: „ეს ელიაზარს ეკუთვნის“. მანვე დააწესა ჯვრის დღე სოფელ გისში დღესასწაულად.

უფალი ნერსესი, გარდმანის საეპისკოპოსოდან, [განაგებდა] ჩვიდმეტ წელს. მას გონება აერია, მოინდომა ალვანელთა კეთილშობილი სახლი აემბოხებინა და ქალკედონური რწმენისათვის დაემორჩილებინა...

უფალი სიმეონი [იჯდა] წელიწად-ნახევარი, ის ადრე იყო ალვანეთის ტანტას მთავარდიაკონი, რომელმაც ქვეყნიდან აღმოფხვრა ნერსესის ცდომილება. გამოსცა შეიდი ნაწილისაგან შედგენილი კანონი.

უფალი მიქაელი ოცდათხუთმეტ წელს განაგებდა. [ადრე] იყო შაქის დიაკონი. მან მოუხმო მაქენელთა წინამძღვარ სოლომონს და დასწყევლა ის ალვანელი მთავრები, რომელნიც დაქორწინდნენ მესამე თაობის ნათესაებზე. მათ სწრაფად მიეწიათ სასჯელი და დაიხოცნენ.

[უფალმა მიქაელმა] დასწყევლა აგრეთვე ქართველთა მწყემსი თალილე, რადგანაც მან ნება დართო უკანონო ქორწინებას.*

უფალი ანასტასი [ტანტზე იჯდა] ოთხ წელს, უფალი იოსები — ჩვიდმეტ წელს. მის მეხუთე წელს შესრულდა სომხური წელთაღრიცხვის ორასი წელი. მოსული იყო ამარასის ეპისკოპოსობიდან.

უფალი დავითი — ოთხ წელს. ესეც ამარასის ეპისკოპოსობიდან ავიდა ტანტზე. მან გაათავეს უფლა ტაძართა მიწები და ნიეთები. მოწამლულ იქნა ცბიერთა მიერ.

უფალი დავითი — ცხრა წელს. ადრე იყო მეწყუენქის ეპისკოპოსი. მან ურწმუნოებს მიჰყუდა დასტაკერტა და საჰმანახანი.

უფალი მათეოსი განაგებდა წელიწად-ნახევარს, ადრე კაპალაქის ეპისკოპოსი იყო, შეთქმულებმა საწამლავეთ მოკლეს.

უფალი მოვსესი — ორ წელს.

უფალი აპარონი — ექვს წელს.

უფალი სოლომონი — ნახევარ წელიწადს.

უფალი თეოდოროსი — ოთხ წელს, ადრე გარდმანის ეპისკოპო-

* გაუგებარია, რატომ დასწყევლეს თალილე, ამავე ტექსტის მხედველი (იხ. გვ. 150) მას უკანონო ქორწინება არ უჯერებია. ჩიიფსაც ამ საკითხზე მამარათს, ვაცა ორპროვანი პასუხი: თუ ჩემი რწმენისა სპო, გაჯერებოთო, ხომ იყოლა, რომ ალვანელები წონოდი-ბრტვი იყვნენ, მაგრამ, ეტყობა, მთავრს წყენას მოვიკიდა და ამით აცდინა უსერსულობა.

სი იყო.

უფალი სოლომონი — თერთმეტ წელს.

უფალი იოვანესი — ოცდახუთ წელს, მან საკათალიკოსო ტახტი პარტივიდან, თავის საზაფხულო სადგომში — ბერდაკში გადაიტანა.

უფალი მოვსესი — ნახევარ წელიწადს.

უფალი დავითი — ოცდარვა წელს, ადრე კაპალაკის ეპისკოპოსი იყო. მან აკურთხა შაქის ხელისუფლის უკანონო ქორწინება. ამავე ხელისუფლის ძმამ, საერო კაცმა, ჰკითხა [მამამთავარ დავითს]: „უფალო, საიდან მობრძანდები?“, იმან უპასუხა: „შენი ძმის სახლიდან“. [ეს რომ გაიგო] იშხანმა, [დასწყევლა] დავითი: „დე, დამუნჯდეს შენი ენა, რომლითაც ისინი აკურთხე და გახმეს შენი მარჯვენაო“. დაუყოვნებლივ ასრულდა მისი სიტყვები და სიკვდილამდე აღარ განკურნებულა.

უფალი ჰოვსეფი [ტახტზე იჯდა] ოცდახუთ წელიწადს. ადრე მეწყუენჭის ეპისკოპოსი იყო. მისი პატრიარქობის მესამე წელს შესრულდა სამასი წელი სომხური წელთაღრიცხვიდან.

უფალი სამუელი — ჩვიდმეტ წელს, ადრე ესეც მეწყუენჭის ეპისკოპოსი იყო. მან თვითონ, ხელდასხმის გარეშე მიიღო [სამამამთავრო] პატრივი, რას გამოც განთავისუფლებულ იქნა. ხელმეორედ ხელდასხმა მიიღო სომეხთა კათალიკოს გეორგისაგან დღინში.

უფალი — იუნანი რვა წელს და ნახევარს. ეს ადრე დღინის სომეხთა ეპისკოპოსი იყო. კათალიკოსის გეორგის დაუკითხავად მოვიდა ალვანეთში და ხელდასხმაც მის გარეშე მიიღო. შემდეგ თვითონ გეორგმა ხელმეორედ აკურთხა ის.

უფალი სიმეონი ტახტზე იჯდა ოცდაერთ წელს. უწინ წმინდა ტახტის კარის ეპისკოპოსი იყო. მან დაიხსნა მოქედელი წმინდა ჯვარი.

უფალი დავითი ექვს წელს [განაგებდა]. ადრე ფარისოსის¹³⁸ მონასტრის წინამძღვარი იყო.

უფალი საპაკი — თვრამეტ წელს. ჯერ მეწყუენჭის ეპისკოპოსი იყო.

უფალი გაგაი — თორმეტ წელს, ადრე გარდმანის ეპისკოპოსი იყო. მისი პატრიარქობის მეოთხე წელს შესრულდა ოთხასი წელი სომხური წელთაღრიცხვიდან.

უფალი დავითი ტახტზე იჯდა შვიდ წელს. ადრე კაპალაკის ეპისკოპოსი იყო.

ესეც უფალი დავითი, [ეს განაგებდა] ექვს წელიწადს. უწინ ფარისოსის მონასტრის წინამძღვარი იყო. ის ეკურთხა სომეხთა კათალიკოსის ანანაას მიერ.

უფალი პეტროსი [განაგებდა] თვრამეტ წელს, უწინ გარდმანის ეპისკოპოსი იყო.

უფალი მოვსესი ექვს წელს [იჯდა ტახტზე], ადრე ფარისოსის მონასტრის წინამძღვარი იყო.

შ ე ნ ი უ მ ნ ე ბ ი

1. აქ (II თავში) არსებულ ძველი ქვეყნებისა და ხალხების სახელებს ერთი ნომრის ქვეშ განემარტავთ თანმიმდევრობით:

ა. მარები, იგულისხმებიან მიდიელები, ირანული წარმოშობის ხალხი (ძვ. წ. VII—VI სს.). შექმნეს ადრემონათმფლობელური სახელმწიფო მიდია, დედაქალაქი უქბატანი (თანამედროვე ჰამადანის მახლობლად), ძვ. წ-ის 550 წლიდან მიდია შეკლდა აქემენიანთა სახელმწიფოში.

ადრეშუასაუკუნეების სომხურ წყაროებში „მარები“ ჩვეულებრივ მიდიელებს აღნიშნავენ, მოკვიანებ-თ ამ სახელით ცნობილი არიან ქურთები.

ბ. გადირონი, თანამედროვე კადიქსი, ციხესიმაგრე ესპანეთში. ✓

გ. ლკაბი, მდ. ტიგროსის სემიტური სახელწოდებაა.

დ. გამირები, ანტიკურ ხანაში კაბადოკიაში დამკვიდრებული კიმერიული ტომები. მთავარი ქალაქი მათი იყო ესარია.

ე. კელტები, დას. ევროპაში აღკებ-ს ჩრდ.-დასავლეთით მოსახლე ენ-თა და შატერიალური კულტურით ახლო მდგომ ტომთა ჯგუფები. ბრინჯაოდან რკინის ხანაში გადასვლის პერიოდში გავრცელდნენ თანამედროვე სათრანჯეთსა და ბელგიაში, ასევე გადავიდნენ ბრიტანეთის კუნძულებსა და ესპანეთში, მათ წარმოშვეს ის ხალხები, რომლებსაც რომაელები გალებს უწოდებდნენ.

ვ. გალატელები, კელტური ტომები. ძვ. წ-ის 278—277 წწ. შეიპრნენ მც. აზიაში, დააარსეს გალატიის ოლქი. ახალი წ-ის V-ს-მდე შეინარჩუნეს ენა და წეს-ჩვეულებანი. ძვ. წ-ის 25 წ. გალატია რომის პროვინცია გახდა. ცენტრალური ქალაქი — ანკირა (თანამედროვე ანკარა).

ზ. თეტალები, ანუ ბაქტრიელები, შუა აზიის უძველესი ოლქის ბაქტრიის მცხოვრებნი. ცნობილნი არიან ძვ. წ-ის XI ს-დან. ძვ. წ-ის IV ს-ში მათი ქვეყანა შევიდა აღ. მაკედონელის მონარქიის ფარგლებში. ძვ. წ-ის I ს-ში დაიპყრეს მომთაბარეებმა.

ჭ. ლურჯიელები სახლობდნენ ბალკანეთის ნახ. კუნძულის ჩრდ.-დასავლეთ ნაწილში.

თ. სარმატები, ირანულენოვანი მომთაბარე ტომები. ძვ. წ-ის VI ს-დან ცხოვრობდნენ ვოლგა-ურალის სტეპებში. ძვ. წ-ის IV ს-დან ვრცელდებიან ყუბან-სა და ჩრდ. კავკასიის ცენტრალურ ოლქებში შავი ზღვის სანაპიროებამდე. ავიწროებენ სკვითებს.

ი. სავრომატები, სარმატების უძველესი სახელწოდება (ძვ. წ-ის V ს-მდე)

ია. სიკლიელები, კუნძულ სიცილიის მცხოვრებნი.

*. გეოგრაფიული და სხვა სახელების განმარტებისას ძირითადად ვისარგებლეთ შემდეგი ლიტერატურით: II S სეჩენკოვი ჯაკოსთონის „სქუსთინაფიცი“ ზ. სეჩენკოვი, 1963; ზ. სეჩენკოვი, ჯაკოსთინის უსთინის სქუსთინაფიციის სქუსტი, 1968; ჩიჩინი ჩიჩინის სქუსტი და სქუსტიის სქუსტი, 1969 (შენიშვნები); დ. მუსხელიშვილი, სქუსტიის იტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, თბ., 1980; თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1970; ზოგეს ხორენაცი, სომხეთის იტორია, აღ. აზალაძის გამოც. თბ., 1984.

იბ. ტურინელები, იტალიის ჩრდ.-დასავლეთი ხაწილის ტურინის მცხოვრებნი.

იგ. პროდოსელები, ეგეოსის ზღვის კუნძულ როდოსის მცხოვრებნი. კუნძული დასახლებული იყო უძველესი დროიდანვე, ითვლებოდა სავაჭრო ცენტრად. ძვ. წ-ის 408 წელს მოხდა მთელი კუნძულის გაერთიანება, ცენტრი გახდა ახლადდარსებული ქ. როდოსი. I ს-ში როდოსი შეუერთდა რომის აზიის პროვინციებს.

იდ. კიტაიელები, კვიპროსის კუნძულის ძველი ქალაქის კიტრონის მცხოვრებნი.

იე. საიტელები, მდ. ნილოსზე მდებარე ეგვიპტის ქალაქ საისის მცხოვრებნი.

ივ. თებაიელნი, ძველეგვიპტური ქალაქის თებეს ბინადარნი. თებე აღმოცენდა მესამე ათასწლეულის შუა ხანებიდან — XI დინასტიის დროს (ძვ. წ-ის XXI ს.); „ახალი სამეფოს“ პერიოდში იყო ეგვიპტის დედაქალაქი. დანგრეულ იქნა ძვ. წ-ის 88 წელს.

იზ. სიდონელები სახლობდნენ ხმელთაშუა ზღვაზე არსებულ ფინიკიის ერთ-ერთ მსხვილ ქალაქ სიდონში, რომელიც აღმოცენდა მესამე ათწლეულის ბოლოს. ამავე სახელწოდებას ატარებდა ის პატარა სახელმწიფო, რომლის ცენტრიც თვით სიდონი იყო.

იშ. კარგედონელები, კართაგენის მცხოვრებნი უხდა იყვნენ. თავდაპირველად ამ სახელით ცნობილი იყო აფრიკის ჩრდ. სანაპიროზე ტუნისის ყურეში პატარა ნახევარკუნძულზე არსებული ქალაქ-სახელმწიფო. VII ს-დან აქ ჩამოყალიბდა მონათმფლობელური სახელმწიფო — კართაგენი. ძვ. წ-ის III ს-დან უპირისპირდება რომს, იწყება პუნიკური ომები ახალი ტერიტორიების მოსაპოვებლად. ძვ. წ-ის 146 წ. დაანგრიეს რომაელებმა.

ით. ტროზონი, ფინიკიის ქალაქი ზღვის სანაპიროზე.

იკ. ამაზონია, ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით მდებარეობდა მც. აზიაში.

იკ. დიდი და მცირე სომხეთი. სელევკიანთა ჯარებმა ძვ. წ-ის 220 წელს დაიმორჩილეს არარატის სამეფო და შეუერთეს სომხეთის სატრაპიას. ამრიგად, არარატმა ცენტრალურ და სამხრეთ სომხეთთან ერთად წარმოქმნა ის ქვეყანა, რომელსაც დიდი სომხეთი ეწოდა და რომელიც მოიცავდა ურარტუს ტერიტორიის უდიდეს ნაწილს. მისმა ადგილობრივმა გამგებელმა არტაშეს I-მა ძვ. წ-ის 189 წელს დიდი სომხეთი დამოუკიდებელ სამეფოდ გამოაცხადა და სათავე დაუდო არტაშესიანთა დინასტიას. მან მეზობელი ქვეყნების ხარჯზე გააფართოვა სამეფო. დააარსა დედაქალაქი არტაშატი. ძვ. წ-ის I ს-ში ტიგრან II-მ დაიპყრო მთელი რიგი ქვეყნები, მათ შორის სოფენა, მიდია, ატროპატენა, სირია, ფინიკია, კილიკია და სხვა. მანვე დააარსა დედაქალაქი ტიგრანაკერტი. მაგრამ ახალი წ-ის I ს-ის დასაწყისში რომაელებთან ბრძოლაში ტიგრან II დამარცხდა და არტაშესიანთა დინასტია დაეცა. დიდი სომხეთი 387 წ. გაიყვეს ბიზანტიამ და ირანმა.

მცირე სომხეთი წარმოიქმნა ალ. მაკედონელის სიკვდილის შემდეგ ევერატის ზემო ღრენბაში, ეკავა ძველი ხაოსას მიწები, მთავარი ქალაქი იყო აისის [კამახი]. აქაური მეფეები არ სცნობდნენ სელევკიანების ძალაუფლებას, ეყრდნობოდნენ თავიანთი ქვეყნის სამხედრო ძალებს და ღიბხანს ინარჩუნებდნენ დამოუკიდებლობას. ძვ. წ-ის 65 წელს მცირე სომხეთის დასავლეთი ნაწილი დაიმორჩილეს რომაელებმა, აღმოსავლეთი ნაწილი შეუერთდა დიდ სომხეთს (დაწვრილებითი საზღვრების შესახებ იხ. U S. სეკსეჩიანი, Հայաստանն ըստ «Աշխարհագրագ.»-ի, სსիქსქ, 1963 էջ 103—112).

ქბ. კაბადოკია ეწოდებოდა იმ ოლქს, რომელიც მდებარეობდა მცირე აზიის აღმ. ნაწილში. ძვ. წ-ის V ს-დან შევიდა აქემენიანთა სპარსეთ. ა შემადგენლობაში. ძვ. წ-ის IV ს-ში, აქემენიანთა სამეფოს დაშლის შემდეგ, აქ ჩამოყალიბდა პატარა ელინის-

ხუერი სახელმწიფო, რომელიც შემდეგ მიიტაცა რომმა და თავის პროვინციად აქცია. ააბოლოოდ დაიპყრეს სელჩუკებმა XI საუკუნეში.

კვ. კოლქისში, ალბათ, კოლხეთი იგულისხმება.

კდ. ბოსფორია, მონათმფლობელური სახელმწიფო ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში (ძვ. წ-ის V ს. — ახ. წ-ის IV ს.) წარმოიშვა ბერძნული ქალაქ-კოლონიების ეკონომიკური გაძლიერებისა და პოლიტიკური გავრთიანების საფუძველზე. დედაქალაქი — პანტიკაეა, ძირითადი მოსახლეობა — ბერძნები, ელინიზირებული სკვითები, სინდები, სარმატები. დაემხო ჰენთა შემოსევების შედეგად.

კე. მიავტია (მეოტიდი, მეოტისი), აზოვის ზღვა.

კვ. ტავრინოსი, აქ უნდა იგულისხმებოდეს ტავრია, ყირიმის ნახ. კუნძულის შთიანი ნაწილი და სანაპირო ზოლი.

კზ. სკიუთია (სტუთია), ძვ. წ-ის III—II სს-ში დას. ყირიმში აღმოცენდა სკვითთა ძლიერი მონათმფლობელური სახელმწიფო დედაქალაქ ნეაპოლით. ძველი ბერძენი ავტორები სკვითებად იხსენიებენ შავი ზღვისპირა სტეპებში მოსახლე სხვადასხვა ტომებს.

კმ. თრაკია, საბერძნეთის ჩრდ.-აღმოსავლეთით მდებარე ოლქი. თრაკელები გაამორჩეოდნენ თვითმყოფადი კულტურით. ძვ. წ-ის V ს-ში ქვეყნის სამხრეთით წარმოიშვა მონათმფლობელური სახელმწიფო, ძვ. წ-ის I ს-ში საბოლოოდ დაიპყრეს რომაელებმა

კთ. მაკედონია, მონათმფლობელური სახელმწიფო ბალკანეთის ნახ. კუნძულზე, დასასაღებელი ბერძენთა მონათესავე ტომებით. შედგებოდა რამდენიმე ოლქისაგან, მართავდნენ დამოუკიდებელი მეფეები, აქვე იყო არისტოკრატთა საბჭოები და სახალხო კრება. ქვეყანა გაძლიერდა ფილიპე II-სა და მისი შვილის ალექსანდრე მაკედონელის მეფობაში.

ლ. დალმატია, ბალკანეთის ნახ. კუნძულის ჩრდ.-დასავლეთით, ადრიატიკის ზღვის ნაპირას მდებარე ოლქი. ძვ. წ-ის III ს-ის დასაწყისში აქ წარმოიშვა ტომთა კავშირები. I ს-დან რომის პროვინციის ილირიის შემადგენლობაშია.

ლა. მოვლისი, მდინარე ბეოტიაში.

ლბ. თესალია, საბერძნეთის ჩრდ.-აღმოსავლეთით, ეგეოსის ზღვის ნაპირას მდებარე ოლქი. თავდაპირველად დასახლებულია პელაზგებით, შემდეგ მასში იჭრებიან ჰელები, დორიელები, ბოლოს თესალიელები, შექმნეს ტომთა კავშირი, მაკედონური ომების შემდეგ ძვ. წ-ის 200—197 თესალია შევიდა რომის პროვინციის — აქაის შემადგენლობაში.

ლვ. ლოკრისი, მხარე საბერძნეთში.

ლდ. ბიოტია (ბეოტია), შუა საბერძნეთის ყველაზე დიდი ოლქი. ათენისა და სპარტას დასუსტებასთან დაკავშირებით ძვ. წ-ის IV ს. გაერთიანდა. ძვ. წ-ის 362 წლამდე თამაშობდა მნიშვნელოვან როლს საბერძნეთის ცხოვრებაში. დაცარონის ბატონობის ხანაში.

ლე. პეტაღმა, ძველი საბერძნეთის ერთ-ერთი ოლქი.

ლვ. ატიკა (ატია), შუა საბერძნეთის სამხ.-აღმოსავლეთით მდებარე ცენტრალური ოლქი, მთავარი ქალაქით, ათენით.

ლზ. აქაია, პელოპონესის ჩრდ-ის ოლქი. ძვ. წ-ის 280 წლიდან ცნობილია აქაიის გაერთიანება — ბერძნული ქალაქების ფედერაცია. ძვ. წ-ის 146 წელს აქაიის კავშირი გაანადგურეს რომაელებმა.

ლშ. პელენისი, ალბათ, პელოპონესი იგულისხმება, მთიანი ნახ. კუნძული საბერძნეთის სამხრეთ ნაწილში.

ლთ. აკარნესი (აკარნანა), საბერძნეთის ერთ-ერთი ოლქი.

მ. ჰუპირისტიმი, საბერძნეთის ჩრდ.-დასავლეთის ოლქი.

მა. ილიფრია (ილირია), ბალკანეთის ნახ. კუნძულის ჩრდ-დასავლეთით მდებარე ძველი ოლქი. სახელწოდება მიიღო იქ მოსახლე ილირიელი ტომებისაგან.

მბ. ლიქნიტისი, ივრუდეება ოხრიდის ტბა, ალბანეთისა და იუგოსლავიის საზღვარზე.

მგ. გალია, ქვეყანა, რომელიც ძველად ხოცავდა იტალიის, საფრანგეთის, ბელგიის, ლუქსემბურგის, ნიდერლანდების, შვეიცარიისა და სხვა ტერიტორიების დიდ ნაწილს. მოსახლეობა ძირითადად შედგებოდა კელტებისაგან (იხ. შენიშვ. 1 ე) ძვ. წ-ის II ს-ის დასაწყისში გალიის მიწები დაიპყრეს რომაელებმა.

ნდ. იბერია, აქ ივულისსებმა ესპანეთის სამხ. ნაწილი, დასახლებული იბერული ტომებით. ცნობილი იყვნენ რკინის დამუშავების ხელოვნებით. ანტიკური მწერლობა ახსიათებს როგორც თავისუფლების მოყვარულ მებრძოლ ხალხს. დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად დაიმორჩილეს რომაელებმა, მოხდა მათი რომანიზაცია, დარჩენილნი არიან მხოლოდ ბასკები.

2. პარგამიდოსი, მდინარე, რომლის მდებარეობა გუარკვეველია. V

3. მასტოხისი, ანუ ილიონი (იგივე ტრაია), ასე უწოდებდნენ იმ დასახლებებს, რომლებიც ძველად თანმიმდევრულად წარმოიშენენ მდინარეების სუამანდრასა და სიმონის შორის პელუპონტის სამხრეთით (თანამედ. დარდანელი). ილიონის ალყის ცალკეული ეპიზოდები აქვეყნებმა შეიტანეს პომპროსის ეპოსში.

4. სიკილია, ევბოია, ქიოსი, ლესბოსი, კითერა, — კუნძულები ეგეოსის ზღვაში.

5. ზაქინთოსი, კუვალაია, ითაქე, კორკირია, კიულადესი, — იონიის ზღვის კუნძულები.

6. ტრაპიზონტი, შემდეგში ქ. ტრაპიზონი, ამავე სახელწოდების იმპერიის ცენტრი. შეიქმნა მც. აზიის აღმ. ნაწილში ბიზანტიის დასუსტების შემდეგ (1204 წ.). 1461 წელს დაიპყრეს ოსმალებმა.

7. პართევლნი, უძველესი ხალხი. ცხოვრობდნენ ირანის ზეგანის ჩრდ-აღმოსავლეთ ნაწილში. ძვ. წ-ის III—II სს-ში დაიპყრეს სპარსეთის უდიდესი ნაწილი და დააარსეს პართიის მონათმფლობელური სახელმწიფო, იარსება ახ. წ-ის 226 წლამდე.

8. ბაგრატუნიანთა გვარი (ქართული წყაროების ბაგრატიანი, ბაგრატონიანი, თანამედ. ბაგრატიონი) მ. კალანკატუაცის წყარო ამ ადგილის წერისას მოგვს ხორენაცის „სომეხთის ისტორია“ უნდა ყოფილიყო, ს:დაც ბაგრატუნიანთა წინაპრად ასევე ტყვე ებრაელი შამბათი იხსენიება. VII ს-ის სომეხი ავტორი სეპეოსი კი ამ გვარს სომეხთა ეპონომის პაიყს შთამომავლებად მიიჩნევს.

ქართული ტრადიცია ბაგრატონიანებს დავით წინასწარმეტყველს უკავშირებს. ამ თეორიას იცნობს X ს-ის სომეხი ისტორიკოსი იოანეს დრასხანაკერტეცი. ქართული ისტორიოგრაფია იმასაც ვარაუდობს, რომ ბაგრატონიანი ძველი ქართული სამეფო გვარიდან — ფარნავაზიანთაგან მოდიან, ხოლო სომეხური ისტორიოგრაფია მათ ერვანდიანებს აუთენებს.

სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა“ მიხედვით ეს გვარი საქართველოში პოლიტიკურ ასპარეზზე VI ს-დან დაწინაურდა, ტახტს ფლობენ XIX ს-მდე. სომეხი ბაგრატუნები არშაკუნიანთა კარზე უკვე გავლენიან მთავრებად ითვლებოდნენ. თანდათან დაეუფლნენ სომხეთის უდიდეს ნაწილს და სათავეში ჩაუდგნენ განმთავისუფლებელ ბრძოლას არაბთა წინააღმდეგ, ხელთ იგდეს სამეფო ტახტიც. დინასტიამ ძალაუფლების ზენიტს სომხეთში მიაღწია X ს-ის მეორე ნახევარსა და XI ს-ის დასაწყისში.

9. მნარაკერტი, ცხეჭალაქი მდ. ხრამ-ს შესართავთან, იგივე ზღანანი არანისა და ქართლის საზღვარზე.

10. უტიულები ცხოვრობდნენ ალვანეთის ერთ-ერთ ცენტრალურ გავარ უტიში, რომელიც მდებარეობდა მტკვრის ჩრდ.-ით, შაქის რაიონში.

11. გარდამანელები, მცხოვრებნი გარდამანის გვარისა, რომელიც მდებარეობდა შამქორის ხეობის ერთ-ერთ შენაკადზე.

12. წვედელები (სუჭები, სოჭები) მ. ხორენაცის მიხედვით არანის შთამომავლები, სოვრობდნენ მდ. იორის მარცხენა ნაპირას, სოფ. ხაშმის ჩრდილოეთით, აქაურეთის რაიონში.

13. გაგარები, ესენიც არანის შთამომავლებია, სახლობდნენ უტის გავარში, ქ. პარტავის მიდამოებში, მდ. კარკარ-ჩაის აუზში.

14. არტაზი, ანუ შავარშანი, ვასპურაკანის ერთ-ერთი გვარი, ახლანდელი მდ. ზანგიმარის (დელის) შუა და ქვემო დინების გარშემო. ეკუთვნოდა ამბტუნთა ფეოდალურ გვარს, შემდეგ არწრუნთა ხელში გადავიდა.

15. მასქუთები, ანუ მასაგეტები სამხრეთ დიდესტნის ცნობილი ტომები, ცხოვრობდნენ კასპიის ზღვის სანაპიროებზე. მათი მეფე სანესანი (IV ს.) მბძანებლობდა მრავალრიცხოვან პონთა ჯარებსაც.

16. ჩორი, იგივე ჩოლა, მასქუთთა არშაყუნაანი მეფეების დედაქალაქი. მდებარეობდა ღერბენდის რ-ში, ახლანდელი რკინიგზის სადგურ ბილიქის მახლობლად. ცნობილი იყო თავისი ციხესიმაგრით, რომელიც აშენდა ჩრდ. კავკასიიდან წამოსულ სხვადასხვა ტომთა თარეშის შესაჩერებლად. სიმაგრის მშენებლობის დაწყებას სომხური წყაროები უკავშირებენ იეზიდგერდ II-ის მეფობის ხანას (439—457). სასანიანები უფრო მტკიცედ მკვიდრდებიან ამ მხარეებში სოსროე I ანუ შირვანის დროს (531—569) მას სომხური და არაბული მწერლობა (სებეოსი. მასუდი) ღერბენდის დიდი კედლის მშენებლობას მიაწერს.

17. სრაპარის ზუსტი ადგილმდებარეობა გაურკვეველია. არის ვარაუდი, თითქოს ამ სახელის ქვეშ ქ. კაბალა იგულისხმებოდეს.

18. გისი, ქართული წყაროებით გიში, მდებარეობდა მტკვრის სამხრეთით. გიშის წყალზე. შუასაუკუნეებში წუქეთის საერისთაოს ცენტრი, გიშელთა ფეოდალური საგვარეულოს რეზიდენცია. აქვე იყო საეპისკოპოსო კათედრალა. XVI ს-ში გიში ელცეს სასულთნოში შევიდა. შემორჩენილია X—XI სს-ის ქართული ეკლესია.

19. ძერგუნის ველი მთიან ყარაბაღში ივარაუდება.

20. შავარშანი, არტაზის გვარის ძველი სახელწოდება.

21. ბასილები ანუ ბარსილები, მდ. იტილის (ვოლგას) ნაპირებზე მცხოვრები ჰუნთა ტომები. მკიდრო კავშირი ჰქონდათ ხაზარებთან, მომთაბარეობდნენ კასპიის ზღვის სანაპიროზე კავკასიიდან ვოლგამდე.

22. ზაილანდრთა ქვეყანაში, როგორც ტექსტიდან ჩანს, ცხოვრობდნენ ჰონიბი. მ. არტამონოვის აზრით (ასევე ფიქრობდა ქ. ტრევერიც) ეს იყო ჩრდილო ალანების ტერიტორია, რომელიც ჰონებმა დაიპყრეს (M. И. Артамонов, История Хазар, М.—Л., 1962. с 61).

23. ჰონები ანუ ჰუნები, თურქული მოდგმის ხალხი, წამოვიდნენ ჩინეთიდან, გადაინაცვლეს არალის ზღვის მიდამოებში. დარბეულებმა გეზი აიღეს კასპის ზღვისაკენ, დამკვიდრდნენ ჩრდ. კავკასიაშიც. პონთა ერთმა ნაწილმა ევროპას მიღწია. IV ს-ში ატილას მეთაურობით ილაშქრეს დასავლეთ გალიაში, მაგრამ დამარცხდნენ (451 წ.), მათი სამხედრო კავშირი მალე დაიშალა.

24. მანდაყუნები, სომეხ ნახარათა ერთ-ერთი საგვარეულო. მ. ხორენაცის მიხედვით სომეხთა მეფე ვალარშაქმა შეუპოვარ მიანდაკს მიანდო მთის მცველსა და ვატებზე მონადირე სლაქის საქმიანობის მსგავსი რამ. მიანდიკის შთამომავლები

მანდაკუნებდა იწოდებოდნენ. ხორენაციისავე ცნობით, ეს საგვარეულო ამოწყვიტა სპარსეთის მეფე არტაშირმა (მ. ხორენაცი, წ. II, 8,78).

25. პაიტაკარნი მდებარეობდა მდ. არაქსისა და მტკვარს შორის, კასპიის ზღვის ნაპირას, ცნობილია „კასპიანას“ სახელითაც.

26. მიზრანი, ქართველთა წინამძღოლი და გუგარელთა პიტიახში (ქართული წყაროებით მირიან მეფე), ასევე იხსენიება მ. ხორენაციისთანაც. ლ. ჭანაშიათაძის დაკვირვებით, მ. ხორენაციის ქართლი სომხეთის ერთ-ერთ მხარედ მიიჩნია, ხოლო ქართლის მმართველი სომხეთის მეფის ქვეშევრდომად და, ამდენად, მის პიტიახშიად (ნ-ლ ჭანაშიათაძის, ლაზარ ფარაბეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ. 1962, გვ. 185). ალ. აბდალაძის მიხედვით, ხორენაცი ზოგჯერ ერთმანეთთან აიგივებს ქართლსა და გუგარქს, ამავდროულად სომხურ წყაროებში ერთნაირ ტიტულს მიაკუთვნებენ ქართლისა და გუგარქის ხელისუფალთ, — ორივე მათგანს უწოდებენ „ქართველთა წინამძღოლს“ (ალ. აბდალაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 281).

27. ამატუნები, სომეხ ნახარათა ერთ-ერთი საგვარეულო. მ. ხორენაციის ცნობით, მეფე არტაშესის დროს მოსულან არიელთა ქვეყნიდან. წარმოშობით ებრაელები ვინმე მანუს შთამომავალნი, ყოველმხრივ შემკულნი და წარმოსადგენი (II, 57). მათი სამკვიდრო იყო ვასპურაკანი, არტაზის გავარი. სამეფო კარზე ეკავათ პაზარაკეტის (ათასისთავის) თანამდებობა.

28. არწრუნნი, სომეხ ნახარათა ერთ-ერთი გვარი. მ. ხორენაციის გადმოცემით ასურეთის მეფე სენეჟერიმი, რომელმაც იერუსალიმი გარემოიკცა, მოკლეს მისმა ვაჟებმა აღრამელქმა და სანასარმა. აღრამელქი შემდეგ, სომეხთა წინაპრის სკაიორდის დროს, სომხეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში დასახლდა. მისი შთამომავლები არიან არწრუნები (II, 23). მათი სამკვიდრო მამული იყო აღრამელქის ტერიტორია გავარში.

29. აქიტოფელი, ბიბლია, ეწადა იზრაელთა მეფის დავითის დალუპვა. მაგრამ იგანუქარდა ზრასეა იგი“ (მეორე მეფეთა, 17,1—21);

30. კამსარაკანი, სომეხ ნახარათა ერთ-ერთი გვარი. მ. ხორენაცი აღნიშნავს, რომ საგვარეულო წარმოიშვა სპარსეთის მეფის არტაშესის ძმის კარენ პაპლავისაგან. სომხეთის მეფე არშაკმა მუსრი გაავლო კამსარაკანთა გვარს, რადგანაც თვალი დაადგა არტაგერსის ციხესიმაგრესა და ქალაქ ერვანდაშატს — იმათ სამკვიდროს, გადარჩა მხოლოდ სპანდარატ არშაკის ძე (წ. III, 31).

31. მამიკონიანები, ნახარათა ერთ-ერთი ძველი საგვარეულო სომხეთში. მამიკონიანთა წინაპარი მამგონი, როგორც მ. ხორენაცი გადმოგვცემს, ჰქონდა ქვეყნიდან (ჩრეთიდან) დევნილი მისულა სპარსეთის მეფის არტაშირის კარზე. მისმა მემკვიდრე შაპუჰმა არ გასცა დევნილი მამგონი, მაგრამ არც არიელთა ქვეყანაში გაიხრება, არამედ სომხეთში გაუშვა. სომხეთის მეფე თრდატმა შეიწყურა ის და გამოეყო საღვთო (წ. II, 82). IV ს-ის ბოლოდან მამიკონიანებმა მემკვიდრეობით მიიღეს სომხეთის სპარაკეტის (სარდლის) პატრიე. ატარებდნენ პრობიზანტიურ პოლიტიკას და აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ ირანის წინააღმდეგ მიმართულ აჯანყებებში. არაბობის დროს მამიკონიანები აშკარად უპირისპირდებიან ბაგრატიონიანთა საგვარეულოს ქვეყანაში პირველობის მოსაპოვებლად. ამასიანების ბატონობისას მათი კავშირი ბიზანტიასთან აშკარა გახდა, განიცდიდნენ შევიწროებას. 774—775 წწ. აჯანყების შემდეგ განადგურებულ იქნენ. მათი მამულები ბაგრატიონებს გადაეცათ. IX ს-ის ბოლოს გადარჩენილნი საბოლოოდ ტოვებენ სამოქმედო ასპარეზს და ბიზანტიაში გადადიან.

32. წმინდა გრიგორისი ფაქტოს ბუზანდის ცნობითაც იყო გრიგორ განმანათლებლის ძის ძე, ვრთანესის შვილი, დადგენილი ალვანთა და ქართველთა კათალიკოსად (წ. III, თ. 5). ამ ცნობის განმარტებისას მ. ბროსე აღნიშნავდა, აქ

მთელი საქართველო კი არ უნდა იგულისხმებოდეს, არამედ ის სამხრეთ აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელსაც სომხეთი და ნაწილობრივ კახეთი ეწოდებოდა და, რომლის ბედიც ცვალებადი იყო (საკითხი საქაშათო გახდა, იხ. ივ. ჭავჭავაძე, თბუღუღანი, ტ. I, 1979, გვ. 367—369; ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიზმზე უკის-ტოლეთა წიგნი,“ ზ. ალექსიძის გამოც. თბ., 1968, გვ. 052—066).

33 გრიგორ განმანათლებლის მიერ საქართველოში ქრისტიანობის ქადაგების ამბავი პირველად აღნიშნულია აგათანგელოსის „სომხეთის ისტორიის“ ზოგიერთ ვერსიაში, რაც შემდეგ იქცა წყაროდ სხვა სომეხ ავტორთათვის. ქართულ-სომეხური წყაროების ანალიზის საფუძველზე თავის დროზე ნ. მარი წერდა, რომ ქართველთა მოქცევის გრიგორ განმანათლებლის შოლდწევობასთან თავდაპირველად საერთო არაფერი ჰქონდა. ეს მოსაზრება სწორი აღიარებდა და ერთადერთ შესაძლებელ დისკუნდს მიაჩნდა ივ. ჭავჭავაძის (თხზ. I, გვ. 242, იხ. აგრეთვე „უკისტოლეთა წიგნი“, დასახ. გამოც. გვ. 049—051).

34. ჰაბანდი, ასეთი გავარი ცნობილი იყო როგორც სიუნიქში, ასევე არცაზში (მეორე ჰაბანდი). აქ იგულისხმება არცაზის ცენტრ. ვაგარი.

35. ნეტარი პანტალონი, ალვანეთის მეფის ვაჩაგან III-ის შვილი, ეწამა ქრისტიანული საწმუნოებისათვის ქ. ნიკომედიაში.

36. ნიკომედია, ძველი ქალაქი მცირე აზიის ჩრდ. ნაწილში, ბითინიის დედაქალაქი.

37. ცრი, ამარასის, ანუ არცაზის სამხრეთით მდებარე ქალაქი.

38. ვაგნეას ველი ეწოდებოდა დერბენდის სამხრეთით, კასპიის ზღვის სანაპირო ზოლს.

39. არგესციელებში ე. არაქელიანი გულისხმობს „სახარებაში“ მოხსენიებულ გერგესციელებს (გერგესციელები), ქართული ფორმით „გადარინელები“. ლუკასიან ნათქვამია: „და განვიდეს სოველსა მას გადარინელთასა, რომელ არს წიად კერძო გალილასა“ (8,26),

40. ჰილბეზი, კავკასიური მოდგმის ტომები, ცხოვრობდნენ ლვინების ჩრდილოეთით, პირიქითა ალაზნის ხეობაში.

41. ჰეფთალები, შუა აზიის მომთაბარე ტომები. ამ სახელწოდების ხალხი ჩრდ. კავკასიაში ჩანს (იხ. I, თავი 27).

42. კამბეჩი, კამბეჩი (კამბეჩოვანი) მოიცავდა ტერიტორიას მდ. ალაზნის ქვემო წელსა და მდ. შტკვარს შორის. ცენტრი იყო ხორნაბუჯი. არის ვარაუდი, ითქვას უძველეს ხანაში ის ალვანურ ტომთა გავრთიანებაში შედიოდა. V ს-ის ბოლოდან, როდესაც ვახტანგ გორგასალმა ხორნაბუჯის საეპისკოპოსო დააარსა, კამბეჩოვანი მოექცა ქართული კულტურისა და პოლიტიკის გავლენის სფეროში.

43. პაჭკანქი, ვაგარი მდ. არაქსის მარცხენა ნაპირზე.

44. ამარასი მდებარეობდა სევანის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ცნობილია მცირე სიუნიქის, ანუ არცაზის სახელწოდებითაც.

45. საველი, ისრაელთა პირველი მეფე, რომლის მემკვიდრეც გახდა მისი სიძე დაითი.

46. აღუენი, სააგარაკო ადგილი მრავის მთის სამხ. ფერდობზე, პარტავის მოპირდაპირედ.

47. მარერის თვე, ე. წ. „სომხური დიდი წლის“ მეათე თვე. I მარერი შეესაბამება 7 მაისს.

48. კაპალაკი, კაბალა — ალვანთა სამეფოს მთავარი ქალაქი, არშაკუნიანი მეფეების რეზიდენცია. შემდეგ ირანის სასანიანების მიერ დანიშნულ მარზპანთა სამყო-

12. ალვანთა ქვეყნის ისტორია

ფელი, მდებარეობდა ახლანდელი აზერბაიჯანის კუტკაშენის რაიონის სოფ. ჩუხურ-კაბალას მახლობლად.

49. ზაშუ, ალვანეთის ერთ-ერთი საეპისკოპოსო ცენტრი, მდებარეობა გარკვეული არ არის.

50. კალანკატუიჭი, სოფ. უტის გავარში, მდ. ტრტუს (ტერტერი) ხეობაში, პარტავის მოპირდაპირედ, დასავლეთის მხარეს.

51. გაიგუში, ეს გეოგრაფიული სახელი, როგორც ვ. არაქელიანი ვარაუდობს, დამახინჯებულად არის მოღწეული, ამდენად მისი ადგილმდებარეობა გაურკვეველია.

52. ბეთი (ახლანდელი სოფ. ფოთი), მდებარეობდა შამახიაში, გარდმანის გავარში.

53. გრივი, საწყაო, ძველ ქართულში პარალელურად იხმარებოდა „სათუფლიც“, დაახლოებით შეესაბამება ათ კგ-ს.

54. კოკა. ძველი სომხური ტექსტის „ფასი“, რომლის მნიშვნელობაც გარკვეული არ არის, ვთარგმნეთ როგორც კოკა, — სითხის საზომი ერთეული. საბა ორბელიანის მიხედვით „არს ათი ახალი ლიტრა“ (ლიტრა დაახლ. უდრის რვა-ათ გირვანქას).

55. მისროზ მამტოცი, V ს-ის დასაწყისის ცნობილი სომეხი მოღვაწე. სომხური ევრიკით მან სომხურთან ერთად შექმნა ქართული და ალვანური დამწერლობები. ქართული ტრადიცია ანბანის გაჩენას პირველ ქართველ მეფე ფარნავაზს უკავშირებს. მამტოცის დამსახურება აღნიშნულ საკითხში პირველად ნახსენები აქვს მისი ცხოვრების აღმწერელს — კორიუნს. თავის დროზე ივ. ჭავჭავაძემ უკრძალვებში მიაქცია იმ გარემოებას, რომ სომეხი მემკვიდრე ლაზარ ფარბეცი უხვად სარგებლობს კორიუნის თხზულებით, მაგრამ არაფერი იცის მამტოცის მიერ ქართული და ალვანური ანბანების შექმნაზე. მოვესს ხორენაცი კი თუმცა ლაპარაკობს „სომხეთის ისტორიაში“ ამ ამბებზე, საგულისხმოა, რომ ხმარობს მამტოცის სახელის მეორე ფორმას — „მესროზს“, რაც გვიანი ხანის წყაროზე მიუთითებს /ივ. ჭავჭავაძე, თხზ. I, გვ. 159/.

„ეპისტოლეთა წიგნი“, ერთ-ერთ წერილში საუბარია, სომხეთსა და საქართველოში ქრისტიანობაც და დამწერლობაც ერთი და იმავე წყაროდან მომდინარეობსო, — „საერთო ღვთისმსახურება დაგვითესეს ჯერ ნეტარმა წმინდა გრიგოლმა და შემდეგ მამტოცმა და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკიცებლად“. ზ. ალექსიძემ შენიშნა უკანასკნელი ფრაზის მექანიკურად ჩართვა წინადადებაში. ამ წერილის პასუხშიც არაფერია ნათქვამი მწიგნობრობაზე. ამასთანავე იგივე ეპისტოლე შეტანილი აქვს უტკანესს (X ს.) „სომეხთაგან ქართველთა განყოფის ისტორიაში“, მაგრამ ეს გაუმართავი ფრაზა მასში აღარ არის. ე. ი. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ძველ რედაქციებში (X ს-მდე) მამტოცის მიერ ქართული და სომხურად დამწერლობის გამოგონების ცნობა არ ყოფილა და იგი გვიანდელი ინტერპოლაციაა. მკვლევარი თვლის ამ ლეგენდის გაჩენის დროისა და პირობების გასარკვევად აუცილებელია კრიტიკულად დადგენილი ყველა იმ ძველი სომხური ტექსტის გამოკვეყნება, სადაც ლაპარაკია მამტოცის მიერ ქართული და ალვანური ანბანების შექმნის შესახებ (ეპისტ. წ. გვ. 041—046). ნიშანდობლივია ისიც, რომ XIII ს-ის სომეხი ავტორი მსითარ აირივანეცი „ქრონოგრაფიულ ისტორიაში“ ქართული მწიგნობრობის დამწებელ მეფე ფარნავაზს ასახელებს (ქართულ-სომხური მწიგნობრობის საკითხებზე ძირითადი ლიტერატურიდან იხ. Г. Севак, Месроп Маштоц, Созданные армянских письмен и словесности Ереван, 1962; Ա. Արբանաშյան, Նախաձայնողյան հայ մտոնհարուրյունք և Դսնիկյան գրքը, ՊԲՀ, А. Г. Периханян,

К вопросу о происхождении армянской письменности, Преднеазиатский сборник, II, М. 1966; თ. ჩხეკელი, ასომთავრულის გეომეტრიული სტრუქტურა, ეურ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1977, 8; რ. პატარაძე, ქართული ასომთავრული, თბ., 1980; ელ. შავჭავჭავაძის ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები, თბ. 1962; Արուստակ Մարտիրոսյան, Մաշտոց, Երև. 1982)

56. ლფინები (ლზინები), ცხოვრობდნენ ალაზნის ზემო დინების მიდამოებში, იმ ადგილას, სადაც ამჟამად კახეთის სოფლები ალვანი, აქნტი? და შილდაა (С. Т. Еремян, Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов, ВДИ, 1939, I, с. 85—86).

57. კამიჭები, ჩრდ. კავკასიის ერთ-ერთი მომთაბარე ტომი.

58. ზატიკი, ადრინდელმა ქრისტიანებმა „ღღესასწაული პურიათა“ — პასეკი თავიანთ მესიას — იესო ქრისტეს დაუკავშირეს (მის წამებას, სიკვდილსა და აღდგომას), ჩვენს ტექსტში ყველგან ნახმარია ქრისტიანული ღღესასწაულის „აღდგომის“ მნიშვნელობით.

59. შეწყუენქი, ძველი ალვანური პროვინცია, ეკავა მდ. ტრტუს (ტრატერი) ქვემო აუზი ახლანდელი მარდაკერტის რაიონის ჩრდ.-აღმოსავლეთი ნაწილი.

60. როსმოსოქენანი და თობელნი გვხვდება მხოლოდ მ. კალანკატუაისთან. ქ. პატკანიანი ვარაუდობდა, რომ აქ ნახმარია ბიბლიური სახელწოდებანი იმ ხალხების აღსანიშნავად, რომლებიც ცხოვრობდნენ კავკასიის ჩრდილოეთით. ეგვ. ბორემ კი ის „რუსს“ დაუკავშირა (История Агвгн Моисея Каганкатуаши, перевод с армянского К. Патканова, СПб. 1861, с. 311—312), რასაც შესაძლებლად თვალდასჯ. ტრევერიც, იქნება როსმოსოქენანთა ლაშქარში სლავური ტომებიც იღებდნენ მონაწილეობას. თუმცა საკითხს ბოლომდე გადაწყვეტლად არ მიიჩნევდა და მათ უწოდებდა ნაყლებად ცნობ. ხალხებს, რომლებიც შედიოდნენ ალანთა კავშირში (К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, М.—Л., 1959, ст. 228)

61. ავესტროსენანთა რაზმის მნიშვნელობა მთლად გასაგები არ არის. არსებობს ვარაუდი, რომ ეს იყო სამეფო ჯარი.

62. როვორც მ. კალანკატუაის ტექსტი გვაუწყებს მეფე შაბურის (309—379) დიდ ჯარში ხაზართა წინააღმდეგ 350 წლის ახლო ხანებში იბრძოდნენ იბერებიც. სომხურ საისტორიო მწერლობაში ქრონოლოგიური რიგის მიხედვით ხაზართა ხსენება აქ მეორედ ხდება მ. ხორენაცის შემდეგ. რამდენადაც ხაზარები ფართო სამოქმედო ასპარეზზე VII ს-ში გამოდიან, მკვლევართა აზრით, მათი აღრეული ხსენება ანაქრონიზმია. მიუხედავად ამისა, ჩრდ. კავკასიიდან გადმოსულ სხვადასხვა ტომთა თავდასხმებს ამიერკავკასიაზე იმ დროს მიიწე უნდა ჰქონოდა ადგილი. ხოლო, თუ ვინ იბრძოდა იბერიიდან შაბურის ჯარში ჩრდილოელების წინააღმდეგ, ამის დაზუსტების საშუალებას იძლევა ლეონტი მროველის ცნობა — „ოდეს მოვიდნენ ხაზარნი დარუბანდს, მაშინ წარვიდის მირიან შველად დარუბანდისა“ (ქ. ცხ. I, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც. გვ. 66). თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ მირიანის მეფობა IV ს-ის 60-იან წლებამდე გრძელდება, მაშინ ქართული და სომხური წყაროები ეთანხმებიან და ავსებენ ერთმანეთს. არ არის გამორიცხული, ჩრდ. კავკასიიდან წამოსულ ტომებში ხაზარების არსებობაც, რამდენადაც წყაროთა ანალიზი ამის საფუძველს იძლევა.

63. ბაღაბერდი, სიუნიქის ყველაზე მიუვალი ცისესიმაგრე მდ. გელისა და ოღჯის შესართავთან.

64. შაღატი, სიუნიქის ერთ-ერთი სოფელი.

65. აკორჯი მდებარეობდა მდ. არაქსის ნაპირას, ახლანდელი ხუდაფერინის ხიდის მახლობლად.

66. ზოტა, სოფელი თანამედროვე გორისის რაიონში.

67. ლუბნასი, მდ. ლბინთა ქვეყანაში.

68. კაპიკის მთებში, იგულისხმება კავკასიონის მთავარი ქედი.

69. ქართველთა ბღეშში აშუშა ქვემო ქართლის, ანუ გუგარეთის პიტიაში. წყაროების მიხედვით ჩანს მკიდრო ურთიერთობაში იყო სომეხ დიდებულებთან და იმდროინდელ მოღვაწეებთან. ჩანს ისიც, რომ თანაუგრძნობდა 450—451 წწ-ის სომეხთა აჯანყებას ირანელ დამპყრობთა წინააღმდეგ. მის კარზე თავი შეაფარეს აჯანყების ერთ-ერთი მეთაურის ჰამაიკ მამიკონიანის ვაჟებმა.

70. ნავსარდის თვე, „სომხური დიდი წლის“ (დამტკიცდა 554 წლის დვინის საეკლესიო კრებაზე. ამ კალენდრის მიხედვით 551 წელი ითვლება სომხური წელთაღრიცხვის პირველ წლად) პირველი თვე, 1 ნავსარდი შეესაბამება 11 აგვისტოს.

71. მეთვრამეტე ნაკიანის პირველი წელი, 625 წელი უნდა იყოს (იხ. *Մ Կադոսնկաօրայսի* ვ. არაქელიანის გაი. 1969, *ՄՁ* 141).

72. სვეტოთა ქვეყანაში უნდა იგულისხმებოდეს ეგრისი.

73. როჭევის, ანუ სებეოსის „როჭეპანის“ სპარსული ფორმაა „რუზბეკი“, რაც სეებდენიერს ნიშნავს.

74. კოლთაგარაკი, არცახის ერთ-ერთი სოფელი.

75. ჩარაბერდი, ციხესიმაგრე ხაჩენის გავარში, ამჟამად ცნობილია ჭრაბერდის სახელით.

76. თანდენების ზუსტი მნიშვნელობა გარკვეული არ არის. იქნება, ეს სახელი რაიმე წოდებას, ან თანამდებობას გამოხატავს.

77. დიდრაქმა, ორი დრაქმა (ილ. აბულაძე, ძვ. ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973, გვ. 141) დრაქმა ფულისა და წონის ერთეული ძველ საბერძნეთში, საბა ორბელიანის მიხედვით „დრაქმა არს ცამეტი დანგი და მესამედი დანგისა“ დანგი სამი კერატის წონაა, ხოლო კერატი ოთხი ქრთილის მარცვალი).

78. მოპრავანი მდებარეობდა შამახის დასავლეთით, ახლანდელ სოფელ ამირვანის ადგილას.

79. მეტეკის თვე ანუ მეტეკანი, „სომხური დიდი წლის“ მეშვიდე თვე, პირველი რიცხვი შეესაბამება 7 თებერვალს.

80. დასტაკარტი და ბეკლალი, ქალაქები მდ. ტიგროსის ნაპირას. ცნობილი იყვნენ მდიდრული სასახლეებით, სადაც ხშირად იმყოფებოდა ირანის შაჰი ხოსროვ ფარვიზი. 627 წელს აიღო პერაკლე კეისარმა. ორივე ქალაქს არაბები მადანის უწოდებდნენ.

81. პეროზაპატი, ქალაქი უტის გავარში, აშენებული ალვანეთის მეფის ვაჩეს მიერ ირანის შაჰის პეროზის ბრძანებით. შემდეგში ცნობილი გახდა პარტავის სახელწოდებით.

82. გელაშის ტომის შესახებ არის ვარაუდი, რომ გილანის მთებში მცხოვრები გელემიკების ტომია.

83. ატრნერსე, იგივე ადარანსე ქართლის ერისთავი (VII ს-ის პირველი ნახევარი), პრობიზანტიური ორიენტაციის მოღვაწე, ბიზანტიის სამეფოდან სამშავი პატივით დაჯილდოებული. მის ერისმთავრობაში მოხდა ქართველ-სომეხთა საეკლესიო განხეთქილება. აქტიურად მონაწილეობდა მცხეთის ჯვრის მშენებლობაში.

84. აღვანთა მეფეების საზამთრო ქალაქებად მიჩნეული იყო ხალხალი და პარტავი.

85. შაკაშენი ლოკალიზდება ახლანდელ განძაკის რაიონში.

86. პატრიკი, იპატოსი, საკარისკაცო პატივები ბიზანტიაში. მათ დარიგებულთან
ეერთად ბიზანტიის კეისრები პატივმიღებულ პირს ყოველწლიურ სარგოსაც უნიშ-
ნავდენენ, რომელსაც „როგა“, ანუ ქართული გამოთქმით „როქი“ ეწოდებოდა.
ზოგჯერ ერთსა და იმავე პირს რამდენიმე პატივსაც აძლევდნენ, რათა ამ საშუალებით
უფრო მეტი როქი აეღო ბიზანტიის სახელმწიფო ხაზინიდან. მაგ. ადარნასე
ეგრისმთავარი მცხეთის ჯვრის წარწერაში ჯერ მხოლოდ იპატოსად იხსენიება, რაც
თავდაპირველად დიდ ხელისუფლებად ითვლებოდა. XI ს-ის ავტორის მიხედვით,
ამ პატივს ბიზანტიის სამსახურში მყოფ უცხოელებს არც აძლევდნენ (В. Василевский,
Советы и рассказы Византийского боярина XI в. ЖМНП, 1881, 8, с. 319).
ამავე წყაროს ცნობით პატრიკოსობაც მნიშვნელოვან პატივად ყოფილა მიჩნეული და
ოპტიკობაზე მალევე მდარა ერთი საფეხურით (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგ-
რაფია, თბ., 1949, გვ. 157).

87. ქუნჯრი, ანუ ქანჯრი დასახლებული ადგილი ჰამადანის მახლობლად.

88. აქ ლაპარაკია ბიზანტიის კეისარ კონსტანტინე III-ზე (იგივე კონსტანტი II,
642—668), რომლის პაპაც იყო პერაკლე (610—641), რაც შეეხება ნიკიტას, ის
იმპერატორი არ ყოფილა.

89. გარდმანის გვარი, ალენეთის ერთ-ერთი ძირითადი შემადგენელი ნაწილი,
ეტერიტორიულად მოიცავდა უმთავრესად მდ. შამქორჩაის ხეობას. ქართული წე-
რილობითი წყაროებით — გარდამანი.

90. ზარაცო, „სომხური დიდი წლის“ მეექვსე თვე, პირველი რიცხვი შეესაბა-
მება 8 იანვარს.

91. არუჯი, ახლანდელი თალიში თალინის რაიონში, ცნობილია VII ს-ის ეკლ-
ესიით.

92. მეტეკანის რაზმში, შესაძლებელია, ქეშიკთა რაზმი იგულისხმებოდეს.

93. გოგვის ქვეყანა, გეოგრაფიული სახელი წარმოქმნილი უნდა იყოს მითიუ-
რი გოგის მიხედვით (გოგი და მაგოგი მითოლოგიაში ორი ველური ხალხი, რომე-
ლიც დედამიწის უკიდურეს ნაწილში ცხოვრობდა). აქ ჰონთა ერთ-ერთი მხარე ივა-
რაულებდა.

94. კაბალაკის გვარი მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანაა, იხ. შენიშვნ. 48.

95. ტადმანი, მდებარეობდა არცანში, მეწყუხანქის გვარში, თანამედროვე სოფელ
დელძნუტის ადგილას.

96. ვარაჩანი ჰონთა დედაქალაქი, ახლანდელი ბუინჯანის ტერიტორიაზე. VI ს-ის
შეორე ნახევრიდან მასზე გადიოდა ახალი სავაჭრო მაგისტრალი — სლავური
ტომებიდან, ამიერკავკასიაზე გავლით, ირანამდე.

97. თურქესტანში თავდაპირველად იგულისხმებოდა უზარმაზარი ტერიტორია
შუა აზიაში, რომელიც მოიცავდა ჩინეთის დასავლეთის მხარეებს, აელანეთის ჩრდი-
ლოეთ ნაწილს და ე. წ. დასავლეთ თურქესტანს, ანუ ახლანდელი თურქმენეთის,
უზბეკეთის, ტაჯიკეთისა და ყირგიზეთის ტერიტორიებს. აქ ჰონთა ან ხაზრთა ქვე-
ყანა უნდა იყოს (ორივე ხალხი ხომ თურქული მოდგმისაა).

98. თარხანი ჩვენში გადასახადისაგან თავისუფალ პირს ეწოდებოდა, ხოლო
თურქული და მონღოლური მოდგმის ხალხებში დიდი ფეოდალის, წარჩინებული
პირის აღმნიშვნელი იყო.

99. სოთის გვარი ვრცელდებოდა ახლანდელი ბასარგეჩარის რაიონის ტერი-
ტორიაზე.

100. აბრამ კათალიკოსის სომეხთა (607—615), წარმოშობით რშტუნის გავა-
რის სოფელ აღბათანიდან. მის დროს მოხდა ქართველ-სომეხთა საეკლესიო გან-
ხეთქილება. ბიოგრაფიისათვის ძირითადი წყაროა „ეპისტოლეტა წიგნი“ და უბრა-
ნესის „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“.

101. კირონ კათალიკოსი ქართველთა (599—615) იშვიათად იხსენიება ქართულ წყაროებში. კათალიკოსების სიაში მიხედვით ჩანს V:1 ს-ის მეორე ნახევარში: „ქართლის ცხოვრების“ სომხურად მთარგმნელი, როგორც ქართველ-სომეხთა საეკლესიო განხეთქილების მთავარ მოღვაწეს, „ბილწს“ უწოდებს. ორიოდ სიტყვი იხსენიებს მას ისეთი ძეგლიც კი როგორც არის არსენი საფარლის „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“. სამაგიეროდ ხშირად ჩანს სომხურ წყაროებში, იქ, სადაც ლაპარაკია ქართველ-სომეხთა საეკლესიო კამათის შესახებ (ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 142).

102. სამადლი, ამ ადგილას ძველ სომხურ ტექსტში ზომის ერთეულად ნახმა-რია „გირკა“ (იქიქ) — „მკლავის ერთი შკმოვლება“. კ. პატკანანს რუსულ თარგმანში შესაბამის ადგილას მოცემული აქვს „საყენი“, რომლის ქართული შესატყვისისა „სამადლი“, — ეტოლება 3 არშინს, ანუ 2,13 მ-ს. რამდენადაც ტექსტში ლაპარაკია ნახევარ „გირკზე“, ეს მანძილი დაახლოებით, მართლაც, საყენის ნახევარს უნდა შეესაბამებოდეს.

103. ასპარეზი, საბა ორბელიანის მიხედვით „უტყვეანი არს სტადიონი, რომელსა სომეხნი ასპარეზს უწოდებენ, ხოლო ლათინნი და ელინნი სტადიას, რომელი 143 ბიჯი იქნების“. ძველქართულში ბერძნული „სტადიონის“ შესატყვისად „უტყვეანი“ ხშირად გვხვდება „სახარების“ ქართულ თარგმანში (მათე XIV, 24; ლუკა XXIV, 13 და სსვ.), ბერძნული „სტადიონი“ უდრის 400 წყრთას, მეტრული სისტემით 177,6 მ (ივ. ჭავჭავიძე, ქართული საფას-საზომთმცოდნეობა, ანუ ნუმისმატიკა, თბ. 1925, გვ. 135).

104. ჰრასახი, ანუ ფარსახი საბა ორბელიანთან განმარტებულია „ეჩის“. მნიშვნელობით (უდრის სამ მილს), ამ სიგრძის ერთეულების იდენტურობა აღნიშნული აქვს ვ. არაქელიანს (იხ. შწმ. 236).

105. ალიოვიტა, დიდი სომხეთის გავარი, ვანის ტბის ჩრდ. ნაპირზე. არტაშეს I-ის დროს ალიოვიტის ერთ ნაწილს მისი მამის ზარემოს პატივსაცემად ზარიშატს ეწოდა. აქ იხსენიენ არშაკუნიანი სეპუბები, რის გამოც მთელ გავარს აგრეთვე „სეპუპაიანი“, ანუ „ეკსპუპაიანი“ დაერქვა.

106. კენდინარი ქართულ წყაროშიც არის დამოწმებული. გიორგი მთაწმინდელი აღნიშნავს, სკლიაროსის დამარცხების შემდეგ იოანე-თორნიკე „უხალად აქვე (ივერთა მონასტერში) მოიქცა ურიცხვთა საფანითა და განძითა რამეთუ უფროსს კენდინარისა მოიღო განძი ოდენ (ივ. ჭავჭავიძე, ქართ. საფასმცოდნეობა, გვ. 135). ილ. აბულაძის ძვ. ქართული ლექსიკონის მიხედვით კენდინარი ასი ლიტრა ოქრო ან ვერცხლია.

107, 108, 109, 110, 111, 112, 113 საფარი, შაპრაბალი, რამაზანი, შავალი, ზალაი, ფულაი, შაპრაბი არაბულ თევთა სახელებია.

114. ბერდაკური, ალვანელ კათალიკოსთა საზაფხულო რეზიდენცია პარტავის მახლობლად.

115. პროტის თვე, პროტიცი, „სომხური დიდი წლის“ მეთორმეტე თვე. პირველი რიცხვი შეესაბამება 6 ივლისს.

116. კორხი, დადანი, აბირონი, ბიბლური კორე, დათან და აბირონ ძენი ელიაბისანი, რომელნიც განუდგნენ მოსეს. ღმერთმა დასაჯა განდგომილნი, რამეთუ „განსტქდა ქუეყანა ქუეშე მათისა და განელო ქუეყანა და მთანტქა იგინი და სახლნი მათნი და ყოველნი კაცნი“... (რიცხუთა, 16, 32—33).

117. ოზია (ბიბლ.), დღვისგან დასჯილი კანნიერებისათვის („და წარვიდა დავით და ყოველნი ვრი მის თანა ბორცუსა მას ზედა წარმოღებად კილბანისა მის სკულისასა... და წარმოიღეს იგი... და მოიწინეს ვიღრე კალომდე... მას ყამსა

მიჰყო კელი თვისი ოზია კილობანსა ღმრთისასა, რათამცა დაამტკიცა, რამეთუ შე-
ხარა იგი ზეარაქმან. და განრისხნა უფალი ოზიასა ზედა, მუნთუქუესვე ურიდებია
მისთჳსი განგალა იგი და მოკულა კილობანსა მას თანა უფლისასა წინაშე ღმრთი-
სა“ (მეორე მეფეთა, 6, 2—7).

118. მაქენელთა ძმობაში შედიოდნენ მაქენის მონასტრის ბერები. მონასტერი
ცნობილია VIII ს-დან, მღებარეობს ახლანდელ მარტუნის რაიონში.

119. თრშინი ებრაელთა მეშვიდე თვეა, შეესაბამება ოქტომბერს. არსებობს
მეორე თრშინის თვეც — ნოემბერი.

120. ნისან, ებრაელთა პირველი თვე, იწყება გაზაფხულის ბუნიობისას, მარ-
ტის 23-ში.

121. ქალაქულაშტს უწოდებდნენ ვალარშაპატს თავის გარშემო მღებარე ტერი-
ტორიებით.

122. მოზანი მღებარეობდა ვაიოც ძორის გავარში, დღევანდელ სოფელ
მილიშიც სამხ-აღმოსავლეთით, მდ. არფას მარჯვენა ნაპირზე.

123. ვაიოც ძორის გვარი ვრცელდებოდა ახლანდელი ელენაძორისა და
აზიზბეკოვის რაიონების ტერიტორიაზე.

124. შალატი თანამედროვე სისიანის რაიონის ერთ-ერთი სოფელია.

125. ბალთა გვარი მღებარეობდა სიუნიქში.

126. ბერძმორი, არცახის გვარი, ცნობილია ზემო ხაჩენის სახელითაც, ახლან-
დელი ქელბაქარის რაიონი.

127. გოროზის ციხე, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, ახლანდელი გორისი.

128. იოვანესი უფალთუფალი, სომეხთა, ქართველთა და ალვანთა ხელისუფალი,
დამატებით კიდევ ითხოვს სამ მხარეს არაბთა წამეფოსაგან. ტექსტის მიხედვით
ეს ხდება სომხ. წელთაღრიცხვით 287 (838) წელს. მაშინ, როდესაც არაბების მიერ
სომხეთში დანიშნული ამირები (ვოსტიკანები) დაკავებული იყვნენ ბაბექის წინა-
აღმდეგ ბრძოლით, ამ დროს ხალიფა მამუნმა (813—833) მათი ფუნქციები ადგი-
ლობრივ იშხანებს გადასცა. არაბული ადმინისტრაციული დაყოფით „არმენიაში“
შემავალ ტერიტორიებზე მათ უნდა შეესრულებინათ ვოსტიკანთა მოვალეობა. აღ-
ნიშნული ხანისათვის იშხანი იყო ბაგრატ ბაგრატუნი (826—851). იოვანესი სხვა
წყაროებით ცნობილი არ უნდა იყოს. ხალიფა მუთავაქილმა (847—961) კი ხარკის
ამკრებდა უკვე თავისი კაცი ანუ საიდი გამოგზავნა, შემდეგში ჩანს არხანის მფლო-
ბელი ამირ მუსა იბნ ზურარი.

129. აღაბეჯის გვარი მღებარეობდა სიუნიქში, ეკავა ახლანდელი ლაჩინის
რაიონის ტერიტორია. შემდეგში ეწოდა ქალათალი, ანუ ხოჯორაბერდი.

130. დღღემიყები, მიდიური წარმოშობის ტომები.

131. დაღუი ვანქი იყო არცახში, ხაჩენის გავარში.

132. ჰანდის ციხე, ანუ ჰანდაბერდი, ესეც არცახშია, ზემო ხაჩენის გავარში.

133. ვაიუნიქი, სოფელი ზემო ხაჩენში, ცნობილია თავისი ცხელი წყაროებით.

134. სოდის გვარს ეკავა ახლანდელი ბასარგეჩარის რაიონის ტერი-
ტორია.

135. ჰავახადაცინის ციხე იყო არცახში, მდ. ტრტუს ნაპირას.

136. ქავსისა და ფარნის გვარები მღებარეობდა არცახში; პირველი შამშადინ-
ში, მეორე — მდ. შამქორის ზემო წელში.

137. ძორაგები, ანუ დებედას ხეობა.

138. ფარისოსი, ქალაქი მდ. შამქორის ხეობაში, ახლანდელი კალაქენდი. ცნო-
ბილია ფარნესის გვარიც — არცახში.

РЕЗЮМЕ

Древнеармянский памятник «История страны Алуанк» Мовсеса Каланкатуаци — важный источник по истории Алуанка (Кавказской Албании) и сопредельных ей стран, в том числе и Грузии. Он содержит материал с древнейших времен до половины X века. Вместе с политическими и церковными событиями, представлены ряд канонов, посланий и т. д.

Сочинение и его автор М. Каланкатуаци армянским писателям были известны в XII—XIII вв. (Мх. Анеци, Киракос Гандзакечи, Мх. Айриванеци и др.), однако специальный интерес к нему возник лишь в середине XIX столетия. К этому времени относятся и переводы труда на французский (Ев. Боре) и русский (К. Патканяном) языки, оба издания снабжены научными исследованиями.

В литературе высказаны различные соображения относительно времени создания «Истории страны Алуанк». По данным одних исследователей, книга написана очевидцем, т. е. автором VII века, который был родом из сел. Каланкатуйка области Ути (К. Шахназарян, Е. Боре и др.), а по мнению других, автор «Истории» М. Каланкатуаци жил в X веке. Часть сочинения, подробно повествующая о событиях VII века, считается компиляцией (К. Патканян, Н. Акинян, М. Абемян, Ч. Довсет и др.). На основе анализа текста возникло и такое мнение, что «История страны Алуанк» является трудом двух писателей (Т. Тер-Григорян, Л. Мелликсет-Бек, К. Тревер, М. Артамонов, З. Бунятов, К. Алиев, В. Аракелян, Ф. Мамедова и др.), один из которых, видимо, одновременно и отредактировал материал после чего произведение получило распространение.

Учитывая труды исследователей, занимающихся изучением источников «Истории» (К. Патканян, Т. Тер-Григорян, Н. Акинян и др.), можно сделать вывод, что для создания памятника были использованы материалы предшествующих историков, различные церковные и светские официальные документы, собственные наблюдения автора (или авторов), рассказы непосредственных участников тех или иных событий, а также произведения церковной литературы (жития святых) и устные легенды и сказания.

В настоящей книге учтены как основные издания, так и переводы «Истории страны Алуанк», начиная с 1848 года, когда Ев. Боре опубликовал французский перевод, и кончая

критическим текстом «Истории», изданным в 1983 г. В. Араке-
дьяном.

В примечаниях разъяснены политические и социально-куль-
турные вопросы из жизни и взаимоотношений народов Закав-
каза, тут же по возможности толкуются географические наз-
вания.

ს ა ძ ი ბ ე ლ ი

- აბას აბდალ მუტალიბის ძე 137
 აბას, კათალიკოსი ალვანთა 63, 168
 აბასიანები 176
 აბდალ აზიზი 154
 აბდალ ასური 161
 აბდალაძე ალ. 28, 176
 აბდალაჰ 136
 აბდალაჰ აბუ ჭაფარი 137
 აბდალაჰ მაშუნი 137
 აბდალაჰ მაჰმადი 137
 აბდალმელიქ 161
 აბდალმელიქ ამირმუშინი 139, 144
 აბდალმელიქ იბნ მრუანი 136
 აბდალმუტალიბი 137
 აბდანი, მოსამართლე 156
 აბდულა აბასის ძე 137
 აბელიანი მ. 14
 აბიკაზმი, ხუცესი 45
 აბირონ, ბიბლ. 146, 182
 აბრაამ 135
 აბრაამ, ბიბლ. 44, 55, 133
 აბრაამ ეპისკოპოსი 45
 აბრაამ კათალიკოსი, სომეხთა 127, 128, 181
 აბრაამელნი 133, 135
 აბრაამიანი ა. 178
 აბრაამიანი ამირ მუშინი (აბუსააკი) იხ. ამირ მუშინი
 აბრაამის გუმბათი 136, 137
 აბრაჰამი 39
 აბუ ალი ჰაიკიანი 164
 აბუბექრ აბი კაფანი 136
 აბუბექრ აბუჰაფის ძე 136
 აბულ აბასი 136, 137
 აბულ ახადი 159
 აბულაძე ილ. 180, 182
 აბულვაჰდ ემემიკად წოდებული 165
 აბულკამი 133
 აბუშრუანი 164
 აბუ მუსე 161
 აბუ მუსლიმი 136, 137
 აბუ სააკი 161
 აბუ საიდი 183
 აბუ ჭაფარი (სხედასხეა) 137, 161
 ავთანგელოსი 20, 56, 177
 აგარიანები (აგარის მოღგმა) 88, 89, 93, 101, 158
 აგენოვრა 24
 აგისტროსიანთა რაზმი 53, 54, 55, 179
 ადამაქერტი 176
 ადამი 23, 114, 132
 ადარნასე ერისმთავარი 181
 აღრამელეი სენეპქერიმის ძე 176
 აღრიაკე 24
 აღრიანე 15
 აღრიაკიკის ზღვა 24, 173
 ავარშანი 159
 ავგუსტოს იმპერატორი 103
 ავლანეთი 181
 ავლანელები 24
 ავიჩი, იშხანი 122
 აზერბაიჯანი 178
 აზიზბეკოვის რაიონი 183
 აზიის ქვეყნები 157, 172
 აზოვის ზღვა 173
 ათანასე, წმ. 151
 ათანასი, მღვდელმთავარი 52
 ათანასოსი, მღვდელი 51, 52
 ათაშოლა, მხედართმთავარი 57
 ათენელები 24
 ათენი 24, 173
 აიეტელები 24
 აირარატის გავარი 96, 98, 101, 109, 172
 აკარნესი 24, 173
 აკინიანი ნ. 14, 15, 19, 20
 აკორზი 58, 179
 ალაზანი 177, 179
 ალანები 175, 179

- ალანთა კარი 30, 154
 ალაწობი 142
 ალაპეჯის გავარი 162, 183
 ალბანეთი, იხ. ალვანეთი
 ალექსანდრე მაკედონელი 49, 171, 172, 173
 ალექსანდრია 129
 ალექსიძე ზ. 177, 178
 ალვანეთი (მხარე, ქვეყანა) 13, 15, 17, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 49, 50, 51, 53, 59, 60, 61, 62, 67, 69, 73, 75, 77, 78, 81, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 104, 107, 108, 110, 111, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 158, 159, 161, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 177, 178, 179, 181.
 ალვანელები 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 56, 59, 61, 63, 84, 96, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 139, 140, 143, 144, 150, 161, 163, 168, 169, 176, 177
 ალვანი 179
 ალიევი კ. 16
 ალიოვიტი 133, 182
 ალუანქი, იხ. ალვანეთი
 ალუენის ტაძარი 144
 ალფ ილითუერი, ჰონთა მთავარი 107, 115, 116, 119, 120, 121, 122
 ამაზასპ მაგიკონიანი 18
 ამაზონია 24, 172
 ამალეკი, ბიბლ. 86
 ამარასი (გავარი, დაბა) 35, 37, 43, 131, 138, 141, 158, 159, 161, 168, 169, 177
 ამარასის მონასტერი იერუსალიმში 134
 ამასია 39
 ამატუნები 141, 175, 176, .
 ამბაკი 39
 ამეთედლეები 155
 ამეჰაკანის ჯარი 106
 ამიერკავკასია 179, 181
 ამირეანი 180
 ამირმუშიი 60, 161, 162
 ამირ მუსა იბნ ზურარაი 183
 ანაკ პართელი 33
 ანანია ეპისკოპოსი 62
 ანანია კათალიკოსი 170
 ანანია მოკაცი, კათალიკოსი 11
 ანანია ქორეპისკოპოსი 115
 ანასტას კათალიკოსი ალვანთა 169
 ანასტას კათალიკოსი სომეხთა (სხვადასხვა) 101, 133
 ანასტას მეფე პრომელთა 128
 ანდოკი 20, 56,
 ანდრე 72
 ანეროლოგოსი 54
 ანისი (კაპახი) 172
 ანკირა 171
 ანტიოქია 65, 129, 130, 151
 ანტიოქოსი 31
 ანუშავანი 39
 აპოლინარი 142
 აპრასმანი 166
 აპული 167
 აპუსეთი 167
 არა შშენიერი 39
 არაბები 174
 არავენის მონასტერი 134
 არავესი, ქართველი მხედართმთავარი 164
 არალის ზღვა 166
 არამაიელი 166
 არამაისი 39
 არამანეაკი 39
 არამი 39
 არანი 19, 26, 28, 39, 174, 175.
 არანტი 179
 არანშაჰიყის ტომი 50
 არატანი 48
 არაქელაიანი ვ. 16, 18, 19, 21, 177, 178, 182
 არაქსი, მდ. 176, 177, 179
 არბაკი 39
 არბუნი 39
 არგესცელები 37, 177
 არეველიანის ტომი 28.
 არზანი, გეოგ. 183
 არიელები 29, 90, 97
 არიელთა ქვეყანა 176
 არიოსი 130, 134, 142:
 არისტაკესი, 33

არკაშაყენის გავარი 162
 არშიელი 88
 „არშენია“ 183
 არმიპრ ერანშაპკი 88
 არნაკი 39
 არსენი საფარელი 182
 არტავაზლ მანდაყენი 31
 არტავაზი 28
 არტაყენი 25
 არტახის გავარი 27, 28, 175, 176
 არტამონოვი მ. 14, 175, 176
 არტაშატი 33, 172
 არტაშეს მეფე 28, 172, 176, 182
 არტაშესიანთა დინასტია 172
 არტაშირი მეფე 25, 56, 84, 176
 არტაშირის ტომი 89
 არუიქანის გავარი 92
 არუიქი ქ. 101, 181
 არფა, მდ. 183
 არქუგეტი, სოფ. 162
 არშავინ არშარუნი 60
 არშაკ მეფე 25, 32, 76
 არშაკუენიანები 25, 36, 39, 175, 177, 182
 არჩესი 48
 არცახი 41, 42, 45, 51, 70, 79, 109, 127, 131, 133, 163, 177, 180, 181 183
 არწრუნები 175, 176
 ასურეთი 163
 ასაი, მეფე 39
 ასორესტანი 50, 66, 71, 86, 89, 96, 99, 100
 ასპანდიტი 112, 114, 116, 117, 119
 ასტელის გორა (ასტლაბლური) 51, 52
 ასურეთი 25, 38, 56, 73, 88, 152, 153, 154, 158, 162, 164, 165, 166, 176
 ასქანაზი 24, 33
 ატიკა 24, 173
 ატილა, ჰუნთა ბელადი 175
 ატრენერს (ადარნასე) ერისთავი ქართ-ველთა, 91, 180
 ატრენერსეპი (სხვადასხვა) 166, 167
 ატროპატენა 172
 ატროპატეანი 24, 28, 56, 59, 67, 73, 90, 92, 96, 102, 144, 160
 აფხაზეთი 155
 აქაია 24, 173
 აქეელები 156, 173, 174

აქემენიანთა სპარსეთი 171, 172
 აქიტოფელი, ბიბლ. 32, 176
 ალაი აბდულას ძე 137
 ალბათანი, სოფ. 181
 ალბაქის გავარი 176
 ალბერდის გავარი 144
 ალუენი 45, 177
 ამოტ ზაგრატუნი შთავარი სომეხთა 164
 ამოტ იშხანი სიუნიქისა 165
 ამუშა (არმუშა) ბღეშხი ქართველთა 62, 180
 აპარონი კათალიკოსი ალვანთა 169
 აპმატანი 90

ბ

ბაბანი 159, 160, 161
 ბაბეკი 183
 ბაბი ჰრაპატანენი 142, 144
 ბაბიკი 57, 58
 ბაბილონი 23, 25, 39
 ბაბკენ 156
 ბაბკენ კათალიკოსი სომეხთა 128
 ბაგრატ 31
 ბაგრატ ზაგრატუნი 183
 ბაგნაცი, სოფ. 52
 ბაგრატონიანები 174
 ბაგრატუნიანები (ბაგრატუნები) 25, 58, 174, 176
 ბაღოლი, ამირა 160
 ბაზუკი 39
 ბაქალაი ქ. 180
 ბაქურ 46, 48
 ბაქურ კათალიკოსი, დიოფიზიტი 137, 143
 ბალაკანელები 159, 161
 ბალაკანთის ნახ. კენძ. 171, 173, 174
 ბალქები 159
 ბალთა გავარი 159, 162, 183
 ბასარგეჩარის რ-ნი 181, 183
 ბასლები (ბასილები) 28, 31, 175
 ბასილ ნეტარი 151
 ბაქო 14, 17
 ბაქტრია 71
 ბალაბერდი 56, 179
 ბალდადი 137, 162, 163
 ბაქტრიელები 171
 ბაპირა არიანელი 134
 ბედი, გეოგრ. 45

ბეთი, სოფ. 178
ბეთლემი 133
ბეკალი 90
ბელგონ 171, 171,
ბენდო 87
ბენიამინ მთარგმნელი 62
ბეოტია 24, 173
ბერდაი, გეოგ. 170
ბერდაკური 140, 182
ბერდატალი 159
ბერდის მონასტერი შამქორში 150
ბერძნები 24, 33, 99, 100, 101, 126, 128,
129, 130, 137, 149, 153, 160, 161,
173
ბერძორის გავარი 159, 183
ბიეთანია 32
ბიზანტია 62, 101, 157, 172, 174, 176,
177, 180, 181
ბილიგი 175
ბიოტია, იხ. ბეოტია
ბორე ევგ. 12, 18, 179
ბოსფორია 24, 173
ბრიტანეთის კუნძულები 24, 171
ბროსე მ. 12, 176
ბუინაკანი 181
ბულხარი, ქვეყანა 161
ბუნიათოვი ზ. 15, 16
ბულა (თურქი) 163

გ

გაგიკი (სხვადასხვა) 142, 144, 149, 150,
166
გაგიკი კათალიკოსი ალვანთა 11, 170
გადეშნაპსი 79
გადარინელნი 177
გადირონი 23, 24, 171
გაზანი, გორის ძმა 58
გაზრიკი 60
გაიანე 34
გაიგუქი 45, 178
გაიშავანი 67
გაიშაქი 69, 70
გალატელები 23, 171
გალატია 24, 171
გალები 171
გალია 24, 174, 175
გალილეა 177

გამერი 23, 39
გამირები 23, 171
განძაკი 162, 181
გარგარები 26, 49, 175
გარგართა ეკლი 31
გარდმანი 26, 48, 62, 88, 94, 95, 97,
100, 101, 127, 137, 138, 144, 166,
167, 168, 169, 170, 175, 178, 181
გედემონი, ბიბლ, 86
გევორგ კათალიკოსი სომეხთა 163, 164,
165, 170
გეთსიმანიის ხევი 132
გელამის (გელამის) ტბა 28, 86
გელამის ტომი 180
გელარქუნი 159
გელემიების ტომი, იხ. გელამის ტ.
გეორგიოს მოწამე 161
გერგესელები 177
გერმანოსანი 48
გელამ შეფე 39
გელამის გავარი 167
გელი, მდ. 179
გილანის მთები 180
გიორგი მთაწმინდელი 182
გიორგი მხედართმთავარი, ქართველი 164
გისი (გიში) 27, 49, 50, 103, 169, 175.
გიუტ ეპისკოპოსი 20, 30
გიუტ წინამძღვარი 141
გიშის წყალი 175
გლხოვანქი 109, 110
გოგი (და მაგოგი) 181
გოდესტანელები 85
გოვქის ქვეყანა 107, 181
გორაკი 39
გორი, გაზანის ძმა 58
გორისი 180, 183
გოროზის ციხე 159, 185
გრანიქ სალარი 67
გრიგოლ აღმსარებელი 113
გრიგორ ატრნერსეპის ძე 167
გრიგორ იშხან ანუნის ძე 167
გრიგორ კათალიკოსი ალვანთა 168
გრიგორ მაპიკონიანი 101
გრიგორ მთავარი სომეხთა 123, 124
გრიგორ მღვდელი 127
გრიგორ სევადის ძე 167

ზრიგორ წინამძღვარი 144
გრიგორ წმინდა განმანათლებელი 11, 20,
25, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 109,
110, 111, 130, 134, 141, 142, 143,
153, 154, 161, 162, 163, 168, 176,
177, 178
გრიგორისი, ყრმა 29, 32, 37, 38, 42,
49, 111, 168
გუგარელნი 176
გუგარქი (გუგარეთი) 176, 180
გუკასიანი ვ. 15

დ

დადანი, ბიბლ. 146, 182
დადუი ვანქი 166, 183
დავთაი 106
დავით ბერი 142
დავით მეფე, ბიბლ. 39, 44, 100, 152,
176, 177, 182
დავით ეპისკოპოსი 104, 108, 126
დავით კათალიკოსი ალვანთა (სხვადასხვა)
168, 169, 170
დავით კათალიკოსი სომეხთა 161
დავით მაგისტროსი 167
დავით სევადას ძე 167
დავით წინასწარმეტყველი 174
დავითის გოდოლი 133
დავონი 159
დალმატია 24, 173
დამასკო 99, 158
დანეულ ხუცესი 36, 37
დარანაღის გავარი 109
დარაპოვი 45
დარანელი 174
დარუბანდი 111, 154, 155, 179
დასტაკერტი 90, 162, 169, 180
დასხურანი 11
დაღესტანი 175
დეღემიკები 165, 183
დერბენდი 175, 177
დერისი 24
დეღი (ზანგიმარი), მღ. 175
დეღძენი 181
დვინი 127, 130, 153, 156, 163, 164,
168, 170
დიდი სომხეთი (ჰაიქი) 24, 172, 182
დიდი სპანია 24

დიეტაკანი, სოფ. 67
დიზაფაიტის მთა 63
დიმპქსენტა რაზმი 60
დიოდოროსი 142
დკლათი, მღ. 23, 25, 89, 90, 171
დღმანცი 144
დღმპოლი 144
დოესეტი ჩ. 15, 18, 19, 21
დორიელუბი 173
დლაკი 39

ე

ებრაელები 24, 25, 70, 176
ეგერთა ქვეყანა 66, 72, 180
ეგოსის ზღვა 172, 173, 174
ეგვიპტე 33, 172
ეგრისი 180
ეგზია, კუნძ. 25, 174
ეერობა 175
ეპტიქე 142
ეფრატი 89, 162, 172
ეზ იღ იზნ მუავია 136
ელია კათალიკოსი სომეხთა 136, 139,
140, 141, 142, 143, 144
ელიაბი, ბიბლ. 182
ელიაზარ ეპისკოპოსი 138
ელიაზარ კათალიკოსი ალვანთა 110, 122,
123, 124, 125, 126, 149, 169
ელიაზარ მთავარეპისკოპოსი 107
ელისა იავანის შვილი 24
ელისაბედ ზაქარიას ცოლი 151
ელისეს სასულთნო 175
ელიშა მოციქული 20, 27, 28, 131, 142,
168,
ელჯიური ხოი 162
ემემიკად წოდებული აბულვაჰდი 163
ემინი ნ. 13
ემორია ქ. 161
ენიბა 105
ენოვი 23
ენოსი 126
ერანშაპიკი 88
ერასხი 26, 33, 58, 66, 73, 85, 94, 97,
159
ერემია კათალიკ. ალვანთა 62, 168
ერემიანი ს. 179
ერევანდ 28
ერევანდ, დღემოკლე 39

ერვანდაშტი ქ. 176
ჟსაი (აბუ მუსე) 161
ესაი კათალიკ. სომეხთა 158
ესვალენი მეფე ალვანთა 39, 43, 62
ესპანეთი 24, 171, 174
ეფესო ქ. 62, 129, 130
ექბატანი ქ. 171
ელეგნაძორის რ-ნი 183
ეჩმიადინი 12, 18

3

ვაიოცქორი 123, 162, 183
ვაიუნეჟი 159, 167, 183
ვალარშაჟი (სხვადასხვა) 19, 25, 26, 40, 41, 175
ვალენტინოსი 142
ვანაკან ვარდაპეტი 11, 17
ვანის ტბა 182
ვარაზ გრიგორი 88, 89, 159, 166
ვარაზ თრდატი 106, 107, 108, 110, 125, 137, 147, 149, 158, 159, 166
ვარაზ ფეროჟი 50, 88, 166
ვარაზმანი (სხვადასხვა) 88, 150, 158, 166
ვარაზო 105, 150
ვარაჩანი 111, 119, 122, 181
ვარდან (სხვადასხვა) 61, 88, 142, 144, 149
ვარდან ზორაეარი 59, 60, 61
ვარდან მამაცი 48, 144, 166
ვარდან ფილიპიკოსი 149
ვარდანიანი 58
ვარდანუპი 150, 158
ვარდი (სხვადასხვა) 88, 166
ვარდედრუჟაჟის მთა 111
ვასაჟ გაბრიანი 163
ვასაჟ განდგომილი 60, 61
ვასაჟ მუშელ მამიკონიანის მამა 32
ვასაჟ, სივნიეთის მფლობელი 159
ვასაჟ ყრმა 62
ვასილევსკი ვ. 181
ვასპურაკანი 164, 175, 176, 182
ვატნეას ველი 37, 177
ვალარშაჟი 18, 62, 95, 108, 109, 183
ვაშტაჟი 39
ვაჩაკან მეფე ალვანთა (სხვადასხვა) 26, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 144, 155, 166, 177

ვაჩე მეფე ალვანთა (სხვადასხვა) 20, 29, 30, 38, 39, 41, 144, 180
ვახტანგ ვარაზმანეანი 142, 144, 150
ვაჰან ამატუნე 31
ვაჰან ვარაზიოვანიანი 142, 144
ვაჰან მამიკონიანი 133
ვაჰრამ ჩოზინი 87
ვეკერტი 42
ვენა 18 ~
ვესპასიანე 83
ვეხიკი 20
ვეჰეკი 63
ვეჰკავატი 89
ვირო კათალიკ. ალვანთა 13, 16, 75, 76, 78, 80, 82, 84, 88, 168
ვირქები 20
ვლით აბღალმელიქის ძე 136
ვლით ამირა 136
ვლით იზნ იეზდი 136
ვოლგა 175
ვოლგა-ურალის სტეპები 171
ვრამშაჟუპი 25, 62
ვრთანესი, გრიგორ განმანათლებლის ძე 32, 33, 35, 176
ვრთანესი ეპისკოპოსი სიუნეჟის 130 168
ესტამი 87
ესტამეარი 39
ეურკი 60

ფ

ფავენი 39
ფაკინთოსი 25, 174
ფანგიმარი, (დეღი), მღ. 175
ფარეჟი 182
ფარიშაჟი 133, 182
ფარშიარი 39
ფარშირქეანთა გვარი 161
ფარშირქი ვარაზ ქურდაქეანი 142, 144
ფაქარია (სხვადასხვა) 36, 37, 42, 67, 138, 151
ფაქარია დიაკონი 18
ფაქარია კათალიკ. ალვანთა 130, 168
ფემო ხაჩენი 183
ფენონი 128
ფომაქტაჟის ხიდი 53

თ

თაგუპი 52, 53
თადეოს 32

თადეოს მოციქული 27, 131, 168
თადეოს მღვდელი 127
თალილე კათალიკ. ქართველთა 150, 169
თალინის რ-ნი 181
თალიში 181
თანაპატის მონასტ. 156
თანგრიხან (ყვარბი) 112
თანდენები 82
თარშიში 24
თებაელნი 24, 172
თებე 172
თეოდორიტოს 142
თეოდოროს (სხვადასხვა) 133, 142
თეოდოს ეპისკოპოსი 126
თეოდოს კათალიკ ალვანთა 169
თეოდოს მციხე 59, 62
თეოდოსიოპოლი 129
თესალია 24, 173
თესალონიკე 156
თეოფილოსი 53, 54
თეტაქები 24, 171
თირასი 24, 39
თობელნი 24, 51, 52, 53, 54, 179
თომა არწრუნი 20
თომა 45
თორგომი 24, 33, 39, 164, 165
თორდანი 109
თრაკია 24, 173
თრდატ მეფე სომეხთა 27, 31, 176
თურქესტანი (ჩრდ. კავკ-ში) 96, 98, 99,
100, 116, 181
თურქმენეთი 181

ო

ობეთი 23, 24, 25, 26, 39
ოავანი 24
ოაკობ, ბიბლ. 27, 91, 123, 131, 152, 168
ოაკობ ხუცესი 45
ოამპოლსკი ზ. 15
ოაზერტი მეფე სპარსთა 29, 38, 41, 58,
59, 61, 62, 88, 89, 90, 91, 93,
175
ობერია 24, 161, 174, 179
ობრაპიმ ლეთის ძე 159
ობრაპიმ ხალიფა 137
იეზიდგერდ იხ. იაზერტი
იეზიდ იბნ აბდლ მელიქი 136
იეზუტ ხოსროვი 88, 166

იერემია, ბიბლ. 141
იერუსალიმი 27, 43, 49, 50, 51, 52, 65,
83, 122, 130, 131, 132, 133, 152,
176
იესე, ბიბლ. 86
იესუ 39
იესუ მღვდელი 127
ითაკე, კუნძ. 25, 174
ითვინ ხურსანცი 123, 125
ილითუერი, იხ. ალფილითუერი
ილიონი 25, 156, 157, 174
ილირია 173, 174
ინდოეთი 96
იობ მაშვრალი 42
იობნალოსი 152
იოანე — თორნიკე 182
იოანე მირაგომელი 120
იოანე მახარებელი 129, 130
იოვანე (სხვადასხვა) 36, 42, 60, 130
იოვანე ეპისკოპოსი 138, 141
იოვანე ვარდაპეტი 126, 141
იოვანე იშხანანუნის ძე 167
იოვანე კათალიკ. ალვანთა 11, 168, 170
იოვანე კათალიკ. სომეხთა 63
იოვანე სივნიელი 126, 127
იოვანე უფალთუფალი 161, 183
იოვანეს დრასხანაკერტეცი 11, 174
იოვანია, 25
იოველ ეპისკოპოსი 104, 137
იოველ ხუცესი 45
იოვნათანი 62
იოვნათანი 62
იონები 24
იორდანე, მდ. 132, 133
იორი, მდ. 175
იოსებ კათალიკ. ალვანთა 163, 169, 170
იოსებ მეუღაბნოე 131
ირანი 172, 174, 176, 177, 181
ისაი, მუსედ წოდებული 159
ისაი შეხის შვილი 163
ისაპაკი 39
ისმელიანები 134, 158
ისრაელ ეპისკ. 108, 109, 110, 111, 112,
115, 121, 122, 123, 124, 125,
138
ისრაელ მეუღაბნოე 103
ისრაელ მღვდელი 104
იტალია 128, 157, 172, 174

იტლი (ვოლგა) მდ. 175
იუგოსლავია 174
იუნანი კათალიკ. აღვანთა 170
იუსაყი 39
იუსტინიანე კეისარი 130, 134, 149

ქ

კაბადოკია 24, 171, 172
კაბალა (აბალაყი) 175, 177
კადუქსი 171
კავატ მეფე სპარსთა 75, 84
კადმენი 24
კავკასია (მთები) 25, 26, 28, 49, 69,
72, 88, 94, 107, 111, 162, 175,
179
კავკასიის ალბანეთი, იხ. აღვანეთი
კაინანი 23
კაიპაყი 39
კაკუ, გეოგ. 149
კალანკატუჯი 12, 14, 15, 17, 45, 67,
70, 133, 142, 144, 178
კალაქენდი 183
კამახი (ანისი) 172
კამბეჩანი (კამბეჭანი, კაბიჭანი) 41, 91, 144,
177
კამიჭები 49, 179
კამსარაკანი 176
კაბალაყი (კაბალა). 45, 107, 138, 141,
144, 169, 170, 177, 181
კაპიკის მთები 61, 180
კარგედონელები 24, 172
კარენ არტაშესის ძმა 176
კართაგენი 172
კარინი 126
კარკარ ჩაი, მდ. 175
კარნაყაში 159
კასპიანა (პაიტაკარანი) 176 ✓
კასპიის ზღვა 25, 26, 60, 165, 175, 176,
177
კატარი, წინამძღვარი 141
კატშანი 89
კაწარეთი 175
კახეთი 177, 179
კელტები 23, 171, 174
კეფალენია 25
კეფალია 174
კესარია 126, 130, 171

კვიპროსი (კვიპროსელები) 24, 172
კითერა, კუნძ. 25, 174
კილიკია 172
კიმერული ტომები 171
კირაკოს განძაყეცი 11
კირილე ეპისკოპ. 152
კისრიონ კათლ. ქართველთა 128, 130, 182
კიროს მეფე 65
კირიატელები 24, 172
კიტრისი 24
კიტონი ქ. 172
კონულდესი კუნძ. 25, 174
კოლთაგარაყი 79, 180
კოლი 144
კოლქისი 24, 173
კოლხეთი 173
კონსტანტინე ეპისკოპ. (სტევანსტევა) 29, 93,
95, 101, 121, 152, 157, 181
კონსტანტინოპოლი 12, 18, 121, 129, 130,
157, 160
კორინთი 20, 178
კორკრია, კუნძ. 25, 174
კორნაყი 39
კორხი, ბიბლ. 146, 182
კოსტასი, კეისარი 152, 153
კურიშეცი 136
კუტჯაშენი 178

ლ

ლაზარ კათლ. აღვანთა 168
ლაზარ ფარპეცი 20, 176, 178
ლაზარე 44
ლაშეკი 23
ლაჩინი, გეოგ. 183
ლბინთა ქვეყანა, იხ. ლფინთა ქვეყ.
ლევი, ბიბლ. 146
ლევონდი 11, 17, 20
ლეთი 159
ლექები 32
ლეონტი მროველი 179
ლესბოსი, კუნძ. 25, 174
ლიურია 24
ლიქნიტისი 24, 174
ლოკრისი 24, 173
ლუკა მახარობელი 129, 151, 177
ლუნკიანოსი 12
ლურიკიელები 24

ლუბნასი, მდ. 60, 180 ✓
ლუქსემბურგი 174
ლურიკიელები 121
ლფინები (ლფინთა ქვეყანა) 49, 81, 84,
107, 111, 168, 177, 179, 180

შაგოგი 23, 181
შადა 23
შადანი 180
შადიუნი 137
შავრიკე კეისარი 87
შათე მახარობელი 129, 130
შათე ხუცესი 43, 45
შათეოს კათალ. ალვანთა 168, 169
შათუსალა 23
შაქედონია 24, 156, 173
შამგონი 176
შამედოვა ფ. 16, 17, 18
შამიკონიანები 58, 101, 176
შამუნი, ხალიფა 137, 160, 183
შანანდიანი კ. 13
შანასე ეპისკ. 45
შანდაკუნები 175, 176
შანგლისის ჭვარი 128
შანი 142
შანკიკი 154
შანუ 176
შანუში, გეოგ. 45
შარი ნ. 13, 177
შარდაკერტის რ-ნი 179
შარიამ, გაგიკის და 150
შარიამ, შამქორიდან 133
შარები (შართა ქვეყანა) 23, 24, 25, 66,
90, 95, 136, 171
შარკიანე პროშაელი 129
შარკიანოს კეისარი 59
შარკიონი 142
შარკოზ მახარებელი 129
შარკოზ პატრიარქი იერუსალიმის 152
შარტიროსიანი არტ. 179
შარტუნის რ-ნი 183
შარუთ აზგაპეტი 48
შასტოსისი 174
შასქუთები 27, 30, 36, 42, 175,
შატუსია 25
შაქენელები 10, 129, 150, 159, 169, 183
შაქსიმე (შაქსიმოსი) 141, 142

შაშტოცი, იხ. მესრობ
შაშტოცი კათალიკ. სომეხთა 10
შაქავარიანი ელ. 179
შაშაღ. (სხედასხევა) 110, 134, 135, 136,
153

შაშაღ აბდალაპის ძე 137
შაშაღ აბულეაპდის ძე 163
შაშაღ შერიოანი 142, 144
შაშაღ ხალთის ძე 163
შაშაღ ჰარუნის ძე 137
შელიქსებეგი ლ. 14
შეოტისი (შეოტისი, აზოვის ზღვა) 24,
173
შერებუხტი, მარზვანი 60
შერპავანი 39
შესრობ-შაშტოცი 49, 50, 51, 62, 103,
168, 169, 178
შეჟა 136
შეწამული ზღვა 70
შეწირანქი 63, 70, 137, 138, 158, 162,
168,
შეწ კოლმანქი 110, 123, 124, 126, 138,
163
შეწ კუნეჩი 51, 108, 141, 169, 170,
179, 181
შეპრუჟან არწრუნი 32
შიანდაკი 175
შიღია 171, 172, 183
შილიშკი, სოფ. 183
შირღაზატი 154
შირიან შეფე 31, 176, 179
შირპორიკე ჰაზარაპეტი 48
შისაიელ მღვდელი 163
შიქაელ კათალიკ. ალვანთა 149, 150, 151,
169
შიპრავანი კ. 80, 180
შიპრავანის ტომი, იხ. შირპევანი
შიპრავანი, პიტიახში ქართველთა, იხ. შირი-
ან შეფე
შიპრანი, ზოსროე ფარევიზის ნათესავი 87
შიპრი, შიპრევანი 144, 159, 165, 166
შიპრის ტომი 29, 87
შოგეს 121
შოგეს დასხურანეცი 11, 12, 14, 15, 16,
17, 20
შოგეს, თეოფილოსის ძე 54, 55
შოგეს კათალიკ. ალვანთა 168, 169, 170
შოგეს კათალიკ. სომეხთა 126, 127, 130

მოესეს კალანჯატუაი 10, 11, 12, 13,
14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 174

მოესეს უტიელი 13

მოესეს ხორენაი 19, 20, 28, 174, 175,
176, 178, 179

მოელისი, მდ. 24, 173

მოზანი 156, 183

მოსე, ბიბლ. 33, 44, 80, 86, 127, 129,
145, 146, 151, 182

მოსოქი 24

მრავის მთა 177

ნრუანი 136, 154

მრუეი, მონასტ. 133

მსლიმანი 154, 155

მტკვარი 26, 28, 51, 53, 54, 71, 72, 85,
97, 98, 107, 111, 154, 158, 161,
175, 176, 177, 181, 183

მუავია 136

მუთავაქილი 183

მუმინი 137, 161, 162

მუსე 137

მუშელ მაიკონიანი 32

მუშნი 60

მუწიკი 48

მცირე აზია 171, 172, 174, 177

მცირე სიუნეიქი, იხ. არცახი

მცირე სომხეთი 24, 172

მცხეთის ჭვარი 128, 180, 181

მხანქი 159

მხითარ აირივანეცი 11, 178

მხითარ ანელი 11

მხითარ გოში 11, 15, 17

მხითარ ეპისკ. 131

ნაზაროვი ივ. 18

ნამეჭკაიანის რაზმი 104

ნახიჯევანი 60, 153

ნეპოლი (სკვიტების) 173

ნებროთი 114 ✓

ნერონი 102

ნერსე, წმ. 32

ნერსეს დიდი კათალიკ. 109

ნერსეს კათალ. ალვანთა 12

ნერსეს კათალიკ. ალვანთა (დიოფიზიტი)
137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
145, 148, 153, 169

ნერსეკ უმოწყალო 166

ნერსეკ ფილიპეანი 159, 166

ნერსიპირის მონასტერი 141, 144, 147

ნერშაპუკ რმბოსეანი 59

ნესტორი 62, 129, 141, 142

ნიდერლანდები 174

ნიკეა 152

ნიკიტა 152, 181

ნიკომედია 36, 42, 177

ნილოსი 172

ნოე, ბიბლ. 23, 84, 114

ნოე, მეუღაბნოე 156

ნომინოსი 142

ნორაირი 39

ნორქალაქი 34

ნორჯულა 18

ო

ოზია, ბიბლ. 146, 182, 183

ომარ, აბდალ აზიზის ძე 136

ომარ იბნ ხატაბი 136

ორმიზდ, მეფე 87

ოსმალეზი 174

ოლჯი, მდ. 179

ოშაკანი 31

ოზრიდის ტბა 174

ოპანავანქი, მონასტ. 18

პანტიკაპეა 173

პაპკანქი 42, 159, 177

პაეღე მოციქული 31, 33, 44, 46, 151,
158

პაიტაქარანი 176

პალესტინა 65, 66, 85

პანდავანქი 133

პანდი კათალ. ალვანთა 168

პანონი, მეუღაბნოე 133

პანტალეონი 36, 37, 42, 177

პაპი, ვრთანესის შვილი 36

პაპი, მეფე 32

პარგამიდოსი, მდ. 25, 174

პარეტი 39

პართელები 25, 55, 174

პარიზი 12, 18

პარმიღე, ხუცესი 45

პარტავე (პეროზაპატი) 20, 26, 39, 45,

63, 67, 69, 80, 87, 104, 107, 125,
133, 139, 141, 143, 144, 154, 161,
163, 164, 165, 168, 170, 175, 177,
178, 180, 182
პარუირი 25, 39
პატარიძე რ. 179
პატანიანი ქ. 13, 19, 20, 179, 182
პატრიკი ქარიანი 142, 144
პაქუიკი 39
პაპლავიანები 55
პელაზგები 173
პელენისი 24, 173
პელოპონესი 156, 173,
პერკი 39
პეროზაპატი (პეროზკავატი) 39, 91, 92,
111, 180

პეროზი 29, 30, 39, 40, 41, 180
პეროუკავატი 97
პეტერბურგი 12, 18
პეტრე 44
პეტროს ეპისკ. 130
პეტროს კათალ. ალვანთა 170
პეტროს შლდ. 133
პეტროს სივნიელი 20
პეტროს წინამძღვ. 142
პილატე 132
პოლქერიანი 129
პოლოს წინამღვ. 142
პოლოს ხუცესი 45

რ

რაქაელი, ბიბლ. 91
რაპატი, მიპრეანი 29
რეფი 136
რიფათი 24
რიფსიმე 33, 34, 53
როდოსი, კუნძ. 25, 172
როზმიოზანი (ხორეანი) 65
რომაელები, იხ. პრომაელები
რომი 32, 67, 126, 129, 156, 157, 171,
172, 173
როსმოსოქეანნი 51, 54, 179
როსტაკები 141
როსტომ, ვარაზ აქოიანი 142, 144
როსტომ ზორავერი 89, 160
როჰევი (რუზბევი) 74, 180

რუზიკები 165
რშტუნის გავარი 181

სააკ ეპისკ. 138
საიტელები 172
საბა ორბელიანი 178, 180, 182
საბერძნეთი 33, 87, 149, 153, 155, 160,
173, 180
სავრომატები 24, 171, 172, 173
საეული, ბიბლ. 44, 177
სათენიაკი 28
საისი ქ. 172
სალარი 165
სამუელ ეპისკ. 163
სამუელ კათალ. 163, 170
სანასარ სენექერიმის ძე 176
სანატრუკი 27, 31
სანესანი, მისქეთთა მეფე 36, 37, 42,
175
სარგის ეპისკ. 141
სარმატები, იხ. სავრომატები
სასანიანები 87, 134, 166, 175, 177, 179
სატო, მეფე ალვანთა 39
საფრანგეთი 171, 174
საქართველო 177, 178
საჰაკ ეპისკ. 141
საჰაკ ისმაელიანი 163, 167
საჰაკ კათალ. ალვანთა 168, 170
საჰაკ კათალ. სომეხთა 109, 123, 124
საჰაკ ქორეპისკ. 45
საჰაკ წმ. 62
საჰლ სმბატიანი 158, 161
საჰმანახჩი 169
სებოსი 11, 17, 20, 174
სელი აბუსილდის ძე 136
სევადა (სხვადასხვა) 159, 167
სევაკი გ. 178
სევეანის ტბა 153, 177
სეთი 23
სელეკციანები 172
სელჩუკები 173
სემეშნასპი, მარზპანი 78
სემი 23, 25
სენექერიმი (სხვადასხვა) 167, 176
სილონი (სილოვნელები) 24, 172
სივნიეთი, იხ. სივნიქი

სიცილია 24, 25, 172, 174
სიმეონ ეპისკ. (სხვადასხვა) 138, 141
სიმეონ კათალიკ. ალვანთა 139, 140,
141, 145, 148, 149, 150, 169, 170
სიმეონ კათალიკ. სომეხთა 12
სიმეონ ნეტარი 166
სიმოისი, მღ. 174
სინდები 173
სირია 172
სისაქანი 26, 92, 159, 161
სისიანის რ-ნი 183
სიუნიჭი 56, 57, 58, 62, 67, 89, 92, 98,
102, 129, 130, 131, 156, 159, 162,
164, 167, 168, 177, 179, 183
სიცილია 172
სკაიორდი 25, 39, 176
სკამანდრა, მღ. 174
სკეითები 171, 173
სკიუთია (სტუთია) 24, 173
სკლიაროსი 182
სლავეური ტომები 179, 181
სლაჟი 175
სმბატ (სხვადასხვა) 28, 155, 164, 167
სმბატ ბაგრატიონი, მეფე 164, 165, 167
სმბატ ბაგრატიონი, სპასპეტი 32
სმბატიანი შ.
სოდის (სოთის) გავარი 127, 167, 181,
183
სოლომონ, ბიბლ. 127
სოლომონ ეპისკ. სიუნიჭის 164
სოლომონ კათალ. ალვანთა 158, 169
სოლომონ კათალ. სომეხთა 129
სოლომონ წინამძღ. 10, 150, 169
სომეხთა ქვეყანა, იხ. სომეხთი
სომეხები 24, 31, 33, 40, 56, 59, 109, 128,
129, 131, 134, 137, 140, 141, 152,
153, 161, 163, 164, 168
სომეხეთი 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 37, 49, 51, 59, 61, 62, 63,
66, 67, 85, 87, 92, 109, 123, 124,
125, 126, 127, 129, 130, 131, 134,
150, 153, 155, 158, 159, 161, 163,
164, 165, 172, 174, 176, 177, 178,
182, 183
სოფენა 172
სპანდარტ არშავირის ძე 176
სპანდარტ კამსარაკანი 32
სპანიის გალია 24

სპარაკოსი 48
სპარამი 137, 140
სპარიონი 24
სპარტა 173
სპარსეთი 25, 27, 29, 31, 32, 37, 39,
41, 63, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 74,
78, 85, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 99,
134, 144, 149, 159, 165, 166, 167,
174
სპარსეთის ატრპატაკანი 160
სპარსელები 55, 59, 61, 89, 91, 92, 93,
112, 130
სპრამი, ატრნერსევის ცოლი 166
სრაპარი ქ. 27, 175
სტეფანოზ ეპისკოპ. სიუნიჭის 155, 156,
166
სტეფანოზ ორბელიანი 12, 20
სტაპრის გავარი 144
სულეიმან იბნ აბდალმელიქი 136
სულფანი 163
სულჯები (სოჯები) 175

ტ

ტავრინოსი (ტავრია) 24, 173
ტაუუსინი 159
ტალბი 135
ტარონი 35, 154
ტაფატი 159
ტაღმანი 109, 181
ტაქიკები (არაბები) 93, 99, 108, 110, 133,
134, 135, 136, 149, 150, 152, 153,
154, 155, 158, 160, 162, 164, 165,
167, 181
ტერ გრიგორიანი ტ. 14, 16, 18, 19, 20
ტიბურიუსი 103
ტიგრან მეფე 25, 39, 172
ტიგრანაკერტი ქ. 172
ტიგროსი, მღ. 71, 171
ტიგროსი ქ. 24, 172
ტიზბონი 56, 74, 89, 90
ტირაზლი 48
ტირანი მეფე 32
ტიტოსი ვესპასიანის ძე 83
ტიურინელები 24, 172
ტკრაქერტი 142
ტრაპიზონი 25, 174
ტრევერი კ. 15, 175, 179
ტროის გავარი 159, 161

ტროა (ილიონი) 174
ტრიტუ (ტერტერი), მღ. 51, 67, 140,
178, 179, 183
ტურინი 172
ტფილისი 21, 70, 76, 81, 163

უ

უზბეკეთი 181
უთმან იბნ აფანი 136
უნძაკი 39
ურარტუ 172
ურბათაირ ხუცესი 45
ურთი 80
ურქის დაბები 159
ურნაირი, მეფე 27, 28, 29, 32, 39
ურტი, გავარი 12, 13, 14, 17, 26, 27,
28, 45, 49, 51, 52, 67, 70, 80, 87,
92, 104, 107, 108, 144, 175, 178,
180
უხტანესი 11, 178, 181
უხტანესი, კათალ. ალვანთა 95, 126, 169

ფ

ფავოსი 39
ფავესტოს ბუზანდი 20, 176
ფარისოსი 15, 170, 183
ფარნავაზ 39
ფარნავაზ 39
ფარნავაზ მეფე 178
ფარნაქ სური 39
ფარნის გავარი 167, 183
ფატგოსი, ქვეყანა 161
ფატგოსი, ხაზარი 162
ფერიხანიანი ა. 178
ფილიპე 173
ფილიპე იზხანანუნის ძე 167
ფილიპოს იმპერატ. 157
ფინიკია 172
ფიროგ ნაპატი 48
ფუსან ეპი 147, 148
ფოთი, სოფ. შამახიაში 178

ჭავჭავი, გავარი 167, 183
ქალათალი (ხოყორაბერდი) 183
ქალკედონი 126, 127, 128, 129, 142

ქაში 23, 25
ქართველები 28, 32, 40, 56, 60, 92,
128, 130, 131, 150, 168, 176
ქართველთა ქვეყანა 35, 36, 51, 60, 67,
70, 72, 76, 87, 91, 92, 94, 96, 155,
164
ქართლი 174, 176, 180, 182
ქაროიანნი 142, 144
ქალაქულაშტი 153, 183
ქელბაჯარის რ-ნი 183
ქეტინი 24
ქიოსი 25, 174
ქრტიკარინი 68
ქუარ ლმერთი 112
ქუნგრი (ქანგარი) 95, 181
ქურდი 156
ქშიკი, წინამძღვ. 141, 144, 147

ღ

ღაკიში 163

ყ

ყარაბალი 175
ყაუხჩიშვილი ს. 179
ყირგიზეთი 181
ყირიმის ნ. კუნძ. 173
ყუბანი 171

შ

შაბურ მეფე, 179
შაგარშანი 28, 175
შაგარში 39
შავი ზღვა 171, 173
შათი, ხაზართა უფლისწული 73, 76, 77,
78, 80, 81, 82, 87, 168
შაქაშენი 92, 181
შამა 48
შამახია 178, 180
შამბათი, ტყვე ებრაელი 25, 174
შამქორი 133, 150, 175, 183
შამშადინი 183
შარპაპალი 70
შაპუპ არწრუნნი 162
შეპუპ მეფე 29, 31, 32, 55, 56, 57, 159,
176
შაქაშენი, გავარი 149
შაქი 169, 170, 170, 175

შალატი 57, 58, 159, 179, 183

შაპალაქანი 67

შაპასტანი 61, 136

შაპატუნე 12, 17, 18

შაპენი 68

შაპვარაზი 65, 66, 68, 85

შაპნაზარიანი კ. 13, 16

შერგირი, მეფე ლეთა 32

შერო, მთავარი ალვანთა 138, 140, 142, 144, 154

შეხის შვილი 163

შვეიცარია 174

შიკაქარი 158

შილა 179

შირაქი 154

შმავეონი, ქორეპისკ. 45

შუა აზია 171, 177, 181

შუამდინარეთი 28

შუფალიში (სხედასხევა) 45, 168

შუშიკი 88

ჩ

ჩათხაზრი 123, 125

ჩათკასარი 122

ჩარაბერდი 79, 180

ჩინეთი 175, 181

ჩლახი 51

ჩორი (კარი, სიმაგრე) 27, 30, 49, 56, 60, 63, 69, 72, 81, 84, 97, 111,

ჩორპან თარხანა 85

153, 168, 175

ჩრდ. კავკასია 171, 175, 177, 179

ჩუხურ-კაბალა 178

ჩხენკელი თ. 179

ც

ცრი ქ. 36, 37, 45, 177

ძ

ძაგიკი 155

ძერგუნის ველი 27, 175, 183

ძორაგეტი 167

წ

წაედლეები 26, 175

წუქეთი 175

ჭ

ჭენთა ქვეყანა 176

ჭილბები 177

ჭილბთა ქვეყანა 37, 42, 111

ხაზარები (ხალხი, ქვეყანა) 14, 56, 63, 68, 87, 96, 97, 149, 154, 155, 175, 179, 181

ხაიასა 172

ხაილანდრია 30, 175

ხალხალი ქ. 51, 180

ხაშში 175

ხაჩენი, გავარი 166, 180, 183

ხაჩიკ ვარდაპეტი, დადეანი 18

ხიარაზში (ხორეზში) 56

ხმელთაშუა ზღვა 172

ხოიტა 161

ხოეორაბერდი 183

ხორაზატი 90

ხორასანი 56, 136, 137

ხორეანი, ზორაეარი 65

ხორნაბუჯი 177

ხორხორუნები 141

ხოსკენი 48

ხოსროვ I მეფე სპარს. 63, 65, 175

ხოსროვ II მეფე სპარს. 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 87, 88, 168, 180

ხოსროვ მეფე სომეხთა 31, 33, 127

ხოტა, სოფ. 58, 180

ხოსროვდუხტი 34

ხოჩკორიკი 43

ხრამი, მდ. 174

ხუდაფერინის ხიდი 179

ხუნანი 174

ხუეასტანელები 130

ხურსი 48, 62

ჯავახიშვილი ივ. 177, 178, 181, 182

ჯანაშია ნ.-ლ. 176

ჯარაპი 155

ჯაჰაბი 161

ჭებუ ხაქანი 68, 71, 81, 87
ჯრაბერდი 180
ჯუნქო, სპარაპეტი 142, 144
ჯუნშირი, მთავარი 13, 16, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
101, 102, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 155, 166
ჯუნშერიკი-158

ჰ

ჰაბანდი 35, 37, 159, 177
ჰაეახალაიანი ციხე 167, 183
ჰაენაკი 39
ჰაერის მთა 132
ჰაიკაი 39
ჰაიკი 25, 39, 174
ჰაიკის გვარი 24, 88, 166
ჰაკარი, დაბა 159
ჰაკობ შემახეცი 12
ჰაკუ, სოფ. 38
ჰამადანი 171, 181
ჰამაზასპ ზორაგვარი 95
ჰამამი, მთავარი 164
ჰანდის ციხე (ჰანდაბერდი) 167, 183
ჰარმა 39
ჰარუნი, ხალიფა 137
ჰარჭი 161
ჰაშუ 45, 178
ჰაცვი 166
ჰაჭიკ იბნ უსუფი 136
ჰელასი 24
ჰელესპონტი 174
ჰელენე დედოფ. 110
ჰერაკლე კეისარი 65, 67, 68, 70, 71, 72,
73, 95, 152, 180, 181
ჰეროდე 133

ჰეტალია 24, 173
ჰეფთალეები 40, 49, 177
ჰეშაშიკის ტომი 137
ჰეშიმ იბნ აბდულ მელიქი 136
ჰმაიკ მამიკონიანი 180
ჰნარაკერტის ციხე 26, 174
ჰნდუკი 24
ჰოესეფ ხუცესი 45
ჰოი 39
ჰოესეფ წინამძღვ. 42
ჰომენქი 27
ჰომეროსი 174
ჰონაგური 57
ჰონაპნი 85
ჰონები 30, 31, 37, 51, 55, 57, 61, 72,
74, 94, 98, 99, 106, 107, 108, 110,
111, 112, 115, 117, 118, 120,
121, 122, 123, 124, 168, 173, 175,
181
ჰონთა ქვეყანა 61, 110, 111, 116, 120,
122, 123, 124, 125, 181
ჰორო 39
ჰორომნი 93
ჰოში 138, 141
ჰრანტი 39
ჰრაჩია 25, 39
ჰრაპატეანთა ტომი 142
ჰრიფსიმე, იხ. რიფსიმე
ჰრომელები (ხალხი, ქვეყანა) 24, 28,
66, 67, 68, 71, 72, 73, 91, 99, 101,
102, 121, 127, 157, 171, 172, 173,
174
ჰრომელოსი 157
ჰუნანი, ეპისკ. 45
ჰუნები, იხ. ჰონები
ჰუპირისტიმი 24, 173
ჰუსიკი 35

Иностранные источники по истории Гр
XVIII

КАЛАНКАТУАЦИ МОВСЕС

ИСТОРИЯ СТРАНЫ АЛУАНК

Перевод с древнеармянского, предисловие, примечания
Л. С. Давлианидзе-Татишвили

(на грузинском языке)

ТБИЛИСИ
«МЕЦНИЕРЕБА»
1985

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

• •

სბ 2477

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლეჟავა
მხატვარი ე. ბურჯანაძე
მხატვრული რედაქტორი ი. სიხარულიძე
ტექნოლოგიური ნ. თეთრაძე
კორექტორი ლ. გვილაძე

გადაეცა წარმოებას 23.11.1984; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16.12.1985;
ქალაქის ზომა 60X90^{1/16}; ქალაქი № 1; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდო თაბახი 12.5
პირ. სააღ. გატ. 12.6; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 10.9;
უე 01790; ტირაჟი 5.000; შეეკეთა № 2571;
ფასი 1 მან. 60 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19